

Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
Hadtudományi Doktori Iskola

Gerencsér Árpád

A Kaukázus térség biztonságföldrajzi értékelése

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Siposné prof. dr. Kecskeméthy Klára ezredes

egyetemi tanár, CSc

.....

aláírás

Budapest, 2016

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	7
A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA.....	9
2. A KUTATÁSI TÉMA BEHATÁROLÁSA.....	11
3. KUTATÓI HIPOTÉZIS	13
4. KUTATÁSI CÉLKITŰZÉSEK	14
5. KUTATÁSI MÓDSZEREK.....	14
6. A KUTATÁSI TÉMA SZAKIRODALMÁNAK ÖSSZEFOGLALÁSA.....	16
7. A BIZTONSÁGFÖLDRAJZ MEGHATÁROZÁSA.....	17
1. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG ÁLTALÁNOS ELEMZÉSE.....	23
1.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG ELHELYEZKEDÉSE.....	23
1.2. A KAUKÁZUS TÉRSÉG TERÜLETI ELEMZÉSE	32
1.3. HATÁROK	44
KÖVETKEZTETÉSEK	49
2. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG TERMÉSZETI TÉNYEZŐINEK ELEMZÉSE	50
2.1. DOMBORZAT	50
2.2. VÍZRAJZ	56
2.3. TALAJVISZONYOK	62
2.4. NÖVÉNYTAKARÓ.....	65
2.5. ÉGHAJLAT.....	67
2.6. TERMÉSZETI VESZÉLYEK.....	71
KÖVETKEZTETÉSEK	81
3. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG TÁRSADALMI VISZONYAINAK ELEMZÉSE.....	83
3.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG TÖRTÉNELME	84
3.1.1 A KEZDETEKTŐL A ROMANOV DINASZTIA BUKÁSÁIG	84
3.1.2 1917-TŐL A SZOVJETUNIÓ FELBOMLÁSÁIG	92
3.1.3 A FÜGGETLENNÉ VÁLÁS UTÁN	97
3.2. ÁLLAMFORMA, KÖZIGAZGATÁS.....	98
3.3. NÉPESSÉG.....	100
3.4. DEMOGRÁFIA.....	104
3.5. MIGRÁCIÓ.....	107
3.6. KULTURÁLIS HOVATARTOZÁS	112
3.7. VALLÁS.....	117
3.8. BESZÉLT NYELVEK.....	120
3.9. OKTATÁS	120
3.10. TELEPÜLÉSSZERKEZET	121
3.11. EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET	122
KÖVETKEZTETÉSEK	124
4. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG GAZDASÁGI VISZONYAINAK ELEMZÉSE	128
4.1. A GAZDASÁG FŐ JELLEMZŐI.....	129
4.2. ENERGIAKÉSZLETEK, NYERSANYAGOK	132
4.3. MEZŐGAZDASÁG	139
4.4. IPAR.....	141
4.5. KOMMUNIKÁCIÓS RENDSZER	143
4.6. KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS.....	144

4.7. IVÓVÍZ ELLÁTÁS.....	155
4.8 AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A KAUKÁZUS TÉRSÉG KAPCSOLATRENDSZERE	156
KÖVETKEZTETÉSEK	158
5. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG KATONAI VISZONYAINAK ELEMZÉSE	161
5.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG ÁLLAMAINAK KATONAI DOKTRÍNÁI	162
5.2. SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY	165
5.3 GYERMEKKATONÁK A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN	167
5.4 FEGYVERKERESKEDELEM, FEGYVERZET	169
5.5 DISZLOKÁCIÓ	173
5.6 HADSEREGRE FORDÍTOTT FORRÁSOK	176
5.7 OROSZ JELENLÉT A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN	179
5.8 A VÁLSÁGOK LEFUTÁSÁNAK MÓDJA	183
5.9 NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK	185
5.10 A BIZTONSÁGPOLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI	188
KÖVETKEZTETÉSEK	191
6. FEJEZET: A KAUKÁZUSI VÁLSÁGOK MOZGATÓRUGÓI.....	193
6.1 AZ EGYES KONFLIKTUSOK OKAI	201
6.2 A KAUKÁZUSI KONFLIKTUSOK OKAINAK CSOPORTOSÍTÁSA	204
6.3. A HATALMI POLITIKA MEGNYILVÁNULÁSAI A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN	
.....	205
6.4. TERRORIZMUS A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN.....	212
6.4.1. A Kaukázusi Emirátus	213
6.4.2. Iszlám Állam és a Kaukázus térség kapcsolata	216
6.5 A KAUKÁZUS TÉRSÉG SZEREPE A NEMZETKÖZI SZERVEZETT	
BŰNÖZÉSSEN.....	218
6.6 A TRANSZKAUKÁZUSI ÁLLAMOK TERRORIZMUS KIHÍVÁSAI	229
KÖVETKEZTETÉSEK	241
ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK, TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	242
TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGEK JEGYZÉKE.....	248
FELHASZNÁLT IRODALOM	250

A táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A Kaukázus térség területegységeinek összefoglaló táblázata	44
2. táblázat: A Kaukázus-hegység legmagasabb csúcsai	53
3. táblázat: A transzkaukázusi államok elnökei és miniszterelnökei (2015).....	100
4. táblázat: A Kaukázus térség népességének változása 2009 és 2013 között.....	101
5. táblázat: A Kaukázus térség államai és Oroszország fő demográfiai jellemzői (2010) ...	105
6. táblázat: A Transzkaukázus térségének legfontosabb migrációs jellemzői számokban ...	107
7. táblázat: Orosz ajkú lakosság száma a Kaukázus térség északi részében, 1939-2002.....	108
8. táblázat: A Kaukázus térség nemzetiségi összetétele.....	115
9. táblázat: Városodottság mértéke a Kaukázus térségben	122
10. táblázat: Egészségügyi ágazatra jutó forrás a GDP %-ában (2013).....	123
11. táblázat: HIV és TBC betegségek a Kaukázus térség államaiban (2013)	124
12. táblázat: A Kaukázus térség államainak társadalmi különbségeit mutató adatsor.....	128
13. táblázat: A Kaukázus térség északi részének néhány jellemző gazdasági statisztikai adata (2009)	130
14. táblázat: A Kaukázus térség munkanélküliségi mutatói (2014).....	131
15. táblázat: A Kaukázus térség egy főre eső nemzeti jövedelme	132
16. táblázat: Oroszország és Azerbajdzsán szénhidrogén termelése a Kaszpi medencében, 2012.....	135
17. táblázat: Energiatermelés forrása és az energiafelhasználás alakulása 1990-2014 között.....	138
18. táblázat: A Kaukázus térség államainak és tartományainak mezőgazdasági tevékenységre alkalmas és erdőterületek aránya (2014).....	140
19. táblázat: A Kaukázus térség államainak csapadék viszonyai és a termőföld aránya (2014)	141
20. táblázat: A korrupció és a sajtószabadság helyzete a Kaukázus térségben.....	144
21. táblázat: Transzkaukázusi államok fegyveres erőinek személyi állományi adatai 2010 és 2014.....	166
22. táblázat: Katonai kiadások a GDP %-ban (2004 és 2014 között)	179

23. táblázat: Orosz támaszpontok a Kaukázus térségben.....	181
24. táblázat: A nyugati befolyás növekedésének eredménye a Kaukázusban.....	207
25. táblázat: A nagyhatalmi politika hatása a Kaukázus térségre	209
26. táblázat: Az Örményországban elkövetett terrortámadások főbb adatai.....	232

Ábrajegyzék

1. ábra: A katonaföldrajz tudomány-rendszertani helye 1990 előtt	18
2. ábra: A katonaföldrajz tudomány-rendszertani helye és felosztása	20
3. ábra: A komplex katonaföldrajz tudomány-rendszertani helye	21
4. ábra: A Kaukázus térség földrajzi elhelyezkedése	24
5. ábra: A Kaukázus térség földgömbön elfoglalt helyzete	25
6. ábra: Mackinder geopolitikai világfelosztása.....	26
7. ábra: Az „Anakonda” gyűrű Oroszország körül	27
8. ábra: Törökország geopolitikai befolyási övezetei.....	30
9. ábra: Nagy Irán geostratégiai helyzete	31
10. ábra: Dagesztán földrajzi elhelyezkedése	33
11. ábra: Csecsenföld földrajzi helyzete	34
12. ábra: Ingusföld földrajzi helyzete.....	35
13. ábra: Észak-Oszétia földrajzi elhelyezkedése	36
14. ábra: Kabard-Balkárföld és Karacsáj-Cserkeszföld földrajzi elhelyezkedése	37
15. ábra: Adygeföld, Krasznodari- és Sztavropoli-határterület földrajzi elhelyezkedése.....	38
16. ábra: Azerbajdzsán földrajzi elhelyezkedése	40
17. ábra: Hegyi-Karabah és az örmény hadsereg által megszállt területek elhelyezkedése.....	41
18. ábra: Örményország földrajzi helyzete	42
19. ábra: Grúzia és autonóm tartományainak elhelyezkedése.....	43
20. ábra: A Kaukázus térség határainak átjárhatósága 1991-2010.....	46
21. ábra: A Kaukázus térség határainak átjárhatósága 2011-től	47
22. ábra: A Kaukázus térség járhatósága	55
23. ábra: A Kura-Araksz vízgyűjtő	58
24. ábra: A Kaszpi-tenger területén található határok.....	59
25. ábra: A Kaszpi-tenger tengerfelszíni sótartalma télen és nyáron.....	60

26. ábra: A Szevan-tó elhelyezkedése	62
27. ábra: A Kaukázus térség erdőborítottsága.....	66
28. ábra: A Kaukázus térség csapadék viszonyai.....	71
29. ábra: Kaukázus térség szeizmikus aktivitása	73
30. ábra: Kolka gleccserből származó kő- és jégáradat Észak-Oszétiában egy műhold felvételen	75
31. ábra: A sárfolyamok és földcsuszamlások által legveszélyeztetettebb térségek a Transzkaukázusban	77
32. ábra: Áradások és lavinák által veszélyeztetett térségek a Transzkaukázusban	78
33. ábra: A kollektív bűnösséggel vádolt krími és észak-kaukázusi népek kitelepítési irányai	95
34. ábra: A Transzkaukázus népsűrűsége	106
35. ábra: Kaukázus térségen belüli menekült mozgás.....	111
36. ábra: Kaszpi medence szénhidrogén mezői	136
37. ábra: A Kaukázus térség közlekedési és kommunikációs hálózatai	148
38. ábra: A Déli Áramlat és a Nabucco szénhidrogénvezetékek tervezett nyomvonala.....	151
39. ábra: A Shah Deniz projekt nyomvonala	153
40. ábra: A BTC nyomvonala	154
41. ábra: Oroszország katonai körzetei	176
42. ábra: A Kaukázus térség válságövezetei	194
43. ábra: A Kaukázus térségben elkövetett terrortámadások 2005-ig.....	212
44. ábra: A Kaukázusi Emirátus vilajetjei (tartomány).....	214
45. ábra: A Kaukázus térség drog csempészútvonalai	221

BEVEZETÉS

„Ez a Kaukázus. És a Kaukázus mindig Kaukázus marad. Itt örökké háborúznak.”

Szergej Cingakov alezredes¹

A világ nem volt felkészülve a XX. század végén arra, hogy a Szovjetunió hirtelen felbomlik, s a nemzetállamok sorában megjelentek a Kaukázus térség államai. A megjelenésüket követő konfliktusok, harcok intenzitása, kiterjedtsége sokkolta a világot. Olyan válságok, konfliktusok tárultak a világ elé, amelyek már hosszú ideje léteztek, csak a bipoláris világban, a Szovjetunió részeként nem kerültek nyilvánosságra, mert szovjet belügynek tekintették azokat. A világ olyan népek nevével ismerkedett, mint abház, oszét, lezgin, csecsen, kalmük, illetve olyan földrajzi nevekkal, mint Hegyi-Karabah, Oszétia (Alánia), Prigorodnyij tartomány.

A Szovjetunió utódállamaként Oroszországi Föderáció² nem volt képes azt a nagyhatalmi státuszt betölteni, mint elődje. A belső bajok nehezítették talpra állását, és egyben a válságok megelőzését, ellenőrzését és rendezését is korlátozták. A Nyugat, a vezető politikai elit érdekeinek megfelelően járt el a térséggel kapcsolatban. A Clinton-adminisztráció idején pl. nem tettek jelentős lépéseket, a Bush-adminisztráció azonban támogatásáról biztosított csoportokat, államokat (pl. Grúzia). A 2008. augusztusi grúziai események után a Nyugat óvatosan jár el újra a Kaukázus térséggel kapcsolatban.

Az elmúlt húsz évben sem Oroszország, sem az Egyesült Államok nem töltötte be a létező hatalmi vákuumot. Napjainkban egyre nagyobb küzdelem folyik a térség feletti ellenőrzés megszerzéséért, a térségbeli nyersanyagforrásokért, illetve a befolyás megszerzéséért más hatalmak is versenyeznek. Kulturális alapon Irán, Törökország, gazdasági alapon India, Kína is jelentős erőfeszítéseket tesz, – az Amerikai Egyesült Államok,³ az Európai Unió⁴ és Oroszország mellett – térségbeli státuszának erősítésére.

¹ Mozdoki katonai kórház patológiai részének vezetője a második csecsen háború idején. Elsődleges feladata az elesett katonák azonosítása volt. Forrás: Meier, Andrew: *Csecsenföld—Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005. p. 230

² Az értekezésben a továbbiakban az Oroszország megnevezést használom.

³ Az értekezésben a továbbiakban az USA rövidítést használom.

⁴ Az értekezésben a továbbiakban az EU rövidítést használom.

A kaukázusi független államok keretein belül a nacionalizmus, az orosz hatalmi érdekek megerősítése, megtartása, valamint a nyugati törekvések a befolyás megszerzésére egy robbanékony légkört, és instabil környezetet eredményeztek.

A szovjet/orosz vezetés sem tudott megnyugtató megoldást a Kaukázus térségre kitáplálni, amelyet állandó forrongás jellemezett. Moszkvában azzal is tisztában voltak, hogy túl nagyok lennének a térségbe vezényelt vagy ott állomásoztatott nagy létszámú hadsereg költségei. Vlagyimir Iljics Uljanov Lenin is nagyon sokat foglalkozott a kérdéssel, mert tudta, hogy a „kaukázusi katlan” jelentős politikai, gazdasági és katonai gondok forrása lesz. Az *„oszd meg, uralkodj és kösd le őket saját bajaikkal”* azonban csak hamis megnyugvást nyújtott, és egy nagyon törekeny egyensúlyt teremtett a térségben.⁵

Az orosz kül- és biztonságpolitika nem volt felkészülve a Szovjetunió felbomlását követő időszakra, nem tudta kezelni a közvetlen határai mentén dúló válságokat. Az orosz vezetés csak követni tudta az eseményeket, de befolyásolni sokáig nem volt képes azokat.

A térség konfliktusainak gyökere rendkívül összetett. Az egész térség szenved a válságoktól, a konfliktusoktól, a gazdasági elmaradottságtól és a szervezett bűnözés szorításától. Természeti, társadalmi, gazdasági és nagyhatalmi okok mind együtt alkotják a térség válságainak okait.

A Kaukázus térségben viszonylag kis területen, különböző kultúrákhoz tartozó etnikumok, népek élnek együtt. A nagyon tarka etnikai kép szinte folyamatos válságokhoz és konfliktusokhoz vezetett/vezetnek. A nagyhatalmak (USA, Oroszország, Kína) térségbeli pozícióik megerősítésére kihasználták az ellenségeskedésből származó lehetőséget.

Egy példaértékű eset a kaukázusi vérengzések hosszú sorából az Aldiban (Grozni, Csecsenföld) történt 2000. február 5-én elkövetett „tisztogatás”. Az ilyen, és ehhez hasonló, egymás ártatlan polgárainak a kivégzésén keresztül megtorolt sérelmek vezetnek oda, hogy a fiatalok fanatikus harcosokká, az özvegyek – és sokszor nagyon fiatal gyermekek – öngyilkos merénylökké válnak, csak azért, hogy ez által is megtorolhassanak sérelmeket.⁶

A Kaukázus térség válságai, konfliktusai olyan biztonsági kihívást jelentenek a világ számára, amely a bipoláris világrendben nem volt jellemző. Az ilyen jellegű kihívások megér-

⁵ Az 1999-ben kirobbant csecsenföldi konfliktusban orosz katonák csecsen polgári lakosokat végeztek ki. A műveletet orosz szerződéses katonák hajtották végre. Meier, Andrew: *Csecsenföld–Egy konfliktus mélyén*, Könyvkiadó – Budapest, 2005, p. 52.

⁶ Oroszországnak szembe kell néznie az új típusú fenyegetéssel, az öngyilkos merénylők által végrehajtott támadásokkal, amelyek a második csecsen háború óta vannak jelen szerte Oroszországban, nem csak a Kaukázus északi részében. A férfi merénylőket sahíd-nak, a nőket sahídka-nak hívják (moszkvai színház elleni támadás tipikus esete).

tése, kezelése nehéz, komplex megközelítési módot kíván. Ehhez kíván hozzájárulni a dolgozat, amihez elengedhetetlen a munkában használt fogalmak tisztázása, a vizsgált térség behatárolása.

Az elemzés szempontjából a Kaukázus térséget két részre oszthatjuk: északi és déli részre. Megítélésem szerint a Kaukázus, mint földrajzi megnevezés önmagában azért nem elégséges, mivel ez így csak a hegységet takarja, és nem fedi le a vizsgálat tárgyát képező térséget. A továbbiakban, az egész munkában a Kaukázus térség déli részére a *Transzkaukázus*, az északi részre a *Kaukázus térség északi része* kifejezést alkalmazom.

A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

A Kaukázus térség napjainkban, biztonságpolitikai aspektusból, a Föld egyik leginstabilabb, válságokkal terhelt térsége, amely egyre nagyobb figyelmet kap a nemzetközi politika, az energetika, az energiabiztonság és a biztonsági kérdések terén. Annak ellenére, hogy a térség területe 439 343 km², lakossága megközelítőleg 30 millió fő, a világ egyik legnyugtalanabb/legpuskaporosabb vidéke, amelynek gazdasági, politikai hatásai jelentősek a világ egészére nézve.

A Kaukázus térség megnevezés alatt a legtöbb tanulmányban Grúziát, Örményországot és Azerbajdzsánt értik, azaz a Transzkaukázust, és nem esik szó az Oroszországhoz tartozó északi részről (Krasznodari- és Sztavropoli-határterület, Adygeföld, Karacsáj-Cserkeszföld, Kabard-Balkárföld, Észak-Oszétia, Ingusföld, Csecsenföld, Dagesztán), holott az is a térség része. Ahhoz, hogy a válságok okait, természetét megértsük, az egész térséget kell vizsgálat alá vonni. Oroszországnak, illetve a többi nagyhatalomnak az egész térség fontos a geostratégiai helyzete, adottságai miatt.

A nemzetközi szervezetek, azon belül pl. a NATO számára is meghatározó régióról van szó, ezért hazánk, mint a Szövetség tagja sem hagyhatja figyelmen kívül a Kaukázus térségben zajló eseményeket, és folyamatokat. Emlékezetes eset volt, amikor 2004-ben egy a NATO Békepartnerségi angol nyelvtanfolyamon résztvevő azeri tiszt örmény katonatársát a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem falain belül gyilkolta meg. Tettének történelmi gyökerei voltak, ami az azerik és örmények közötti történelmi gyökerű ellenségeskedésben keresendő. Magyarországnak az Európai Unió tagjaként is fel kell készülnie a térségbeli logisztikai (pl. TRACECA), energiaszállítási (Nabucco) fejlesztésekre, egyeztetésekre.

Értekezésemben a Kaukázus térség sajátos történelmi fejlődését kívánom bemutatni, ami a válságok kialakulásának egyik oka. A közel kétezer kilométerre lévő térségbeli konfliktusok hatásai hazánkig is elérnek, amelyeknek megértéséhez értekezésem szintén segítséget jelent.

Az Iránnal kapcsolatos nyugati aggodalmak miatt is, a Kaukázus térség kiemelt figyelmet kap. A térség feletti hatalmi harc nem dőlt el, és mivel a Kaukázus térség Irán közvetlen északi szomszédja, kiemelt figyelemmel kell lenni az ott zajló eseményekre.

A témaválasztásomat tovább erősítette az a tény, hogy eddigi tanulmányaim során már foglalkoztam a volt szovjet térségek, elsősorban a Kaukázus és Közép-Ázsia kérdéseivel.⁷

A Kaukázus térségben többszintű válságok fordulnak elő (globális, regionális és lokális). Az értekezésben azt vizsgálom biztonságföldrajzi aspektusok és felosztás szerint, hogy a biztonság összetevői milyen hatással vannak a válságok kialakulására, milyen okok vezettek a kialakulásukhoz.

A térség tehát egyre értékesebb lesz nem csak az USA, Oroszország, a NATO és az Európai Unió számára, hanem hazánkunk is. A napjainkban tapasztalható migrációs folyamatok egy része pontosan a Kaukázus térségen halad keresztül, és a konfliktus zónákban is számos kaukázusi származású (grúzok, csecsenek) megfordul (pl. Ukrajnában, Szíriában és Irakban). Napjaik gyors változásainak részesei vagyunk, alakítói kevésbé, de a következmények hatékony kezelésében részt vállalhatunk. Ismerjük meg a kiváltó okokat!

Összességében az értekezés betekintést ad egy válságokkal terhelt térség életébe, lehetőséget teremtve, hogy összefüggésében értsük meg a válságokat, különösen azok összetett biztonsági kihívásait, amelyek az ott élőket érintik elsősorban.

Az értekezés hiánypótló munka, mivel a Kaukázus térségről biztonságföldrajzi szempontból – az egész térségre egységesen tekintve – nem jelent meg elemzés.

Munkámban komplex, többszintű válságokkal és konfliktusokkal terhelt térséget mutatok be, amelyben a biztonsági környezet vizsgálata a központi elem. A Kaukázus térség komplex biztonsági környezetének leírását újszerű megközelítésből készítettem el, amellyel a probléma nagyságára és súlyosságára kívánom felhívni a figyelmet.

⁷ Az elmúlt évtizedben számos a térséggel foglalkozó elemzésem jelent meg az OROSZ világ portálon, az egykori Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem felsővezetői tanfolyamán, valamint a jogutód Nemzeti Közszolgálati Egyetem alap-és mesterképzésén a térségről előadásokat tartottam.

2. A KUTATÁSI TÉMA BEHATÁROLÁSA

A biztonságföldrajzot, mint elemzési módszert, az értekezésben meghatároztam, és tudomány-rendszer-tani szempontból elhelyeztem. A kutatás egyik fontos eredménye a biztonságföldrajz definiálása, és a kutatás szempontjából lényeges elméleti alapjainak meghatározása.

A Kaukázus térséget is – azaz a vizsgált tér nagyságát - meg kell határozni. A Kaukázus térség be- és lehatárolását, valamint közigazgatási egységeit az 1. fejezet tartalmazza.

A Szovjetunió felbomlása teljesen új biztonsági környezetet teremtett, és máig kiható instabilitást eredményezett. A kutatás a Szovjetunió felbomlását követő időszakra koncentrálnak, konkrétan az 1988-as szumgaiti tüntetésektől kezdődik, amely a hegyi-karabahi háború első momentuma, és 2016. július 30-ával zárul.

A vizsgálat során a térség történelmét is bemutatom, amely a társadalmi viszonyok, etnikai szerkezet, klánrendszer megértése miatt lényeges. Azokat a folyamatokat elemzem, amelyek nem kaptak eddig kellő figyelmet, holott a nemzeti biztonság szempontjából kiemelkedően fontosak számunkra is. A Szovjetunió széthullása után a demokratizálódási folyamat részeként a vallás szabad gyakorlása (ortodox és iszlám) lehetővé vált. A napjainkban zajló iraki és szíriai események, az Iszlám Állam nevű terrorszervezet ideológiáját megalapozó Kaukázusi Emirátus ideológiája sokkal nagyobb probléma, mint eddig gondoltuk. A szövetségi rendszerekre, vagy csak az egyes nemzetállamok biztonságára gyakorolt hatásai miatt is ismernünk kell a Kaukázus térségbeli folyamatokat, a válságok okait.

A Kaukázuson keresztül vezet az egyik legfontosabb csempészút vonal a közép-ázsiai országok és Európa között. A térségbeli jelentős instabilitás kihatással van az Európai Unió biztonságára is. Fel kell készülni arra, hogy a térségbeli konfliktusok rendezésében, a nemzetközi szerepvállalásban hazánk továbbra is aktív szerepet vállal.

A térség gazdasági ereje a természeti erőforrásokban, különösen az energiahordozókban (víz, kőolaj, földgáz) jelentős, amely tovább növeli fontosságát. A Kaukázus térség területét is érintette a tervezett Nabucco és Kék Áramlat (Blue Stream) nyomvonal, amelyek mindegyike Európa energia-ellátásában jelentős szerepet játszhatna, ha a jövőben a projekteket a tervezett formában újra elővonnák. A nyomvonalak kialakításában hazánk területe is érintett volt ezekben a projektekből.

A kutatás egyik fontos elemének tekintem, hogy a terrorizmus és a szervezett bűnözés kérdéskörére, annak biztonsági kockázataira felhívtam a figyelmet. Azerbajdzsán és az al-Kaida kapcsolata, az örmény terrorszervezetek tevékenységei mind olyan tényezők, amelyek

ismerete egészen más megvilágításba helyezi a Kaukázus térségét. Az egyik leglényegesebb elem a kaukázusi terrorista szervezetek nemzetközi kapcsolatai, és sok esetben jelenleg vezető politikusok szerepe a szélsőséges szervezetek támogatásában.

Az elemzés során a válságokra helyezem a hangsúlyt. A válság fogalmát az alábbiak szerint határozzák meg; *súlyos helyzet, döntő fordulat, amelynek a kimenetele jó is, rossz is lehet.*⁸ Egy másik meghatározás szerint; *általános vagy részleges egyensúlyzavar, amely világrendet, egy társadalmat, gazdaságot, csoportot vagy egyént érinthet. A krízis érzékelése rendszerint romló közérzettel, kilátástalanság-élménnyel párosul. A kiút keresés során a társadalom tagjai olykor egyetlen személyben (vezérben, diktátorban, karizmatikus egyénben) találják meg a megoldást, miközben régi értékeket tagadhatnak meg, vagy újakat teremthetnek az újraépítés érdekében. A bizonytalan (átmeneti) időszak után az újraosztott feladatok és felelősség átrendezik a csoportszintű, vagy társadalmi szabályokat.*⁹

Gazdag Ferenc a Biztonságpolitika tanulmányokban az alábbiak szerint fogalmazza meg a válság és a konfliktus fogalmát, amelyet az értekezésben végig ennek szellemében értelmezek. **Válság:** *Válsághelyzetek a feszültségek olyan eszközökkel történő növelésével jönnek létre, amelyek még a háború szintje alatt maradnak. Mind az egyes államokon, mind a nemzetközi rendszeren belül látens konfliktusok tömege található, amelyek egy-egy konkrét esemény hatására éleződnek ki, megnövelve az erőszak alkalmazásának lehetőségét. A válság kialakulásához, illetve elmélyüléséhez számos, különböző elem együttes megléte szükséges.* **Konfliktus:** *a konfliktus akaratervényesítés erőszakos eszközökkel. A konfliktust olyan, két- vagy többoldalú vita tárgyát képező ellentétként lehet meghatározni, amely érinthet kormányokat, területeket, vagy mindkettőt, és amelyben a fegyveres erő alkalmazása a két fél között halálos áldozatokkal is járhat. Bár az erőszakos érdekérvényesítés megítélése nem egységes a szakirodalomban, a Zbigniew Brzezinski által használt „alacsony, közepes és magas” intenzitású konfliktusok megkülönböztetése jól alkalmazható az erőszakkal is járó konfliktusok esetében.*¹⁰

A Kaukázus térség válságainak, konfliktusainak az okait a biztonságföldrajzi szempontrendszerek alapján vizsgálom. Ennek során a válságok társadalmi, gazdasági, politikai és

⁸ Magyar Larousse Enciklopédia III. kötet, Librairare Larousse, Paris, 1979 – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, p.1021.

⁹ Magyar Nagylexikon XVIII. Kötet, Unh-Z, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2004, p.162.

¹⁰ Gazdag Ferenc: *A BIZTONSÁGPOLITIKAI KIHÍVÁSOK TERMÉSZETÉRŐL*
http://www.grotius.hu/doc/pub/CEKOFW/2012_35_gazdag_a_biztonsagpolitikai_kihivasok_termeszeterol.pdf, pp.12-13. (megnyitva: 2016. 07. 29.)

a katonai okait elemzem. Mindazon tényezők összességét vizsgálom, amelyek a biztonsági környezetet befolyásolják, és arra hatással vannak, valamint a térség nemzetközi kapcsolatait meghatározzák.

Az értekezésemben következetesen a *térség fogalmát* használom, amely nem csak a területet foglalja magába, hanem az itt élő népek politikai életét, államhatalmát és fizikai evolúcióját, környezetükhöz fűződő viszonyukat.¹¹

3 . KUTATÓI HIPOTÉZIS

A téma vizsgálatával kapcsolatban az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

1. A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország a keletkezett hatalmi vákuumot nem volt képes kitölteni, illetve a Kaukázus térség felett senki nem töltötte be a hatalmi szerepet. A térség stratégiai helyzete és természeti kincsei (energiaforrások, termőföld) miatt bizonyos nemzetközi szereplők közül az USA, Oroszország, Irán, Kína, India, Európai Unió minél nagyobb befolyás megszerzésére törekednek.
2. A Kaukázus térségben az összetett etnikai kép számos válság, konfliktus oka. A térség helyzete és történelmi fejlődése sajátos kulturális jegyeket mutat. Az iszlám kultúrán belüli ellentétek (síita-szunnita) mellett a Kaukázus térség sajátossága a hagyományos kaukázusi hit és törvénykezés (adat) és a szélsőséges nézetek követői közötti ellentét is. A Szovjetunió felbomlása következtében a Kaukázus térség etnikai szerkezetében jelentős változás állt be.
3. A kaukázusi független államok keretein belül a nacionalizmus, az orosz hatalmi érdekek megerősítése, megtartása, valamint a nyugati államok törekvései a befolyás megszerzésére robbanékony légkört, és instabil biztonsági környezetet eredményezett. A Kaukázus térség instabil, bármikor kitörhetnek fegyveres harcok, összecsapások. Az instabilitást bizonyos nemzetközi szereplők versengése fokozza.
4. A Kaukázus térség biztonsági helyzete, komplex és többszintű válságai és konfliktusai lokális, regionális és globális bizonytalanságot hordoznak. Ezt a természeti,

¹¹ Kortunov, Andrej (szerk.): *Doktrínák és alternatívák – az orosz külpolitikai gondolkodás: 1992-1998* – Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet (COLPI) – Budapest, 1998, p. 87.

társadalmi és gazdasági tényezők, a terrorizmus és a szervezett bűnözés együttesen befolyásolják.

4. KUTATÁSI CÉLKITŰZÉSEK

A kutatás céljai:

- a biztonságföldrajz tudomány-rendszertani helye, elemzési módszere definiálása;
- a Kaukázus térség geostratégiai helyzetének bemutatása, valamint jelentősége az energiaforrások, közlekedés, szervezett bűnözés területén;
- a Kaukázus térség biztonsági környezetének elemzése, veszélyforrások feltárása, összefüggések bemutatása;
- kultúrák közötti és kultúrákon belüli különbözőségek hatásainak feltárása a konfliktusok kialakulására.
- a térségben élő nemzetiségi, vallási közösségek migrációs folyamatainak hatásai a válságokban;
- a Kaukázus térség terrorizmusban és szervezett bűnözésben betöltött szerepének vizsgálata, a fegyveres erők ellenük való fellépésének elemzése;

Az értekezés célja a Kaukázus térség geostratégia helyzetének, biztonsági környezetének, etnikai szerkezetének, komplex és többszintű válságai és konfliktusai regionális és globális jelentőségének elemzése.

A kutatás időtartama a szumgaiti tüntetések kezdetének időpontjától (1988) napjaikig tart, azonban a térség történelmének bemutatása célszerű, egyrészt azért, mert az előzmények nélkül nem érthető meg a térség mai konfliktusai, a válságok kialakulása, másrészt a mai konfliktusok és válságok gyökereit hordozzák.

5. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A biztonságföldrajz elemzési szempontrendszerét veszem alapul, és mutatom be a Kaukázus térség biztonsági környezetét és kihívásait, a lehetséges kockázati tényezőket. Ez az alábbiakat jelenti: a hazai és nemzetközi irodalomban fellelhető adatokat feldolgoztam, összehasonlítottam, következtetéseket vontam le, a különböző adatbázisok adatsorait összehasonlí-

tottam, elemeztem, a fellelhető információk, adatok hitelességét ellenőriztem, és a hiteles adatokat felhasználtam.

A kutatás során feltárt anyagokat értékeltem, következtetéseket levontam, másodelemzéseket végeztem, és a következtetések végső formába öntöttem az új tudományos eredmények elérése érdekében.

A térségről idegen nyelven (elsősorban angolszász) megjelent tanulmányokat, nyomtatott és elektronikus anyagokat tanulmányoztam. A hazai irodalomból elsősorban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem gondozásában készült cikkeket, tanulmányokat, doktori értekezéseket tanulmányoztam és vettem össze. Az idegen nyelvű irodalomból a jelentősebb kutatóintézetek (pl. Harvard Egyetem, Uppsalai Egyetem, Egyesült Királyság Védelmi Akadémiája, Orosz Statisztikai Hivatal, Központi Hírszerző Hivatal (CIA),¹² Biztonsági Tanulmányok Központja – Zürich, valamint az egyes államok által hivatalosan közzétett katonai forrásait, valamint a 2015. és 2016. évi Military Balance-t használtam fel.

A kutatási módszer egyedi, az elemzés a biztonságföldrajz vizsgálati módszerein alapulva vizsgálja a klasszikus katonaföldrajzi tényezőket (természeti, társadalmi, gazdasági, katonai) és a biztonság összetevőit (katonai, politikai, gazdasági, társadalmi, környezeti), sorra veszi a lehetséges válságelemeket, a katonai és nem katonai jellegű kihívásokat elemezve, és bemutatva az összefüggéseket.

A vizsgálat során a Kaukázus térséget érintő lokális, regionális és globális válságokat, konfliktusokat elemeztem. Nem kategorizáltam külön ezeket, mivel a gyorsan változó világban könnyen kerülhet át egy válság, vagy konfliktus a másik vizsgálati dimenzióba.

A kutatás a Kaukázus térségnél a Barry Buzan által meghatározott biztonsági dimenziókat is figyelembe vettem (katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti).

Természetesen az egyes dimenziók nem elszigeteltek egymástól, bár a biztonság problematikájának egy-egy területére fókuszálnak, de mégis összekapcsolt rendszerként funkcionálnak.¹³ Kutatásaim során figyelembe vettem azt is, hogy a biztonság egyéni, állami és nemzetközi szövetségi szinten is megjelenik a térségben.

12 CIA – Central Intelligence Agency

¹³ Az elemzésemben a politikai dimenziót a társadalmi viszonyok között elemzem. Barry Buzan: *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*, International Affairs, 1991, pp. 431-451.; Marianne Stone: *Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis*, Security Discussion Paper Series 1, Spring 2009. p. 11. http://www.geest.msh-paris.fr/IMG/pdf/Security_for_Buzan.mp3.pdf (megnyitva: 2016. 07. 29), Vida Csaba: *A biztonság és biztonságpolitika katonai elemei*, Nemzetbiztonsági Szemle, NKE, in http://uni-nke.hu/uploads/media_items/a-biztonsag-es-a-biztonsagpolitika-katonai-elemei.original.pdf_p.11., (megnyitva: 2016. 07. 29)

Az elemzésemben elsősorban a klasszikus katonaföldrajz vizsgálati szempontrendszeireit vettem alapul, de a Buzan-féle dimenziókat is felhasználtam, mivel átfedés van a két tudományterület szempontjai között. Meg kell jegyezni, hogy a klasszikus katonaföldrajzi tényezők és a biztonság dimenziói jelentős átfedést mutatnak, de a katonaföldrajz a környezeti szektort a gazdasági tényezők között taglalja.

6. A KUTATÁSI TÉMA SZAKIRODALMÁNAK ÖSSZEFOGLALÁSA

A téma szempontjából jelentős mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre. Ennek legnagyobb része azonban idegen nyelvű, elsősorban angolszász és szovjet/országi. A nagy nemzetközi intézetek elemzései jó alapot nyújtanak a téma feldolgozásához. A legfontosabb intézetek, amelyek anyagait felhasználtam az alábbiak: Carnegie Institute, Cambridge University, CIA, Uppsala University, Defense Academy of United Kingdom.

A hazai szakirodalom szempontjából elsődleges források a Magyar Honvédség Térképészeti Szakszolgálat, Katonaföldrajzi és Térképészeti Osztályának, és a jogutód a Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat anyagai, valamint a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, és a jogutód Nemzeti Közszerológiai Egyetem keretein belül megjelent kutatási anyagai voltak.

Sok orosz elemző külföldi kutatóintézetek keretein belül jelenteti meg kutatásait. Az orosz kutatási eredmények angol nyelvű kiadásai a politikai, biztonsági környezetet objektíven visszaadják, és egyben az orosz álláspontot tükrözik. Az orosz elemzők, kutatóintézetek ugyancsak adnak ki angol nyelvű anyagokat Oroszországban.¹⁴

Az értekezésemben sok statisztikai adatot használok. A kutatás során szembesültem azzal, hogy az elemzések eltérő adatokat hivatkoznak meg, használnak. A statisztikai adatok során törekedtem a nemzeti statisztikai hivatalok adatbázisait használni. Energetika terén azonban a Nemzetközi Energia Ügynökség adatbázisára támaszkodtam. Sok eltérő információ lelhető fel mind az elektronikus, mind a nyomtatott irodalomban, azonban a kutatásom során a mértékadó és releváns források, adatok felhasználására törekedtem.

Az értekezés elkészítéséhez hosszú kutatást, és évekig tartó információgyűjtést végeztem. Ebből kifolyólag az olvasó találkozhat olyan hivatkozással/hivatkozásokkal, amelyek megtalálási helye megváltozott.

¹⁴ Erre kiváló példa Julia Juzik angol és orosz nyelven is megírta az Allah jegyesei című könyvet, amely az észak-kaukázusi női öngyilkos merénylőkről szól.

A Kaukázus térségével kapcsolatban három doktori értekezés készült a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a jogutód Nemzeti Közszerológati Egyetem keretében. A jelenlegi téma szempontjából Czene Gréta *Az Európai Unió válságkezelő tevékenysége a dél-kaukázusi térségben* című disszertációja a releváns. A értekezésében több olyan tényezőt elemzek, amely a biztonsági környezet szempontjából lényeges, ezeket az értekezésben bemutatom. Czene Gréta pl. a klánrendszerrel, szervezett bűnözéssel nem foglalkozott, azokat nem tekintette a kutatás szempontjából lényegesnek. Máté Kecskés Tímea *Az orosz-csecsen szembenállás története. A terrorista módszerek és eszközök szerepe az orosz-csecsen konfliktusban* című értekezése a csecsen terrorizmus miatt fontos, ami a jelenlegi kutatásomnak csak egy eleme, de lényeges információkat hordoz. Az utolsó a témakörben született értekezés Benes Károly nevéhez fűződik *A 2008-as orosz-grúz háború hatása az európai biztonságra* címen. A munka a grúz-orosz háború eseményeire, következményeire fókuszál, ezért a jelen értekezés kutatási témaköréhez és elemzéséhez részben kapcsolódik és kevésbé tudott ahhoz hozzátenni.

A volt Szovjetunió területéről származó híreket, a térséggel foglalkozó elemzéseket az oroszvilag.hu portál rendszeresen közzéteszi, ahol az elmúlt évek során több tanulmányom is megjelent.¹⁵ A Kaukázus térsége a portál egyik preferált területe.

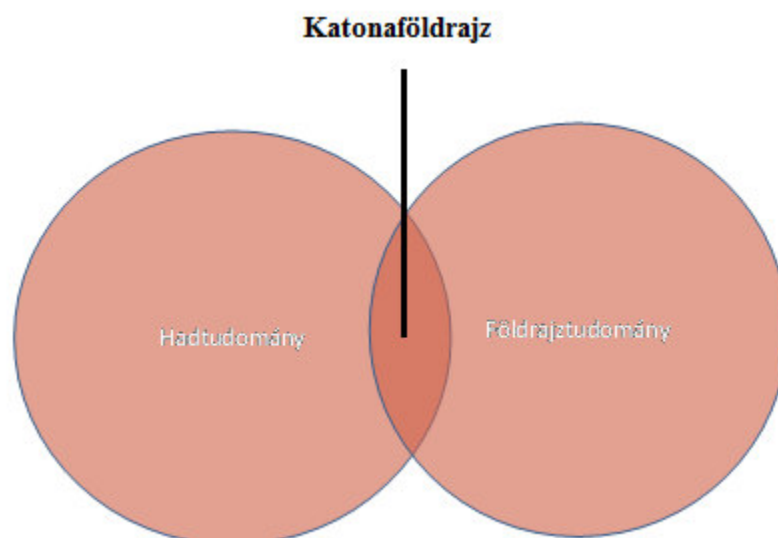
7. A BIZTONSÁGFÖLDRAJZ MEGHATÁROZÁSA

Az értekezés témájából fakadóan lényeges meghatározni a biztonságföldrajz fogalmát, a vizsgálati szempontjait és tudomány-rendszertani helyét.

A Varsói Szerződés idején a katonaföldrajz arra kereste a válaszokat, hogy a földrajzi tér egyes tényezői milyen hatással vannak a fegyveres küzdelemre, annak megvívására. Ekkor ez a felfogás volt meghatározó.¹⁶ Ezt szemlélteti az 1. ábra.

¹⁵ Lásd Gerencsér Árpád az Oroszvilág honlapon megjelent írásait: *A Kaukázus társadalmi viszonyainak elemzése elemzése; Adalékok a kaukázusi terrorizmushoz; Kaukázus – a terrorizmus globalizálódása; A Kaukázus katonai viszonyai; A Kaukázus és a drogkereskedelem; A kaukázusi válságok mozgatórugói* <http://www.oroszvilag.hu/?src=gerencs%C3%A9r> (megnyitva: 2016.09.14.)

¹⁶ Göcze István: *A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése*, Földrajzi Értesítő, pp. 263-264.

1. ábra: A katonaföldrajz tudomány-rendszertani helye 1990 előtt

Forrás: saját szerkesztés

A katonaföldrajz, mint tudományszak jelentős változáson esett át 1990 után. A magyar katonaföldrajz története elválaszthatatlan egyrészt a magyar földrajz, másrészt a hazai hadtudomány fejlődésétől. Hagyományos alapproblémája – a háborúk, a fegyveres küzdelem és a földrajzi tér közötti kapcsolatrendszer – ugyan változatlan maradt, azonban a hadtudomány fejlődésének hatására jelentősen kibővült.¹⁷

A Szovjetunió felbomlását követő paradigmaváltás és megváltozott biztonsági környezet miatt új vizsgálati szempontrendszere szintén kibővült. A vizsgálatoknak mind a katonai, mind a nem katonai jellegű veszélyekre (kihívásokra) ki kellett térnie. A katonaföldrajz korábbi vizsgálati területét – a háborúk és fegyveres küzdelem vizsgálatát – a veszélyek, veszélytényezők komplex kutatása váltotta fel. Így olyan tényezők kerültek előtérbe, mint a nemzetközi menekült hullám, az ökológiai veszélyek, a gazdasági fenyegetettség, a nemzeti, nemzetiségi konfliktusok és a vallási intolerancia. E tényezők azonban földrajzi problémák is. Ennek megfelelően a katonaföldrajz felvállalta e tényezők vizsgálatát.

A 2000-es évek új típusú kihívásai miatt újabb vizsgálati szempontokat kell figyelembe venni, ami a tudományszak folyamatos fejlődését vonja maga után, és egyben jelzi, hogy az 1990 előtti felfogás mennyire más volt.

¹⁷ E tudománytörténeti folyamatról lásd Siposné Kecskeméthy Klára-Nagy Miklós: *A magyar katonaföldrajz alapkérdésének változása és vizsgálati mutatói* című tanulmányát.

A kilencvenes évek második felében pezsgés indult meg a katonaföldrajz területén. Mind a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, mind a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a korábbi évtizedekben készültek doktori értekezések katonaföldrajzi témakörökben. Elkészült a Magyar Köztársaság katonaföldrajzi értékelése, értékelték a katonaföldrajzi tényezők hatását a Magyar Köztársaság közlekedési rendszerének védelmi célú előkészítésében, írtak a katonaföldrajzi információk jelentőségéről a parancsnokok és törzsek felkészítésében. Megjelentek az új irányzatok is, mint a dinamikus katonaföldrajz, a komplex katonaföldrajz, valamint a térinformatika alkalmazása a katonaföldrajzi értékelések elkészítése során.¹⁸

Göcze István 1996-ban a doktori értekezésében meghatározta a komplex katonaföldrajz fogalmát, amelyet mérvadónak tekintek a dolgozatomban, „*a komplex katonaföldrajz elnevezés alkalmazása nem az elmúlt időszak katonaföldrajza ismeretrendszerének, szerepének elvetését jelenti, hanem azt felhasználva, annak kutatási területei kibővülését szemlélteti.*”¹⁹ A 2002-ben megjelent Általános társadalomföldrajz egyetemi tankönyv A katonaföldrajz alapjai című fejezetében a katonaföldrajz tudomány-rendszertani helyét, - azaz a hadtudomány és a földrajztudomány interdiszciplináris területe – fogalmazta meg Siposné Kecskeméthy Klára, ahogy ezt a 2. ábra mutatja.²⁰ Ez a felosztás tükrözi a geográfiai szemléletet is, mert egyrészt igazodik a földrajztudomány ágaihoz (természetföldrajz, társadalomföldrajz, regionális földrajz), másrészt a földrajz speciális megközelítési módjához (általános, ágazati, területi (leíró)).²¹ Ez alapján a szerző értelmezésében a területi (leíró) megközelítési mód a regionális szemléletet tükrözi. Ezért a katonaföldrajz felosztása során eltérve az addig általánosan elfogadott és az 1945 utáni katonaföldrajzot jellemző felfogástól és felosztástól – általános és alkalmazott; általános és értékelő (alkalmazott) – eltér. Először jelenik meg a szakirodalomban a katonaföldrajz általános, regionális és ágazati felosztása.²²

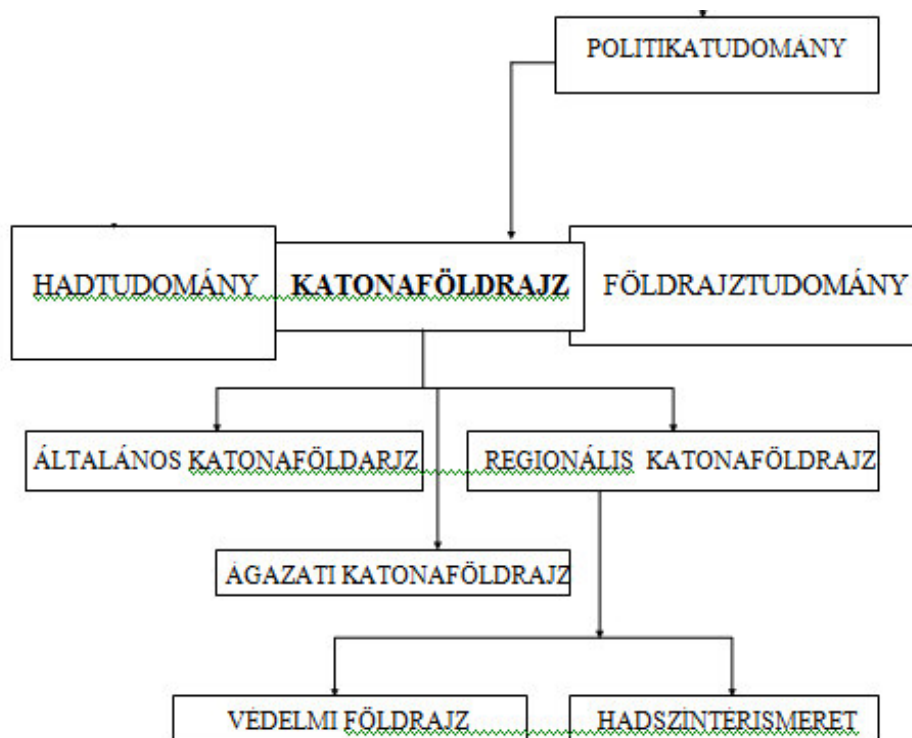
¹⁸ Kozma Endre: *A Magyar Köztársaság katonaföldrajzi értékelése, kandidátusi disszertáció*, 1991; Göcze István: *A térinformatikai alkalmazás a katonaföldrajzi értékelések elkészítésének folyamatában*, PhD disszertáció 1996.; Nagy Miklós Mihály: *Dinamikus katonaföldrajz (A katonaföldrajz dinamikus szemléletének problémái)*, PhD disszertáció 1997.; Fehérvári István: *A földrajzi tér, különösen az időjárás és a terep hatása a szárazföldi csapatok harcára* PhD disszertáció, 2002.; Für Gáspár: *A katonaföldrajzi információk felhasználásának lehetőségei a parancsnokok és törzsek felkészítésének rendszerében, a NATO követelmények figyelembevételével*, PhD disszertáció, 2002.; Pócsmegeyeri Gábor: *A katonaföldrajzi tényezők hatása a Magyar Köztársaság közlekedési rendszerének védelmi célú előkészítésére*, PhD disszertáció, 2003.

¹⁹ Göcze István: *A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése*, Földrajzi Értesítő, p.265.

²⁰ Siposné Kecskeméthy Klára: A katonaföldrajz alapjai 43-68. oldal in: Tóth József (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. kötet (Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.), p. 486.

²¹ Tóth József: *A földrajztudomány belső struktúrája*, In: Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből, 1995, JPTE, pp. 12-23.

²² Siposné Kecskeméthy Klára: *A katonaföldrajz alapjai* i.m.

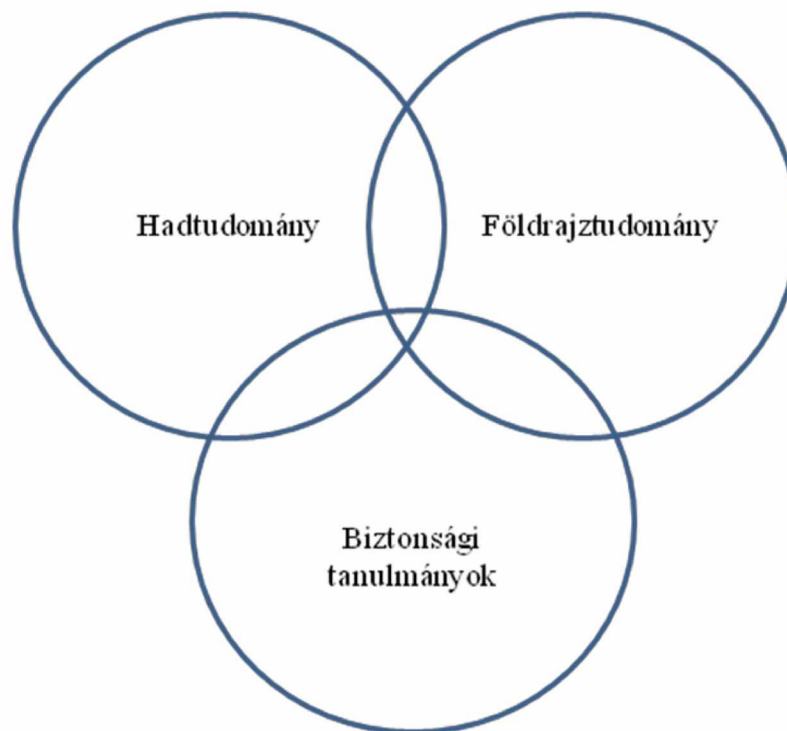

2. ábra: A katonaföldrajz tudomány-rendszer-tani helye és felosztása

Forrás: Siposné dr. Kecskeméthy Klára: *A katonaföldrajz alapjai*, pp.43-68. in: Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II. kötet* (Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.)

A megváltozott biztonsági környezet, az új típusú kihívások miatt – mint ahogy azt a Kaukázus térség esetében látni fogjuk – széleskörű, multidiszciplináris kutatást kell végeznünk, amelyben a biztonság kérdését a földrajzi környezet vonatkozásában kell vizsgálnunk.

Az én felfogásom szerint a mai – hasonlóan Gőcze Istvánéhoz, ezt az elnevezést tartom a mai viszonyok és körülmények között relevánsnak – komplex katonaföldrajz a hadtudomány, a földrajztudomány és a biztonsági tanulmányok közös interdiszciplináris területéből áll. Ezt a 3. ábra mutatja.

3. ábra: A komplex katonaföldrajz tudomány-rendszertani helye

Forrás: saját szerkesztés

A komplex katonaföldrajz jelenlegi vizsgálati szempontjai és multidiszciplináris jellege összetett. A modern kor kihívásai miatt éppen ezért szükséges volt a vizsgálati szempontok módosítása. A mai felfogás szerint a földrajzot a Tóth József-féle megközelítési módok az alábbiak szerint osztják fel: általános, ágazati és regionális.²³ A hadtudományi megközelítés szerint a komplex katonaföldrajz általános (elméleti) és alkalmazott (gyakorlati) irányzatra tagolódik, ahol az általános (elméleti) megközelítés megfelel az általános földrajzi szemléletnek, az alkalmazott (gyakorlati) pedig az ágazati és regionális megközelítésnek. A biztonság különböző dimenziói bár egy-egy területre fókuszálnak, mégis összekapcsolt rendszerként működnek, és hatással vannak egy adott terület, térség biztonságára, a válságok és konfliktusok lokális, regionális és globális jellege pedig a földrajzi teret határolja be.

Meglátásom szerint a biztonságföldrajz az ágazati és regionális földrajz elemeit foglalja magába, és a két megközelítés közös területén helyezkedik el. A kettő feltételezi egymást a vizsgálatok során. A katonaföldrajzi megközelítési mód szerint a biztonságföldrajz az alkalmazott (gyakorlati) irányzat egyik megközelítése.

²³ Tóth J. (2001): A természet-társadalom kölcsönhatás fejlődése: Földrajzi Konferencia, Szeged 2001. pp. 2-3 <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/TothJ.pdf>

A *biztonságföldrajz* a komplex (modern) regionális katonaföldrajz része, amely mindazon földrajzi, katonaföldrajzi tényezők összességét vizsgálja, amelyek egy adott térség biztonsági rendszerét és környezetét befolyásolja, valamint a nemzetközi kapcsolatait meghatározza. A vizsgálat során az elemző határolja le a térséget, ha nincs egyértelműen elfogadott terminológia, vagy a vizsgálat azt követeli meg (lásd Kaukázus térség).

Álláspontom szerint a komplex katonaföldrajz a napjainkban tapasztalható új típusú veszélyek, kihívások, valamint ezek nemzeti biztonsági súlyának változása más, újszerű elemző szemléletet követel meg tőlünk. Ezen irányzat esetében célravezetőnek tartom a **modern katonaföldrajz** megnevezés használatát.

Az értekezés elkészítéséhez szükséges adatok összegyűjtését 2016. július 30-án lezárтам, a kutatást a témával kapcsolatban azonban a jövőben is folytatom.

1. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG ÁLTALÁNOS ELEMZÉSE

„A háború értelme a napnál világosabb: a birodalom számára nem annyira az Észak-Kaukázus volt fontos, mint inkább a megbízható kommunikációs csatorna a Kaukázuson túli terület – Grúzia, Örményország, a mai Azerbajdzsán – irányába. Majd, hogy a kutya el ne szökjön, pórázra is szükség volt. Pórázt pedig azokból a területekből lehetett képezni, amelyek ma az Oroszországi Föderáció tagjai: Csecsnya, Ingusföld, Dagesztán.”

Sztanyiszlav Belkovszkij politikai elemző²⁴

A fejezetben a Kaukázus térség abszolút és relatív földrajzi helyzetének, területének, határainak jellemzőit vizsgálom, a válságok kialakulására gyakorolt hatása szempontjából.

1.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG ELHELYEZKEDÉSE

A Kaukázus térség az északi félgömbön, az Északi-sark és az Egyenlítő között nagyjából egyenlő távolságra, az északi szélesség 38,8° és 45°, valamint a keleti hosszúság 39,5° és 51° között helyezkedik el. Két kontinens, Európa és Ázsia határvonalában, Európa délkeleti határán található, amely egyben a déli iszlám és az északi keresztény kultúrvonalat is elválasztja egymástól.

A térség egésze 1990 előtt a Szovjetunió része volt. A térségben a szovjet-török határ a NATO-Varsói Szerződés egyik kiemelt jelentőségű határvonalát képezte, mindkét oldalon erős katonai jelenléttel.

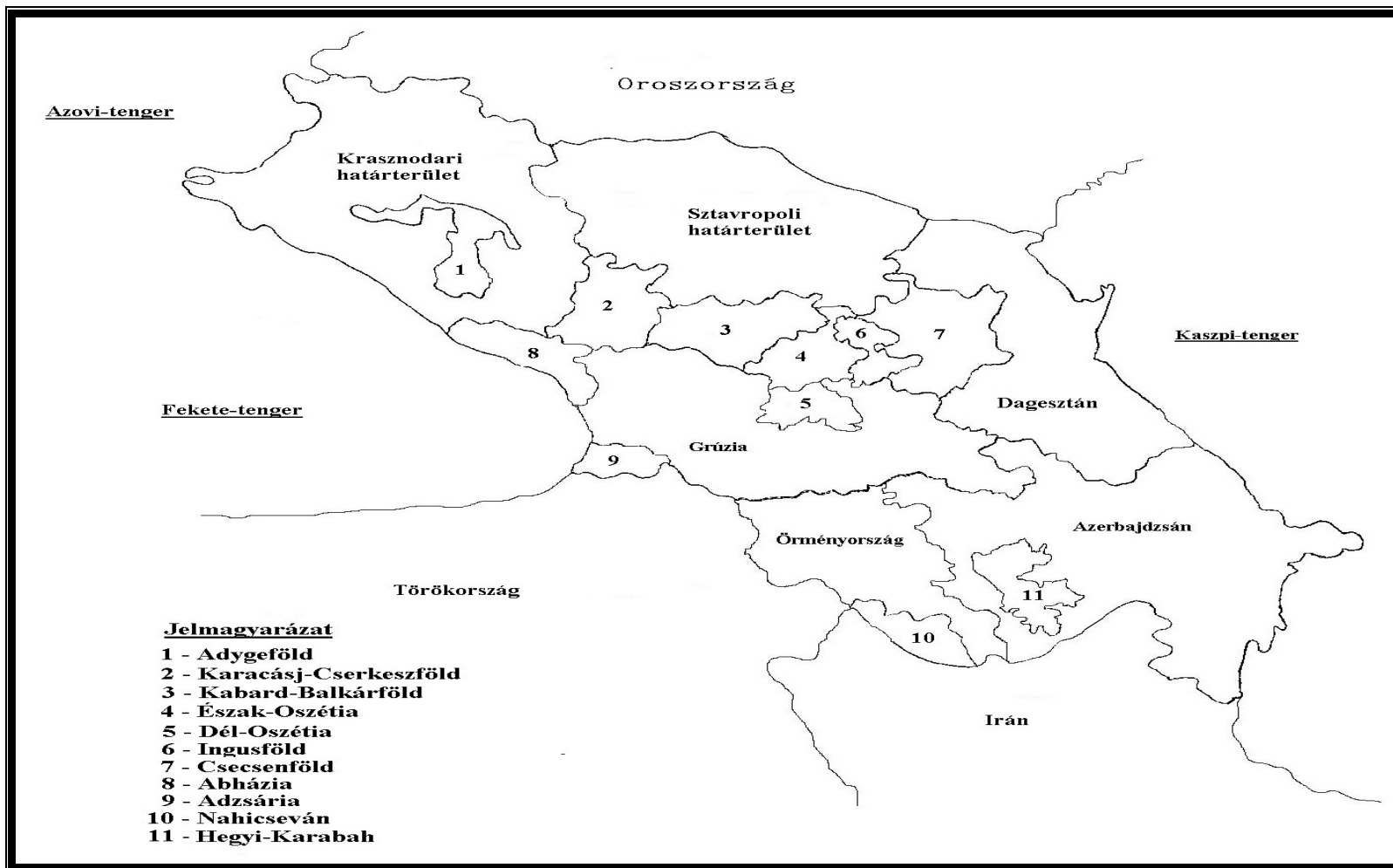
A térség délről Törökországgal, délkeletről Iránnal, északról Kalmükfölddel és a Rosztovi területtel²⁵ határos. Nyugatról az Azovi-tenger és a Fekete-tenger, keletről a Kaszpi-tenger határolja.

A Földközi-tenger 1000 km, az Északi-tenger 3000 km, az Atlanti-óceán 4000-4100 km távolságra található a térségtől. A Kaukázus térség a Fekete-tengeren keresztül kapcsolódik a világtengerekhez.

A térséget az 4. ábra mutatja.

²⁴ Belkovszkij, Sztanyiszlav: *Putyin – az ember, aki nem létezett*, ATHENAEUM Kiadó, pp.160-161.

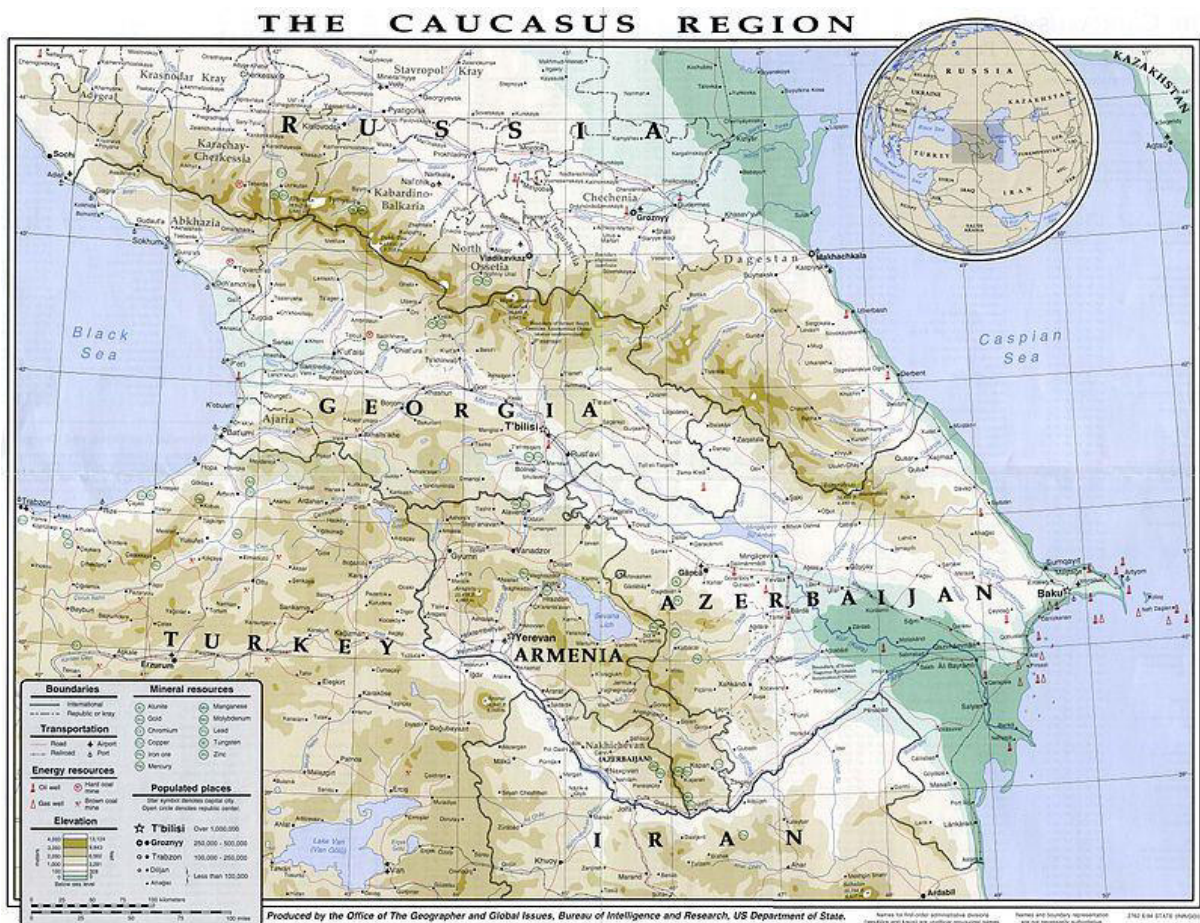
²⁵ Rosztovi terület, Kalmükföld: Oroszország közigazgatási egységei.

4. ábra: A Kaukázus térség földrajzi elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés

Az 5. ábra a Kaukázus térség földgömbön elfoglalt helyzetét mutatja.

5. ábra: A Kaukázus térség földgömbön elfoglalt helyzete

Forrás: *Map of Caucasus region prepared by the U.S. State Department, 1994.*,

http://en.wikipedia.org/wiki/Transcaucasia#mediaviewer/File:Caucasus_region_1994.jpg (letöltve: 2014.12.10.)

A Kaukázus térség elhelyezése geostratégiai és geopolitikai szempontból is fontos. A 6. ábra az angolszász geopolitikai iskola egyik legnagyobb alakjának, Sir Halford Mackinder Heartland elméletének térképi megjelenítését tartalmazza.

A Mackinder-i elmélet szerint a Heartland Eurázsia központi részét foglalja el. Ennek a térségnek a része a Kaukázus térsége is. Mackinder szerint

- aki a Heartlandot uralja, az uralja a világszigetet;
- aki a világszigetet uralja, az uralja a világot.²⁶

²⁶ Csizmadia Sándor: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*, Budapest, SVKI, p. 30.

6. ábra: Mackinder geopolitikai világfelosztása

Forrás: Csizmadia Sándor: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*, p. 26.

Mackinder elméletében a Heartland Eurázsia közepe, a Világsziget pedig a három egybefüggő kontinens: Európa, Ázsia és Afrika. A három kontinens a Világ népességének, földterületének és erőforrásainak nagy részét tartalmazza. Mackinder az alaphelyzetet úgy vázolta fel, hogy a birodalmaknak már nem maradt felfedezetlen, birtokba vehető terület. A cél nem a területi terjeszkedés, hanem a nyersanyagok hatékony felhasználása, a földrajzi adottság és elhelyezkedés a lehetőségekhez képest való legmegfelelőbb kihasználása.²⁷

Nyilvánvaló, hogy ha egy nagyhatalom vagy szövetségi rendszer kontrollálni tudja ezeknek a területeknek a többségét, az uralja az egész Világot. A Mackinder-i elméletet egy mondatban így lehet összegezni: a szárazföldi hatalmak a tengeri hatalmak ellenében.

Zbigniew Brzezinski, aki a XX. században az USA elnöki tanácsadója is volt, a Heartland-elméletre alapozva dolgozta ki a geostratégiai elméletét, ami az USA számára vezetőelv lehet a hatalmi pozícióinak megtartásában. Brzezinski geostratégiai játékosokat és geopolitikai pilléreket különböztet meg. „Az az állam tekinthető aktív geostratégiai játékosnak, amely rendelkezik a kellő erővel és nemzeti akarattal ahhoz, hogy hatalmát és befolyását

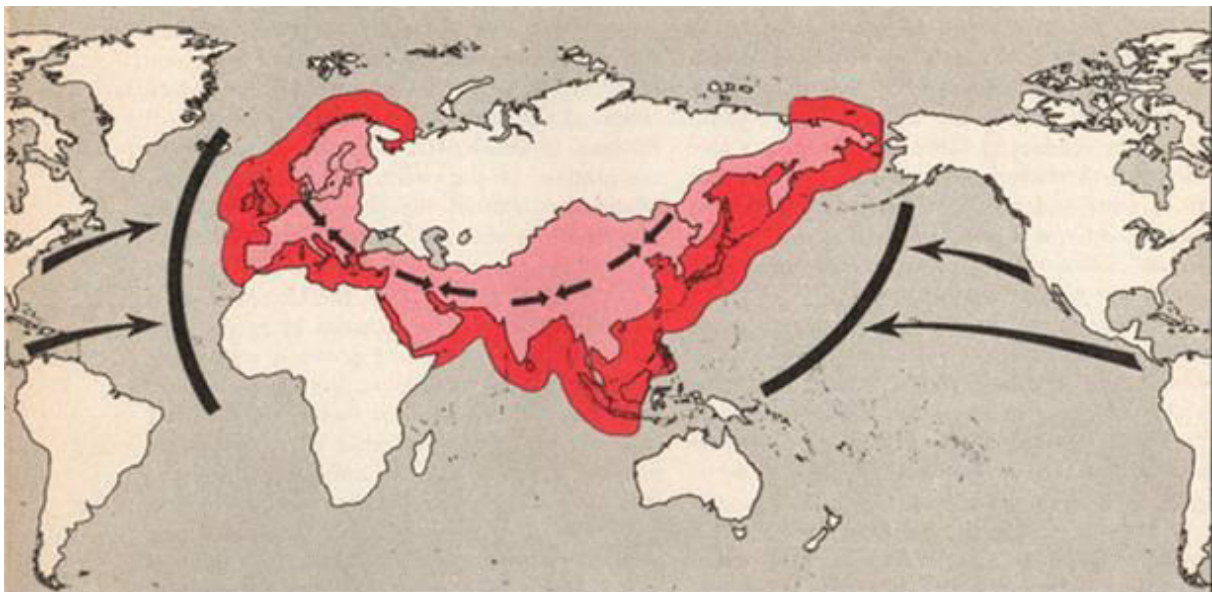
²⁷ Mackinder, Halford J.: The Geographical Pivot of History, *Geographical Journal*, 1904, 32., pp. 421–444.

határain túl felhasználja az éppen adott geopolitikai helyzet - Amerika érdekeit is befolyásoló mértékű - megváltoztatására.”²⁸ Brzezinski ide sorolta többek között Oroszországot, Kínát, Indiát, Franciaországot és Németországot.

A geopolitikai pilléreket földrajzi elhelyezkedésük alapján sorolja be. „A geopolitikai pillérek azok az államok, amelyeknek fontossága nem hatalmukból vagy becsvágyukból fakad, hanem stratégiai elhelyezkedésükből, illetve abból, hogy esetlegesen kiszolgáltatott helyzetük hogyan hat a geostratégiai játékosok viselkedésére.”²⁹ Brzezinski többek között Ukrajnát, Törökországot, Iránt, Azerbajdzsánt és Dél-Koreát sorolta ide.

Azerbajdzsán és Grúzia kulcsfontosságú geopolitikai pillér szerepét játsza, míg Oroszország geostratégiai játékosként szerepel. Örményországot nem említi, véleményem szerint a geopolitikai pillérek közé kell sorolni.

Az USA számára a posztszovjet térségben való megjelenés azért is fontos volt, hogy beszorítsa Oroszországot a határai közé, és ne engedje újra felemelkedni, jelentős katonai hatalommá válni. Ezt szemlélteti a 7. ábra.

7. ábra: Az „Anakonda” gyűrű Oroszország körül

Forrás: *Europe and America: Sharing the Spoils of War*, <http://www.globalresearch.ca/europe-and-america-sharing-the-spoils-of-war/6423> (letöltve: 2016. 07. 24)

Az 1999. március 19-én az Amerikai Kongresszus által elfogadott Selyemút Stratégia kimondja, hogy törekednie kell a transzkaukázusi kereskedelmi és energiaszállítási útvonalak

²⁸ Brzezinski, Zbigniew (1999) A nagy sakktabla, Európa Könyvkiadó, 310. p.

²⁹ Brzezinski, Zbigniew (1999) A nagy sakktabla, Európa Könyvkiadó, 310. p.

biztonságossá tételére, valamint az orosz hegemonia visszaszorítására. A Selyemút Stratégia másik célja, hogy az orosz-iráni stratégiai partnerséget gyengítse, és Irán regionális hatalmi ambícióit korlátozza.³⁰

Az **orosz** geopolitikai felfogás nagyon sajátos, és ezen felfogás szerint a Kaukázus térsége a meleg tengerekhez való kijutás, a Közel-Kelettel való kapcsolattartás lehetőségét és a NATO tag Törökország kontroll alatt tartását jelenti. Egyben azt is jelenti, hogy a vallási fundamentalizmus és szélsőséges ideológiák az ország belső részei felé terjednek. Az orosz geopolitikai felfogás a Szovjetunió felbomlását követően először arra törekedett, hogy az orosz jelenlétet fenn kell tartani a volt szovjet tagköztársaságokban (ami nem teljesen sikerült), majd a 2000-es évektől az erősödő gazdaság hatására, és egy karizmatikus vezető színre lépésével az orosz hegemonia helyreállítását tűzték ki célul, amelynek részét képezte, hogy a nyugati katonai befolyást ellensúlyozzák, csökkentsék. Az orosz geopolitikai gondolkodásnak az 1980-as évektől több jelentős változáson kellett átesni, amely során újra kellett ideológiáját változtatnia, különösen a Szovjetunió felbomlását követően. 1992-ben elkészült a Stratégia Oroszország számára című jelentés, ami két irányt határozott meg az orosz politika számára; 1) az USA és Oroszország érdekei a jövőben jelentősen különböznek egymástól; 2) stratégiai elsőbbséget élvez a Közel-Külföld, különösen az ott élő 25 millió orosz ajkú lakosság védelme.³¹ Az orosz geopolitikai gondolkodás változásait a legjobban Dmitrij Trenyin fogalmazta meg: „*A legutóbbi időkig Oroszország úgy tekintett magára, mint a nyugati naprendszer Plútó nevű bolygójára: nagyon távol a központtól, de alapvetően mégis a rendszer része. Most Oroszország letért erről a röppályáról, megkezdte Moszkva központú naprendszerének megteremtését.*”³² Ennek talán egyik megnyilvánulási formája, hogy az 1990-es években Moszkva kereste önmagát, azonban már akkor a leghatározottabban kimondta, hogy a posztszovjet térség stabilitásának a központi eleme Oroszország.³³ Putyin hatalomra kerülésével ez a nézet kiegészült azzal, hogy a posztszovjet térségben a domináns szerepet is vissza akarta szerezni Oroszország, amelynek része a NATO térnyerésének akadályozása.

³⁰ Czene Gréta: *Az Európai Unió válságkezelő tevékenysége a dél-kaukázusi térségben*, doktori disszertáció, NKE HDI, p.122.

³¹ Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Geopolitikai gondolkodás a szovjetunió utáni Oroszországban*, in http://eszmelet.hu/bardos-feltoronyi_miklos-geopolitikai-gondolkodas-a-szovjetu/ (megnyitva: 2016. 07. 29.)

³² Deák János – Szternák György: *Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új katonai doktrína tervezésében*, Felderítő Szemle, p.7.

³³ Galicza György: *A háború motívuma sz orosz geopolitikai gondolkodásban*, p.43. in http://moszt.tti.btk.pte.hu/sites/moszt.tti.btk.pte.hu/files/files/moszt_konyvek_7_bebesi_korrigalt3_vegl.pdf (megnyitva: 2016. 07. 25.)

Az orosz geopolitikai gondolkodás egyik központi eleme a háború és az ehhez köthető más nemzetekhez, népekhez fűződő viszonyuk. A fegyveres konfliktus szerves része a nagyhatalmi gondolkodásnak, birodalmi felfogásnak.³⁴ Az orosz terjeszkedés egyik mozgatórugója nem a hódítási szándék, hanem a szláv nyelvű népek felszabadítása, védelmezése. Ennek érdekében került sor a puszták területek elfoglalására, az olyan törzsek, népek elnyomására, melyeknél nem lehet szerves társadalmi fejlődésről beszélni, valamint a nemzeti öntudatukban csorbult népek (pl. grúz, örmény) oltalmazására. Az orosz geopolitikai gondolkodók többsége ezt küldetéstudatnak fogja fel (pl. Danyilevszkij).³⁵

Alexandr Dugin nézetei szerint Oroszországnak a birodalom építés a legfontosabb feladata. A nyugati (tengeri hatalom) és Heartland (orosz hatalom) kizárja egymást. Dugin szerint Oroszországnak a civilizációs expanzióra kellene törekednie, és az orosz gondolkodásnak stratégiaiilag nyugatellenesnek kell lennie.³⁶

Az eurázsiai hatalom felemelkedése együtt járt azzal a küldetéstudattal, hogy az Orosz Birodalom nem más, mint a kis népek védelmezője és a nyugati dominancia ellensúlyozója. A szovjet időszakban hangsúlyozott népek testvérisége valójában egy erővel fenntartott közösség volt, és az első gyenge pillanatban felszínre is törtek az ellentétek. Még fennállt a Szovjetunió, amikor az azeri-örmény viszály felszínre került.

A Kaukázus térséggel kapcsolatban a **török** felfogást is meg kell vizsgálnunk. A hidegháborús időszakban a határok menti biztonság maximalizálásával és nem a nemzetközi politikába való aktívabb részvétellel igyekezett Törökország helyzetét stabilizálni. A NATO nyújtotta védelem elegendőnek bizonyult a nyomasztó szovjet túlerő ellen. Ahmet Davutoglu volt török miniszterelnök Törökországot regionális hatalomként határozza meg, amely a térségben belül képes a nagyhatalmi elvárásokhoz igazodni. A Szovjetunió felbomlása és az új biztonsági környezet kialakulása más gondolkodásra kényszerítette Törökországot, és aktív nemzetközi szerepet kellett vállalnia.³⁷

³⁴ Galicza György: *A háború motívuma az orosz geopolitikai gondolkodásban*, p.23.

http://moszt.tti.btk.pte.hu/sites/moszt.tti.btk.pte.hu/files/files/moszt_konyvek_7_bebesi_korrigalt3_vegl.pdf
(megnyitva: 2016. 07. 25.)

³⁵ i.m., p.30.

³⁶ Galicza György: *A háború motívuma az orosz geopolitikai gondolkodásban*, p.37.

http://moszt.tti.btk.pte.hu/sites/moszt.tti.btk.pte.hu/files/files/moszt_konyvek_7_bebesi_korrigalt3_vegl.pdf
(megnyitva: 2016. 07. 25.)

³⁷ Siposné Kecskeméthy Klára: *Stratégiai kérdések, stratégiai válaszok (Recenzió Davutoğlu, Ahmet: Stratégiai mélység, Törökország nemzetközi helyzete című könyvéről)*,

http://mhtt.eu/hadtudomany/2016/2016_elektronikus/9_Kecskem%C3%A9thy%20Kl%C3%A1ra.pdf, (megnyitva: 2016. 07.29.) pp.2-3. Lásd Davutoglu, Ahmet: *Stratégiai mélység, Törökország nemzetközi helyzete*, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2016. p. 518

A Szovjetunió felbomlását követően egy hatalmas geopolitikai vákuum keletkezett, amelynek Kaukázus térségbeli részén Törökország aktív külpolitikát kezdetben folytatni. Az új világrendben, kisebb központok kialakulásával Törökországnak újra kellett definiálnia saját külpolitikáját és önmagát. Ezt mutatja a 8. ábra.

8. ábra: Törökország geopolitikai befolyási övezetei

Forrás: Siposné Kecskeméthy Klára: *Stratégiai kérdések, stratégiai válaszok (Recenzió Davutoğlu, Ahmet: Stratégiai mélység, Törökország nemzetközi helyzete című könyvéről)*, p.4.

http://mhtt.eu/hadtudomany/2016/2016_elektronikus/9_Kecskem%C3%A9thy%20KI%C3%A1ra.pdf, (megnyitva: 2016. 07.29.)

A jelmagyarázat alapján:

- a narancssárga szín a „környező szárazföldi”,
- a zöld a „környező tengeri”,
- a pontozott vonal a „környező kontinentális”³⁸ térség.

Davutoglu kiemeli, hogy a Kaukázus térségben a legfontosabb stratégiai török partner Azerbajdzsán. A Transzkaukázusban a legrosszabb kapcsolatrendszer az örmény-török viszonyt jellemzi. A térségben az orosz-török kapcsolatokat mind a közel-keleti (különösen a szíriai) események, mind a Hegyi-Karabah-hal kapcsolatos azeri és török „műveletek” meghatározzák.

³⁸ i.m., p.4.

Irán szerepe ugyancsak lényeges a Kaukázus térség szempontjából. Mint az iszlám világ egyetlen védelmezője – ahogy magukat beállítják, Irán a mozlim³⁹ népek védelmezőjeként lép fel. A Perzsa Birodalom örököséiként, a pániszlám mozgalmak támogatójaként, és a Moszkvához fűződő stratégiai partnerség elve alapján különös szereplője a Kaukázus térségbeli folyamatoknak (9. ábra)

9. ábra: Nagy Irán geostratégiai helyzete

Forrás: *The Dream – or Nightmare – of „Greater Iran”*, <http://www.geocurrents.info/geopolitics/the-dream%E2%80%94or-nightmare%E2%80%94of-%E2%80%9Cgreater-iran%E2%80%9D> (letöltve: 2016. 07.

29)

Irán jelentőségét fokozza az azeri kisebbség és a Kaszpi-medence nagy mennyiségű szénhidrogén készlete, amelyből ő is részesedik.

³⁹ Az értekezésben a mozlím megnevezést fogom használni. A Magyar Helyesírási szótárban csak a mozlím kifejezés szerepel. A mai nyelvhasználatban elterjedt és helyes nyelvi forma a muszlim is. A mozlím kifejezés régies változatnak tekinthető. Forrás: <http://www.e-nyelv.hu/2009-10-16/muszlim-mozlim/> (megnyitva: 2011. 11. 20.)

1.2. A KAUKÁZUS TÉRSÉG TERÜLETI ELEMZÉSE

A Kaukázus térséget kutatási céljaim elérése érdekében két részre osztottam: északi és déli részre. A két rész közötti határ az évezredek során a Kaukázus-hegység központi gerincén alakult ki.

A Kaukázus térség területe 439 343 km², amely az alábbiak szerint oszlik meg a két rész között: a Kaukázus térség északi területe 253 300 km², a Transzkaukázus területe 186 043 km².

A térség ÉNY-DK irányú kiterjedése 2000 km, ÉK-DNY irányú kiterjedése pedig 200- 500 km.

A Kaukázus térség területe négy országhoz tartozik; Oroszország, Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán.

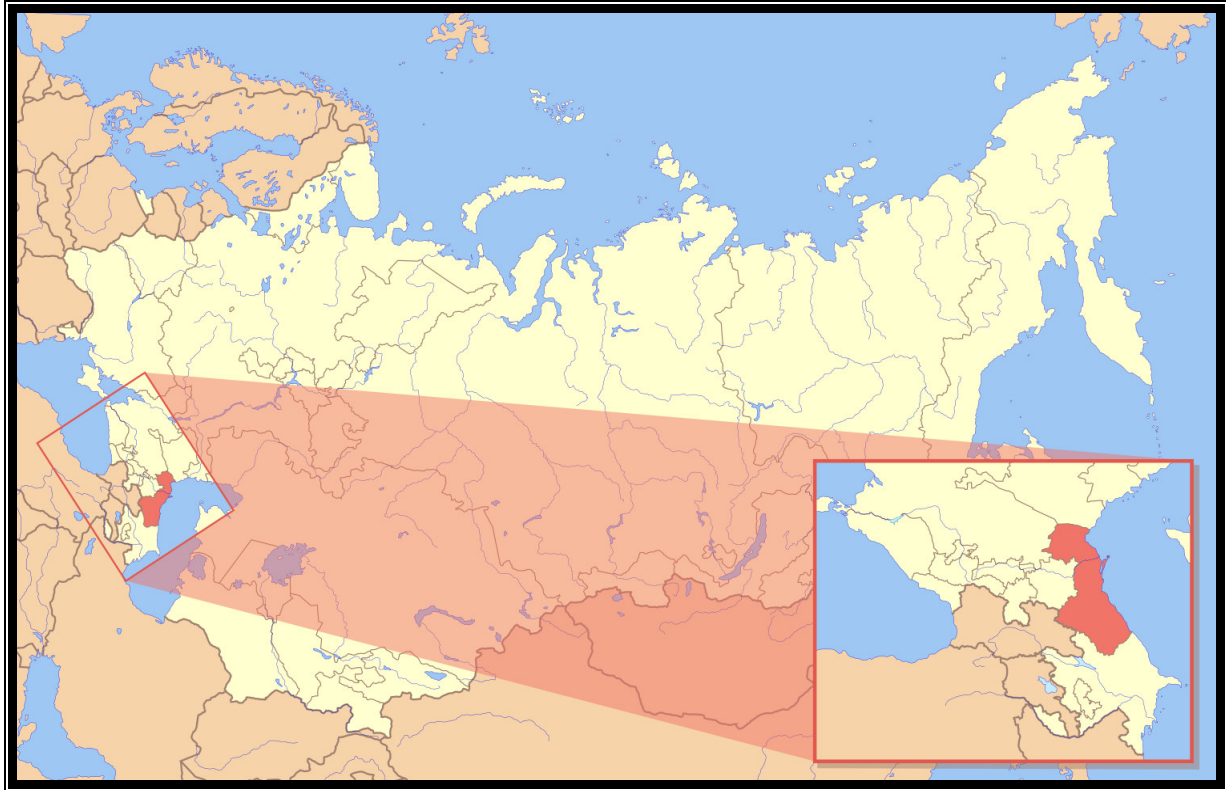
A Kaukázus térség északi része teljes egészében Oroszország részét képezi. Keletről nyugat felé a következő köztársaságok alkotják a Kaukázus térség északi részét: Dagesztán, Csecsenföld, Ingusföld, Észak-Oszétia, Kabard-Balkárföld, Karacsáj-Cserkeszföld, Adygeföld, Sztavropoli-határterület és Krasznodari-határterület. Két terület egység összetett etnikai szerkezettel rendelkezik, ezeket külön jelölöm a felsorolásban. A Kaukázus térség északi része az Észak-Kaukázusi Gazdasági Körzet része, amely Oroszország egyik éléstára. Ezeknek a területi egységeknek az általános jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Dagesztán: 50 300 km² területű köztársaság. Lakossága 2 711 700 fő (2009), és 2 946 000 fő (2013).⁴⁰ A köztársaság népsűrűsége 54 fő/km² (2009) és 58,6 fő/km² (2013). Székhelye Mahacskala. A köztársaság neve azt jelenti a hegyek országa. Területének 75%-a hegyvidéki. Dagesztáni nemzetség nem létezik, csak egy összefoglaló név, 35 népcsoport él együtt a köztársaság területén.⁴¹ A természeti adottságok nem jók a mezőgazdasági termeléshez a száraz kontinentális éghajlat jellege és a szikesedésre hajlamos talajok miatt. Az öntözhető területeken zöldség- és gyümölcstermesztés honosodott meg. A Kaszpi-tenger mentén elterjedt a szőlőtermesztés. Száraz műveléssel a gabonák kis termésátlagot adnak. A főnhatás miatt gabona csak a folyók mentén öntözéssel termeszthető. A magas hegyvidéken a pásztorokodás a fő tevékenység. A térség juhállományának 20%-a Dagesztánban található. A pásztorok nyáron ideiglenes lakokba húzódnak fel a hegyekbe, télen visszahúzódnak az alacsonyab-

⁴⁰ Republic of Dagestan, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Dagestan-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁴¹ Stier Gábor: *A Putyin-rejtély* – Korona Kiadó – Budapest, 2000, p.24.

ban fekvő településekbe. A térségben feltárt szénhidrogénmezők kiaknázása csak kis mértékben járult hozzá a köztársaság fejlődéséhez, alapjában megmaradt agrárjellegűnek. A térségben kitermelt kőolaj és a köztársaság területén áthaladó szénhidrogén vezetékek jelentős vegyipari beruházásokat indítottak el.

10. ábra: Dagesztán földrajzi elhelyezkedése

Forrás: *Location of Dagestan*, http://althistory.wikia.com/wiki/Dagestan_%28New_Union%29 (letöltve: 2014.12.10)

2. Csecsenföld: 15 600 km² területű köztársaság. Lakossága 1 238 400 fő (2009), és 1 325 000 fő (2013).⁴² Népsűrűsége 79 fő/km² (2009) és 84,7 fő/km² (2013). Székhelye Groznij. Elterjedt az öntözéses gazdálkodás. A folyóvölgyekben zöldségtermelés alakult ki, Groznij környékén teát és dohányt termesztenek. Az Észak-Kaukázusi Szövetségi Körzet része. Elsősorban búzát, kukoricát, napraforgót termelnek a földeken. Erős szeparatista követelésekkel álltak elő a köztársaság vezetői a Szovjetunió felbomlását követően, emiatt háború robbant ki az ingusokkal, később az oroszokkal. A fegyveres konfliktusok során a vegyipari és az azt kiszolgáló gépipari infrastruktúra jelentős károkat szenvedett.

⁴² *Republic of Chechnya*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Chechnya-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

11. ábra: Csecsenföld földrajzi helyzete

Forrás: *Where is Chechnya?*, <http://www.businessinsider.com/where-is-chechnya-2013-4> (letöltve: 2014.12.10.)

3. Ingusföld: 3600 km² területű köztársaság. Lakossága 508 100 ezer fő (2009), és 442 000 fő (2013).⁴³ Népsűrűsége 140 fő/km² (2009), és 121,9 fő/km² (2013). Székhelye Nazrany. Agrárjellegű köztársaság, a folyóvölgyekben az öntözéses gazdálkodás, a hegyekben a pásztorkodás terjedt el. Nazrany a grúz hadiút⁴⁴ egyik fontos települése a Szunzsa partján, jelentős kereskedelmi profillal.

⁴³ *Republic of Ingushetia*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Ingushetia-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁴⁴ Grúz hadiút a neve annak az útnak, amely a Darial-szoroson átvezető, a Kaukázust átszelő egyetlen természetes útvonal, amelyet már ősidők óta használnak. A Grúz hadiút Tbiliszi (Grúzia) és Vlagyikavkaz (Oroszország) között húzódik, követi az ősi útvonalat.

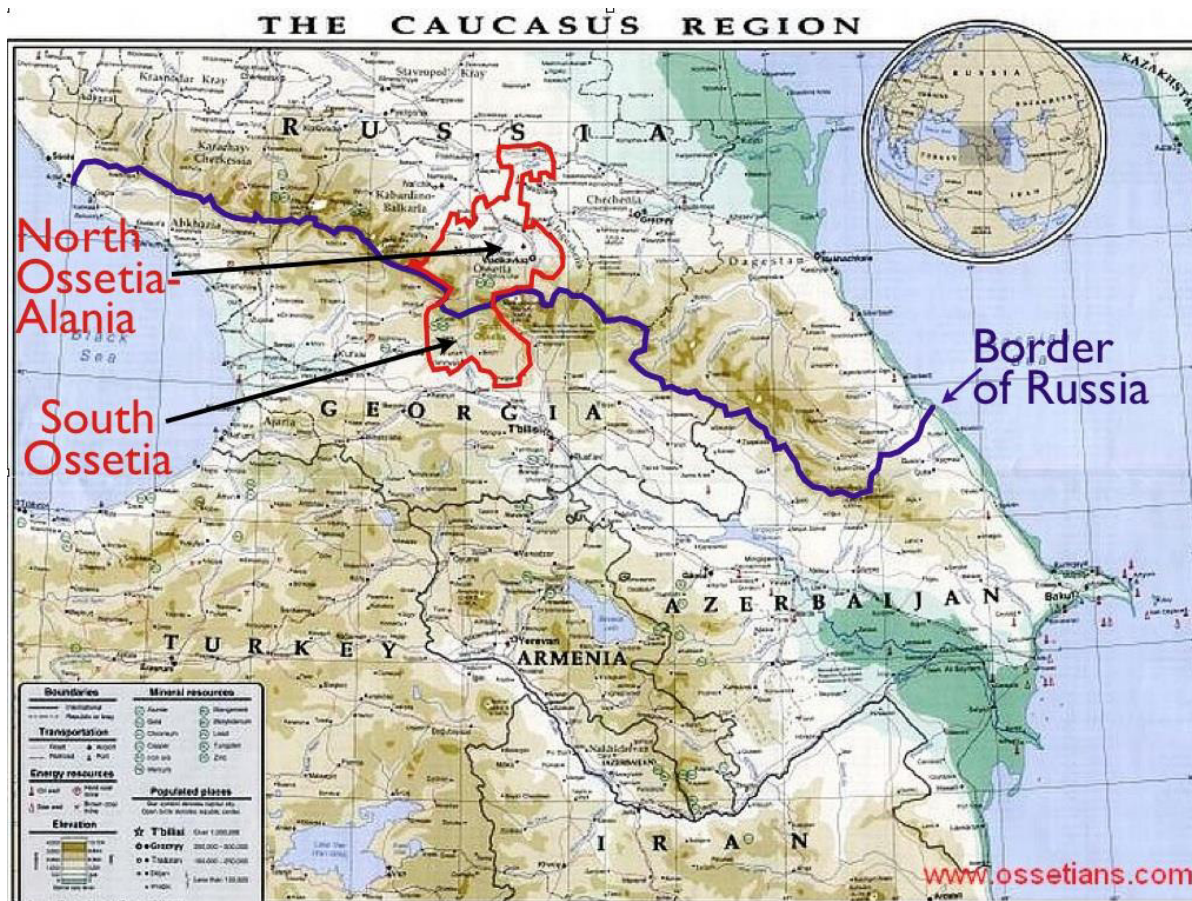

12. ábra: Ingusföld földrajzi helyzete

Forrás: Gunmen kill Ingushetia security chief Ahmed Kotiev, <http://www.bbc.com/news/world-europe-23846677> (letöltve: 2014.12.10.)

4. Észak-Oszétia: területe 8000 km² területű köztársaság. Lakossága 701 800 fő (2009), és 707 577 fő (2013).⁴⁵ Népsűrűsége 88 fő/km² (2009) és 88,4 fő/km² (2013). Székhelye Vlajikavkaz (korábban Ordzsonikidze). A Dél-Oszétiával való egyesülését Grúzia már korábban is fegyveres erővel akadályozta meg. A völgyekben az öntözéses gazdálkodás, hegyekben a pásztorkodás alakult ki. Az ipar húzóágazatai a színesfém-, elektronika- és vegyipar, amelyek termelésének ¾-e a fővárosban összpontosul. A kereskedelem évezredes hagyományokkal rendelkezik.

⁴⁵ Republic of North Ossetia, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/North-Ossetia-Alania-Republic-of/Population>, (megnyitva: 2015.01.12.)

13. ábra: Észak-Oszétia földrajzi elhelyezkedése

Forrás: Keystone of the Caucasus, <http://www.geocurrents.info/geopolitics/border-disputes/keystone-of-the-caucasus-ignored-ossetia-and-its-snow-revolution> (letöltve: 2014.12.10.)

5. Kabard-Balkárföld: 12 500 km² területű köztársaság. Lakossága 892 000 fő (2009), és 859 000 fő (2013).⁴⁶ Népsűrűsége 71 fő/km² (2009) és 68,9 fő/km² (2013). Székhelye Nalcsik. Az öntözhető völgyekben a gabona- és zöldségtermesztés, a hegyekben a juhtenyésztés honosodott meg. Nalcsikban lényeges ipari üzemek összpontosulnak, ahol wolframot, molibdént, valamint féldrágaköveket dolgoznak fel. Az ipar húzóágazatai a bőr-, élelmiszer-, fa- és elektronikaipar.

⁴⁶ Republic of Kabardino-Balkaria, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Kabardino-Balkaria-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

14. ábra: Kabard-Balkárföld és Karacsáj-Cserkeszföld földrajzi elhelyezkedése

Forrás: *Kabardino-Balkaria Muslims: Echoes of Tragedies*,

<http://www.onislam.net/english/politics/europe/463617-kabardino-balkaria-muslims-echoes-of-tragedies.html>

(letöltve: 2014.12.10.)

6. Karacsáj-Cserkeszföld: 14 300 km² területű köztársaság. Lakossága 427 200 fő (2009), és 472 000 fő (2013).⁴⁷ Népsűrűsége 30 fő/km² (2009) és 33 fő/km² (2013). Székhelye Cserkeszk. A jó termőképességű talajokon búza, kukorica, cukorrépa terem, amelyet a szarvasmarha tenyésztés egészít ki. A hegyekben a juhtenyésztés a jellemző. A hegyvidék jelentősebb településein a turizmus a jellemző. Jelentős a hűtőgépgyártás és a bőripar.

7. Adygeföld: 7300 km² területű köztársaság. Lakossága 442 800 fő (2009), és 444 000 fő (2013).⁴⁸ Népsűrűsége 61 fő/km² (2009) és 57 fő/km² (2013). Székhelye Majkop. Legfontosabb a zöldség- és gyümölcsstermesztés, valamint a pásztorkodó juhtenyésztés és az erdőgazdálkodás. A nemzeti jövedelem legfőbb forrása a kőolaj, iparában az élelmiszeripar dominál.

⁴⁷ *Republic of Karachaevo-Cherkessia*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Karachaevo-Cherkessia-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁴⁸ *Republic of Adygeya*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Adygeya-Republic-of>, (megnyitva: 2015.01.12.)

15. ábra: Adygeföld, Krasznodari- és Sztavropoli-határterület földrajzi elhelyezkedése

Forrás: *Kavkaz*, <http://www.adyge.net/index.php?cstart=9&> (letöltve: 2014.12.10.)

8. Krasznodari-határterület: területe 75 500 km². Lakossága 5 141 900 fő (2009), és 5 330 000 fő (2013).⁴⁹ Népsűrűsége 68 fő/km² (2009) és 70,6 fő/km² (2013). Székhelye Krasznodar. A határterületen 33 nemzetiség él együtt. Elsősorban mezőgazdasági jellegű a határterület, ahol kukoricát, gabonát, rizst, napraforgót, cukorrépát és dohányt termesztenek. A fekete-tengeri kikötők révén jelentős ipari tevékenység jellemző, de csak a parti sávban.

9. Sztavropoli-határterület; területe 66 200 km². Lakossága 2 707 300 fő (2009), és 2 791 000 fő (2013).⁵⁰ Népsűrűsége 41 fő/km² (2009) és 42,2 fő/km² (2013). Székhelye Sztavropol. Jól fejlett mezőgazdasággal rendelkező térség, ahol az öntözőrendszer hossza eléri a 3300 km-t. Elsősorban mezőgazdasági jellegű térség, ahol kukoricát, gabonát, rizst, napraforgót, cukorrépát, dohányt termesztenek.⁵¹

⁴⁹ *Krasnodar krai*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Krasnodar-Krai>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁵⁰ *Stavropol krai*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/ Stavropol-Krai>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁵¹ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs – 1999, pp.118-119.

A Transzkaukázus⁵² területén három köztársaság osztozik: Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia.

10. Azerbajdzsán: 86 600 km² területű köztársaság. Lakossága 9 054 332 fő (2010), és 9 416 598 fő (2013).⁵³ Népsűrűsége 94 fő/km². Fővárosa Baku. Azerbajdzsán területének ~70%-a hegyvidék. A mezőgazdaság a Kura-Araksz-alföldön fejlett. Az országban gyakori az aszály, ami miatt az öntözésnek nagy jelentősége van a mezőgazdaságban. Az ország fejlődésének motorja a szénhidrogénvagyon és az ehhez kapcsolódó ipar.⁵⁴

Azerbajdzsán exklávéja Nahicseván 5500 km², amit Örményország és Törökország határol. Nahicseván lakossága 379 500 fő. A népsűrűség 69 fő/ km². Fővárosa Nahicseván. A nemzetközi jog szerint továbbra is Azerbajdzsánhoz tartozik, de csak Iránon keresztül tud kapcsolatot tartani az anyaországgal a lezárt örmény határok miatt.⁵⁵ A lakosság száma 435 400 fő (2013), és 79,2 69 fő/ km². Az exklávé területét 7 régióra és Nahicseván városra osztották fel.⁵⁶

⁵² Ahogy ezt a térség lehatárolásánál már a bevezetőben leszögeztem, a Kaukázus térség déli részére használom a Transzkaukázus kifejezést.

⁵³ *Azerbaijan*, <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan/Population>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁵⁴ *Azerbaijan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>, (megnyitva: 2007.12.03.)

⁵⁵ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, in

http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, p. 4. A statisztikai adatok forrása: http://www.populationlabs.com/Azerbaijan_Population.asp, (megnyitva: 2007.12.03.)

⁵⁶ *The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan*, <http://www.stat.gov.az/map/indexen.php>, (megnyitva: 2015.01.12.)

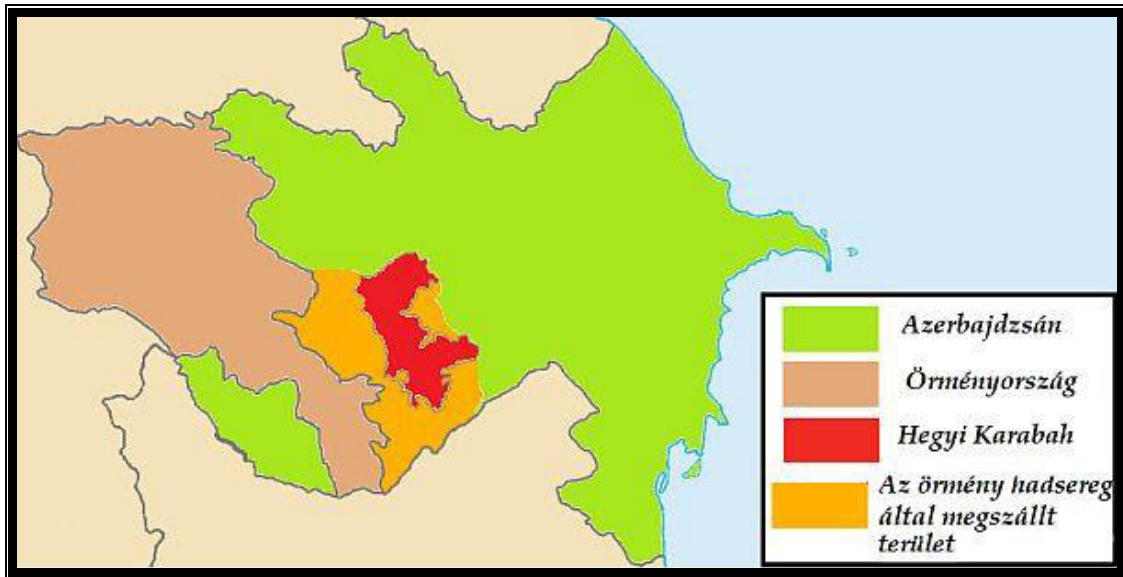
16. ábra: Azerbajdzsán földrajzi elhelyezkedése

Forrás: Azerbaijan map, http://www.ess.az/images/azerbaijan_map.jpg (letöltve: 2014.12.10)

Hegyi-Karabah jogilag Azerbajdzsánhoz tartozik, azonban 1994 óta az örmény hadsereg tartja ellenőrzése alatt. Területe 4500 km². Lakossága 137 737 fő, népsűrűsége 29 fő/ km². Székhelye Sztyepanakert.⁵⁷ Azerbajdzsánnak jelenleg is 14%-át tartja megszállás alatt az örmény hadsereg, amely Hegyi-Karabahot és egyéb azeri területeket foglal magában.⁵⁸ Az örmény hadsereg 11 régiót tart megszállás alatt. A megszállt területek nagyságát illetően több, egymástól eltérő információ jelent meg (14 és 21% közötti értékek).

⁵⁷ World Directory of Minorities, in <http://www.minorityrights.org/?lid=4870&tmpl=printpage>, 2005. évi census alapján. (megnyitva: 2015. 09. 25.)

⁵⁸ Cornell, Svante E.: *The Nagorno-Karabakh conflict*, www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf,p.1. (megnyitva: 2006. 12. 06)

17. ábra: Hegyi-Karabah és az örmény hadsereg által megszállt területek elhelyezkedése

Forrás: *Hegyi-Karabah – nyílt seb a Kaukázusban*, http://alfahir.hu/hegyi_karabah_nyilt_seb_a_kaukazuiban (letöltve: 2014.12.10.)

11. Örményország: 29 743 km² területű köztársaság. Lakossága 2 971 650 fő (2010), és 2 976 566 fő (2013).⁵⁹ Népsűrűsége nem változott az évek során, 100 fő/km². Fővárosa Jereván. Örményország területén a magas hegységi jelleg a meghatározó. A mezőgazdasági termelés feltételei az Araksz folyó völgyében a legjobbak. Az ország területén számos nyersanyag megtalálható, azonban nem meghatározó ezek mennyisége.⁶⁰

⁵⁹ Armenia, <http://knoema.com/atlas/Armenia>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁶⁰ Armenia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, (megnyitva: 2007.08.12.)

18. ábra: Örményország földrajzi helyzete

Forrás: *Örményország és Európa*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=627 (letöltve: 2014.12.10.)

12. Grúzia: 69 700 km² területű köztársaság. Lakossága 4 646 003 fő (2010), és 4 476 900 fő (2013).⁶¹ Népsűrűsége 67 fő/km² (2010) és 64,2 fő/km² (2013). Fővárosa Tbiliszi. Területének kétharmadát magashegység uralja. A mezőgazdaság feltételei a Rionalföldön kiválóak. Az ország területén többféle ásványvagyron megtalálható, amelyek közül a színes fémek ércei és fekete kőszén mennyisége meghatározó.

Abházia területe 8600 km², lakossága 215 972 fő (2002). Népsűrűsége 63 fő/km². Fővárosa Szuhumi. Abházia autonóm köztársaság, amely Grúzia északnyugati területét foglalja el. Oroszország támogatja önállóságát, más államok azonban nem ismerik el.⁶²

Adzsária területe 2900 km², lakossága 376 016 fő (2002) és 394 200 fő (2013).⁶³ Népsűrűsége 127 fő/km² és 136 fő/km² (2013). Fővárosa Batumi. Adzsária is autonóm köztársaság, amely Grúzia délnyugati tengerparti részét foglalja el.⁶⁴

Dél-Oszétia területe 3900 km², lakossága 97 988 fő (2002). Ma lakossága megközelítőleg 70 000 főt, ami a 2008. augusztusi események következménye, mivel korábban jóval

⁶¹ *Georgia*, <http://knoema.com/atlas/Georgia/Population>, (megnyitva: 2015.01.12.)

⁶² Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs, 1999, p.223.

⁶³ *Population of Georgia*, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=1184&lang=eng, (letöltve: 2015.01.12.)

⁶⁴ i.m.

nagyobb népességgel rendelkezett.⁶⁵ Népsűrűsége 25 fő/km². Fővárosa Chinvali. Dél-Oszétia autonóm terület, amely Grúzia középső, északi részét foglalja el.⁶⁶ Oroszország támogatja önállóságát, más államok nem ismerik el.

19. ábra: Grúzia és autonóm tartományainak elhelyezkedése

Forrás: *Grúzia és Japán összefog Oroszország ellen?*,

http://kitekinto.hu/europa/2011/03/02/gruzia_es_japan_osszefog_oroszorszag_ellen/#.VI7vbcnSMwQ (letöltve: 2014.12.10.)

⁶⁵ A 2002. évi census a legpontosabb a térség lakosságáról. A 2008. augusztusi események miatt a menekültek számában is jelentős eltérések vannak az egyes jelentések közt. Forrás: World Directory of Minorities, in <http://www.minorityrights.org/?lid=1914&tmpl=printpage>, (megnyitva: 2011.08.11;)

⁶⁶ i.m. A 2002. évi census adatai alapján.

Tartomány/ország	Terület, km ²	Székhely/főváros	Népesség, fő		Népsűrűség, fő/km ²	
			2009	2013	2009	2013
Dagesztán	50 300	Mahacskala	2 711 700	2 946 000	53,9	58,6
Csecsenföld	15 600	Groznyj	1 238 400	1 325 000	79,4	84,9
Ingusföld	3 600	Nazranj	508 100	442 000	141,1	122,8
Észak-Oszétia	8 000	Vlagyikavkaz	701 800	707 577	87,7	88,4
Kabard-Balkárföld	12 500	Nalcsik	892 000	589 000	71,4	47,1
Karacsáj-Cserkeszföld	14 300	Cserkeszk	427 200	472 000	29,9	33
Krasznodari-határterület	75 500	Krasznodar	5 141 900	5 330 000	68,1	70,6
Sztavropoli-határterület	66 200	Sztavropol	2 707 300	2 791 000	40,9	42,2
Adygeföld	7 300	Majkop	442 800	444 000	60,7	60,8
Azerbajdzsán	86 600	Baku	9 054 332	9 416 598	104,6	108,7
Örményország	29 743	Jereván	2 971 650	2 976 566	99,9	100,1
Grúzia	69 700	Tbiliszi	4 646 003	4 476 900	66,7	64,2
Összesen	439 343		31 443 185	31 916 641	71,6	72,6

1. táblázat: A Kaukázus térség területegységeinek összefoglaló táblázata

Forrás: lásd szövegbeli hivatkozás az 1.2. fejezet lábjegyzeteiben szereplő forrásokat

1.3. HATÁROK

A határok elemzését két részre bontottam: a természeti képződményekre, amelyek a térség határait alkotják, valamint a köztársaságok hatáira.

A Kaukázus térség teljes határának hossza 5011 km. Nyugatról az Azovi- és a Fekete-tenger, keletről a Kaszpi-tenger határolja, amelyek jelentős természetes akadályok. A határok értékelését két részre osztottam. Először a domborzati adottságok által befolyásolt határok átjárhatóságát, másodsor a politikai határok átjárhatóságát elemzem.

A Kaukázus térség északi részének határait északon a Don, Manics és a Kuma folyók alkotják, amelyek jelentősebb természetes akadályt képeznek. A Manics és a Kuma között található egy közel 100 km-es szakasz, ahol semmilyen természetes akadály nem található, azaz szabadon átjárható, különösen száraz időszakban. A folyók közel K-NY irányban jelölik ki a térség határát.

A Kaukázus térség északi részén a külső határok hossza: 1455 km szárazföldi, 410 km a Fekete-tengeren, 170 km az Azovi-tengeren, 700 km a Kaszpi-tengeren. Összesen: 2735 km. A Kaukázus térség északi részének teljes határa 3742 km, amelyben a Transzkaukázussal közös határa is benne van.

A Kaukázus térség északi része és a Transzkaukázus közötti határ hossza 1007 km, ami egyben a Kaukázus-hegység központi gerince is.

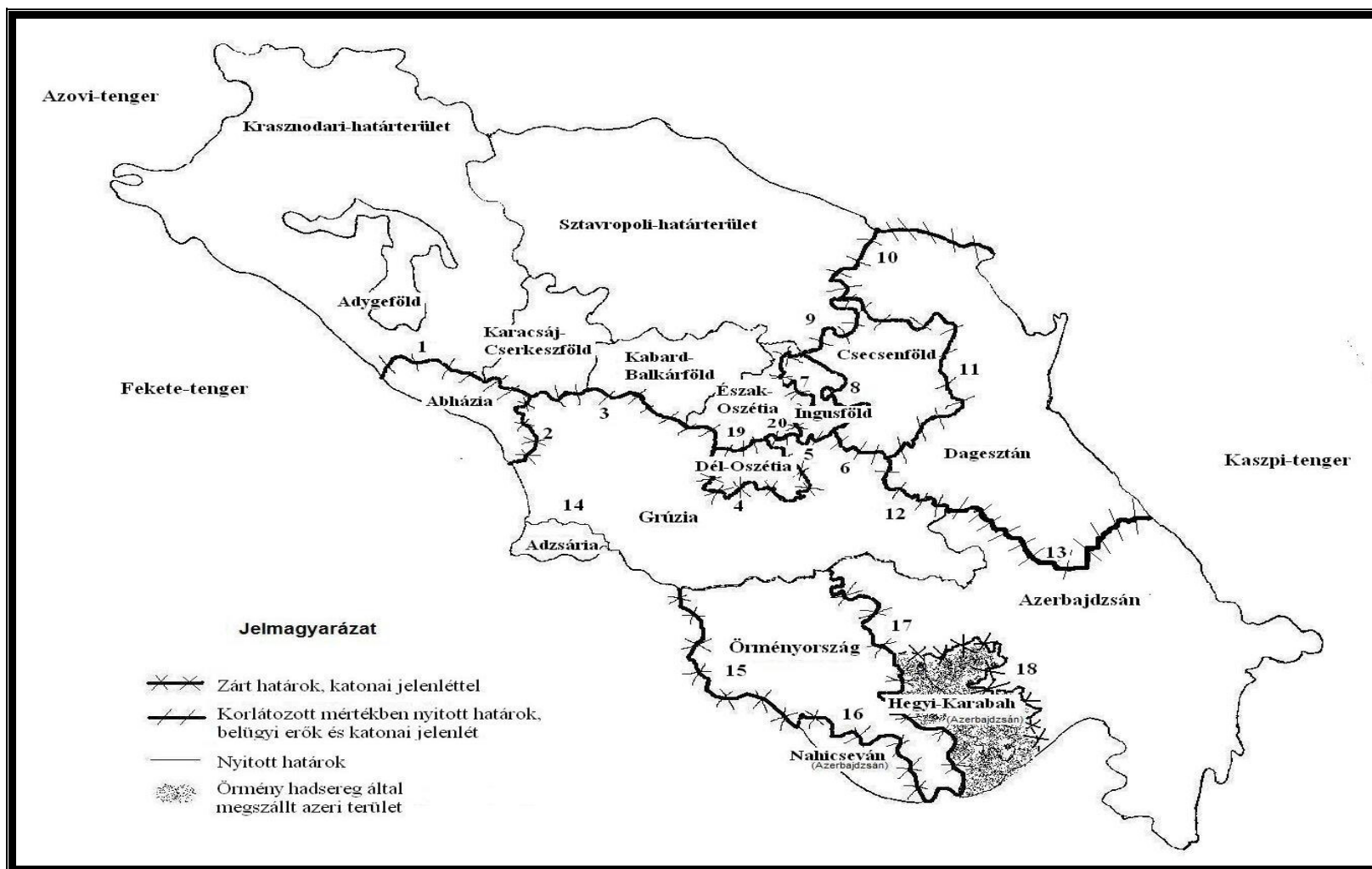
A Transzkaukázus délkeleti határát az Araksz folyó alkotja, ami jelentős természeti akadályt képez. A Transzkaukázus többi határát nem alkotja olyan természeti képződmény, mint az Araksz.

A Transzkaukázus külső határainak hossza: 1166 km szárazföldi, 310 km a Fekete-tengeren, 800 km a Kaszpi-tengeren. Összesen: 2276 km. A Transzkaukázus teljes külső határának hossza, amely az északi határt is magában foglalja 3283 km.

A Kaukázus térség északi részében fekvő köztársaságainak déli határai zártak, zömmel magashegységi jellemzőkkel. A kiépített közlekedési vonalak mentén orosz katonai és belügyi csapatok által felállított ellenőrzőpontok találhatóak. Ezzel szemben a hegyekben az évszázadok során kialakult ösvényeken szinte „zavartalan” a közlekedés a térség északi és déli része között. A síksági részeken száraz időben a közlekedés feltételei jók.

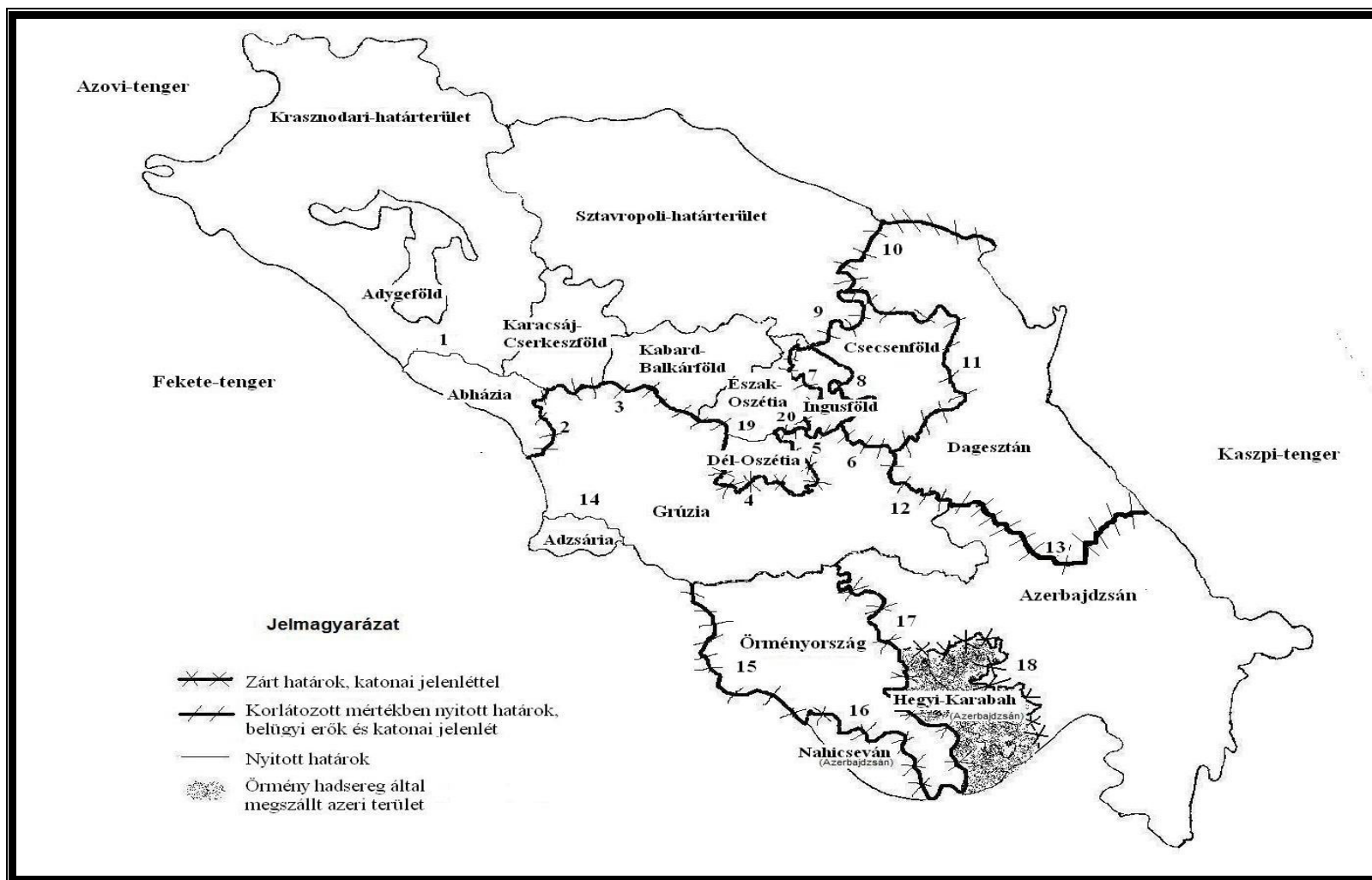
A Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger mellett húzódó parti síkságokon nem gátolják a csapatmozgásokat nagyobb természeti akadályok, a határok átjárása könnyű. A hegyek között a nagy szintkülönbség miatt csak a hágókon, völgyeken keresztül vezető utakon lehetséges a csapatmozgás. Az évszázadok során kialakultak azok a gyalogösvények, amelyeken keresztül szintén átjárhatóak a határok, de ezt csak gyalogosan és lovakkal lehet megtenni.

A 20. és 21. ábra mutatja részletesen a Kaukázus térség külső és belső határainak átjárhatóságát.

20. ábra: A Kaukázus térség határainak átjárhatósága 1991-2010

Forrás: saját szerkesztés

21. ábra: A Kaukázus térség határainak átjárhatósága 2011-től

Forrás: saját szerkesztés

A Transzkaukázus államai közötti közlekedést nagyban nehezítik a zárt határok. Nahicseván ellátása ezért is okoz nagyobb gondot Azerbajdzsánnak, ugyanis csak kerülővel, Iránon keresztül tudják tartani a kapcsolatot.

Abházia és Dél-Oszétia határainak átjárhatóságát az éppen aktuális államközi kapcsolatok helyzete nagyban befolyásolja. A határok mentén fegyveres ellenőrzőpontokat tartanak fenn, Abháziában oroszok is részt vesznek az ellenőrzőpontok működtetésében. A dél-oszét határok az oroszok számára jobban átjárhatóak, mint a grúzok számára a 2008. augusztusi események óta. Adzsária fölött Tbiliszi visszanyerte a hatalmat.

Grúzia és Örményország között a mai napig lezáratlan határvita van, amely eddig nem fajult fegyveres összecsapássá. A Javakheti tartomány esetében - ahol az örmények többségben vannak - a szovjet időkben mesterségesen húzták meg itt is a határt.

Ahogy a 21. és 22. ábrák mutatják, a határok átjárhatóságában is van változás. Korábban az örmény-török határ teljesen le volt zárva, és semmilyen forgalom nem haladhatott át. Az utóbbi évek óvatos diplomáciai tapogatózásainak köszönhetően a határok teljes zártságát feloldották, és kettő határátkelőt nyitottak meg (Nor Kesaria-nál van határátkelési lehetőség, valamint Margara és Alican között). Mindkettő az Araksz folyó fölött átívelő hidakon. Az Ahurian határfolyón nincs átkelési lehetőség. 2009. október 10-én a török és örmény delegáció Zürich-ben aláírta a határ megnyitási egyezményt, amely megosztotta az örmény társadalmat. A kölcsönös vádaskodások azonban megakasztották a további határnyitást (többek között azért, mert a török fél nem ismeri el az örmény népirtást).⁶⁷ Az ábrán azért is jelölő zárt határként a két ország közötti határt, mert a határnyitás bármikor megakadhat, és egyik napról a másikra fel is függeszthetik.

A műholdfelvételek elemzése során feltűnik, hogy a 268 km hosszú török-örmény határon számos katonai objektum található közvetlenül az örmény oldalon (16 db). Bagarian, Getap, Janfida, Psatavan esetében elhagyott, elpusztított települések helyén építkeztek újra, és létesültek katonai objektumok. A felvételeken látható, hogy 10 örmény település a határ mentén elpusztult, csak az egykori házak körvonalai fedezhetők fel, míg a török oldalon minden település ép, amely a határvonalban található. Ugyancsak felfedezhetők a felvételeken műszaki akadályok (pl. tüzelőállások a katonai objektumok körül, árkok). A török-örmény határ védelmére 2015 novemberében Moszkva további 7 000 fő orosz katonát vezényelt a térségbe,

⁶⁷ *Aláírták a török-örmény megbékélési egyezményt*, in <http://www.origo.hu/nagyvilag/20091010-zurich-svajc-alairtak-a-torokormeny-megbekeles-i-egyezményt.html> (megnyitva: 2016-01-29).

hogy egy esetleges török agressziót megakadályozzanak. Ez a Szíria felett lelőtt orosz vadászgépre adott orosz válaszként fogható fel.

A határ az azeri oldalon is hasonlóan néz ki, azzal a különbséggel, hogy sokkal több a tüzelőállás (pl. tüzéri), és sokkal több az elpusztult település. A lakatlan települések mélyen az örmények által ellenőrzött területre nyúlnak be.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kaukázus térség földrajzi helyzete kedvező feltételeket teremtett a népesség elterjedésének kezdetétől az ott élő közösségek számára. Az európai, az ázsiai kontinens és Közel-Kelet határán a népesség mozgásának hullámai számtalan törzset, nemzetiséget sodortak a térségbe vagy azon keresztül. A Kaukázus térség közlekedési útvonalak kereszteződésében, Oroszország déli ipari körzeteinek közelében, Közép-Ázsia nyugati, Irán északi szomszédságában helyezkedik el.

A Kaukázus térség stratégiai helyzetet foglal el, mivel a Moszkva irányítása alatt álló egyik déli határszakaszt alkotja és a NATO-tag Törökország szomszédságában helyezkedik el.

A Kaukázus térség kulcsfontosságú szerepet játszik az amerikai és orosz geopolitika/geostratégiai iskolák elméleteiben. A térség életébe való beavatkozást mindkét nagyhatalom saját geostratégiai felfogása szerint magyarázza.

A Kaukázus térség területe tagolt, a mesterségesen meghúzott határok számos konfliktus forrásai voltak az elmúlt évtizedekben. A történelem során kialakult határok sok esetben nem esnek egybe a mesterségesen meghúzott határokkal. A Transzkaukázus térség északi határa egységes, zárt és kevésbé vitatott. A belső határok azonban mind a Kaukázus térség északi részében, mind a Transzkaukázusban erősen vitatottak.

2. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG TERMÉSZETI TÉNYEZŐINEK ELEMZÉSE

„Groznijt akár egyetlen ejtőernyős-desszantos ezreddel is be lehet venni,
a többi megy magától.”

Pavel Gracsov hadsereg parancsnok⁶⁸

A 2. fejezetben a térség domborzatának, vízrajzának, talajának, növényzetének és az éghajlatának jellemzőit, összességében a természeti adottságait vizsgálom.

2.1. DOMBORZAT

A Kaukázus térség domborzatára a kettősség jellemző. Eltérő szerkezetű, felépítésű a térség északi része és a Transzaukázus. A térség átlagos tengerszint feletti magassága 602 m.⁶⁹

A *Kaukázus térség északi része* négy nagytáj egységre bontható: Kaszpi-mélyföld, Kubáni-alföld, Sztavropoli-hátság, Magas-Kaukázus. A Magas-Kaukázus központi gerincétől észak felé folyamatosan lejt a felszín.

A térség legmélyebb pontjai a Kaszpi-mélyföldön találhatók, míg pl. a Krasznodari-határterületen az átlagmagasság 80-150 m. A Kaukázus térség északi részében az előhegylábi térszínen az átlag magasság 2000 és 2700 m között változik, a völgyek 600-700 m magasságban helyezkednek el. A Kaszpi-tenger mentén még kisebb a tengerszint feletti átlagmagasság, 0-20 m.⁷⁰ A térség legmélyebb pontja a Kaszpi-mélyföldön található (-28 m), legmagasabb pontja az Elbrusz (5642 m).

A Kaukázus-hegység vonulatai szinte hermetikusan elzárják egymástól a nemzeteket, népeket és kultúrákat. A Magas-Kaukázus vonulatai párhuzamosak egymással, amelyek magasságukban és felépítő kőzeteikben különböznek. A Magas-Kaukázusban három vonulatot különböztetnek meg. A külső 800-1000 m, a középső 1200 – 1500 m magasságú, a legbelső vonulat eléri a 1500-3600 m magasságot. A külső vonulat mészkőből épül fel, karsztformákkal tagolt a felszíne. A mészkőben számos barlang alakult ki. Az egyik legnagyobb barlang 5

⁶⁸ Sztanyiszlav Belkovszkij: *Putyin – az ember, aki nem létezett*, ATHENAEUM Kiadó, p.165.

⁶⁹ *Caucasus Environment Outlook (CEO) 2002*, in

<http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

⁷⁰ *Physical Geographical Regions of the Caucasus and Transcaucasia*, in

http://www.rusnature.info/reg/15_2.htm (megnyitva: 2015.01.15.)

km hosszú és 200 m mélyen húzódik a felszín alatt. A középső vonulat homokkőből épül fel, míg a központi vonulatot kristályos kőzetek alkotják. A Magas-Kaukázus központi gerincében hat 5000 m feletti csúcs található, amelyek a negyedkorban működött vulkánok nyomait őrizték meg.⁷¹ A vulkánosság az aktív tektonikai folyamatokat bizonyítja, amely sok esetben pusztító földrengésekben nyilvánul meg. A vulkanizmus másik megnyilvánulási formája a térségben található nagy mennyiségű termálvíz.⁷²

Megnevezés	Ország	Régió	Magasság (m)
Elbrusz	Oroszország	Központi-Kaukázus	5642
Dykh-Tau	Oroszország	Központi-Kaukázus	5204
Shkhara	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	5193
Kostan-Tau	Oroszország	Központi-Kaukázus	5152
Puskin-csúcs	Oroszország	Központi-Kaukázus	5100
Jangi-Tau	Grúzia	Központi-Kaukázus	5085
Kazbek	Grúzia	Központi-Kaukázus	5047
Mishrigi	Oroszország	Központi-Kaukázus	5019
Katyn-Tau	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4979
Kukurtlu Dome	Oroszország	Központi-Kaukázus	4978
Shota Rustaveli	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4960
Tetnuld	Grúzia	Központi-Kaukázus	4869
Gestola	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4860
4859. csúcs	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4859
Jimari-Hoh	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4780
Ushba	Grúzia	Központi-Kaukázus	4710
Hrumkol	Oroszország	Központi-Kaukázus	4689
Dumala-Tau	Oroszország	Központi-Kaukázus	4682

⁷¹ i.m.

⁷² Rudl József: *Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs – 1999 – p.112.

Gora Uilpata	Oroszország	Központi-Kaukázus	4649
Lakutsa	Grúzia	Központi-Kaukázus	4640
Tihtengen	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4618
Gora Mailihoh	Oroszország	Központi-Kaukázus	4598
Ailama	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4547
Tiutiun-Tau	Oroszország	Központi-Kaukázus	4540
Jailik	Oroszország	Központi-Kaukázus	4533
Kunjum-Misrigi	Oroszország	Központi-Kaukázus	4526
Spartak-csúcs	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4517
Salinan	Oroszország	Központi-Kaukázus	4508
Tebulo	Grúzia	Keleti-Kaukázus	4495
Tebulumsta	Oroszország	Központi-Kaukázus	4493
Bazardüzü	Azeri-orosz határ	Keleti-Kaukázus	4466
Suatisi	Grúzia	Központi-Kaukázus	4466
Chanchakhi	Grúzia	Központi-Kaukázus	4462
Babis Mta	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	4454
Shani	Grúzia	Keleti-Kaukázus	4451
Chatini	Grúzia	Központi-Kaukázus	4412
Shkhelda	Grúzia	Központi-Kaukázus	4368
Adishi-hegy	Grúzia	Központi-Kaukázus	4290
Shahdagh-hegy	Azerbajdzsán	Keleti-Kaukázus	4243
Aragaz	Örményország	Kis-Kaukázus	4090
Dombai-Ulgen	Grúzia	Nyugat-Kaukázus	4046
Khalatsa-hegy	Oroszország	Központi-Kaukázus	3938
Kaputdschug	Örmény-azeri határ	Kis-Kaukázus	3905
Terskol	Oroszország	Központi-Kaukázus	3900

Belalajka	Oroszország	Nyugat-Kaukázus	3861
Gumatchi	Grúz-orosz határ	Központi-Kaukázus	3810
Malij Donguzorun	Oroszország	Központi-Kaukázus	3761
Itkol-csúcs	Oroszország	Központi-Kaukázus	3531
Fischt	Oroszország	Nyugat-Kaukázus	2868
Shavi Klde	Grúzia	Kis-Kaukázus	2850

2. táblázat: A Kaukázus-hegység legmagasabb csúcsai

Forrás: *Caucasus Peaks*, in <http://www.peakbagger.com/list.aspx?lid=2303> (megnyitva: 2015. 01. 10.)

A **Transzkaukázus** területének 70%-a hegyvidék. Északon a Magas-Kaukázus található, ami a Fekete-tengertől a Kaszpi-tengerig húzódik. A hegyvonulat délkelet felé húzódik, részben az orosz-azeri határ mentén, egészen Bakuig. Délnyugaton a Kis-Kaukázus keleti része átnyúlik Azerbajdzsán nyugati területére, amit a folyók erősen felszabdaltak, majd a Karabah-hegységben folytatódik, egészen a Kura-Araksz síkságig.⁷³

A Transzkaukázus hegyvidéki területei a szeizmikusan aktív térségek közé tartoznak.⁷⁴ Különösen a Magas-Kaukázus déli törésvonalai mentén alakulnak ki erős földrengések. A sűrűn lakott területeket gyakran rázzák meg kisebb-nagyobb földrengések. 1988-ban volt a legutóbbi nagy erejű földrengés. Tektonikailag aktív terület a Kaukázus térség, a hegyi utak gyakran záródnak el földrengések utáni hegyomlások miatt.

A Kaukázus térség déli határa mentén a Tális-hegység⁷⁵ húzódik a Kaszpi-tengerig. A Kaukázus-hegység lábánál a Kura folyó völgye a grúz határtól délkeleti irányban lejt, és széles síkságot alkot. A Kura folyó és mellékfolyói a Kaszpi-tenger felé legyezőszerűen kiszélesedő medencét képeztek. A Kura-alföld a Kura és Araksz hordalékával feltöltött síkság a Kis-

⁷³ Hosszú István: *Grúziáról röviden*, in http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsegi_szemle/gruziarol_roviden, p.2. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

⁷⁴ A szeizmológiailag aktív területek egyik jellegzetessége az iszapvulkánosság. A mélyben lévő magma felmelegíti a felette lévő vizeket, amelyek a nagy nyomás, hőmérséklet és az oldott anyagok miatt erősen oldják a kőzeteket. A kisebb repedéseken keresztül találják meg az utat a felszínre ezek a vizek. Folyamatosan szélesítik a járatukat, és folyamatosan működnek. Ezek hőmérséklete gyakran eléri a víz forráspontját. Az iszapot gyakran különböző gázok is mozgatják, amelyek a vulkáni utóműködés egyik jele. Nagyon finom talajszemcséjű felszínen alakulnak ki.

⁷⁵ Tális-hegység: a Kaszpi-tenger mellett az azeri-iráni tárvidéket képezi a hegyvonulat.

Kaukázus és a Kaszpi-tenger között. Kiterjedése mintegy 25 000 km², átlagos tengerszint feletti magassága 100 m, míg a Kis-Kaukázus előhegyein 200-400 m tengerszint feletti magasságig emelkedik.

A Kaukázus-hegységben a legalacsonyabban lévő völgyek is 500-800 m magasságban vannak. Az Örmény-felföld keleti és északi részeinek felszíne rendkívül változatos. A magas hegyek közötti mély völgyekben fontos utak húzódnak, amelyek kereskedelmi és hadi célokat mindig is szolgáltak. Az Ararát síkságát a 914 km (csak részben örmény) hosszú Araksz folyó szeli át, amely a Transzkaukázus egyik legjelentősebb folyója.⁷⁶

Északon a Kaukázus-hegység központi vonulatai, délen a Kis-Kaukázus láncai húzódnak, közöttük fekszik a Rioni folyó völgye, az úgynevezett Kolhisz, amely a Fekete-tengerhez fut ki. A Kolhiszi-síkság legmagasabb része is csak 150 m magasan fekszik a tengerszint felett. Azerbajdzsán területén található a másik két síkság, amelyek a Transzkaukázusban helyezkednek el: Kura-Araksz-síkság és a Lenkoráni-alföld. A Kaszpi-tenger mentén a tengerszint feletti átlagmagasság 0-20 m. A Kura-Araksz-síkság nyugati része még 450 m magasan helyezkedik el, míg a Kaszpi-tengernél már csak 25 m a síkság átlag tengerszint feletti magassága.

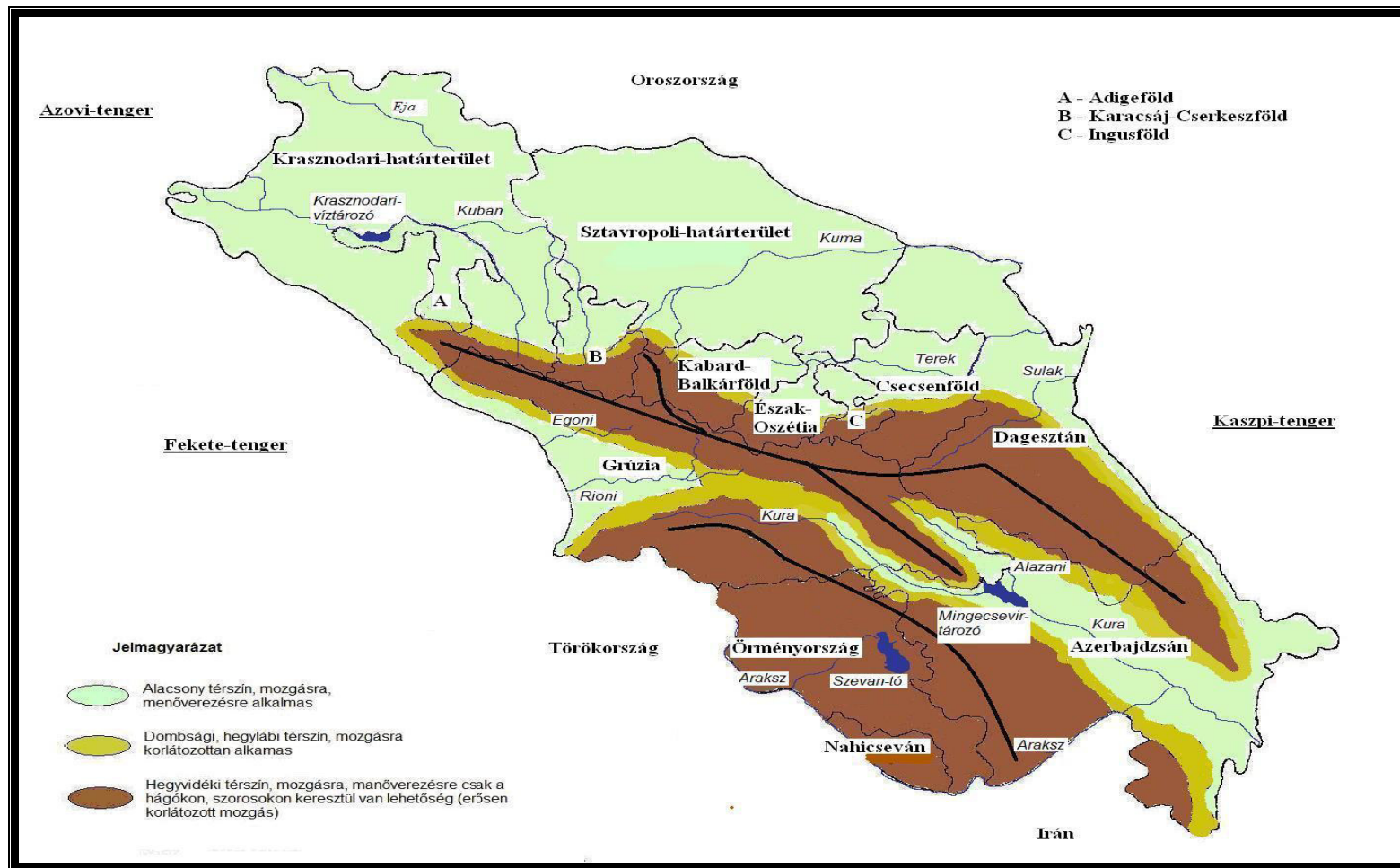
A térség domborzatát vízmosások is tagolják, amelyek a mozgást jelentősen korlátozzák. A vízmosások pereme omladékos, gyakoriak a csuszamlások, omlások.

A Kis-Kaukázus és az Örmény-felföld térségében 3600 m tengerszint feletti magasságokat találunk. A felföld nyugati részé 2500-3300 m magas csúcsokat találunk, míg a keleti részén 2000-2800 m magas csúcsok vannak. A lávatakaró vastagsága eléri a 600-1500 m-t. A plató vulkáni központjai körül már a 4000 m átlag magasságot érik el a csúcsok.⁷⁷

A Kaukázus térség járhatóságát a 22. ábra mutatja, amelyeket a rendelkezésre álló információk alapján készítettem el.

⁷⁶ Stefancsik Ferenc: *Az Örmény Köztársaságról*, in Új Honvédségi Szemle, 2005/3.

⁷⁷ *Physical Geographical Regions of the Caucasus and Transcaucasia*, in http://www.rusnature.info/reg/15_2.htm (megnyitva: 2015.01.15.)

22. ábra: A Kaukázus térség járhatósága

Forrás: saját szerkesztés

2.2. VÍZRAJZ

A Kaukázus térséget három tenger határolja: keletről a Kaszpi-tenger, nyugatról a Fekete-tenger, északnyugatról az Azovi-tenger.

Kaszpi-tenger: a lefolyástalan Kaszpi-tengerbe ömlik Európa legnagyobb folyója, a Volga (hossza 3690 km).⁷⁸

Fekete-tenger: Európa DK-i és Ázsia legnyugatibb része között fekvő tengeröble a Földközi-tengernek, amellyel a Dardanellák, a Márvány-tenger és a Boszporusz kötik össze. A hosszabb tengelye keleti-nyugati irányban 1187 km, legnagyobb szélessége 613 km. Területe 347 843 km². Partvonala 4914 km.⁷⁹

Azovi-tenger: a Fekete-tenger északi öble. A Krím- és Taman-félsziget között levő Kercsi-szoros köti össze. Területe 35 km². Partvonala alacsony és lagúnákkal tagolt. Keleti keskeny része a Don torkolata.⁸⁰

A Kaukázus térség északi részében jelentős vízfolyások találhatók. Az Eja és a Manics folyókon kívül – ezek a Sztavropoli-hátságban erednek – az összes többi folyó a Kaukázus-hegységben ered. Az ezernél is több kis vízfolyás közül csupán 29 hosszabb 100 km-nél. A kis vízfolyások az időjárás függvényében gyakran elapadnak, és mocsarakat alkotnak.

A vízfolyások a hegyekben felső szakasz jellegűek, gyakran mély szurdokvölgyekkel rendelkeznek.

A Kaukázus északi részének folyói a Fekete- és a Kaszpi-tengerbe torkoltnak. A Fekete-tengerbe ömlik; Kubán, Eja, Jegorlik, Manics.⁸¹ A Kaszpi-tengerbe ömlik; Sulak, Terek, Kuma. A Kalauz a Kumába torkollik. Számos kisebb vízfolyás is található, amelyek ugyancsak a Kaukázus-hegységben erednek. A Kaukázus térség északi részében egyetlen nagyobb állóvíz található, a Kubánon létesített Krasznodar-víztározó. A felszíni vízfolyások 75%-a az Araksz vízgyűjtőjéhez tartozik. A folyók a tektonikus völgyeket követik. A vízfolyások nyáron gyakran kiszáradnak, mivel a források sokszor elapadnak, és felszíni vízutánpótlást sem kapnak.

A Transzkaukázus egyik legjelentősebb folyója a Kura, amely 1515 km hosszú, vízgyűjtő területe 188 000 km². Az Örmény-fennsíkon ered, áttöri a Kis-Kaukázust, és nagy mo-

⁷⁸ Európa természetföldrajza, in <http://termtud.akg.hu/okt/9/europa/3eutf.htm> (megnyitva: 2015.01.15.)

⁷⁹ Fekete-tenger, in <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/035/pc003561.html> (megnyitva: 2015.01.15.)

⁸⁰ Azovi-tenger, in <http://www.kislexikon.hu/azovi-tenger.html> (megnyitva: 2015.01.15.)

⁸¹ A Donba torkollik a Manics, a Manicsba torkollik a Jegorlik. A Don szállítja a Manics é a Jegorlik vizét a Fekete-tengerbe.

csaras deltával ömlik a Kaszpi-tengerbe. Alsó szakasza 600 km hosszban hajózható. Mingecsaurnál víztározót létesítettek a folyón. A vízenergia a gazdaság működéséhez fontos. Háború esetén a kiterjedt vízfelület jelentős természetes akadályt képez. A gátak megrongálásával jelentős terület árasztható el, amellyel a csapatok mozgását jelentősen korlátozhatják. Ez egyben az egyik legnagyobb összefüggő álló vízfelület a Kaukázus térség területén.⁸²

A folyók, különösen az Araksz, a Kura és az Alazani nagy vízhozamúak, jelentős mélységgel. Az alföldön a folyók medre homokos, iszapos, azaz nehezen lehet átkelni rajtuk.

A folyók alkalmasak energiatermelésre, amit a rendelkezésre álló kőolaj- és földgázki-termelés lehetőségei miatt jelenleg csak korlátozott mértékben hasznosítanak. A Mingecsaurni-tározó vizét nagy területek öntözésére is használják.

Az Araksz az Ararát völgyében folyik, ahol sok ágra szakadozik. Az Araksz Örményország területén 20-50 m széles, átlagos mélysége 1,5 m. Vízhozama igen egyenetlen. Magas vize májusban van, nyáron alacsony. Az Arakszon számos vízesés található. A folyóvölgy szakadékos, csak a Razdan torkolata és Nahicseván város között folyik 10-20 km széles síkságon. Mellékvizei közül a bal oldali, a Szevan-tóból induló Razdana a legnagyobb. A Razdanon épült 6 vízlépcső az energiatermelésen kívül az öntözést is szolgálja.

⁸² A Mingecsaurni-tározó 1953-ban épült, áramtermelésre szolgál, és egyben szabályozza a Kura folyását (kiterjedése 620 km², térfogata 16-18 milliárd m³).

23. ábra: A Kura-Araksz vízgyűjtő

Forrás: *Hydrostrategy, Hydropolitics, and Security in the Kura-Araks Basin of the South Caucasus*, in <http://www.hidropolitikakademi.org/en/hydrostrategy-hydropolitics-and-security-in-the-kura-araks-basin-of-the-south-caucasus.html> (letöltve: 2015. 01. 28.)

A Kaukázus térségben lévő folyók mellett az alsó szakaszon számos holtág található. A folyók sokszor több ágra szakadnak. A folyók medrében számos homokpad, zátony fordul elő.

A Transzkaukázus legjelentősebb tavai: Szevan-tó 1416 km², Paravani 37,5 km², Kartshaki 26,3 km², Paliastomi 18,2 km², Tabatskuri 14,2 km², Khanchali 13,3 km², Jandari 10,6 km², Ajger 0,16 km², Kari 0,12 km².⁸³

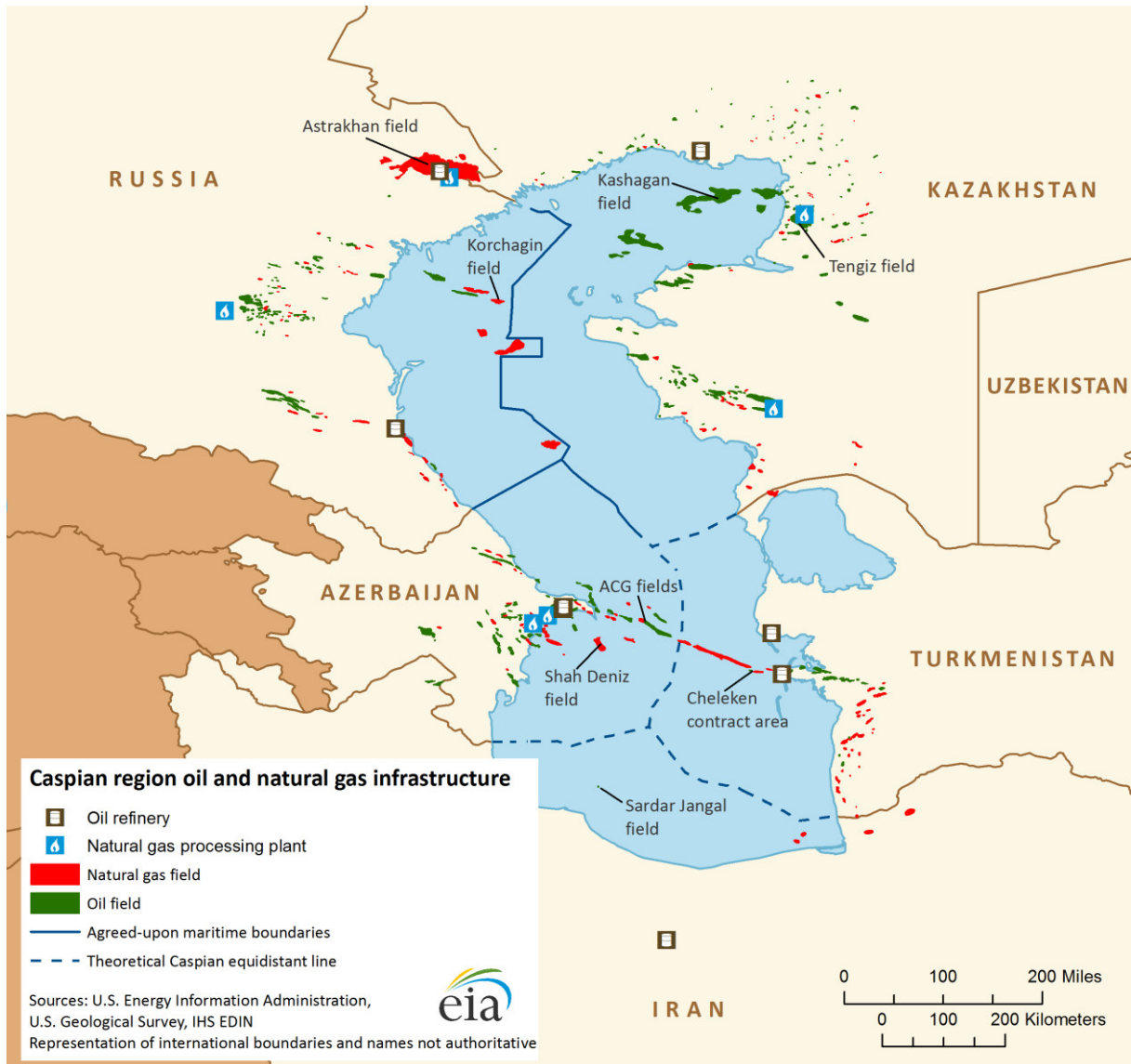
A Szeván-tó vízszintje erősen lecsökkent az öntözés miatt. 1992-1993-ban az Arapa folyóból egy csatornán keresztül 500 millió m³ vizet terveztek a Szeván-tóba vezetni annak érdekében, hogy a vízszintet fenntartsák. Csak 1993-ban 50 cm-mel csökkent a vízszint.⁸⁴

⁸³ Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003 –, p. 12., és *Geography*, in <http://www.aboutgeorgia.net/geography/> (megnyitva: 2007.09.13.)

⁸⁴ *Armenia*, in <http://cweb2.loc.gov/frd/cs/amtoc.html> (megnyitva: 2007.08.12.)

Kaszpi-tenger

A Kaszpi-tenger egy beltenger. A tenger jelentősége nagy, mivel egyre növekvő szerepe van az energetikában, a tengerhez tartozó környezet közel 14 millió ember otthona. Területe öt ország között oszlik meg: Oroszország (3,9 millió fő), Irán (6,5 millió fő), Azerbajdzsán 2,2 millió fő), Kazahsztán (0,8 millió fő) és Türkmenisztán (0,4 millió fő). A Kaszpi-tenger felosztása a medence déli szektorában ma is vita tárgyát képezi. A határok csak Oroszország, Kazahsztán és Azerbajdzsán között egyértelműek (24. ábra).

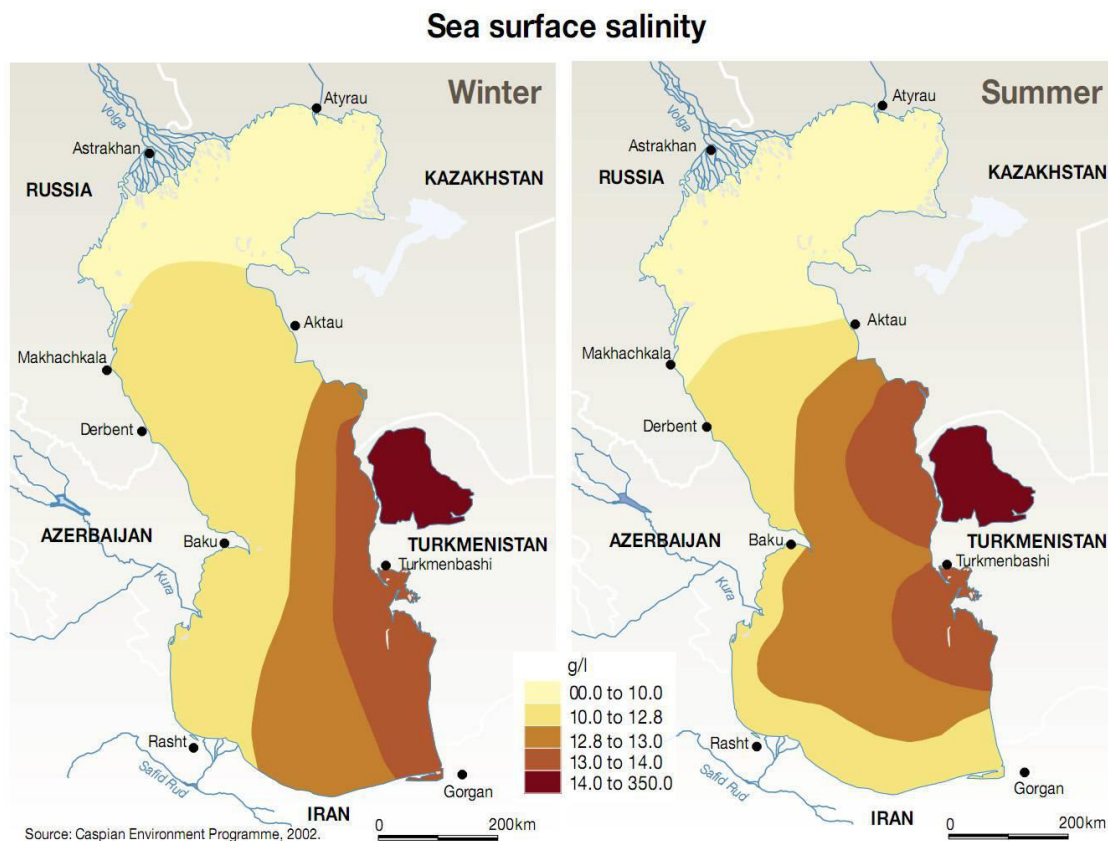

24. ábra: A Kaszpi-tenger területén található határok

Forrás: *Caspian Sea Reion*, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> (letöltve: 2015. 01. 28.)

A tenger legnagyobb szélessége 435 km, legkisebb szélessége 195 km, észak-déli kiterjedése több mint 1030 km. Területe 386 400 km². A tengerpart hossza megközelítőleg 7000 km. A tenger 78 700 km³ vizet tartalmaz.⁸⁵

A tenger legmélyebb pontja 1025 m. A tenger északról dél fele mélyül. A víz sótartalma is északról dél fele növekszik. A tengervíz sótartalma háromszor kisebb a világ tengerében található sótartalomnak.

25. ábra: A Kaszpi-tenger tengerfelszíni sótartalma télen és nyáron

Forrás: *Sea surface salinity*, in <http://www.grida.no/graphic.aspx?f=series/vg-caspian/figure20.jpg> (letöltve: 2015. 01. 28.)

Közel 130 folyó táplálja a Kaszpi-tengert. A befolyó víz 90%-a öt nagy folyótól származik: Volga – 241 km³, Kura – 13 km³, Terek – 8,5 km³, Ural – 8,1 km³ és Sulak 4 km³.⁸⁶

⁸⁵ *Caspian Sea*, <http://www.caspianstudies.com/Links/Country/Caspian.html> (megnyitva: 2015. 02. 10.)

⁸⁶ *Caspian Sea*, <http://www.caspianstudies.com/Links/Country/Caspian.html> (megnyitva: 2015. 02. 10.)

A tenger vízszintje folyamatos ingadozásnak van kitéve. A tenger medencéje három szektorra osztható; északi, középső és déli. A tengerszint átlagos magassága a 1880 és 1977 között végzett mérések alapján -27 m.

Legnagyobb medencéje a Türkmenisztánhoz tartozó Kara Bogaz-gol. Ez valószínűleg a világ legnagyobb lagúnája, amelyet a tengertől egy homok sáv választ el. A világ egyik leg-sósabb vízkészlete található a lagúnában.⁸⁷

A Kaszpi-medence a világ egyik legfontosabb térségévé vált a szénhidrogén vagyona miatt. A kutatások folyamatosan zajlanak, és eltérő becslések állnak rendelkezésre.

Ökológiai szempontból ugyancsak egyedülálló a Kaszpi-medence, ugyanis számos endemikus faj él itt, és egy sajátos ökoszisztéma alakult ki, amelyre nagy veszélyt jelent a környezetszennyezés.

Szevan-tó

A Szevan-tó a Transzkaukázus legnagyobb kiterjedésű állóvize. A tó 1616 m tengerszint feletti magasságban található, területe 1416 km², a tárolt víz mennyisége $58,5$ km³.⁸⁸

Egy évben 240 nap az átlag hőmérséklete 0°C felett van, a vegetációs időszak 190 nap egy évben, a napsütéses órák száma $2600 - 2800$.⁸⁹

⁸⁷ i.m.

⁸⁸ Babayan, Arai: *Lake Sevan*, p.2., in http://www.worldlakes.org/uploads/21_Lake_Sevan_27February2006.pdf (megnyitva: 2015.09.25)

⁸⁹ i.m.

26. ábra: A Szevan-tó elhelyezkedése

Forrás: *Physical Map of Armenia*, <http://www.mapsofworld.com/physical-map/armenia.html> (letöltve: 2015. 09.

25)

A tavat az Alacsony-Kaukázus láncai veszik körbe; északról a Sahdag-hegység, délről a Gegama-hegység (legmagasabb pontja az Azhdahak Lerr 3597 m magassággal).

2.3. TALAJVISZONYOK

A Kaukázus térség északi részének talajviszonyait a domborzat alapján két részre oszthatjuk. A hegyvidéken csak a medencékben halmozódott fel olyan mennyiségű termőtalaj, amely az emberi megtelepedéshez elengedhetetlenül szükséges és jelentős mennyiségű élelmiszer megtermelésére képes. Ezekben a medencékben, völgyekben a sziklák mállástermékei halmozódnak fel, amelyet a folyók szállítottak ide, illetve szállítanak továbbra is.

A másik csoportba az alacsonyabb térszínek talajai tartoznak: öntéstalajok,⁹⁰ mezőségi talajok,⁹¹ barna erdőtalajok.⁹² A folyó völgyekben öntéstalajok alakultak ki. A hegylábi térszíneken és a hegyekhez közelebb eső alacsonyabb térszíneken sok kavics és a kő van a talajban. A felszínen lösz⁹³ is előfordul, amely a pleisztocén⁹⁴ hullóporból alakult ki. A száraz kontinentális területeken barna erdőtalajok, agyagos csernozjomok⁹⁵ alakultak ki. Dagesztánban és Sztavropol körzetében szikes puszták⁹⁶ találhatóak, amelyek csak állattenyésztésre alkalmasak.⁹⁷

A Magas-Kaukázus délkeleti részét mezozoós (középidéi) palák,⁹⁸ homok és homokkő⁹⁹ alkotják. A központi térségében vulkánok átjárta kristályos palákból kialakult platók találhatóak. A Kis-Kaukázusban homok-, homokkő-, agyag-,¹⁰⁰ márga¹⁰¹ rétegek vannak. A

⁹⁰ Öntéstalaj: Ártéri lerakódásokon (homok, iszap) kialakuló talajtípus. Mivel az áradások miatt a talajképződési folyamatok gyakran megszakadnak, a talajszintek nem fejlődnek ki és az öntéstalaj humuszban szegény, fakó színű. Forrás: <http://www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Ontestal.htm> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹¹ Mezőségi talaj: más néven csernozjom. Lösz- és vályogterületek igen jó termőképességű talaja. A mezőségi talajok a mérsékelt égövi mezőségi növényi formáció élettevékenysége, valamint a többi talajképző tényező hatása alatt alakulnak ki, ha a talajvíz szintje olyan mélyen van, hogy a talajszelvényben lejátszódó folyamatokra nincs hatással. Forrás: <http://www.tuja.hu/kerteszeti-lexikon/mezosegi-talajok.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹² Barna erdőtalaj: lombos erdők jellemző talajtípusa, valamint dombvidékek talaja, ahol jelentős része mez - gazdasági művelés alatt áll. Forrás: <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/zk30.htm> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹³ Lösz: a jégkorszakban a folyók kiszáradt árteréből kifújtt porból, szélárnyékos oldalakon vagy szélszínen történő porhullásból létrejött, sárga színű, laza, üledékes kőzet. Forrás: <http://www.tuja.hu/kerteszeti-lexikon/losz.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹⁴ Pleisztocén: negyed időszak alsó szakasza (2,4 millió évtől 10200 évig tartott). Glaciális és interglaciális időszakok jellemezték. A földi eljegesedések időszaka. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/pleisztocen.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹⁵ Csernozjom: orosz kifejezés, magyarul fekete föld. Azokat a talajokat értjük alatta, amelyekre a humuszanyagok felhalmozódása, a kedvező, morzsalékos szerkezet kialakulása, a kalciummal telített talajoldat kétirányú mozgása a jellemző. Ez a talaj az ősi füves növénytakaró alatt bekövetkezett talajképződés eredménye (a zárt fűtakarón belül egyes fák vagy kisebb facsoportok előfordulhatnak). Forrás: <http://www.uni-miskolc.hu/~ecodobos/ktmcd1/csernoz/csern.htm>, (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹⁶ Szikes puszták: kialakulásában és tulajdonságaiban a vízben oldható sók döntő szerepet játszanak. A sók között elsősorban a nátriumsók szerepe nagy. Ezek részben a talajoldatban oldott állapotban, részben pedig a talajkolloidok felületén megkötve, vagy kristályos sók alakjában találhatóak meg. A talaj termelékenységét ezek a sók jelentősen rontják. Forrás: <http://www.uni-miskolc.hu/~ecodobos/ktmcd1/szikes/szikes.htm> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹⁷ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza*, – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs – 1999 – p.113.

⁹⁸ Pala: olyan üledékes kőzet, amely vékony rétegekből áll. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/pala.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

⁹⁹ Homokkő: törmelékeny üledékes kőzet, amely homokszemeknek tömörüléséből áll. A szemek túlnyomóan kvarcból vannak. A kötő- vagy ragasztó anyag lehet kristályos vagy amorf kovásv, vagy més, agyag, esetleg vasoxid. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/homokko.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰⁰ Agyag: olyan üledékes kőzet, amelyben a szemcse nagyság nem haladja meg a 0,002 mm-t. Tércsökkentő anyag, amely nehezen adja le a nedvességet. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/agyag.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰¹ Márga: mészkőnek, esetleg dolomitnak keveréke agyaggal, sokszor még finom csillámlemezkek meg apró kvarcselemek is keveredtek hozzá. Üledékes kőzet. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/marga.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

vetődések mentén vulkáni anyagok, néhány körzetben lávafolyás, másutt pedig vulkáni tufa¹⁰² rakódott a mezozoós üledékre.

A Transzkaukázusban az előhegyekben a barna erdőtalaj a jellemző. A síkságokon elterjedt az agyagos, szikesedésre hajlamos szürke és szürkésbarnaréti talaj. A Lenkoráni-alföldön barna agyagos talaj található. Az alföldeken a folyók miatt/mellett öntés talajok alakultak ki. Számos olyan helyen, ahol a vízhatás jelentős, tőzeges talajok alakultak ki. A Kura által létrehozott mocsaras területeken a tőzeg a jellemző.

Az Araksz folyó völgyében jó termőtalajok találhatóak. 1300-1700 m magasságig a száraz sztyeppi területeken termékeny barna, 2400 m felett szürke réti talajok találhatóak. A vulkanikus területeken fekete andosol talajok alakultak ki, amelyek annak ellenére, hogy hasonlítanak a fekete mezőségi talajokra (csernozjom), termőképességben messze elmaradnak tőle. Az andosol közepes minőségű, a vulkanikus területek jellegzetes talajtípusa. A Kaukázus-hegység központi vonulatán és az Örmény-felföld jellemző talajtípusa, mivel ezek a területek vulkanikus eredetűek.

A Transzkaukázus nyugati részén szubtrópusi éghajlatra jellemző vörös föld és sárgás színű talajok uralkodnak. A hegyvidéken barna erdőtalajok, a füves rétek vidékén réti talajok jellemzőek, a Kolhiszi-síkságon podzolos talajok¹⁰³ jöttek létre. Grúzia keleti részén a folyók mentét öntéstalajok kísérik.¹⁰⁴ A hegyvidékek üledékes kőzetein néhol agyag talajok fordulnak elő.

Jelentős a burkolatlan utak, a földutak hossza, amelyek csapadékos időben szinte járhatatlanok. Száraz időszakban a por okoz problémákat. Az utakon kívüli mozgás időszakosan korlátozott a jelentősebb csapadékhullás és a tavaszi olvadások miatt. Száraz időszakban, nagyobb szél esetén a levegő magas por tartalma a láthatóságot korlátozza. A talajok művelhetősége során az állékonyságukat és a talajvíz viszonyokat is figyelembe kell venni.

¹⁰² Tufa: lyukacsos szerkezetű, morzsalékos rendszerint vulkáni kőzet. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/tufa.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰³ Podzol: a hűvös, nedves éghajlatú területek szélsőséges erdőtalajának elnevezése, ezeken érvényesül legnagyobb mértékben a kilúgzás hatása. Forrás: <http://www.tuja.hu/kerteszeti-lexikon/podzol.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰⁴ Hosszú István: *Grúziáról röviden*, in http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.3. (megnyitva: 2007.09.18.)

2.4. NÖVÉNYTAKARÓ

A Kaukázus térség északi része a kelet-európai kontinentális sztyeppe¹⁰⁵ déli részéhez tartozik. A füves-fás társulások teszik ki a legfőbb felszínborítást. A Kaukázus láncaihoz közeledve növekszik az erdők aránya, közvetlenül a Kaukázus előterében már eléri a 60%-ot. Az egész Kaukázus térség erdősültsége 17%. Több erdő a Kaukázus térség északi részében található. A térség két legnagyobb erdőborítottságú állama Grúzia és Észak-Oszétia (27. ábra).¹⁰⁶ Az erdők aránya nyugatról kelet felé csökken a csapadék mennyiségéhez igazodva, azaz a Fekete-tenger partvidékén a legnagyobb az erdők aránya, és a Kaszpi-tenger felé folyamatosan csökken. A Kaukázus térség keleti részében nincsenek nagy kiterjedésű összefüggő erdőségek.

Elsősorban tölgyesek borítják a felszínt. A magasabb térszíneken bükkösök, fenyvesek találhatóak. A Sztavropoli-hátságban nyíreszek tarkítják a tájat, és a tölgyesekkel alkotnak vegyes társulást. Elsősorban a Pontusi társulás¹⁰⁷ a jellemző, amely az erdős, füves-fás sztyepének felel meg. A fű nyáron magasra megnő (~1 m).

A füves pusztákat erdőfoltok szakítják meg, amelyek nem alkotnak összefüggő nagy erdőségeket.

¹⁰⁵ Sztyeppe: füves puszta. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/steppe.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰⁶ *Forest in the Caucasus Ecoregion*, in <http://maps.grida.no/go/graphic/forests-in-the-caucasus-ecoregion> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹⁰⁷ Pontusi társulás: Pontusi flóraelemeknek a dél-ukrajnai sztyeppekről származó növényfajokat tekintik. Forrás: *Homoki gyepek*, in <http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/novenytan/novenytan-15-homoki> (megnyitva: 2012.05.15.)

27. ábra: A Kaukázus térség erdőborítottsága

Forrás: *Forests in the Caucasus Ecoregion*, in <http://maps.grida.no/go/graphic/forests-in-the-caucasus-ecoregion> (letöltve: 2012.05.15.)

A Magas-Kaukázusban és Kis-Kaukázusban növényzeti övezetesség alakult ki a domborzati adottságoknak megfelelően. 500-600 m magasságig lombhullató növényzet uralkodik. Jellemző fafajták a gyertyán, hárs, juhar, kaukázusi tölgy, kőris. A folyók szurdokszerű áttöréseinél, nagyobb magasságban a bükkösök fölött a fenyvesek is megjelennek. 1500 m-ig örökzöld cserjékből, tölgyekből, gyertyánfákból és mogyorófákból álló öv emelkedik ki. 1800–2000 m magasság között tölgyes, bükkös erdők uralkodnak. Magasabban, 2000 m-ig lomberdők kezdődnek tölgyekből, bükkből, juharból, éger- és hársfákból, vegyítve keleti fenyővel, gesztenye-, gyümölcs- és nyárfákkal. A fahatár 2300-2800 m között ingadozik. Az Ararátan az utolsó nyír csoportok 2800 méterig élnek meg, ezeken felül csak cserjék.¹⁰⁸ Őszszefüggő erdőállomány csupán a párkányhegységekben fordul elő.

A változatos éghajlati-, domborzati- és talajviszonyok miatt sokféle növény honos a területen, szám szerint 3200. A kaukázusi rétes-erdős növényzet a Transzkaukázusban talál-

¹⁰⁸ Stefancsik Ferenc: *Az Örmény Köztársaságról*, in Új Honvédségi Szemle, 2005/3.,

kozik az iráni sivatagi-félsivatagi geobotanikai¹⁰⁹ területekkel. A völgyeket a kontinentális sztyeppék jellemző növényzete borítja (pl. árvalányhaj, tarackbúza stb.). A köves, sziklás részeken bokrok, cserjék a jellemzőek.¹¹⁰

Örményország területén az erdők jelentősen megritkultak az 1990-es évek elején alkalmazott nemzetközi embargó miatt.¹¹¹ Ennek következtében nem érkezett az országba tüzelőanyag és a lakosság még a parkok fáit is kivágta.

2.5. ÉGHAJLAT

A Kaukázus térség a mérsékelt övezetben, a száraz kontinentális övben helyezkedik el. A nyári időszakban a Kaukázus térség nyugati részén a Földközi-tenger felől, míg a térség keleti felében a Belső-Ázsia felől érkező magas nyomású ciklonok uralkodnak. Télen a térség északi részében a szibériai, a Transzkaukázusban a Földközi-tenger és az Irán felől érkező légtömegek dominálnak. A Földközi-tenger felől érkező légtömegek télen jelentős csapadékot eredményeznek az egész Fekete-tenger partvidékén (pl. Novorosszijszkban akár 2500 mm csapadék is lehetséges télen).¹¹²

A Kaukázus térség északi részének éghajlata száraz kontinentális. A szibériai légtömegek a Kaukázus térség északi részében okoznak jelentős lehülést, és a telet nagyon zorddá teszik. A Kaukázus térség északi részében a nyár forró és száraz. Nyugatról keletre csökken a csapadék mennyisége. Ez a száraz kontinentális éghajlat következménye. A nyári középhőmérséklet 24-25°C. Az északi nyitottság miatt nagy a hőingadozás a térségben (70°C).¹¹³

A nyugati szelek által szállított légtömegek a Magas-Kaukázusban már elvesztik a csapadékmennyiségük legnagyobb részét. A Kaukázus északi lejtőin főnhatás érvényesül. Emiatt a csapadék mennyisége csak 500 mm, a magasabb térszíneken 800 mm.¹¹⁴ A késő ta-

¹⁰⁹ Geobotanika: növényföldrajz; a növényvilágnak a földön való elterjedését tanulmányozó tudományág. Forrás: http://www.kislexikon.hu/geobotanika_a.html (megnyitva: 2012.05.15.)

¹¹⁰ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, in http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, (megnyitva: 2007.12.03.)

¹¹¹ *Armenia*, in <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html#top> (megnyitva: 2007.08.12.)

¹¹² *Modern Climate*, in http://www.rusnature.info/reg/15_3.htm (megnyitva: 2015.05.03.)

¹¹³ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, in http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, (megnyitva: 2007.12.03.)

¹¹⁴ *Modern Climate*, in http://www.rusnature.info/reg/15_3.htm (megnyitva: 2015.05.03.)

vaszi fagyok miatt a vegetációs időszak¹¹⁵ 170-190 nap, míg a hegyekben 120-140 nap. A napsütéses órák száma a 2000 órát meghaladja.¹¹⁶

A Magas-Kaukázusban és a Kis-Kaukázusban a hegyvidéki éghajlat az uralkodó, de a völgyekben már a kontinentális éghajlat a jellemző. A medencékben speciális mikroklíma alakult ki. A csapadék zöme a hegyek nyugati oldalán mérhető. A Kaukázus térségben a Magas-Kaukázus délnyugati oldalán általában 3000-4000 mm csapadék hullik. A Magas-Kaukázus keleti részében már csak 750-1500 mm csapadék hullik.¹¹⁷ A Tális-hegységben elérheti az 1600 mm-t is. A szélárnyékos völgyekben 200-500 mm a csapadék mennyisége, ezért itt a művelt területeket öntözni kell.¹¹⁸ A hegyekben a csapadék mennyisége három-négyszerese az alföldeken hulló csapadékmennyiségnek, amely a közlekedési, mezőgazdasági feltételekre gyakorol jelentős hatást. A hegyvidéki domborzat miatt övezetesség alakult ki.

Az évi középhőmérséklet felfelé haladva 200 méterenként 1°C-kal csökken. A hegyvidékeken a kontinentális hatás erősödik. Ezeken a területeken a júliusi középhőmérséklet 4 és 22°C között változhat a tengerszint feletti magasság függvényében. A tél viszont hideg, a legalacsonyabb hőmérséklet akár -16°C is lehet.

A Magas-Kaukázus magas hegyei úgymond "megcsapolják" a felhőket, ezért a zárt fennsíkokon viszonylag kevés csapadék – mindössze 400-500 mm – hull. Az Ararát völgyében azonban még ennél is kevesebb mérhető, az évi átlagos csapadékmennyiség csupán 200-400 mm. A csapadék hiánya főként tavasszal és nyáron jelent gondot. A hegyek szél felőli oldalain a csapadék mértéke 700-900 mm, amelyeket sűrű erdőségek fednek. Ellentétben az ún. esőárnyékban lévő völgyekben, ahol homokos félsivatagok alakultak ki. A csapadékos napok száma 80-120.¹¹⁹ Átlagos évi csapadékmennyiség 550 mm, de vannak olyan elzárt részek, ahol csak 200 mm csapadék hullik egy évben.¹²⁰

A hegyekben a domborzati viszonyok a szélirányt befolyásolják. A hegyszorosok, vízmosások szélcsatornaként működnek, és a csapatok légi szállítását, utánpótlását jelentősen befolyásolják. A hegyekben egy jellegzetes szél típus a jellemző, a főn. Ennek megjelenése az

¹¹⁵ Vegetációs időszak: A növényvilág (flóra) növekedési, illetve fejlődési folyamatainak időszaka. A hossza a napi középhőmérséklet alakulásától függ. A növények fejlődéséhez az 5°C napi középhőmérséklet feletti időszak felel meg. Forrás: http://www.kislexikon.hu/vegetacios_ido.html (megnyitva: 2012.05.15.)

¹¹⁶ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza*, – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs – 1999 - p.113.

¹¹⁷ *Modern Climate*, in http://www.rusnature.info/reg/15_3.htm (megnyitva: 2015.05.03.)

¹¹⁸ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, in http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, p. 4.; (megnyitva: 2007.12.03.)

¹¹⁹ Stefancsik Ferenc: *Az Örmény Köztársaságról*, in Új Honvédségi Szemle, 2005/3.,

¹²⁰ Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003, p. 14.

500-700 m közti magasságban a jellemző. A levegő hőmérséklete néhány órán belül 10-15°C-al emelkedik. A szél megszűnése után a hőmérséklet gyorsan csökken. A szél erőssége gyakran eléri a 15-20 m/s sebességet. A szél iránya 24 órán belül kétszer változhat. A völgyekben, vízmosásokban a legerősebbek a hegyi szelek. A hegyekben a jegesedés az őszi és a tavaszi csapadékos időszakban a csapadék alkalmazhatóságát jelentősen befolyásolja.

Az alpesi klíma jellemzői 2100 m-en jelentkeznek először. 3600 m felett már az örök hó birodalma kezdődik.

A Kaukázus-hegység láncai megvédik a Transzkaukázust a hideg szibériai légtömegektől. Az évi középhőmérséklet az Araksz és a Kura alföldjén 14°C. A síksági területeken és a medencékben a középhőmérséklet januárban 0°C és 3°C között ingadozik, a magashegységekben –10°C és –14°C-nál is alacsonyabb. A nyár forró és száraz, a júliusi középhőmérséklet a síkvidéki tájakon 24-27°C, de gyakran előfordul 40°C körüli hőmérséklet is.

A völgyekben a csapadékmaximum tavasszal, míg a Lenkoráni-alföldön ősz végén és télen jelentkezik.¹²¹ A csapadék a tavasz második felében és télen hullik, amely többnyire konvektív csapadék.¹²²

Nyáron az Iráni-felvidék felől tropikus-kontinentális légtömegek árasztják el a Transzkaukázust. Télen a levegő erősen lehül, magas nyomású légköri jelenségek dominálnak. Az éghajlat kontinentális jellege nyugatról-keletre egyre nő, amit a nagy kiterjedésű Kaszpi-tenger víztömege mérsékel. A Fekete-tenger partvidékén a mediterrán éghajlat a jellemző, amit az iráni légtömegek tesznek különlegessé. A Transzkaukázusban egy helyi magas nyomású anticiklon a domináns.

A Transzkaukázusban az évi napsütéses órák száma 2700 óra. A hőmérséklet évszanként és területenként igen változó: Ararát-völgyben nyáron maximum 42°C, januárban a minimum -30°C, de mértek a magas hegyekben –46°C-t is. Az átlagos évi hőingadozás általában 70°C, de szélsőséges esetben elérheti a 85°C-t is, ami a kontinentális jelleget erősíti, szubtrópusi elemekkel. A fagymentes napok száma 310 és 30 nap között változik. Az Ararát-völgyében 200 nap, a magas hegyekben 30.¹²³ A Fekete-tenger partvidékén és a Kolhidai-

¹²¹ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, in http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amt_azerbajdzsanrol_tudni_kell, p. 4.; (megnyitva: 2007.12.03.) és <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>(megnyitva: 2007.12.03.)

¹²² Konvektív csapadék: A konvektív csapadékformák, mint pl. a záporok megszakításokkal, erősségbeli változásokkal, éles térbeli elhatárolásokkal, gyakran különálló felhőkből hullnak. A konvektív csapadékok általában rövidebb ideig tartanak. Forrás: <http://www.metnet.hu/?m=kislexikon&id=110> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹²³ Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003, p. 14.

alföldön meleg és nedves szubtrópus jellemző, amelyet nyugatról és délről a Földközi-tenger felől érkező légtömegek táplálnak. A júliusi középhőmérséklet 24°C. Mindez lehetővé teszi szubtrópusi növények termesztését. A Fekete-tengerhez közeli hegyvidéki területen kb. 650 m magasságig lehet a szubtrópusi hatást érzékelni.

A csapadék mennyisége a Fekete-tenger partvidékétől kelet felé fokozatosan csökken. A Kaukázus térségben a csapadék maximum értékét Adzsáriában, a Mtirala hegynél mérték (4100 mm). Azerbajdzsánban már csak 300-800 mm közötti csapadékot mérnek.¹²⁴

A térség hóborítottsága eltérő, amit elsősorban a domborzat tagoltsága indokol. A Magas-Kaukázus délnyugati lejtőin novembertől áprilisig a lavinaveszély jelentős. A Magas-Kaukázusban a hóvastagság elérheti az 5-7 m-t is (pl. Észak-Abházia). A Kis-Kaukázusban az átlagos hóvastagság 10-30 cm.¹²⁵

Júniustól szeptember közepéig meleg, száraz idő a jellemző. Ebben az időszakban a hőmérséklet 22-36°C között ingadozik, a páratartalom alacsony. A tavasz és az ősz rövid.

A tengertől való távolság és a szintkülönbségek befolyásolják legjobban az éghajlatot. A hegységben a zárt medencék jellemzőek, ahol szemiariid¹²⁶ viszonyok is megjelennek, amely a legjellemzőbb vonása az itteni mikroklímának.¹²⁷ A szemiariid viszonyok a Kaszpi-tenger melletti síkságon is megtalálhatók.

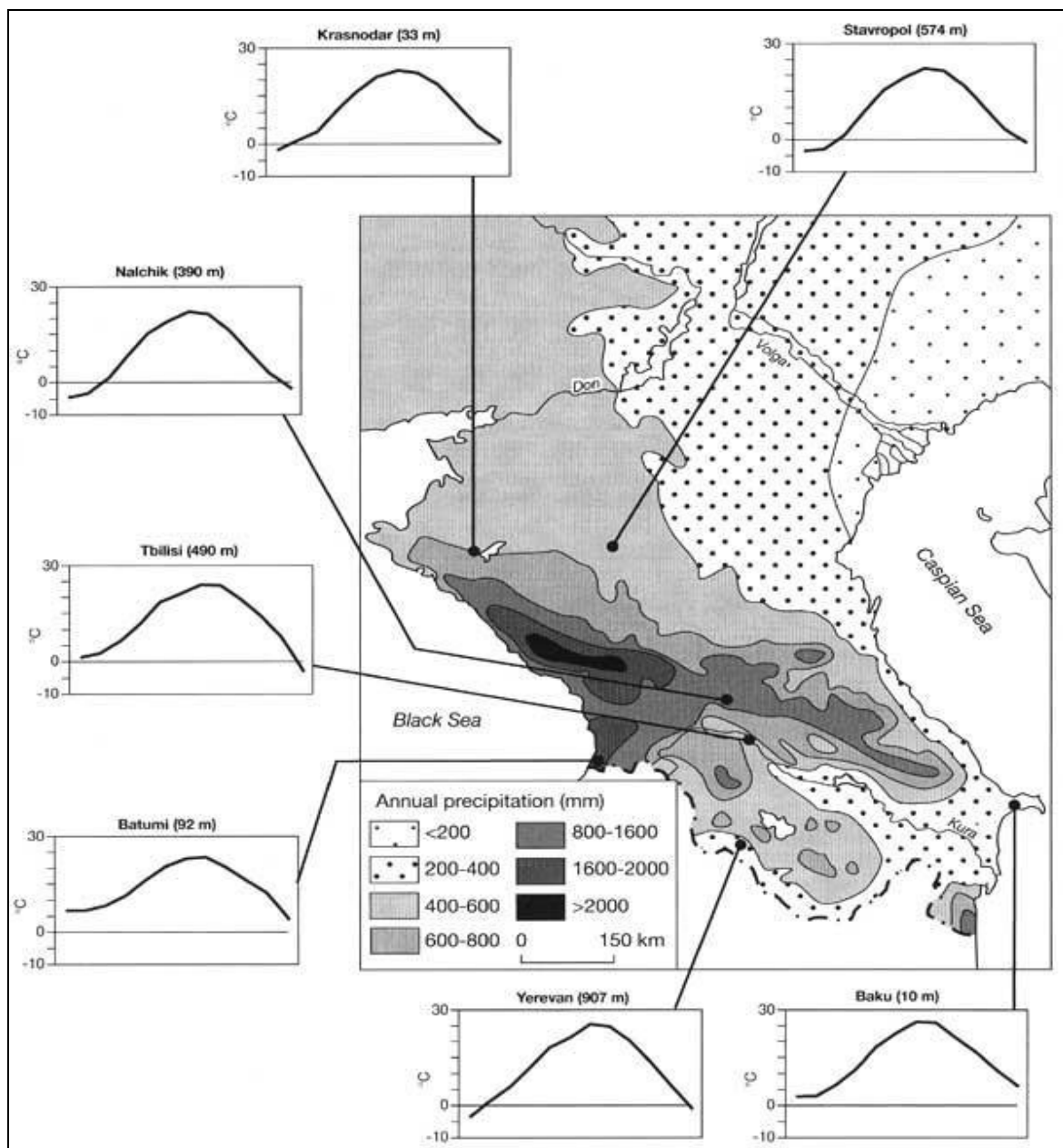
A Kaukázus térség csapadék viszonyait a 28. ábra mutatja.

¹²⁴ Sylvén, Magnus: *Climate change in the Southern Caucasus: Impacts on nature, people and society*, assets.wwf.no/.../climate_changes_caucasus_wwf_2008_final_april_2009.pdf, p.10. (megnyitva: 2010.03.25.)

¹²⁵ i.m., p.10.

¹²⁶ Szemiariid – félsivatagi, éghajlati területek összefoglaló neve. Átmenetet képez a száraz kontinentális és a félsivatagi éghajlat közt. Az ENSZ szerint „az elsivatagosodás az arid, szemiariid és szubhumid területek különböző tényezők hatására bekövetkező tájdegradációs folyamatait foglalja össze, beleértve a klímaváltozás és az emberi tevékenység hatásait is”. Forrás: Kertész Ádám: *Tájdegradáció és elsivatagosodás*, <http://www.matud.iif.hu/08jun/07.html> (megnyitva: 2012.05.15.)

¹²⁷ *Climate*, <http://www.aboutgeorgia.net/geography/climate.html> (megnyitva: 2007.09.13.)

28. ábra: A Kaukázus térség csapadék viszonyai

Forrás: http://www.rusnature.info/reg/15_3.htm (letöltve: 2015.05.03.)

2.6. TERMÉSZETI VESZÉLYEK

A Kaukázus térségében számos környezeti veszély fordul elő, amelyek miatt a lakosság ellátása, megközelítése nehézkesé válik, valamint a katonai műveletek szorulnak áttervezésre. Ezek alatt az alábbi tényezőket értjük; földrengések, lavinák, sárfolyamok, földcsu-

szamlások, erdőtüzek, áradások, szárazság, jégeső, szél, szélsőséges hőmérséklet. Emellett a legfontosabb veszélyforrás az éghajlatváltozás.

Ezek a tényezők jelentős kihívás elé állítják az embereket, mivel nagy társadalmi nyomást okoznak, és a gazdasági károk kivédhetetlenek. A természeti kihívások politikai feszültséget is okozhatnak, ami a Kaukázus térség esetében akár fegyveres konfliktushoz is vezethet.

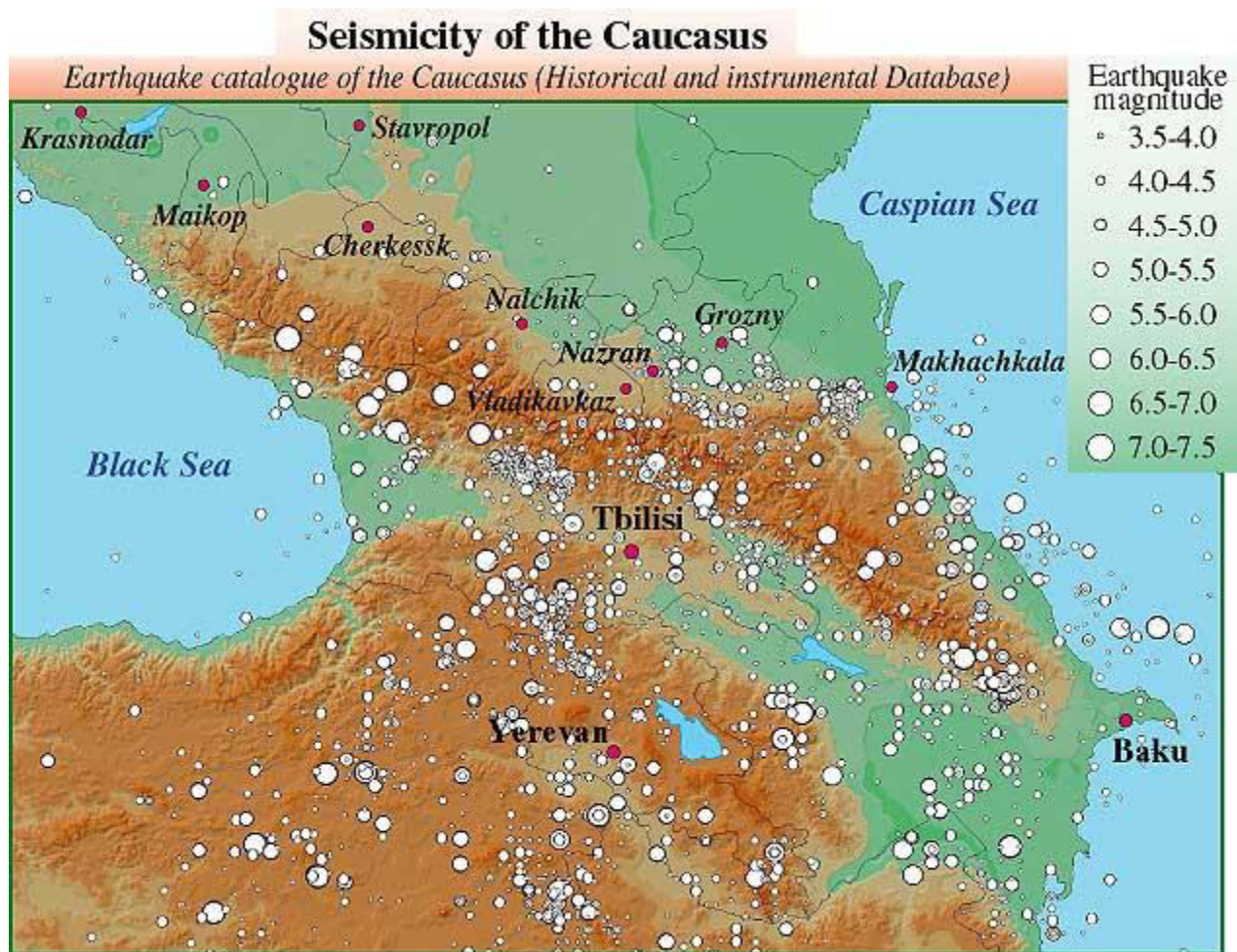
Földrendések

A Kaukázus-hegység az Alpi-Himalája kollíziós övben¹²⁸ helyezkedik el. Számos földrengés fordul elő minden évben a térségben, amely az aktív geológiai folyamatokat bizonyítja. Számos földrengés okozott jelentős károkat. Az utolsó nagy károkat okozó és számos halálos áldozatot követelő rengés 1988-ban következett be Hegyi-Karabah területén. A rengések sokszor tavakat hoznak létre (pl. Gey-Gel, Örményország, 1139-ben).¹²⁹

¹²⁸ kollíziós öv: geológiai kifejezés. Kettő kőzetlemez ütközéséből fakadó mozgásokat nevezik kollízióknak, és a területükön magashegységek alakulnak ki (lásd Kaukázus).

¹²⁹ *Caucasus Environment Outlook (CEO) 2002,*

http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/ch2_9_5.htm (megnyitva: 2015. 01. 15.)

Source: Institute of Geophysics of Georgia

29. ábra: Kaukázus térség szeizmikus aktivitása

Forrás: *Caucasus Environment Outlook (CEO) 2002,*

http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/ch2_9_5.htm (letöltve: 2015. 01. 15.)

1800 óta több mint 2000 jelentősebb földrengést jegyeztek fel. Ebből 1200 földrengést az elmúlt hatvan évben. A világ legaktívabb térségeihez képest a Kaukázus térség nyugalmasnak tekinthető. Több 6 vagy 6,5 magnitúdó feletti rengést regisztráltak a Kaukázus térségben: Spitak, 1988; Észak-Írán 1990 és 1997, Sachkere, 1991; Barisako, 1992; Kelet-Törökország 1976 és 1992. A legnagyobb rengés az 1988-ban bekövetkezett spitaki volt, amely 9 magnitúdó feletti volt. Ez a földrengés 25 000 fő halálát okozta, elpusztított 21 várost, 342 falut, és 520 000 fő vált hajléktalanná. És a karabahi háború még csak ez után következett.¹³⁰

A spitaki rengést követően egy földrengésveszélyes térképet alkottak meg, amelyen a 10 magnitúdójú területeket is kijelölték. A térség földrengéseinek epicentrumai maximum 30

¹³⁰ i.m.

km mélyen vannak, a többségük kisebb mélységű. A szovjet időszakban az épületeket nem építették földrengés biztosra építették, így a kisebb rengések is jelentős károkat tudnak okozni az infrastruktúrában. A térségben a Magas-Kaukázus és a Javakheti-Örmény-felföld területei a legveszélyeztetettebbek. A Javakheti-Örmény-felföld alatt húzódik az egyik legaktívabb tektonikus törés, amely számos rengés kiváltója.¹³¹

Lavinák

A magas hegységek egyik leggyakoribb veszélyforrása. A lavinák a Kaukázus-hegység egész területén veszélyeztetnek. Az egész térségben a Skalisztyij-fok térségében a legnagyobb a lavinák kialakulásának valószínűsége, 75-80%. A Kis-Kaukázus néhány lejtőjén (Bazum, Pambak, Zangezur, Murovdag) a lavinák kialakulásának esélye 50-75%. Általában 6-8 hónap az az időszak, amikor lavinák kialakulhatnak.¹³²

A Nyugati-Kaukázusban a déli lejtőkön már 100 m, az Északi-Kaukázusban 550 m, a Keleti-Kaukázusban 1400-1500 m feletti tartományban van a lavinák kialakulásának a veszélye. A Nyugati-Kaukázusban azért ilyen alacsony magasságban alakulhatnak ki, mert ez a legcsapadékosabb terület a térségben.¹³³

A lavinák különösen olyan teleken, amikor nagy mennyiségű hó hullik, akár a dombvidékeken is jelentős károkat okozhatnak. Ilyenek csak ötévente fordulnak elő. A legtöbb lavina 1000-4000 m közötti tengerszint feletti magasságban fordul elő januártól márciusig. A Kaukázusban 1804 óta gyűjtik az adatokat a lavinákkal kapcsolatban. Csak három magashegységi meteorológiai állomás van a térségben, amelyek adatokat szolgáltatnak (Mamisonhágó, Kazbegi, Szulaki).¹³⁴

A legnagyobb lavinát 1976-ban jegyezték fel, amikor a Nenska hágó és a Nakra folyó völgyében (Grúzia) 546 hektár erdő pusztult el. Az 1986-87-es tél extrém nagy havazást okozott Nyugat-Grúziában.¹³⁵

A lavinaveszélyes térségeket a Transzkaukázusban az áradások részben jelzett 33. ábra mutatja.

¹³¹ i.m.

¹³² *Avalanches*, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

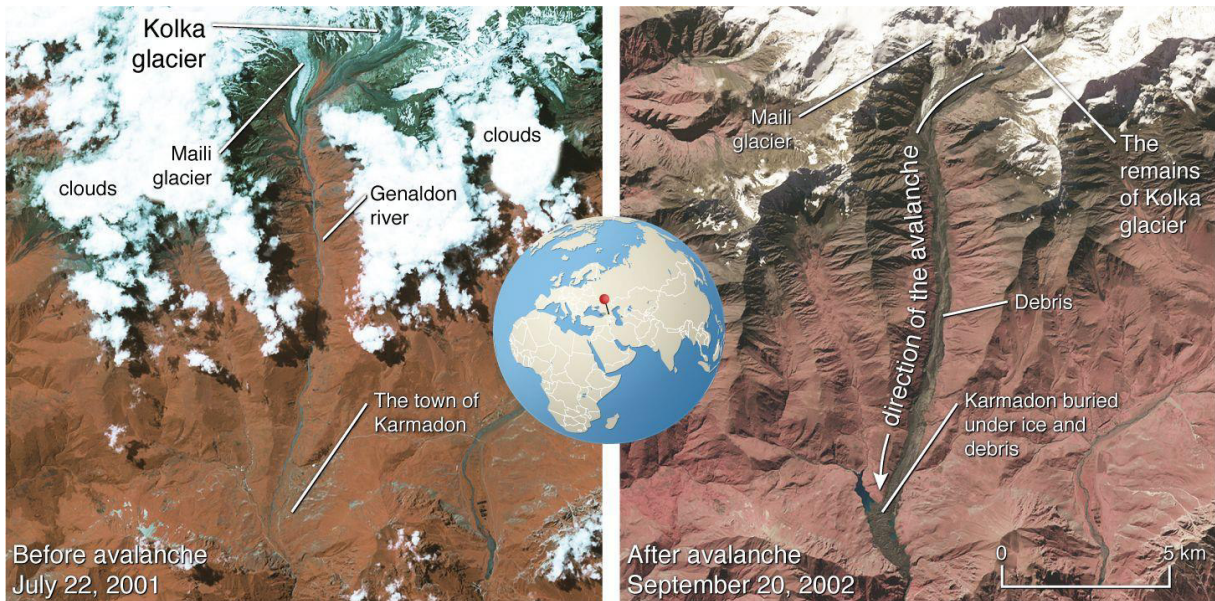
¹³³ i.m.

¹³⁴ i.m.

¹³⁵ i.m.

Földcsuszamlások, sárfolyamok

A térség magashegységi jellegét tekintve, feltételezhető, hogy sok esetben került sor földcsuszamlásokra, sárfolyamokra. A Kolka gleccserből származó kő-, jég- és sárfolyam az űrből is látható volt (30. ábra).

30. ábra: Kolka gleccserből származó kő- és jégáradat Észak-Oszétiában egy műhold felvételen

Forrás: *Caucasus ice-rock avalanche in Russian Republic of North Ossetia*,

www.grida.no/graphicslib/detail/caucasus-ice-rock-avalanche-in-russian-republic-of-north-ossetia_154d (letöltve: 2015. 01. 15.)

A földcsuszamlások elsősorban a hegyvidék középső szakaszán jellemzők. Az okai lehetnek: földrengés, csapadék, emberi tevékenység. Sokszor az emberi települések alatt indul meg a föld, mint ahogy az Marmarásen (Örményország) településsel történt. A település teljes lakosságának el kellett hagynia az otthonát.¹³⁶

Sok esetben a nem átgondolt vízhasználat is okoz talajmozgásokat, mint ahogy erre példa a Jereván környéki felelőtlen vízgazdálkodásból fakadó károk. Grúziában 350 km², Örményországban 500 km² érintett a földcsuszamlásoktól. A legveszélyeztetettebb helyek: Lenkorán (Azerbajdzsán), Központi-Kaukázus, Meskheti és Trialeti fokok (Grúzia). A legú-

¹³⁶ Landslides, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

lyosabb földcsuszamlások 1997-ben és 1999-ben történtek. 1997-ben Karacsáj-Cserkeszföldön, az Uszty-Jeguta körzetben több mint 12 000 m³ föld mozdult meg, és még a Sztavropoli öntözőcsatornát is eltorlaszolta. 1999-ben Bujnanszk és Gunib (Dagesztán) városok közelében az erős esőzések miatt megindult földcsuszamlás 75 km közlekedési utat és több mint 2000 lakóházat tett tönkre.¹³⁷

A sárfolyamok kialakulása elsősorban a hegyvidéki térségekre jellemző. Kialakulásuknak számos oka van: sok csapadék, erős olvadás, talajerózió, közlekedési vonalak, szénhidrogén bányászat, növényzet borítás vertikális megváltozása. A legintenzívebb sárfolyamok Azerbajdzsánban alakultak ki. Itt megközelítőleg 700 000 ember él közvetlen veszélyben, és évente átlagosan 15 millió \$ kár keletkezik sárfolyamok miatt. Kisebb a veszélyforrás, de még Örményországban is közel 200 település, és több száz település van veszélyben Grúziában a sárfolyamoktól.¹³⁸

Az elmúlt 25 évben a sárfolyamok gyakorisága megnőtt. És ezzel együtt a megmozdult talaj mennyisége is. Ennek elsősorban emberi okai vannak. Az intenzív erdőirtás és a bányászat az első okok között szerepelnek. 1978 és 2003 között 1030 sárfolyamot regisztráltak. Ezekből 936 a Kaukázus térség északi részében, 194 a Transzkaukázusban történt. A sárfolyamok kivédésére már a szovjet időkben is törekedtek, és számos vasútvonalat már úgy építettek, hogy védve legyenek.¹³⁹

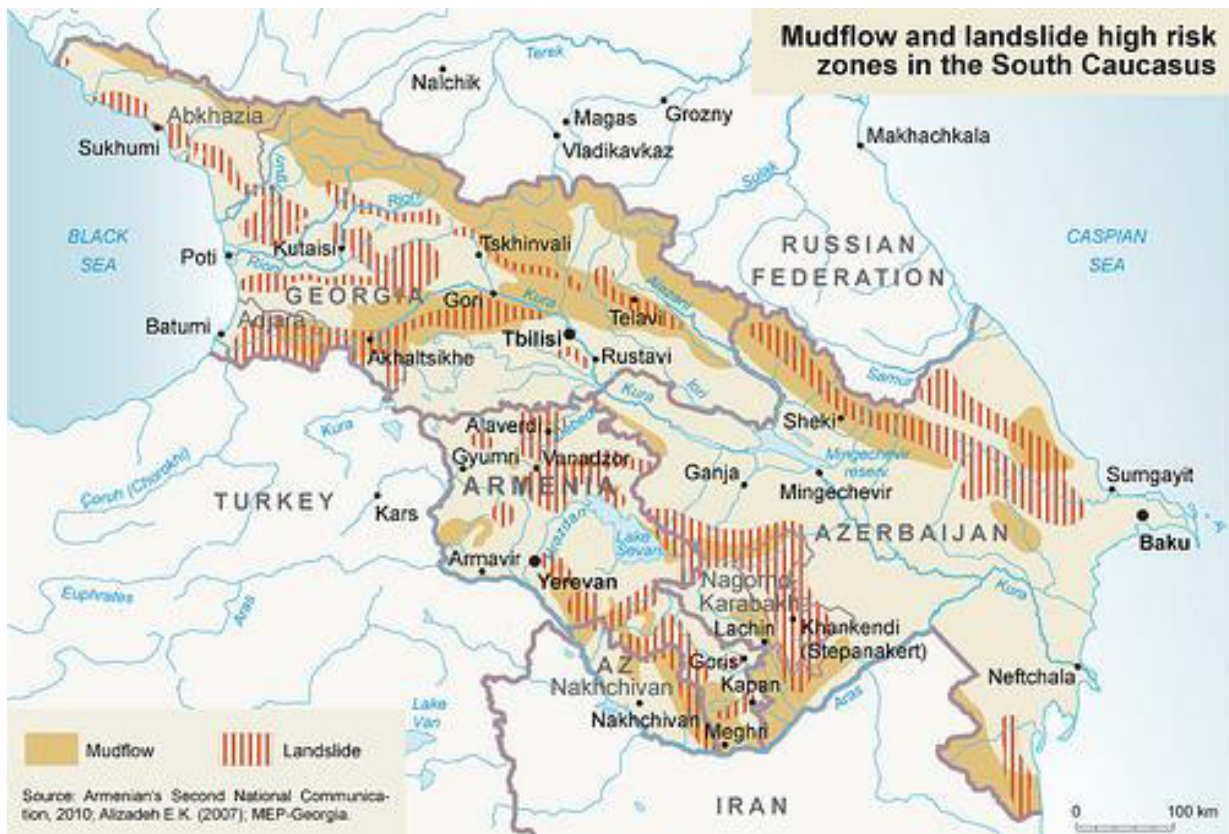
A sárfolyamok Azerbajdzsánban is jelentős gondokat okoznak. 1989, 1993, 1994, 1997, 2003, ezekben az években a nagy esőzések sárfolyamokat indítottak el az Alacsony-Kaukázusban. A sárfolyamok azonban nagy mennyiségű sziklát sodortak magukkal, ami a pusztítás mértékét tovább növelte. Kiscsaj, Sincsaj, Talacsaj, Katehcsaj, Kurumcsaj azok a hegyvidéki folyók Azerbajdzsánban, amelyek völgyében nagy sárfolyamok alakultak ki. Nahicsevánban 1996 júliusában egy kő- és sziklafolyam olyan erővel zúdult le, hogy a kisebb folyók medrét is megváltoztatta. Csak Azerbajdzsánban 70-80 millió \$ kárt okoznak a sárfolyamok évente (31. ábra).¹⁴⁰

¹³⁷ i.m.

¹³⁸ *Mudflows*, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

¹³⁹ i.m.

¹⁴⁰ Tagijeva, Umajra: *Problems of forecasting: the key natural hydrometeorological phenomena affects, ecological safety of the South Caucasus in the context of Azerbaijan*, http://www.meteo.fr/cic/wsn05/resumes_long/8.30-261.pdf, (megnyitva: 2016.05.16.)

31. ábra: A sárfolyamok és földcsuszamlások által legveszélyeztetettebb térségek a Transzkaukázusban

Forrás: *Mudflow and landslide high risk zones in the South Caucasus*,

<https://www.flickr.com/photos/zoienvironment/7793756400/> (letöltve: 2015. 01. 28.)

Áradások

A térség vízháztartását két dolog befolyásolja legnagyobb részben: az olvadás és csapadék mennyisége. A csapadék mennyisége nyugatról kelet felé csökken, míg 2000 m tengerszint feletti magasságig növekszik. Tavasszal és nyáron, amikor a hegyekben megindul a hó olvadása, a vízszint jelentősen emelkedik. Az áradások elsősorban akkor jellemzőek, amikor sok hó hullik a hegyekben. A legnagyobb áradások az alábbi folyókon fordulnak elő: Kura, Araksz, Rioni, Kuban, Tyerek. A nagyobb folyókon tározókat, gátakat létesítettek, hogy mérsékeljék az áradások okozta károkat.¹⁴¹

1978. április, 1982. május, 1987. február; Nyugat-Grúziában voltak heves áradások. 1975 júliusában a Baksan szorosban és 1998 februárjában Krasznodari-határterületen. Ezek az

¹⁴¹ *Flooding*, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

áradások óriási anyagi károkat okoztak. A Krasznodari-határterületen megközelítőleg 329 000 hektár terület került víz alá. Grúziában 1987-ben megközelítőleg 200 km² került víz alá, és elpusztult több mint 2600 ingatlan.¹⁴²

1997. július 3-6. között 196 mm csapadék hullott le Azerbajdzsán területére, ami az átlagos évi csapadékmennyiség csaknem fele volt. Az ország területének 30%-án áradások alakultak ki, amiben 15 ember meghalt, és 50 millió dollár kár keletkezett.¹⁴³

Az éghajlatváltozással a szélsőségek növekednek és extrém időjárási körülmények alakulhatnak ki. Ezek gyakorisága növekszik. 2003 tavaszán a Kura folyó áradása 50 000 hektár mezőgazdasági területet tett tönkre (32. ábra).¹⁴⁴

32. ábra: Áradások és lavinák által veszélyeztetett térségek a Transzkaukázusban

Forrás: *Flooding and avalanche high risk zones in the South Caucasus*,

<https://www.flickr.com/photos/zoienviroment/7793756714/> (letöltve: 2015. 01. 28.)

¹⁴² i.m.

¹⁴³ Tagijeva, Umajra: *Problems of forecasting: the key natural hydrometeorological phenomena affects, ecological safety of the South Caucasus in the context of Azerbaijan*, http://www.meteo.fr/cic/wsn05/resumes_long/8.30-261.pdf (megnyitva: 2016.05.16.)

¹⁴⁴ i.m.

Erdőtüzek

Ez a természeti katasztrófa nem olyan jelentős, mint a többi, de kártétele és valószínűsége miatt érdemes megemlíteni. Keletkezhetnek emberi és természeti tényezők miatt egyaránt. A fenyőerdők és a magas fűvel borított térségek a legveszélyeztetettebbek. A fészár területen fái is veszélyesek lehetnek. A tarvágások ritkák a Kaukázus térség erdeiben, így a jó kondícióban lévő erdők tűzkára kisebb a nagyobb víztartalom miatt. A mezőgazdaság átalakulása miatt a tüzesetek száma is lecsökkent. Csak különösen száraz időszakokban fordulhatnak elő erdőtüzek, amelyek elsősorban csak a fenyőerdőket veszélyeztetik.¹⁴⁵

Szárazság

Nagy kettősség mutatkozik a térség csapadék eloszlásában. Míg a térség nyugati fele sok csapadékot kap, addig a térség északi része és a Javakheti-Örmény-felföld már a lényegesen kevesebbet. A térség nagy részében, leszámítva a térség nyugati részét, a csapadék átlaga 350-400 mm/év. A globális felmelegedés ezért is érinti érzékenyen a térséget. Ez különösen a térség keleti felét érinti. A szárazság okozta termés kiesés már most is tapasztalható, például 1998 és 1999-ben az őszi és téli szárazság az őszi vetések 75%-át elpusztította, míg 1998-ban Karacsáj-Cserkeszföldön közel 50%-os kiesést okozott a szárazság.¹⁴⁶

Az elsivatagosodás jelei egyértelműen jelen vannak. Kelet-Grúziában közel 3000 hektár terület mutatja az elsivatagosodás jeleit. Ezek a jövőben már a dombvidéki és hegylábi térszíneken is jelen lesznek.¹⁴⁷

Éghajlatváltozás

Napjaink egyik legfontosabb kérdése és problémája az éghajlatváltozás. Ez gazdasági, politikai és társadalmi kérdés is az emberiség számára, nem utolsósorban katonai.

Ahogy azt már korábban említettem, a térségben a szélsőségek növekednek, és az ehhez kapcsolódó időjárási anomáliák gyakorisága is növekszik. A csapadékról már esett szó. Három időjárási tényezőt fontos még kiemelni: hőmérséklet, jégeső és szél.

A hőmérsékleti szélsőségek is növekedni fognak. A térségben mind a legalacsonyabb, mind a legmagasabb hőmérsékleti szélsőségek növekednek. 1996 májusában és júniusában,

¹⁴⁵ *Wild fires*, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

¹⁴⁶ *Drought*, <http://enrin.grida.no/mediatour2003/pipeline/caucasus/ceo/full.htm> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

¹⁴⁷ i.m.

1998 áprilisában, 2000 augusztusában, 2003 júliusában és decemberében, 2004 áprilisában a minimum átlaghőmérsékletek okoztak jelentős károkat a mezőgazdaságban.¹⁴⁸

A jégesők elsősorban a mezőgazdaságban okoznak károkat. Vannak olyan esetek azonban, amikor az épített környezetben is jelentős károk keletkeznek a jégesők miatt. Néha 5-9 cm átmérőjű jégdarabok is előfordulnak. A Kis-¹⁴⁹ és Magas-Kaukázus déli lejtőin alakulnak ki ezek a jelenségek.

Erős szélnek a 25 m/s-nél nagyobb sebességű szelet nevezzük. Az ilyen jellegű szelek gyakorisága az elmúlt negyedszázadban jelentősen megnőtt. 2005 óta a tavaszi esőzéseket gyakran kísérték erős szelek, amelyek az éppen virágzó gyümölcsfákban okoztak károkat. A Kura-alföldön és a Kaszpi-tenger partvidékén nyugati, Nahicseván területén keleti szelek okoznak károkat.¹⁵⁰

Az egyik legfontosabb kérdés, hogy a Kaszpi-tenger gazdasági értéke hogyan változik. Ennek megnyilvánulási formái: sótartalom változás, befolyó víz mennyiségének változása, vízszintingadozás, az élőflóra és a fauna életfeltételeinek változása. De ugyanilyen fontos szempont, hogy a térség eltartó képessége mennyiben változik, hiszen az elsivatagosodás mellett, amely Kelet-Grúziában és Kelet-Azerbajdzsánban jelent elsősorban problémát, a csapadékmennyiség csökkenése is várható, valamint a talajok sótartalmának jelentős növekedése is. Mindezen tényezők együtt komoly kihívást jelentenek a térség lakossága számára.

Ha csökken a csapadék mennyisége, ami a téli havazásban és esőben jelenik meg, akkor a mezőgazdasági szektort át kell alakítani, valamint a vízerőművek jelentősége is változik, mivel kevesebb energiát tudnak termelni és kevesebb vizet tudnak visszatartani öntözés céljára.

A térségben csak a Kaukázus térség északi része önellátó élelmiszerekből. Amennyiben a Transzkaukázust az éghajlatváltozás nagyobb mértékben érinti, akkor az jelentős társadalmi és gazdasági terhelést jelent majd.

Az éghajlatváltozás jelenti a másik jelentős gondot; olyan fertőző betegségek jelennek meg, amelyek nem voltak eddig jelen, és ez az egészségügyre helyez nagy kihívást. A változó éghajlat miatt olyan állati és növényi betegségek is megjelenhetnek, amelyek a mezőgazdaságot szerkezetváltásra készítetik.

¹⁴⁸ Tagijeva, Umajra: *Problems of forecasting: the key natural hydrometeorological phenomena affects, ecological safety of the South Caucasus in the context of Azerbaijan*, http://www.meteo.fr/cic/wsn05/resumes_long/8.30-261.pdf (megnyitva: 2016. 05. 16.)

¹⁴⁹ i.m.

¹⁵⁰ i.m.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kaukázus-térség domborzata erősen átszeldelt, a nagy szintkülönbségek miatt a közlekedés a térség északi részének kivételével a szűk tengerparti sávokra, a magashegységek völgyeire, hágóin kiépített utakra korlátozódik. A Fekete- és a Kaszpi-tenger természetes határt képez a térség keleti és nyugati oldalán. A nagy szintkülönbségek miatt a térség jelentős része nem biztosítja az emberi megtelepedés feltételeit. A magashegységek befolyásolják az éghajlati viszonyokat, korlátozzák a mozgást, és elszigetelik egymástól a népcsoportokat. Évezredekig természetes határt képeztek a hegyek a birodalmak terjeszkedésében.

A magashegységi viszonyok kedvezőek a magasabb térszíneken élő kisebb-nagyobb közösségek védelme szempontjából. A domborzati viszonyok miatt hosszabb folyók nem alakulhattak ki, a meglévők egy része pedig a nyári időszakban erősen elapad vagy kiszárad. A folyók zöme belvízi hajózásra nem alkalmas, míg a Kaszpi-tenger összeköttetést biztosít a térség és a közép-ázsiai tagköztársaságok, valamint a távol-keleti országok között. A Fekete-tenger kapcsolatot teremt Nyugat-Európa és a világtengerek felé. A Kaukázus térség felszíni vízfolyásokban gazdag, amelyek időszakosan kiszáradhatnak. Természetes állóvizekben szegény, a Szevan-tó kivételével csak kártavak, gleccsertavak és lefűződött holtágak képezik a felszíni víztesteket. Jelentős számú víztározó épült a térségben, amelyek vizét vízenergia termelése mellett öntözésre is használnak. Az Azovi-, a Fekete- és a Kaszpi-tenger éghajlat módosító hatása csak a parti sávban érvényesül, gazdasági jelentőségük azonban nagy (szénhidrogén, közlekedés, halászat).

Az óceánoktól és a Földközi-tengertől való távolsága jelentősen befolyásolja az éghajlat jellemzőit, a térség lakosságának eltartó képességét. A csapadék eloszlása nem egyenletes, legtöbb a csapadékot a Fekete-tenger partvidéke kapja a Magas-Kaukázus nyugati peremén, a térség keleti és északi területein még a növénytermesztési minimumot sem éri el az éves csapadék mennyisége. A globális felmelegedés hatására az esetenként szélsőséges mennyiségben lehulló csapadék jelentős pusztítást, a talaj erózióját, a hegyekben omlásokat, utak járhatatlanságát okozza. A magashegységekben a lehulló hó mennyisége egyes hágók időszakos járhatóságát korlátozza, a gyakori lavinaveszély pedig a közlekedés biztonságát veszélyezteti. A Magas- és Kis-Kaukázus hegységeiben a magas páratartalom miatt gyakori köd nehezíti a közlekedést és a tájékozódást.

A Kaukázus térség erdősültsége fele a világ átlagának, ezen belül a legkisebb Örményországban. A Magas-Kaukázus erdősültsége kedvez a gerilla hadviselésnek. A sűrű erdősé-

gek nagy magasságokig felhúzódnak, ami azt eredményezi, hogy a síkságoktól a magashegységekig a gerilla hadviselésnek jó adottságai vannak.

A Kaukázus térség ugyan változatos talajokkal rendelkezik, azonban a népesség eltartásához szükséges termények megtermesztésére csak a Kaukázus térség északi része alkalmas. A Kaukázus térség északi része alkalmas a népesség eltartására, mivel a természeti adottságai kedveznek a mezőgazdasági termelésnek. A térség talajadottságai kedvezőek, de a Magas-Kaukázus nyugati felének kivételével a kevés csapadék nem biztosítja a megművelhető területek szükséges öntözését. A talajerózió jelentős problémák forrása lehet, ugyanis csökken az eltartó képesség. A talajok pusztulását a szárazság is fokozza, ugyanis a kiszáradás miatt a szelek mozgatni tudják. Ez a közlekedésben is jelentős problémákat okoz, valamint az infrastruktúrában is jelentős károkat okozhat, ha csapadékkal hull vissza a földre.

A természeti katasztrófák jelentős problémák forrásai lesznek a jövőben is. A talajpusztulás (erózió) nem csak azért jelent problémát, mert az épített környezetben és emberéletekben tesz kárt, hanem a mezőgazdaság feltételeit is jelentősen rontja.

3. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG TÁRSADALMI VISZONYAINAK ELEMZÉSE

„Oroszország megvan Csecsenföld nélkül,
de Csecsenföld nincs meg Oroszország nélkül.”

Aszlan Maszhadov a csecsen-orosz megegyezésről mondott véleménye

A 3. fejezetben a térség társadalmi viszonyait elemzem.

A Kaukázus térség kulturális adottságait négy forrásból származó jegyek határozzák meg, amelyek a térség sajátos történelmi fejlődéséből adódnak. A kulturális jegyek forrásai: 1) ősi iráni, 2) görög-római és ősi keresztény, 3) iráni és török iszlám, 4) modern nyugati, beleértve az orosz/szovjet.¹⁵¹

Az etnikai sokszínűséget jól mutatja, hogy a Kaukázus térségben 181 nemzetiség található, amelyek az ortodox, az iszlám és a zsidó kultúrát képviselik. Vallási szempontból a keresztény, az iszlám, a zsidó és az animista¹⁵² felekezetekhez tartoznak az egyes közösségek. Ez a bonyolult, összetett jelleg tekinthető a válságok egyik okának, ami a hányatott történelmi múlt következménye. A Kaukázus térségben a vallási hovatartozás alapján a népesség összetétele az alábbi: keresztény 46%, mozlím¹⁵³ 51%, egyéb 3% (döntően zsidó).¹⁵⁴ Ennek elsősorban történelmi okai vannak, amelyet a térség domborzati viszonyai és földrajzi elhelyezkedése egészítettek ki.

A Kaukázus térség a Közel-Külföld¹⁵⁵ része. Oroszország az itt élő jelentős számú orosz ajkú lakosság védelmét fontos feladatnak tekinti. A Szovjetunió felbomlását követően a volt tagköztársaságok területéről sok orosz ajkú ember távozott. Oroszország fontosnak tartja azok védelmét, akik ott maradtak.

¹⁵¹ Shireen, Hunter: *Conflict in the Caucasus and the Black Sea region*,

www.eliamep.gr/eliamep/files/Hunter%20Shireen%20097.1.pdf, p.5. (megnyitva: 2006. 12. 06.)

¹⁵² Animizmus: hit, mely szerint az anyagvilág minden részének lelke van. Forrás: *Animizmus*, in <http://lexikon.katolikus.hu/A/animizmus.html> (megnyitva: 2015. 01. 15.)

¹⁵³ A Magyar Helyesírási szótárban csak a mozlím kifejezés szerepel. A mai nyelvhasználatban elterjedt és helyes nyelvi forma a muszlim is. A mozlím kifejezés régies változatnak tekinthető. Forrás: <http://www.e-nyelv.hu/2009-10-16/muszlim-mozlim/> (megnyitva: 2011. 11. 20.)

¹⁵⁴ www.cia.gov - az egyes államok adatai alapján, amelyek az adatbázisban elérhetők.

¹⁵⁵ Moszkva az elszakadt tagköztársaságokra használja a Közel-Külföld kifejezést, és az ottani orosz lakosság megvédését akár fegyveres beavatkozással is szavatolja.

3.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG TÖRTÉNELME

A Kaukázus térségének történelmi fejlődése nagyban magyarázza a jelenlegi áldatlan állapotokat. Ezt a tényt szeretném röviden bemutatni. A térség földrajzi fekvése mellett a történelme az, amelyek a jelenlegi puszkaporos hangulatot kialakította, alakítja. A jelenleg tapasztalható etnikai tarkaság, nem csak a szovjet politika eredménye, hanem a térség sajátos történelmi fejlődésének is köszönhető.

A vizsgálatot alapvetően három időszakra bontom:

- 1.) az ősidőktől a XX. század elejéig,
- 2.) az októberi szocialista forradalomtól a Szovjetunió felbomlásáig,
- 3.) a függetlenné válás utáni időszak.

Mindhárom időszakban lényegesen eltérő folyamatok hatottak a térség fejlődésére, és ezzel a tagolással jobban lehet szemléltetni a konfliktusok gyökereinek történelmi jelentőségét. A jelenleg tapasztalható állapotokhoz kísértetiesen hasonló helyzet volt tapasztalható évszázadokon keresztül a Kaukázus térségben. A Szovjetunió felbomlása csak egy szükséges feltétele volt annak, hogy az indulatok elszabaduljanak. A térség felett 3000 évig mindig uralkodott valaki. Csak 1991-től független igazán ez a térség, ami az állami berendezkedésben és az elmúlt huszonöt év történéseiben maradéktalanul megnyilvánul.

Vizsgálattal bizonyítani szeretném azt a tényt, hogy a térség történelmi fejlődése nagy jelentőséggel bír a jelenleg tapasztalható konfliktusokban, és nem egyedül a XX. század utolsó évtizedének jelensége. Hosszú, vérzivataros évszázadok eseményeit mutatom be, amelyek mind elemei egy olyan folyamatnak, amely a mai, szinte anarchikus viszonyokhoz vezetett.

3.1.1 A KEZDETEKTŐL A ROMANOV DINASZTIA BUKÁSÁIG

A Kaukázus térségét már az időszámításunk előtti évezredekben is lakták törzsek. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a kis-ázsiai centrumból kiáramló elődeink az észak felé tartó vándorlásaik során először a Kaukázus-hegység déli részeit érték el. A jelentősebb hágókon átkelve a termékeny kubáni síkságra érkeztek, amely évszázadokkal később a népvándorlások véget érni nem akaró áradatának színterévé változott. Az évezredekkel ezelőtti kiáramlásról és a hágókon való átkelésekről, valamint a később kialakuló kezdetleges kereskedelemről jelentős leletanyag ad tanúbizonyságot. Az elmúlt években a grúziai feltárások mutatják, hogy a Kaukázus-hegység déli része az ősemberek számára „paradicsomi” állapotokat biztosított.

Az első jelentős, említésre méltó „állam” a Kazár Birodalom volt, amely VII-X. században uralta a Kaukázus térség északi előterét. Nem sok írásos anyag maradt fenn erről a népről, de a gazdag leletanyag bizonyítja a nép gazdagságát, amely a Kaukázus-hegységen keresztül komoly kereskedelmi kapcsolatokat épített ki a mai transzkaukázusi és kis-ázsiai, közel-keleti népekkel. Ezt a népet a VII. században meginduló vándorlások söpörték el, amelyek keletről nyugati irányba zajlottak le, és a mi őseink is ebbe a hullámba tartoztak. A kazárokat a kabardok váltották fel, akik a mai napig a térségben élnek, igaz nem korábbi pompájukban. Erről a népről több emlék maradt fenn, de az írásos emlékek itt is nagyon hiányosak; főleg művészeti emlékeik, leletanyaguk mutatja a nép gazdagságát.

A grúzok és örmények is évezredek óta ezen a vidéken laknak. Első írásos emlékeik az V. századtól vannak. Az IV. századtól mindkét nép keresztény, de a grúzok a kalcedoni ortodoxiát vették át muzulmán közvetítéssel.¹⁵⁶ Az örmények olyan jelentős erővel rendelkeztek, amely még a perzsa királyok jóindulatát is kivívták. A grúzok és az örmények a vallással azonosították magukat, és ez alapján szerveződött társadalmuk. A XI. században a szeldzsuk törökök előrenyomulása megsemmisítette az örmény nemességet, és egészen 1918-ig nem is létezett független Örményország. A grúzokat azonban nem érintette ilyen súlyosan ez a hódoltság, viszonylagos függetlenségnek örvendtek. A XIV. századra a politikai identitásukat is elvesztették az örmények. Kelet-Grúziában az oroszok XIX. századi bevonulásáig autonóm területek voltak, nem hódoltak be az Oszmán Birodalomnak. Az oroszok megjelenésével ezek a királyságok megszűntek. A grúzok viszonylag egységes területen maradhattak meg egységben, addig az örményeket a mongol hadjárat és a sorozatos orosz-török, orosz-perzsa háborúk szétszórta a térségben. A XVI. századra az örmény területek fölött három birodalom rendelkezett: Perzsa Birodalom, Oszmán Birodalom, Orosz Birodalom. Csak a jereváni járásban maradtak többségben az örmények, amely később nemzetállamuk kialakulásának központjaként került előtérbe. Ez a szétszóródás eredményezte azt, hogy az örmények lettek a térség kereskedői. Emiatt voltak az örmények a térség legurbánusabb népe. Ez vezetett oda, hogy minden nem-örmény az örményeket egy pénzsóvár, kapzsi kereskedővel azonosította, ami sok esetben az örmények vesztét okozta az etnikai tisztogatások során.¹⁵⁷

Az azerik eredete nem teljesen tisztázott, egyes vélemények szerint eltörökösödött kaukázusiakról van szó esetükben. A népességük az alábbi birodalmak népeiből alakult ki:

¹⁵⁶ Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X.

¹⁵⁷ Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X.

Sasanid Birodalom, Oszmán Birodalom, Timurid Birodalom (XIV-XV. században létezett Közép-Ázsiában), Safavid Birodalom (XVI-XVIII. században létezett a mai Irán területén).¹⁵⁸

A XX. század elejéig jellemző volt a térségre a folyamatos népességvándorlás, különösen a Transzkaukázusban. A vándorlások során különböző nyelvű, vallású törzsek sodródtak egymás mellé. A Kaukázus térségben vannak bennszülött népek: csecsenek, ingusok, cserkeszek, kabardok, adigeiek, darginok, lezginék, abházok, kahétok; és vannak a bevándorolt népek az ún. domblakók: oszétok, kumik, meshketi törökök, karacsájok, balkárok, avarok, tatárok (azeriek). Az oszétok már i.e. V. században elfoglalták a mai helyüket a Kaukázus térségben nem kis ellenségeskedést kiváltva a bennszülött hegyi népek körében.¹⁵⁹ Az örmények keresztények, a grúzok és az oszétok többsége ortodox keresztény (pravoszláv), az észak-kaukázusi népek és az azerik mozlímok, ami a vándorlások tényét erősíti, és a konfliktusok forrásához vezet.

A hegyi népek a saját torzsalkodásaikkal voltak elfoglalva. A transzkaukázusi népeket először a Perzsa, majd az Oszmán Birodalom igázta le. Azonban érdemes megfigyelni, hogy a Perzsa Birodalom hódítása idején az észak-kaukázusi területek felé nem terjeszkedett, hanem mint egy természetes akadályt használták a Kaukázus hegyláncait. A Török Birodalom terjeszkedése során is megfigyelhető az a tény, hogy a transzkaukázusi törzsek leigázása is komolyabb erőfeszítésbe került, mint a nyugati irányú hódításaik. Elmondható mindkét hatalomról, hogy hódításaik útjában állt a Kaukázus-hegység, amit aztán a későbbi évszázadokban csak az oroszok tudtak teljesen elfoglalni nagy véráldozatok árán. Van azonban még egy figyelemreméltó dolog, amit a Kaukázus térséget vagy annak részeit elfoglaló birodalmak mindig figyelmen kívül hagytak: a hegyi népeknek nem voltak királyaik, csak törzsi vezetőik, és nem is szívesen vetették alá magukat semmilyen hatalomnak.

Rettegett Iván volt az első orosz cár, aki a mongol uralom lerázása után a Kaukázus térség irányába tört, egészen a Terek folyóig. A figyelme ekkor inkább a nyugati irányú terjeszkedésre helyeződött át. Az érdeklődése abban is megmutatkozott, hogy második felesége Marja Tyermjukova kabard hercegnő volt.

1586-ban kérte Moszkva segítségét a grúzokhoz tartozó kahét törzs királya, Sándor, Rettegett Iván utódjától, Borisztól. Sándor kahét király döntése arról tanúskodott, hogy a pravoszláv moszkvai cárság vonzóbb volt a muzulmán birodalom szorongató terjeszkedésével

¹⁵⁸ Matveeva, Anna: *The South Caucasus: Nationalism, conflict and minorities* – MRG, United Kingdom, 2002

¹⁵⁹ Cornell, Svante E.: *Conflicts in the North Caucasus*, www.pcr.uu.se/publications/cornell_pub/nortcauc.pdf (megnyitva: 2006. 11. 25.)

szemben a kaukázusi keresztény államoknak. A XV. században széthullott Grúzia egyik kis utódállama volt Kahétia Kelet-Grúziában. A Kaukázus-hegység fő vonulata és a Kahétiai-hegyhát közti völgyet foglalta magába Kahétia. A keresztény Kahétia befogadásával Moszkva egészen a Magas-Kaukázusig tolhatta volna előre határait. Ez azonban előre vetítette a mozlim Oszmán Birodalommal, Perzsiával és a hegyi népekkel való konfrontáció lehetőségét. Az első komoly problémát az jelentette, hogy az Oszmán Birodalom igényt tartott Kahétiára. Borisz cár nem akart nyílt háborút az erős mozlim államokkal, ezért csak jelképes segítséget nyújtott Sándor királynak. Borisz felülvizsgálta az orosz államhatárok kaukázusi részét, és arra a megállapításra jutott, hogy a Terek folyó mentén a városokat erősítsék meg. Az orosz államhatárok előretolásának egyedüli eredménye ez volt.¹⁶⁰

1811-ben újra háború dúlt az oroszok és a törökök között. I. Sándor teljes győzelmet aratott Törökország felett mind a Balkánon, mind a Kaukázusban. Az 1812-ben aláírt béke értelmében a transzkaukázusi területeken az Orosz Birodalom részei lettek azok a területek, amelyek önként csatlakoztak Moszkvához, a többit visszakapta az Oszmán Birodalom.¹⁶¹

1813-ban a Gulisztáni Szerződésben elismerték Hegyi-Karabahot, mint az Orosz Birodalom részét. 1822-től egészen 1991-ig Hegyi-Karabah a türkö-islam népcsoportok területéhez tartozott, és folyamatosan harcolnia kellett az örmény identitás fennmaradásáért, elismeréséért.¹⁶² Ez volt a későbbi konfliktus egyik oka.

Az 1826-27-es orosz-perzsa háborúkkal lezárultak a két fél közötti fegyveres konfliktusok, teljes perzsa vereséggel. Ekkor már a híres Jermolov tábornok vezette Moszkva kaukázusi csapatait. Az 1828-as türkmancsajai béketárgyalások eredményeként Oroszország örmények lakta területekkel gyarapodott.¹⁶³ Alig zárult le a perzsa-orosz háború máris kirobbant az újabb török-orosz háború, szintén csak a balkáni és a kaukázusi fronton. Ekkor a kaukázusi orosz csapatokat Paszkevics tábornok vezette, aki legyőzte a török csapatokat a Kaukázusban, és elfoglalta Erzerumot, a szultán hatalmának fő támaszát a kaukázusontúli térségben. Az 1829. szeptember 14-én megkötött drinápolyi béke értelmében orosz fennhatóság alá került a Fekete-tenger kaukázusi partvidéke Anapa és Poti városokkal, valamint a Nyugat-Kaukázus ahalcihei és akalkalaki térsége.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Budapest, 1997, p.173.

¹⁶¹ i.m., p.421.

¹⁶² Wright, Ohn (szerk.): *Transcaucaisa boundaries*, UCL Press, London, pp.96-97.

¹⁶³ i.m., p.475.

¹⁶⁴ i.m., p.477.

Oroszország kaukázusi határai egy pillanatig sem voltak csendesek. A XVI. századtól fogva Moszkva fokozatosan nyomult előre, és már I. Péter tervei között szerepelt, hogy a Kaszpi- és Fekete-tengerhez kijusson. A térhódítást a perzsa és török háborúk eredményei befolyásolták, de soha nem állt le. 1800. december 22-én I. Pál manifesztálta Grúzia Oroszországhoz csatolását, amit I. Sándor 1801. szeptember 22-én megerősített. 1804-re vált egész Grúzia az Orosz Birodalom részévé, mivel korábban csak a szétesett grúz-abház monarchia részeit csatolták be.¹⁶⁵

A grúzok annak reményében csatlakoztak Oroszországhoz, hogy a cárt hűbéruruknak tekintik, de saját közigazgatási rendszerüket megtartják. Erre azért volt szükség, mivel a muzulmán terjeszkedéssel szemben a grúzok a szintén keresztény oroszok védelmében bíztak. Moszkva azonban másként gondolkozott a kérdéssel kapcsolatban. Grúziában is orosz közigazgatást vezettek be. Grúzia „leigázásával” az Orosz Birodalom megvetette a lábát a Kaukázus térségben. A térség teljes meghódítását csak a hegyekben élő törzsek akadályozhatták meg. Ezek a népek a maihoz hasonlóan elég tarka etnikai képet alkottak, csak az iszlám, mint közös vallás tartotta őket egyben. A XVIII. századtól ez volt a közös vallásuk. Formálisan a törököktől vagy Perzsiától függtek, valójában félig függetlenül éltek. Amíg a dolgaikba nem szóltak bele, addig nem volt semmi különösebb baj ezekkel a népekkel. Nesselrode gróf az alábbiakban fogalmazta meg Oroszország kaukázusi politikáját 1816-ban: *„Minden kölcsönösségre és lelkiismeretességre épül, az ázsiai népek esetében viszont csak az jelent biztonságot, ha rettegnek tőlünk, az egyezmények szentsége számukra nem létezik.”* 1816-ban Jermolov tábornok személyében az orosz politikát megvalósító legalkalmasabb személy vezette a hódító csapatokat. Jermolov az alábbiak szerint jellemezte az akkori helyzetet naplójában: *„Forrongott a Kaukázus. A hegyi törzsek lázongása valójában abba sem maradt...Lázongott Kahétia, Hevszúria, különösen pedig az egész Kaukázus >darázs-fészke<, Csecsenföld.”*

A Kaukázusban szolgálatot teljesítő csapatok egy hadtestbe voltak összevonva, aminek Jermolov tábornok volt a parancsnoka. Ezeknek a csapatoknak a feladata a „*rabló bandák*” felszámolása volt. Így nevezték ugyanis a Kaukázusban a lázongó törzseket. A megszerzett területeken erődöket emeltek annak érdekében, hogy a rendet fenntartsák. 1818-ban készült el a Groznaja erőd, amiből aztán Groznij nőtt ki magát.

¹⁶⁵ i.m., p.481.

1825-ben újra a csecsenek kezdtek felkelésbe, kihasználva az alkalmat, hogy az orosz csapatokat a perzsa frontra vezényelték. I. Miklós cár Paszkevics tábornagyot az alábbi feladattal bízta meg: „*a hegyi népek végleges térdre kényszerítése vagy az elégedetlenek kiirtása.*” A csecsenek mindig is nyughatatlanok voltak; gyakran lecsaptak az orosz telepekre, a kozák falvakra. Jermolov egy merő rablóbandának titulálta őket, és azt mondta, hogy „*nincs persze a nap alatt e népnél ocsmányabb, vérszomjasabb és elvetemültebb.*”¹⁶⁶ Jermolov azt a parancsot adta a csapatainak, hogy tűzzel-vassal irtsák a csecseneket, vegyék el a legelőiket, hajtsák el a nyájaikat, rombolják le a gazdaságaikat, amíg csak „*engedelmességre nem kényszeríti őket az éhség.*” Kivágatta a kaukázusi erdőket, hogy megfossza a harcosokat búvóhelyeiktől, akik így nem tudtak csapdát állítani az orosz kereskedelmi ügynökségeket és erődöket összekötő utak mellett. A Kaukázusba vezényelt katonák számára ettől kezdve a mindennapi szolgálat része lett az erdőirtás.

Mit ért el Jermolov, akit a csecsenek Jer-mollának hívtak? Ha történelmi tárgyú orosz könyveket és tanulmányokat olvasunk, azt hihetnénk, győzött, sikerült leigáznia a Kaukázust. Nagy tévedés – figyelmeztet Dmitrij Furman. Jermolov kegyetlensége és az a rögeszméje, hogy Európa képére formálja a Kaukázust, mert ő maga is Európáról vett példát, végleg Oroszország ellen fordította a csecseneket. Erősödött az ellenállás, ez egyesítette a népet, vallási fanatizmusra és szent háborúra biztatta. Még azok is a hegyekbe menekültek, akik azelőtt a földből éltek. Mostantól a háborúskodás lett a mesterségük. Akiket elűztek az oroszok az auljaikból és a hegyszorosokból, azok a sziklahasadékokba rejtett megközelíthetetlen kőbástyákban húzták meg magukat, melyek bevétele több ezer katona életébe került volna.¹⁶⁷

A XIX. században először a Kelet-, majd a Nyugat-Kaukázusban terjedt el a mürindizmus. Ez Buharából terjedt el, az iszlám miszticizmus egyik megnyilvánulási formája. Ez a vallási irányzat hamarosan az orosz megszállókkal szembeni ellenállás ideológiájává vált. Kázi Mulla észak-dagesztáni vezér volt az első, aki a szent háborúra szólította fel a Kaukázus népeit a mürindizmus szellemében. Igen nagy népszerűsége tett szert, főleg a csecsenek körében.

Az 1830-ban kelt Paszkevics-jelentés kiemeli, hogy elhibázott volt Oroszország politikája a Kaukázusban, ugyanis a gyűlölet egyre csak nő, és az oroszok brutális válasza a gyengeségre és megfontolatlanságra utalnak. Azonban maga Paszkevics sem tudott más politikai

¹⁶⁶ i.m., p.481.

¹⁶⁷ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

megoldást javasolni a cárnak a kaukázusi politikájával kapcsolatban. 1832-ben Kázi Mulla elesett az egyik csatában, és Samil vette át a helyét 1834-ben. Ekkorra datálhatunk egy új szakaszt a kaukázusi katonai folyamatokban, amely merőben más volt, mint a korábbi. Samil hihetetlen szervezőképességről tett bizonyosságot, mikor olyan kaukázusi államot szervezett, amely két évtizeden keresztül képes volt ellenállni az orosz csapatok nyomásának. Samil megvetette egy modern állam alapjait azzal, hogy a hatalom tisztán a nép szabad akaratából megválasztott vezéré volt, valamint a hegyi törzseket egy minden muzulmán számára közös jog, a saría alapján egyesítette. 1840-ben az egész Kelet-Kaukázus lángba borult. 1844-ben a kaukázusi fronton 150 000 orosz katona teljesített szolgálatot. Ebből csaknem 50 000 volt az, aki a hegylakókkal vívott csatákban közvetlenül részt vett. A lázadó népek teljes létszáma kb. egymillió főt tett ki. 1859-ben sikerült Samil imámot foglyul ejteni, és a Kaukázust hivatalosan is meghódítottak nyilvánítani. A kaukázusi háborúk ezen szakasza az orosz hadsereg jelentős részét lekötötte, és nagyon megterhelte az államkincstárát.¹⁶⁸ Csatlakoztak a felkelő hadsereghez a levert szabadságharcok magyar és lengyel katonái, orosz forradalmárok, akiket száműztek, mert fellázadtak a cár ellen. A Kaukázus sem azelőtt, sem azután nem izgatta annyira Európát, mint Samil imám felkelése idején. Százezrével menekültek Törökországba és Arábiába a csecsenek a harcok és a megtorló akciók elől (a mai Törökország majd ötmillió lakója kaukázusi menekültektől származik).¹⁶⁹

Samil fogságba esése után sem állt le a kaukázusi háború. A Nyugat-Kaukázusban a cserkeszek még mindig erős ellenállást fejtettek ki. 1864 májusában a leigázottnak hitt csecsenek újra fegyvert ragadtak. A behódolni nem akarók Törökországba távoztak, míg a helyben maradókat a hegyekből a síkságokra telepítették. Így felkelések idején az orosz erők könnyebben elszigetelték a lázadókat.¹⁷⁰ Kezdetben az oroszok megpróbálták kikerülni az égisz alá, barátságtalan hegyeket, a Kaszpi- és a Fekete-tenger homokos partján nyomultak előre, később találtak átjárót a sziklák között, és azt használták hadiútként. Oroszország megnyerte a háborút a perzsa sah és a török szultán ellen, bekebelezte a grúzok, az örmények és az azerik, a dagesztáni és a kabard hegyinépek földjeit. De a nagy kiterjedésű leigázott terület közepén megmaradtak a semmiféle külső hatalmat el nem ismerő harcias csecsenek és cserkeszek országai, ezeket nem sikerült meghódítani. *„Legyőztük háborúban a török szultánt, ő pedig elismerte a moszkvai cár fölényét, és neki ajándékozta az egész Kaukázust”* – magyaráz-

¹⁶⁸ i.m., p.482.

¹⁶⁹ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

¹⁷⁰ Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Budapest, 1997, p.520.

ta egy orosz tábornok a cserkesz nemzetségfőknek.¹⁷¹ A cserkeszek 1864-es legyőzéséig ők voltak a teljes Észak-Kaukázus legerősebb törzse. Ezután már csak a csecsenek szították a felkeléseket, egyiket a másik után. Több cserkesz emigrációs hullám jelentős diaszpórát hozott létre a Közel-Keleten (Jordánia, Törökország), melyek számát mára 2 millióra teszik. Elüldözés és kivándorlás tette szabaddá a helyet a Fekete-tenger keleti partján a szláv telepesek számára. Hasonló sors jutott a cserkeszekkel szoros rokonságban álló abházok osztályrészéül is.¹⁷²

Az orosz cárok egymás után keveredtek bele a kaukázusi háborúba, meg akarták törni a büszke hegylakók gerincét, mert már a csecsenek pusztá létét is, az államot fenyegető kihívásnak tekintették. Bár Oroszország uralma már Ázsia felére és Európa negyedére is kiterjedt, a birodalmon belül még mindig létezett a lázadók kis szigete. Az orosz cárok úgy érezték, a Kaukázus meghódításáért és a hegylakók leigázásáért kiontott vér teszi őket felkent uralkodóvá. „*Ki nem állhatom ezt a csürhét; nem találok jobb szót ezekre a hegyi törzsekre, akik nem átallanak lázadni a Legfelségesebb Úr ellen*” – írta levelében egyik barátjának a Kaukázusból Jermolov, aki a renddel azonosította a haladást.¹⁷³

1897-ben G. Sz. Golicint nevezték ki a kaukázusi terület katonai vezetőjévé. Hihetetlen brutalitással kezdte meg a lakosság russzifikációját. Brutalitása odáig fajult, hogy az örmény egyház intézményeit is bezáratta, ingó és ingatlanait elkobozta. A szembenállás miatt örmény-mozlim konfliktus tört ki, amit az oroszok tovább szítottak, és eszük ágában sem volt csillapítani. Szerencsére nem volt olyan heves és hosszantartó, mint a korábbi lázadások.¹⁷⁴

Szólni kell az örmények hányattatásairól is. A történelmi Örményország határai a mai Transzkaukázust és egész Kelet-Törökországot magába foglalta. Ehhez képest ma szinte csak egy kis töredék részen létezik az ország. Szinte minden fontosabb városban voltak örmények, akik a kereskedelmet ellenőrizték, azzal foglalkoztak, ennek lévén komoly befolyásra tettek szert. Ez egyrészt a korábban említett Nagy-Örményországnak, másrészt a cári idők szabad mozgásának volt köszönhető. Ennek köszönhetően jöttek létre a kozmopolita városok, amelyek aztán az etnikai tisztogatások hírhedt példáit képezték. A kelet-anatóliai örmény fennsíkon az örmények a jelentősebb városokban relatív többséget alkottak, de a muzulmán népes-

¹⁷¹ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

¹⁷² Halbach, Uwe: *Etno-territoriális konfliktusok a Független Államok Közösségében*, <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/R%E9sztematik%E1k/UweHalbachETNOTERRIT.doc> (megnyitva: 2006. 09. 22.)

¹⁷³ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

¹⁷⁴ Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Budapest, 1997, p.575.

ség jelentős bevándorlásával és növekedésével politikailag egyre instabilabb helyzetbe kerültek. A földéhes mozlímok elsődleges célpontjaivá váltak. Az 1894-96-os népiirtás az örmények kivándorlását jelentősen felgyorsította. Az örmények folyamatos kérelmekkel árasztották el a török és a nyugat-európai vezetőket. A törököket idegesítette ez a panaszáradat, valamint az a tény, hogy az európai vezető hatalmakhoz fordultak az örmények. Ez erősítette azt a véleményt, hogy az örmények idegen, kártékony testek a Török Birodalmon belül. Az örmény diaszpóra nagyon komoly szervezőmunkát végzett a kelet-anatóliai társaik megsegítésére. A XX. század hajnalán még az Ifjú Törökök elődjének számító ellenzékkel is együttműködtek a jövőjüket illetően.¹⁷⁵

Az I. világháború orosz-török frontja a Kaukázusban húzódtott, és az orosz csapatok visszavonulásával etnikai genocídiumot indítottak el, amely az azerik és az örmények között (pl. Baku), valamint a hírhedt anatóliai mészárlásként zajlott le. A háborúban az örmények fejtették ki a leghevesebb ellenállást, ők rendelkeztek a legjobban felszerelt és legütőképesebb alakulatokkal az I. világháborúban a törökökkel szemben. 1915-1922 között zajlott le az örmény holokauszt, amelynek szelleme máig kísérti a vezető török értelmiséget. Nincsenek pontos adatok a kiirtott emberek számáról, de 600 000-2 500 000 közé teszik számukat. A történelmi Örményország népességi súlypontja ezáltal az Oroszországhoz tartozó területekre helyeződött át. A két ország viszonyát a mai napig hihetetlen mértékben meghatározza ez a történelmi esemény, nem ok nélkül. Az azeri és örmény összecsapások 1905-ben és 1918-ban is a vallási és nemzeti különbségek miatt robbantak ki. A városokba vándorló, menekülő örmények a falusi muzulmánokat sötét, barbár embereknek titulálták, ami szította a feszültséget. 1902-ben fedezték fel a bakui olajlelőhelyeket, amely a mai napig meghatározza az ország fejlődési irányát.

3.1.2 1917-TŐL A SZOVJETUNIÓ FELBOMLÁSÁIG

A kommunista vezetés hatalomra kerülésével egészen újfajta politikai folyamatok indultak el, amelyek mélyreható és talán soha helyre nem hozható változásokat hoztak a kaukázusi népek életében, és amely szerintem megoldhatatlan válságokat indított el a térségben. Már a polgárháborúban is megmutatkozott, hogy a kaukázusi népek bárkivel szövethetnek, aki a bolsevik, illetve az orosz elnyomás ellen indul. Ennek egyik legjobb példája a dagesztáni felkelés volt, amely a vallásos hegyi népek és az ateista bolsevik vezetés között robbant ki.

¹⁷⁵ Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X.

Államosították az egyházi ingatlanokat, új szokásokat vezettek be, amelyek ellenkeztek a muzulmán szokásokkal. Templomokat romboltak le, egyházi embereket deportáltak Szibériába. A titkosrendőrségi akciók mindennaposak voltak, naponta indultak a szerelvények Szibériába. Csecsenföldön és az Észak-Kaukázus egyes részein még 1921 után is sokáig tartotta magát a szovjetellenes felkelés.¹⁷⁶ Ezekben az években kezdődött meg a szovjet típusú apparátus és gazdaság kiépítése, amely az 1930-as években érte el tetőpontját. Sztálin hatalma idején minden a mennyiségi növelés jegyében zajlott. A mezőgazdaságot kollektivizálták, a boltokat, bankokat, gyárakat államosították, amivel az addigi természetes fejlődési utat elvágták. Az oroszok elleni gyűlölet még nagyobb lett, nem beszélve az egymással szembeni ellenérzésekről, amely legszembetűnőbben az azeri-örmény viszonyban testesült meg. Olyan jellegű gazdasági rendszer alakult ki, amely függővé tette a kaukázusi államokat az orosz piacoktól és nyersanyagoktól. A függetlenné válásuk után a korábban kialakult függőség szinte teljesen megbénította ezeket az államokat, és még a mai napig sem tudtak talpra állni.

Az orosz csapatok visszavonulásával az azerik megváltóként várták a török csapatok bevonulását, ami 1918-ban megtörtént, és az örmények bakui kiirtását eredményezte. A Grúziába bevonuló német csapatok akadályozták meg, hogy Örményország területére lépjenek a török csapatok, és ezzel még nagyobb mérsárlást hajthassanak végre.

A három transzkaukázusi állam megalakulása: Grúzia: 1921. február 25.; Azerbajdzsán: 1920. április 28.; Örményország: 1920. november 29. Mindhárom ország 1936. december 5-én lépett be a Szovjetunióba. 1921-re létrejött az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság, amelyben önálló köztársaságokká fejlődtek – nemzetiségi alapon szerveződő – kaukázusi államok is.¹⁷⁷

1920 és 1936 között létezett a Kaukázuson Túli Szovjet Szocialista Köztársaság.¹⁷⁸ 1936. december 5-én szovjet tagállamként jött létre Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán azokkal a határokkal, amelyek a későbbi etnikai konfliktusok forrásai lettek.¹⁷⁹ A határok

¹⁷⁶ Halbach, Uwe: *Etno-territoriális konfliktusok a Független Államok Közösségében*, <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/R%E9sztematik%E1k/UweHalbachETNOTERRIT.doc> (megnyitva: 2006. 09. 22.)

¹⁷⁷ Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Maecenas Kiadó, 1997, p.494.

¹⁷⁸ A Szvák Gyula által szerkesztett *Oroszország története* című mű 496. oldalán Kaukázusontúli Föderációnak nevezi ezt.

¹⁷⁹ Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Maecenas Kiadó, 1997, p.496.

meghúzása során került Hegyi-Karabah Azerbajdzsánhoz, Adzsária, Abházia, Dél-Oszétia Grúziához.¹⁸⁰

Az azerik nem rendelkeztek olyan identitástudattal, mint a grúzok vagy az örmények. Mindig is a nagy muzulmán világ, az *umma* részeként határozták meg magukat. Az 1930-as évek végére a nemzeti vezetők által támogatott azerbajdzsán népnév vált elfogadottá, és kezdett egyre erősebb identitástudatot adni a lakosoknak.¹⁸¹

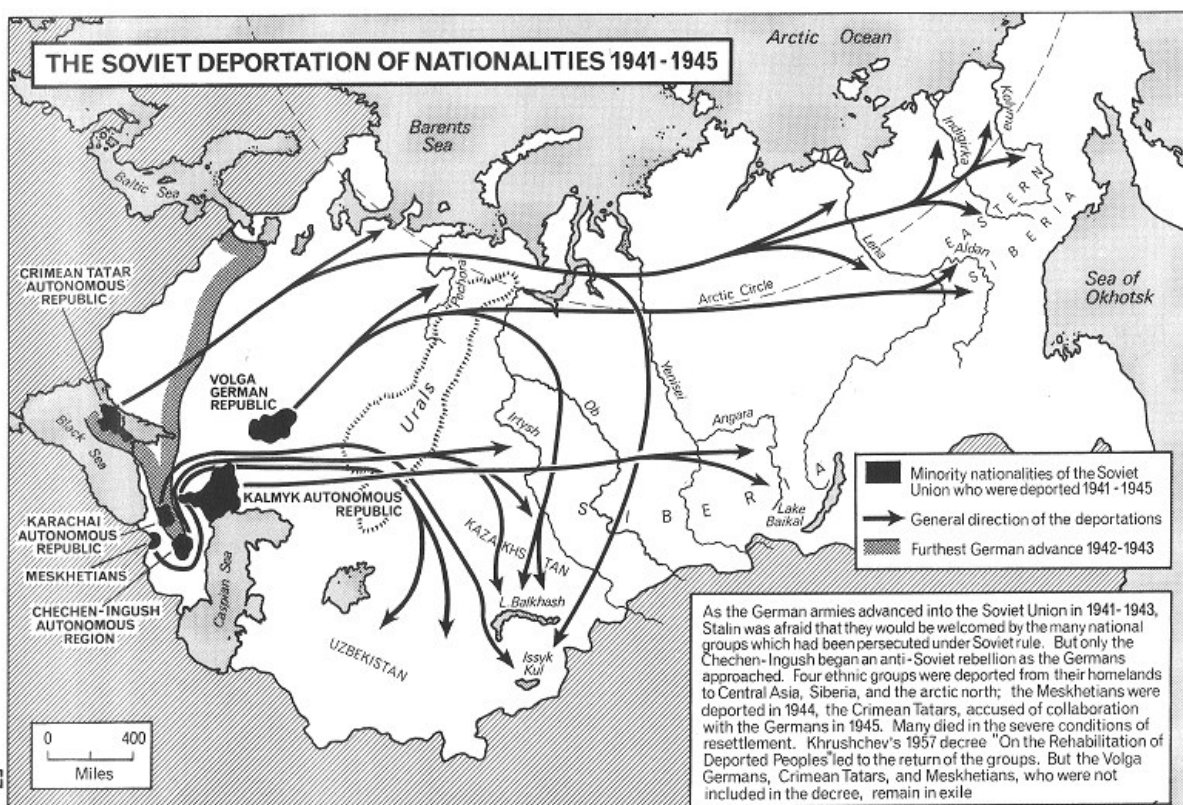
A nemzetek megalakulásával párhuzamosan népvándorlás indult meg; a kisebbségek a nemzetállamaikban igyekeztek a domináns nemzetiséget kialakítani. Ebben az időben kezdtek kialakulni a fővárosok heterogén etnikumú településeiből a homogén népességű városok. Maradtak azonban problémás területek, amelyek a XX. század végén fegyveres összecsapásokban csúcsosodtak ki. Ilyen volt Hegyi-Karabah, ahol örmény többség maradt azeri területen, enklávét képezve Azerbajdzsánon belül; Abháziában az erőszakos grúz politika ellenére többségben maradtak az abházok, ugyanúgy, mint az oszét területeken; Nahicseván, ahol az örmények vannak kisebbségben az azerikkel szemben. A határokat Moszkvában húzták meg, ami a mai napig a területi követelések alapját szolgálja.

A sztálinizmus idején elkezdődött az oroszok tömeges tervszerű betelepítése a szovjet szocialista tagköztársaságokba. A korábban említett etnikai mozgalmak mellett zajlott le ez a folyamat.

Még javában tartott a II. világháború, amikor a szovjet vezetés úgy döntött, szörnyű bosszút áll a csecseneken. Örökre el akarták űzni őket a Kaukázusból Turkesztán és Kazahsztán gyilkos sivatagaiba és a szibériai sztyeppékre, ahová azelőtt a lázadókat és az ellenségeket száműzték az orosz uralkodók. Visszavontak a frontról néhány gyalogoshadosztályt, és a légi-erő támogatásával elfojtották a hegyekben a lázadást, ami a németek közeledtére robbant ki 1942-ben. 1944. február 23-án kezdték el a deportálásokat az Észak-Kaukázusban. Fontos megjegyezni, hogy a kitelepítések már 1943-ban megkezdődtek, a kaukázusi népek ellen 1944-ben kezdődött az eljárás.

¹⁸⁰ Sz. Bíró Zoltán: *Konfliktusok a Kaukázus térségben*, <http://www.historia.hu/userfiles/files/2008-08/SzBiro.pdf>, p.5. (megnyitva: 2016-01-21)

¹⁸¹ Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X.

33. ábra: A kollektív bűnösséggel vádolt krími és észak-kaukázusi népek kitelepítési irányai

Forrás: Asya Pereltsvaig: *Stalin's Ethnic Deportations—and the Gerrymandered Ethnic Map*, <http://www.languagesoftheworld.info/russia-ukraine-and-the-caucasus/stalins-ethnic-deportations-gerrymandered-ethnic-map.html> (letöltve: 2016. 01. 25)

A piactérre terelték az embereket, majd a legközelebbi vasútállomásra kísérték, és marhavagonokba zsúfolták őket. Akik ellenálltak, azokat helyben agyonlőtték, elevenen elégették – mint a Hajbah tanyán –, vagy a jég alá lökték, a befagyott hegyi tavakba fojtották. A magas hegyek megközelíthetetlen helyein a légierő tette a földdel egyenlővé a kunyhókat. Akárcsak a kaukázusi háború alatt, most is odaveszett a csecsen nép fele. A száműzöttekkel végzett a kétségbeesés, az éhség, a szomjúság, a betegség és a hideg, kimerítette őket a másfél hónapos utazás a téli fagyban. Az első télen haltak meg a legtöbben, amikor kiszállították őket a vonatokból a pusztaság kellős közepén, a fagyott sztyeppén. Azzal kezdték az új helyükön töltött időszakot, hogy temetőket alakítottak ki.¹⁸² A csecsenekkel együtt összesen 15 népcsoportot deportáltak a kollektív bűnösség elvén. Közülük a kaukázusi népek a következő számmal vettek részt: közel 400 000 csecsen és ingus; közel 60 000 fő karacsáj; közel 33 000 fő

¹⁸² Jagielski, Wojciech: *Kötornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

balkár; közel 82 000 fő kalmük; közel 194 000 fő krími tatár; közel 84 000 fő meskethi török és kurd; közel 774 000 fő volgai német. A kitelepített emberek között voltak még örmény, kaukázusi görög, karakalpak, hegyi zsidó nemzetiségűek. Az összes kitelepített ember számát 3,3 millió főre teszik, akik 20%-a már a deportálás időszakában meghalt. A kitelepítettek 43%-a szállítás és az azt követő betegségek, nélkülözés miatt elhunyt.¹⁸³

1955-ban Nyikita Szergejevics Hruscsov rehabilitálta a deportált kaukázusi népeket. A hazatérők azonban azzal a ténnyel szembesültek, hogy a korábbi lakóhelyüket idegenek foglalták el. Például az ingusok helyére oszétok települtek be, mivel őket nem deportálták. A megüresedett helyekre sok esetben oroszokat telepítettek a russzifikáció jegyében. Sok más mellett ez volt az egyik alapja az etnikai konfliktusoknak, amelyek a hallgatás évei után a bosszúállást mozgatták. Az 1957-ben kiadott elnöki rendeletben Hruscsov a krími tatároknak, a meskethi törököknek és a volgai németeknek megtiltotta a hazatérést. 1991-től ezeket a népeket arra ösztönözték, hogy hagyják el Oroszországot, és ne a kitelepítés előtti helyükre térjenek haza.¹⁸⁴

Leonyid Iljics Brezsnyev volt az első olyan szovjet vezető, aki megpróbálta a kaukázusi klientúrákat megtörni, de nem járt átütő sikerrel. Nemzeti maffiák irányították az államokat, amelyek hatalma az egész társadalomra kiterjedt. A mai szervezett bűnözésnek az alapjait döntően ezek a szerveződések alkotják.

Még a Szovjetunió fennállása alatt, de már a gorbacsovi peresztrojka idején elkezdődtek a viták, konfliktusok. Ezek aztán egyre jobban elmérgesedtek, és kegyetlen harcokban fejeződtek ki. 1988. február 13-án megkezdődtek a tüntetések Hegyi-Karabahért, amelyek aztán egészen 1993-ig tartottak, de hivatalosan a mai napig nem írták alá a fegyverszünetet. Örményországot azonban egy nagyon súlyos csapás is érte a karabahi harcok mellett; az azerik bosszúja elől menekülők azokba a városokban szálltak meg, amelyeket a hírhedt 1988-as földrengés a földdel tett egyenlővé. Ezeket a károkat Örményország a mai napig nem heverte ki. 1990 februárjában Bakuban örményeket mészároltak le.

¹⁸³ Asya Pereltsvaig: *Stalin's Ethnic Deportations—and the Gerrymandered Ethnic Map*, <http://www.languagesoftheworld.info/russia-ukraine-and-the-caucasus/stalins-ethnic-deportations-gerrymandered-ethnic-map.html> (megnyitva: 2016-01-25). Az itt közöltekhez lásd még 196. oldal adatait.

¹⁸⁴ i.m.

A kollektív emlékezés az orosz/szovjet rendszer által elkövetett „bűncselekményekre”,¹⁸⁵ a közös származás, a sajátos kulturális jegyek mind a konfliktusok feléledéséhez és a szeparatista mozgalmak felerősödéséhez vezettek.

3.1.3 A FÜGGETLENNÉ VÁLÁS UTÁN

A Szovjetunió rogyadozásával a korábbi feszültségek robbanásszerűen törtek a felszínre, és az összeomlása után hatalmi vákuum, anarchikus állapotok alakultak ki. A mai napig elmérgesedett viszonyok, befagyott konfliktusok jellemzik a térséget, amely a harcok újbóli fellángolásához vezethet, szomorú események sorát vezetve a történelemkönyvekbe. Örményország 1991. szeptember 23-án, Grúzia 1991. április 9-én, Azerbajdzsán 1991. augusztus 30-án kinyilvánította függetlenségét. A függetlenség azonban nem mindenkinek azt jelentette, amit szeretett volna elérni. Szinte az egész térség lángba borult, mivel minden nép saját autonómiát akart. 1992 októberében az ingus-oszét konfliktus robbant ki, amely a deportáltak utáni ingus területrablást hívatott megbosszulni. Nem tartott tovább másfél hónapnál, de hevessége felülmúlta az orosz-csecsen háborút! Grúziában közben kirobbant a grúz-oszét, grúz-abház konfliktus. A grúz kormánynak ma sincs hatalma ezek felett a tartományok felett. Közben iszonyatos erővel tombolt az örmény-azeri háború, amelybe a törökök és az irániak is beavatkoztak. 1992-ben még az orosz és a török hadsereg is tüzérségi párbajt vívott egymással, csak hogy a „régí hagyományokat felelevenítsék”. 1994-ben kirobbant a sokat vitatott orosz-csecsen háború, amely 1999 óta már a második szakaszába lépett. Mindezeket túl a hihetetlen tarka etnikai kép miatt kisebbségi, emberjogi, autonómia viták sora indult el, amelyek sok esetben már a tettegességig fajultak, és megoldásukra a közel jövőben nem lehet számítani. A problémák megoldásához mindenképpen szükséges a külső beavatkozás, de nem a nyugati vagy az orosz gyarmatosítás! A tarka etnikai képet a menekülők áradata tovább színezte, amit az egymással szemben álló nemzetek, népek termelnek ki.

Oroszországnak több új kihívással is szembe kellett, kell néznie, amely korábban nem volt ennyire nyilvánvaló Moszkva számára. Ezek a tényezők a következők:

- Közel-Külföld problémája,
- A NATO jelenléte a korábbi szovjet területeken,
- Terrorizmus, ami már Moszkvában is jelen van,
- Sokszor fegyveres konfliktussá fajuló függetlenségi mozgalmak,

¹⁸⁵ Az értekezésnek nem témája az orosz/szovjet rendszer tetteinek a megítélése. Azért helyezem idézőjelbe, mert mindenkinek a saját megítélésére bízom a kaukázusi népekkel történt kitelepítés megítélését.

- A birodalmi jelleg már messze nem a régi.

A cári és főleg a szovjet időkben tömegével telepítettek embereket a szovjet tagköztársaságokba. Ennek egyik célja a russzifikáció volt. 1991 után fordult a kocka és ezek az oroszok az orosz államhatárokon kívülre kerültek, idegen kormányok alá, gyűlölettől tüzelt lakosokkal körülvéve. Egyre több ember hagyta el szülő- és lakhelyét és vándorolt oroszországi településekre a nemzeti politika és agresszió elől.

A terrorizmus jelenségét nem kell bemutatni, mivel a média szinte csak ezzel foglalkozik, illetve elég, ha a Dubrovka Színház esetére gondolunk.

Oroszország a térség konfliktusaiban valamilyen formában mindig jelen volt. A grúz-abház háborúban az abházokat, az azeri-örmény háborúban az örményeket, a grúz-dél-oszét konfliktusban az oszétokat támogatta Moszkva. Oroszország mindig is az Orosz Birodalom természetes részének tekintette a Kaukázust. Emiatt minden külső beavatkozást Oroszország ellenei támadásnak fog fel az orosz elit. A külső beavatkozás azonban elkerülhetetlen, ugyanis a térség feletti hatalomért többen versenyben vannak. Törökország és Irán a saját belső nehézségeik miatt nem túl erős ellenfelek Moszkva és az USA számára.

3.2. ÁLLAMFORMA, KÖZIGAZGATÁS

A Kaukázus térség északi része az Oroszországi Föderáció közigazgatási rendszerébe illeszkedik. Oroszország államformája: elnöki szövetségi köztársaság, a Transzkaukázus országaié: köztársaság. Oroszországban mind a Dumába, mind az egyes köztársaságok élére választások útján kerülnek a vezetők. Kormányzók irányítják a területegységeket. A Transzkaukázus államaiban ugyancsak választások útján kerülnek ki azok a pártok, amelyek a helyi parlamentet alkotják.

A Kaukázus térség északi része Oroszország részeként hét köztársaságból, valamint két határterületből áll. A Transzkaukázus három köztársaságból áll, amelyek 1991 óta újra független államok.

A Kaukázus térség északi részében a helyi választásokon gyakran a Moszkva barát jelöltek nyernek. Csecsenföldön sajátos közigazgatás van, mivel a hadsereg irányítja a köztársaságot Ramzan Kadirov „elnök” mellett. A térségben a politikai vezetők mellett a törzsi vezetőknek is jelentős befolyása van a helyi életre. A helyi vezetők jelentős gazdasági kérdésekben is befolyásolják a döntéseket.

A térség közigazgatása a társadalmi és etnikai helyzethez hasonlóan sajátos képet mutat.

Azerbajdzsán területe körzetekre van osztva, amelyet egy autonóm köztársaság (Nahicseván) egészít ki.

Örményországban nincsenek autonóm területek, mivel etnikailag homogén köztársaságnak tekinthető.

Grúziában jelentősebb elmozdulás a nyugati politika irányába Szaakasvili elnök hatalomra kerülésével következett be.¹⁸⁶ Az ország területén két autonóm köztársaság (Abházia, Adzsária), egy autonóm terület (Dél-Oszétia) található.¹⁸⁷

A Kaukázus térségben erősen központosított irányítás a jellemző, azaz az elnöki hatalom a meghatározó. A köztársaságokban is választások útján választják a vezetőket. A Kaukázus térség két államában a nyugati irányultságú politikai vezetés került előtérbe korábban (Grúzia és Azerbajdzsán), azonban az utóbbi pár év politikai folyamatai inkább az orosz befolyás növekedését mutatták. Örményország elkötelezett szövetségese Moszkvának, de a nyugati gazdasági és nemzetközi szervezetek tagjai közé is felvételt nyert (pl. a Világkereskedelmi Szervezetbe, World Trade Organization, WTO).¹⁸⁸

A Transzkaukázus köztársaságainak politikai vezetése meglehetősen ingatag, az ellenzék gyakran szervez tüntetéseket. Azerbajdzsánban az elnöki tisztséget családi alapon szervezi az Alijev-klán. Grúziában a nyugati befolyás egyre erősebb. A központi hatalom nem képes az egész országot ellenőrzése alatt tartani, ami jelentős destabilizációhoz vezet.¹⁸⁹

A Kaukázus térségben gyakoriak a politikai gyilkosságok, a média befolyásolása, az ellenzékiek bebörtönzése és a tüntetések. A Kaukázus térség talán legstabilabb állama Örményország, amelyben az elmúlt évtizedekben a tüntetések ritkábbak voltak, de újabban egyre több demonstráció van, a kisebbségek száma, aránya elenyésző (leghomogénebb volt szovjet tagköztársaság). Mind Grúziában, mind Azerbajdzsánban jelentős harc dúl a nyugati és az orosz irányultságú politikai erők között. A problémát súlyosbítja a korrupció, a központi hata-

¹⁸⁶ Matveeva, Anna – de Waal, Thomas: *Central Asia and the Caucasus: A vulnerable crescent*, International Peace Academy, New York, 2007. február, p.1-2.

¹⁸⁷ Grúzia, <http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=953> (megnyitva: 2016. 05. 15.)

¹⁸⁸ WTO: World Trade Organization

¹⁸⁹ Matveeva, Anna – de Waal, Thomas: *Central Asia and the Caucasus: A vulnerable crescent*, International Peace Academy, New York, 2007 február, p.1.

lom ellenőrzésének a korábbi gyengülése, a szervezett bűnözés jelentősége, a szürkegazdaság, a központtól való elszigeteltség, iszlám *dzsamaat*.¹⁹⁰

Grúzia 2004-es új politikai vezetése a kezdetektől fogva kijelentette, hogy nem tűri meg a szakadár tartományokat, és minden eszközzel küzdeni fog Moszkva befolyása ellen. Ennek komoly kihatásai voltak, vannak a Kaukázus térség északi részére is. A Kaukázus térség északi részének nyugati felén még nincsenek meg azok az iszlamista csoportok, mint a keleti térségben, ahol ezeknek a befolyása a konfliktusok mozgatórugójává lépett elő.¹⁹¹ A szélsőséges mozgalmak első jelei már feltűntek, így a későbbiekben nem zárhatók ki terrorcselekmények.

	Grúzia	Örményország	Azerbajdzsán
Elnök	Giorgi Margvelasvili	Szerzs Szargaszjan	Ilham Hejdar oglu Alijev
Miniszterelnök	Irakli Garibasvili	Hovik Abrahaman	Artur Rasidaze

3. táblázat: A transzkaukázusi államok elnökei és miniszterelnökei (2015)

A Kaukázus térség politikai válsága egy súlyos probléma. A szeparatista területek főként a központi kormányzat csak erővel tudja visszaszerezni az ellenőrzést. A korrupció, a központi kormányzatok gyengesége, az etnikailag összetett társadalom mind növeli az instabilitást, és a válságok elhúzódását okozzák. A nagyhatalmak a politikai instabilitást saját céljaik, befolyásuk növelésére használják fel.

3.3. NÉPESSÉG

A térség lakosságával kapcsolatban pontos számot megmondani a természetes migráció, a menekültek száma és a fegyveres konfliktusok miatt nem lehet. Nem a sűrűn lakott térségek közé tartozik a Kaukázus térség, a történelmi fejlődés, a domborzati viszonyok és a kulturális gyökerek miatt. A két vizsgált dátum között a térség lakosságszáma 1,5%-kal növekedett, ahogy ez az a 4. táblázat adataiból is kitűnik.

¹⁹⁰ Sukov, Ivan: *North Caucasian Map of Threats*, RUSSIA IN GLOBAL AFFAIRS VOL. 3, No. 4, OCTOBER – DECEMBER – 2005, p.150-151.

¹⁹¹ i.m.p.153.

Tartomány/ország	Népesség, fő	
	2009	2013
Dagesztán	2 711 700	2 946 000
Csecsenföld	1 238 400	1 325 000
Ingusföld	508 100	442 000
Észak-Oszétia	701 800	707 577
Kabard-Balkárföld	892 000	589 000
Karacsáj-Cserkeszföld	427 200	472 000
Krasznodari határterület	5 141 900	5 330 000
Sztavropoli határterület	2 707 300	2 791 000
Adygeföld	442 800	444 000
Azerbajdzsán	9 054 332	9 416 801
Örményország	2 971 650	3 017 100
Grúzia	4 646 003	4 490 500
Összesen	31 443 185	31 970 978

4. táblázat: A Kaukázus térség népességének változása 2009 és 2013 között

Forrás: <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan>, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/aj.html>, <http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/indexen.php>, http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=152&lang=eng (megnyitva: 2015. 07. 15.)

A térség északi részében található népek történelmi, társadalmi fejlődése eltér a Transzkaukázus három államának történelmi fejlődésétől és társadalmi berendezkedésétől. A kulturális sokszínűséghez hozzájárul, és az etnikai konfliktusok alapját képezte a zsidók jelenléte. A zsidók a keresztényekhez és mozlímokhoz képest csekély arányban élnek a térségben, azaz a Kaukázus térségben három kultúra van jelen, amelyek közötti konfliktusok a történelemben folyamatosak voltak.

A Kaukázus térségében 181 népcsoport él.¹⁹² Az etnikai tarkaság elsősorban a Kaukázus térség északi részére jellemző. Dagesztán és a Krasznodari-határterület etnikai szerkezete a legösszetettebb. A hegyekben a bennszülött és a bevándorolt kis népek, népcsoportok élnek együtt. A történelmileg a nem őslakónak tekinthető népek közül az oroszok adják a lakosság legnagyobb hányadát (az oroszokon belül is elkülönülnek a kozákok).

¹⁹² NATIONAL COMPOSITION OF POPULATION FOR REGIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION, <http://www.perepis2002.ru/ct/doc/English/4-2.xls> (megnyitva: 2015. 07. 15.)

Kutatásaim alapján a Kaukázus térség népeinek származása a következő:

1. bennszülött népek, más néven hegyi népek;
2. hódítók elől a Kaukázus térségbe menekült népek;
3. a hódítók leszármazottai;
4. orosz/szovjet időszakban a Kaukázus térségbe érkezett különböző nemzetiségek csoportjai.

Az összetett etnikai szerkezet a nemzetiségek különböző származásából alakult ki. A Kaukázus-hegység elfoglalása jelentős erőfeszítést igényelt. Az elzárt medencék, völgyek a béke szigetét jelentették a menekültek számára. A perzsák és törökök északi irányú terjeszkedését a Kaukázus-hegység akadályozta meg, csak a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger menti parti sávban tudtak sikereket felmutatni. A bevándorlók (domblakók) és a bennszülött népek (hegyi népek) közötti konfliktusok okai a kutatásaim alapján az alábbiak:

1. a kulturális különbözőség;
2. a stratégiai területek birtoklásért vívott harc;
3. szövetségi rendszer;
4. szokások, szokásjog;
5. a történelmi származás (pl. Hegyi-Karabah az örményeknek).

A Kaukázus térségének történelmében a XIX-XX. században három jelentős etnikai tisztogatás történt. Az első esetben az ideérkező cári orosz hadsereg szinte eltörölte a föld színéről a Kaukázus térség északi részében található Cserkeszföldet a XIX. század második felében. A cserkeszek helyét túlnyomó részt orosz telepések foglalták el. A második esetben az örmény népiirtás során a történelmi Örményország területén közel 1,5 millió embert öltek meg a török alakulatok 1915-ben. A harmadik esetben Sztálin parancsára a szovjetek deportálták a karacsájokat és balkárokat, valamint a csecseneket 1943-ban.¹⁹³ Sztálin parancsára 1937-ben a Kaukázus térségből ezernél több kurd családot, 1938-ban kétezer iránit deportáltak Kazahsztánba az etnikai tisztogatás keretében.¹⁹⁴

A Kaukázus-hegység természetes akadályt képezett, amely megállította a perzsa, majd később a török terjeszkedést északi irányba. A perzsa és török hadak többször is megpróbálták a Kaukázus térségét meghódítani, azonban nem tudták a hegyi népeket az uralmuk alá hajtani. A folyamatos gerillaharc felőrölte a támadók erejét, valamint abban az időben az örmények

¹⁹³ Horváth Csaba: *Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között*, www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_K_HCB.pdf, p.1. (megnyitva: 2011. 11. 20.)

¹⁹⁴ Ferguson, Niall: *A világ háborúja – a gyűlölet évszázadának története*, Scolar Kiadó, p.218.

nagyon jelentős erőkkel rendelkeztek, több csatában is diadalmaskodtak a perzsák és törökök felett. A XVI. századtól jelentek meg az oroszok a Kaukázus térségben. Két ok miatt érkeztek ide:

1. a cáρ parancsának engedelmeskedve kozák csapatok érkeztek a Kaukázus északi részébe hódító céllal (meleg tengeri kijáratra volt szükség többek között);
2. a grúz királyok segítséget kértek a keresztény Moszkvától az előretörő török és perzsa csapatok ellen.

Az oroszok IV. Nagy (Rettegett) Iván¹⁹⁵ óta ki akartak jutni a meleg tengerekhez, így a Fekete-tenger partvidéke stratégiai térség lett számukra. A Kaukázus térség feletti hatalom megszerzéséhez minden módszert, alkalmat felhasználtak az oroszok. Az orosz fennhatóság alatt a keresztények a kulturális hovatartozás miatt az oroszok védelme alatt álltak. A mozlimokkal számos válság, konfliktus alakult ki. A mozlimok (elsősorban az ingusok, csecsenek, dagesztániak) minden alkalmat megragadtak a történelem során, szövetséget kötöttek minden hatalommal, hogy az oroszok, valamint a keresztények ellen harcolhassanak. A karabahi háborúban Moszkva a stratégiai okokon kívül, a kulturális értékek miatt is nyújtott segítséget Örményországnak.

A születések magas száma az iszlám kultúrát jellemzi, míg a keresztény társadalom esetében a népesség csökkenése, az alacsony gyermek szám a jellemző. A mozlimoknál a nagycsalád a társadalmi norma, amelyet a Korán is dicsőségnek és jó cselekedetnek tekint. A csecsemőhalandóság magas, amely a születések nagy számából, a környezeti ártalmakból, a higiéniai állapotokból, és az egészségügy helyzetéből adódik. A három transzkaukázusi állam közül Grúzia rendelkezik a legrosszabb demográfiai helyzettel, amely a jövőben a születések számának további csökkenését vetíti előre.¹⁹⁶

Azerbajdzsánban a fiatalok lakosság magas aránya jelent nagy terhet az állam kiadásaira a szociális terhek miatt.

A mozlim társadalomban a lakosság átlag életkora alacsony. A társadalmon belül a férfiak átlag életkora alacsonyabb, mint a nők, amit az életforma magyaráz.¹⁹⁷

¹⁹⁵ IV. Nagy (Rettegett) Iván: 1530. augusztus 25-én született. Uralkodott 1547-1584 között, az Orosz Birodalom első cáρja. A kiemelkedő államszervezői tehetségéről és mentális betegségéről egyaránt elhíresült uralkodó majdnem négy évtizeden keresztül irányította országát. Forrás: Rettegett Iván születése, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1530_augusztus_25_rettegett_ivan_szuletese/ (megnyitva: 2011. 11. 20.)

¹⁹⁶ Georgia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html> (megnyitva: 2007. 09. 18.)

¹⁹⁷ Azerbaijan, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>, (megnyitva: 2007. 12. 03.)

A Transzkaukázus legnépesebb állama Azerbajdzsán, a lakosság száma meghaladja a másik két transzkaukázusi állam lakóinak számát. Örményország területének eltartóképessége, domborzata és a vallási tradíciókkal magyarázható a kisebb lakosságszám. Azonban Grúzia és Azerbajdzsán területe közel azonos, valamint természeti adottságaik is hasonlóak.

Az elvándorlás mellett a társadalmak elöregedése is komoly veszélyforrást hordoz magában. A népesség növekedése megáll(t), függetlenül a társadalmi normáktól. Az egyre öregebb népesség egyre nagyobb terhet ró az amúgy is gondokkal küzdő állami költségvetésekre.

3.4 DEMOGRÁFIA

A transzkaukázusi államok keresztény lakossága csökken, míg Azerbajdzsán lakossága lassan növekszik. Emellett Azerbajdzsán olyan szövetségesekkel is rendelkezik a térségben (Irán, Törökország), amelyek az erőviszonyokat jelentősen átrendezték. A népesség mellett fontos az is, hogy 30 millió azeri él Iránban.

	Azerbajdzsán ¹⁹⁸	Grúzia ¹⁹⁹	Örményország ²⁰⁰	Oroszország ²⁰¹
Lakosság, fő	8 997 600	4 469 200	3 274 900	142 905 200
Átlag életkor, év	28,8	39,1	32,2	38,7
<i>férfiak</i>	27,2	36,6	29,5	35,5
<i>nők</i>	30,6	41,6	35	41,9
Népesség növekedés, %	1,017	-0,327	0,107	-0,48
Születéskor várható életkor, év	71,32	77,32	73,49	66,46
<i>férfiak</i>	68,38	73,99	69,85	60,11
<i>nők</i>	74,68	81	77,56	73,18
Csecsemő halandóság (fő), 1000 születésre	28,76	14,68	12,5	9,88
<i>fiú</i>	29,48	16,58	22,63	11,36
<i>lány</i>	27,93	12,59	13,28	8,3
Termékenységi mutató (gyermek/nő)	1,92	1,46	1,38	1,46
Népsűrűség, fő/km ²	104	64	110	8

5. táblázat: A Kaukázus térség államai és Oroszország fő demográfiai jellemzői (2010) ²⁰²

Forrás: lásd lábjegyzet és www.cia.gov

A Transzkaukázus három köztársaságának és Oroszország főbb demográfiai jellemzőit az 5. táblázat mutatja.

A Kaukázus átlagos népsűrűsége 70 fő/km², azaz a térség közepesen lakott területek közé tartozik. A népesség eloszlása nem egyenletes, amit a domborzat befolyásol elsősorban. A magashegységek miatt a térség területének 60%-a lakatlan, csak 40%-a alkalmas az emberi letelepedésre. A térség nagy kiterjedésű síkságokkal, dombságokkal rendelkezik, ezért a lakosság zöme ott lakik. A Kaukázus térség északi része Oroszország legsűrűbben lakott része.

Az alföldek, folyóvölgyek sűrűn lakottak, és az öntözési lehetőségek miatt ezek a legfőbb mezőgazdasági területek is. A népesség főleg a Kaszpi- és a Fekete-tenger partja közelé-

¹⁹⁸ http://www.azstat.org/statinfo/demographic/en/AP_/AP_1.shtml, (megnyitva: 2015. 07. 15.)

¹⁹⁹ http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=152&lang=eng, (megnyitva: 2015. 07. 15.)

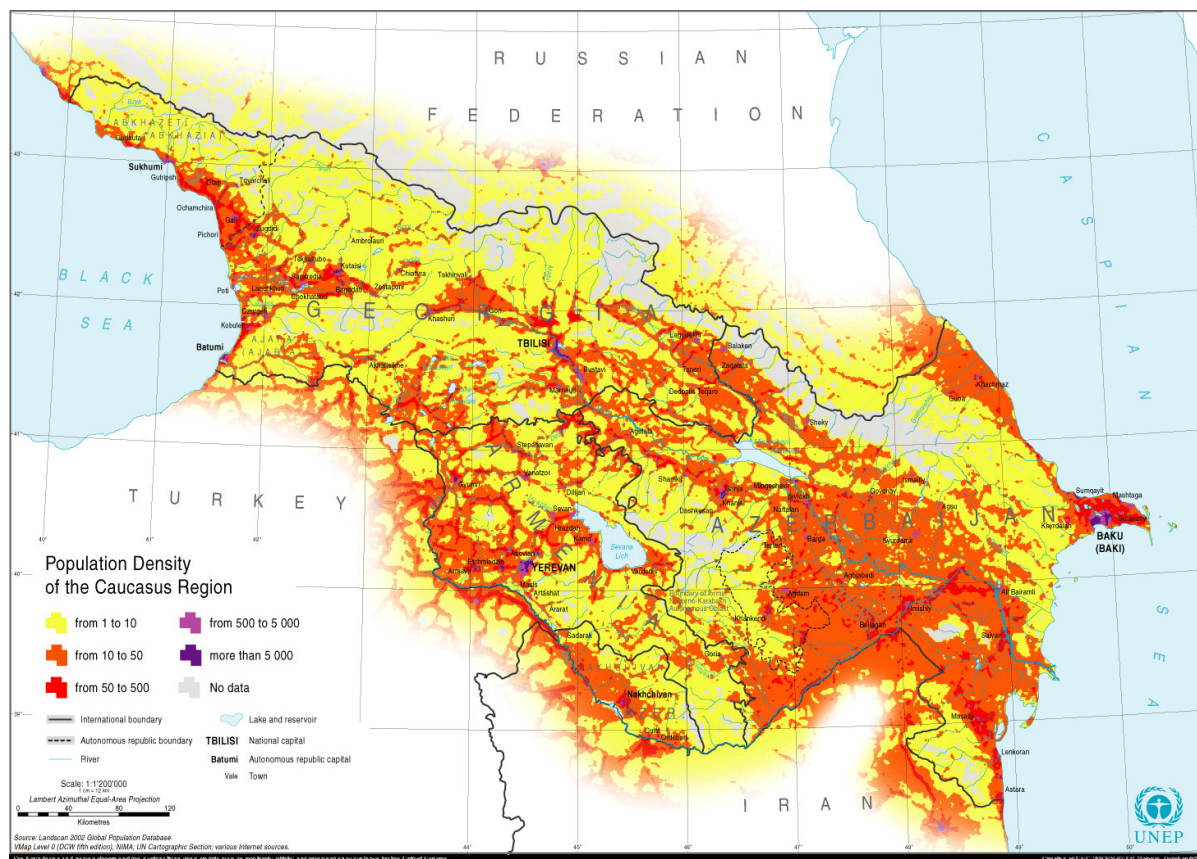
²⁰⁰ <http://www.armstat.am/en/?nid=126&thid=demo&submit=Search>, (megnyitva: 2015. 07. 15.)

²⁰¹ <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite.eng/figures/population/>, (megnyitva: 2015. 07. 15.)

²⁰² A Kaukázus térség északi részére nem állnak rendelkezésre hivatalos adatok ebben a bontásban.

ben, a folyó völgyekben, a Kolhidai-alföldön, a Kura-Araksz-síkságon, a Rioni-alföldön és a Kaukázus térség északi részének dombságain, síkságain összpontosul.²⁰³

A Kolhidai-alföld a legsűrűbben lakott (200–250 fő/km²) terület. A 800 m alatti régiókban él a lakosság 85,1%-a, 800–1600 m között 11,8%-a, 1600–2400 között már csak 3,1%-a.²⁰⁴

34. ábra: A Transzkaukázus népsűrűsége

Forrás: <http://www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900LargeMaps/AHAA-6CBR52?OpenDocument>

(letöltve: 2007. 07. 15.)

A népesség megoszlását a térségben a 34. ábra szemlélteti, és egyben mutatja, hogy Azerbajdzsán egész területe sűrűn lakott. Ahol a természeti viszonyok megengedik, jóval nagyobb területet laknak be, mint a szomszédjaik, és jóval nagyobb népsűrűségű a terület.

Azerbajdzsánban jelentős változások kezdődtek, amelyek a társadalmi normákat alapvetően formálják át. Azerbajdzsán moslim ország, ahol a család és a vallás képezi a legfonto-

²⁰³ <http://www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900LargeMaps/AHAA-6CBR52?OpenDocument>

²⁰⁴ Georgia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>, (megnyitva: 2007. 09. 18.)

sabb bázist. A családok nagyok voltak, de manapság már az egy és két gyermekes családok válnak dominánssá. Az azeri társadalom így is fiatal a környezetéhez képest, de az alapvető társadalmi normatívák kezdenek „megrendülni”. A nők jogai is kezdenek megváltozni: egyre többen vállalnak munkát és egyre többen töltenek be magasabb tisztséget.

3.5 MIGRÁCIÓ

A térség államainak gazdasági helyzete, az emberek jobb megélhetés utáni vágya, az egyes államokon belüli városba és falura irányuló költözés, a diszkrimináció és a térség fegyveres konfliktusai miatt számos ember hagyta el otthonát. Ezek a tényezők a legfontosabb mozgatórugói a térség migrációjának.

A társadalom jelentős része külföldre távozott a függetlenség elnyerése utáni káoszban a jobb megélhetés reményében. Ezt a tömeget döntően fiatal férfiak alkották, akiknek nagy része nem akar haza térni. A kivándorolt emberek többsége Oroszországban talált megélhetést. Oroszországban nagyon nagy ellenszenvvel viselkedik a lakosság a kaukázusi bevándorlókkal szemben. A megkérdezett emberek 53%-a nem akar szomszédjául transzkaukázusi embert, és ugyanezen megkérdezettek 71%-a nem szeretne a családjába vagy rokonságába a Dél-Kaukázusból származó személyt.²⁰⁵

	Nettó migráció, 1989-99		Oroszok nettó migrációja, 1989-99	
	Ezer fő	1989-es lakosság %-ában	Ezer fő	Az oroszok 1989-es %-ában
Azerbajdzsán	-466	-6,6	-188,8	-48,1
Grúzia	-251	-4,6	-153	-44,8
Örményország	-2	0	-32,1	-62,2

6. táblázat: A Transzkaukázus térségének legfontosabb migrációs jellemzői számokban

Forrás: *Growing global migration and its implications for United States*, p.35.

A fenti adatokból kitűnik, hogy Örményország kivételével nagyon jelentős számú népességet veszítettek a transzkaukázusi államok. Ezt az orosz ajkú lakosság hazatérése tovább fokozta. Összességében a Transzkaukázusban élő orosz lakoságnak közel fele hagyta el lakóhelyét a Szovjetunió felbomlása utáni időszakban, amelyet a következő 7. táblázat is igazol;

¹⁷⁵ *Russian Analytical Digest*, p. 8.

Terület	1939	1959	1979	1989	1998 ²⁰⁶	2002
Dagesztán	195 300	213 800	189 500	165 900	157 500	120 875
Csecsenföld	263 200	348 300	336 000	293 800	-	40 485
Ingusföld					-	5 559
Észak-Oszétia	156 100	178 700	200 700	189 200	-	164 734
Sztavropoli határterület	1 465 700	1 607 200	2 032 700	2 199 900	-	2 231 759
Karacsáj-Cserkeszföld	124 000	141 800	165 500	195 900	-	147 878
Kabard-Balkárföld	127 100	102 600	234 100	240 800	-	226 620
Krasznodari-határterület	2 748 800	3 363 700	4 159 100	4 300 500	-	4 436 272
Adygeföld	203 700	200 500	285 600	293 600	-	288 280

7. táblázat: Orosz ajkú lakosság száma a Kaukázus térség északi részében, 1939-2002

Forrás: C.W. Blandy: North Caucasus – Negative trends, p.6.

Ennek a folyamatnak diszkriminációs és gazdasági okai is voltak. Az orosz lakosság jelentős részben a Kaukázus térség északi részéhez közeli térségben telepedett le (pl. Rosztovi-terület).

A Transzkaukázusból az emberek elvándorlásának legfontosabb okai:

- diszkrimináció;
- fegyveres katonai konfliktusok;
- kilátástalanság a gazdasági káosz miatt;

A Transzkaukázust közel 3 millió ember hagyta el napjainkig. Ezek legnagyobb része munkavállaló, akik főleg Oroszországban próbálnak boldogulni, de szép számban távoztak a tengerentúlra és Európa fejlettebb államaiba is.

Jelentős a Kaukázus térségen belüli migráció. A határok meghúzásánál nem vették figyelembe a nemzetiségek elhelyezkedését. A Szovjetunió felbomlását követően az etnikai feszültségek felszínre törtek, jelentős migrációs hullámokat elindítva. A térségben nagyon jelentős volt a belső migráció, aminek elsődleges okai a fegyveres harcok, emberi jogok figyelmen kívül hagyása; hegyi-karabahi konfliktus, abház-grúz konfliktus, dél-oszét-grúz konfliktus, ingus-oszét konfliktus, csecsen konfliktus, Dagesztán voltak. A dagesztáni migráció elsődleges oka a belső feszültségek növekedése.

Csecsenföldről az első és a második háború idején összesen 800 000 ember menekült a szomszédos köztársaságokba. Az ingus-oszét konfliktussal kapcsolatban csak becslésekre

²⁰⁶ Nem áll rendelkezésre adat.

lehet hagyatkozni, amelyek szerint 32–64 000 fő menekült el a harcok elől. A menekültek közül 1999 és 2009 között 255 000 csecsen, 25 000 ingus és oszét tért haza.²⁰⁷ 3709 fő hagyta el 2008-ban Dagesztánt egy 2009 augusztusában készült jelentés szerint.²⁰⁸

Grúziában két nagy menekülthullám alakult ki; 1992-1994-ben és 2008-ban. Grúziában még 236 000 főt tartottak nyilván menekültként 2010-ben is. A nagyobb menekülthullám 1992-1994 között alakult ki, amikor is Dél-Oszétiából és Abháziából összesen 273 000 ember menekült el. 2008-ban 128 000 ember menekült el. Dél-Oszétiából 45 000 ember távozott Észak-Oszétiába, 55 000 ember Grúzia egyéb területére. Abháziából 28 000 ember távozott ugyanebben az időszakban.²⁰⁹

A karabahi háborút követően körülbelül 1 millió főt tartottak nyilván menekültként. Örményországban 219 324 fő örmény menekültet tartanak nyilván, akik Azerbajdzsánból menekültek el, főleg a karabahi háború miatt, továbbá 8400 olyan örmény személyt tartanak nyilván, aki az 1994-es tűzszünet után visszatért hegyi-karabahi otthonába.²¹⁰ Azerbajdzsánban 572 531 főt tartottak nyilván menekültként.²¹¹ A jelentős népességmozgásokat a 35. ábra szemlélteti.

1990 és 1994 között nyílt háborúban állt egymással Örményország és Azerbajdzsán, melynek során az örmény csapatok, Hegyi-Karabahkal együtt, Azerbajdzsán területének 17%-át megszállták,²¹² ez az azeri lakosság 12%-át érintette. Adminisztratív szempontból a menekülteket **három alapvető kategóriába sorolják be:**

- Azok a tényleges menekültek, akik Örményország területén éltek, de az 1988-ban ki-robbant etnikai konfliktus kapcsán erőszakkal áttelepítették őket Azerbajdzsán területére (a legtöbb forrás 250 000 főre teszi számukat).

²⁰⁷ *Russia*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, <http://www.internal-displacement.org/publications/global-overview-2010-europe-russia.pdf> (megnyitva: 2010. 09. 18.)

²⁰⁸ [http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/7ED140E29C39248FC125764D00493AE6/\\$file/Russia_October2009.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/7ED140E29C39248FC125764D00493AE6/$file/Russia_October2009.pdf) (megnyitva: 2010. 09. 18.)

²⁰⁹ *Georgia*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, <http://www.internal-displacement.org/publications/global-overview-2010-europe-georgia.pdf> (megnyitva: 2010. 09. 18.)

²¹⁰ Örmény források több, mint 300 000 főre teszik a menekültek számát, http://www.armenian-history.com/Nyuter/demography/ethnic_processes_and_migration_i.htm (megnyitva: 2010. 09. 18.)

²¹¹ *Azerbaijan*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, [http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/\\$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010.pdf), p.3. A számadatok megoszlanak a menekültek számáról.

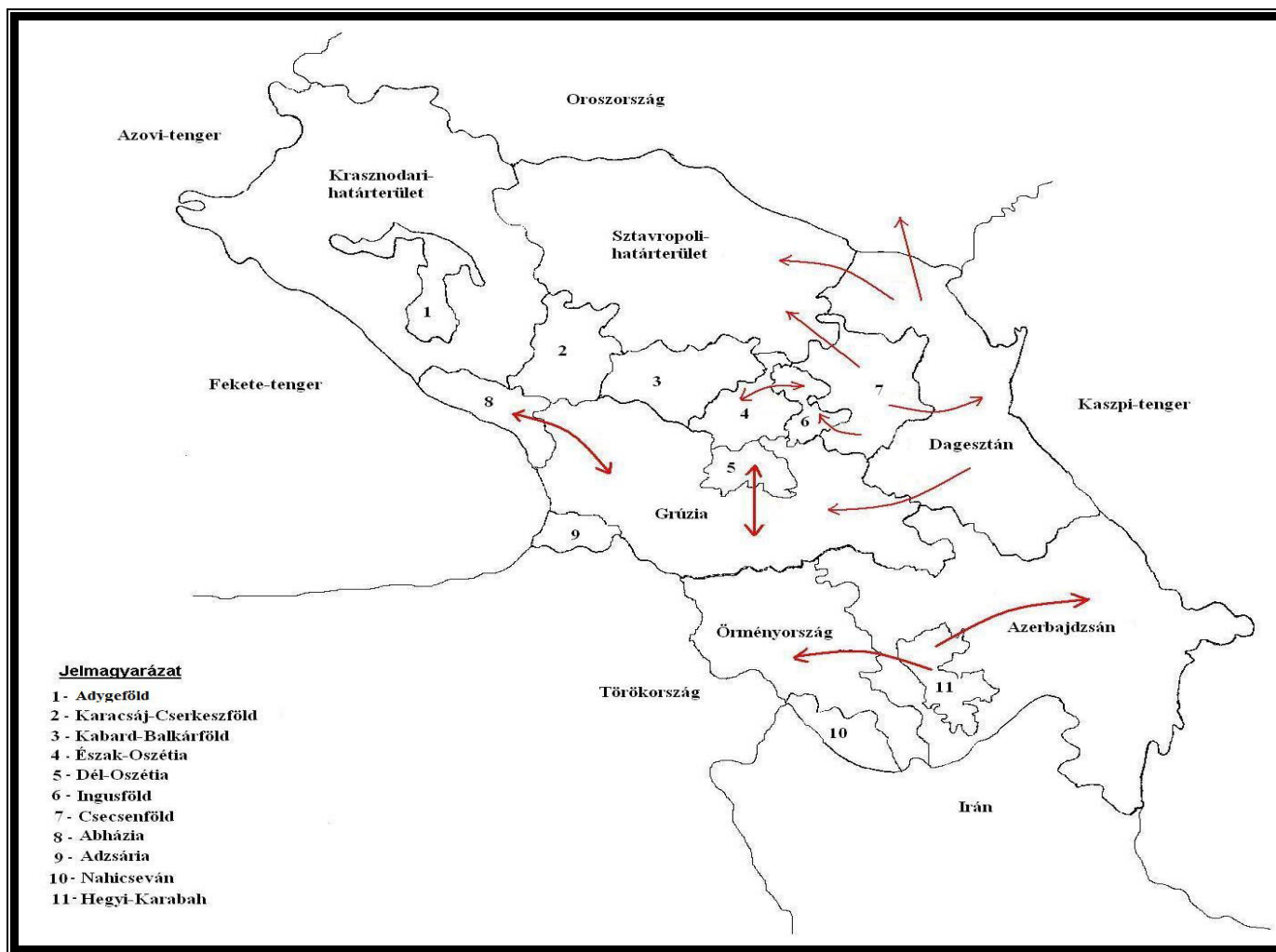
²¹² Az örmény hadsereg által megszállt azeri terület nagyságáról eltérő adatok állnak rendelkezésre. Az értekezésben Azerbajdzsán Statisztikai Hivatalának adatait vessez alapul, és tekintem hiteles adatnak. Az adat Hegyi-Karabah és az környező megszállt területeket együtt foglalja magába.

- Azok az eredetileg is azeri állampolgárok, akiket Hegyi-Karabahból, illetve a környező hét megszállt szomszédos területről üldöztek el az örmény fegyveresek 1988 és 1993 között.²¹³
- A menekült-státuszért folyamodó, harmadik országból érkezett – és nem azeri nemzetiségű – személyek (például Csecsenföldről menekült oroszok,).²¹⁴

2001-től felgyorsult a sátoztáborok felszámolása és a menekültek nagy tömegeinek elhelyezése a számukra épített, egyszerű, de komfortos házakból álló összefüggő telepeken.

²¹³ Számuk a leghitelesebbnek tekinthető források szerint 660 ezer, United Nations Human Crisis Report.

²¹⁴ Nagy László: *Azerbajdzsáni helyzetkép*,
http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2006/3/2006_3_8.html, p. 2. (megnyitva: 2008. 01. 04.)

35. ábra: Kaukázus térségen belüli menekült mozgás

Forrás: Saját szerkesztés

3.6 KULTURÁLIS HOVATARTOZÁS

A kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége. A művelődésnek valamely területe, illetve valamely korszakban, valamely népnél való megnyilvánulása.²¹⁵

Fernand Braudel szerint nem kell megkülönböztetni a kultúrát annak alapjától, a civilizációtól. Huntington a kultúrákat civilizációknak nevezi, és kilenc civilizációt különböztet meg. Huntington szerint a civilizáció és a kultúra egy adott nép életmódjának egészére utal, és a civilizáció ugyanaz nagyban, mint a kultúra. Az alkotórészei az értékek, normák, intézmények és gondolkodásmódok, melyben az egymást követő nemzedékek egy adott társadalomban elsődleges jelentőséget tulajdonítanak.²¹⁶ A civilizáció a legtágabb kulturális entitás. A civilizációkat közös objektív elemek (nyelv, történelem, vallás, szokások, intézmények, identitás) határozzák meg.²¹⁷ A civilizációknak nincsen pontos határa. A civilizációk összetétele, az emberek identitástudata folyamatosan változik, így az egyes civilizációk is folyamatos változáson esnek át.²¹⁸

A Kaukázus térségben az egyes köztársaságokon belül az eltérő kultúra feszültséget okoz a kisebbségek, illetve a többség és a kisebbségek között. A kaukázusi társadalmak kulturális szempontból három csoportba: iszlám, ortodox és zsidó társadalmakba sorolhatók. A kultúráknak eltérő megjelenési formái vannak a Kaukázus térségben.

A keresztények között az örmény kultúra és az ortodoxia közötti eltérést hangoztatni szokták, de a közös kulturális hovatartozás a meghatározó. Az iszlám esetében markánsabb a különbségek megjelenése a sok irányzat miatt; a hegyi népek közötti iszlám vallás a tradicionális elvek szerint jelenik meg, míg pl. Azerbajdzsánban a világi elemek is megjelennek, illetve a szélsőséges vahabbita nézetek is jelen vannak, és komoly destabilitást okoznak a térségben, ami a fiatalabb korosztály köreiben egyre népszerűbb. Ennek következtében a mozgalmak között is jelentős konfliktusok alakulnak ki, elsősorban a szélsőségesek és a tradicionális nézetek követői között (pl. Csecsenföld). A vahabbizmus hozta magával azt a válságot, amely miatt elsősorban a csecsenek között jelentős konfliktus alakult ki. A vahabbizmus a *sariát* ismeri el, mint a társadalmi rend alapját és törvényt, a hegyi népek azonban csak az *adatot*

²¹⁵ *Magyar értelmező kéziszótár*, Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai Kiadó, p.774.

²¹⁶ Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa Könyvkiadó p.50.

²¹⁷ i.m., p.53.

²¹⁸ i.m., p.54.

ismerik el. Ez a két „törvény” összeegyeztethetetlen. A térség keleti részében az *adat* az elterjedt, amely merőben eltér a keresztény normáktól is.²¹⁹ Az *adat* hagyományos helyi jog.²²⁰ Az *adatot* a konfliktusokban is alkalmazták évszázadokon keresztül, és nem csak a muzlimok között került sor az alkalmazására.²²¹ Az *adat* hagyományok rendszere az élet minden részére kiterjedő „szabályokat” tartalmaz. Elsősorban társadalmi, nem vallási törvény.²²² A *saría*: jelentése ösvény, vízhez vezető út. Az iszlám jogrendet képviseli. A *saría* lényege, hogy társadalom legsérülékenyebb tagjait abban segíti, hogy istenfélő hívőkké váljanak. A legapróbb részletekig szabályozza a vallási kötelezettségek teljesítését, ez az *akrán*, az iszlám öt pillére. A *saría* az emberek egymás közötti kapcsolatrendszerére is útmutatást ad.²²³

Az öt pillér:

- Hitvallás – sahída;
- Napi ima – szalát;
- Kötelező alamizsna – zakát;
- Rituális böjt – szaum;
- Zarándoklat – haddzs.

A csecsenföldi konfliktusok sokat ártottak az *adatnak*, mivel a fiatalok között a fundamentalista nézetek terjedtek elsősorban.²²⁴ A menekültek között kimutatható a *saría* elfogadása és az *adat*, az ősi csecsen hagyomány elutasítása.

A Kaukázus térségben elterjedt a klánrendszer. A klánok az érdekeltségeik miatt egymással is gyakran kerülnek harcba (pl. fegyver- és drogcsempész útvonalak ellenőrzése). A klánok hatalmi formációként maguknak követelik a gazdasági és a politikai irányítás különböző szféráit. A klánok közötti harcok gyakran a nagypolitika érdekeit is szolgálják a térség destabilizációjában (az oroszok részéről használt „divide et impera” politika). A klánrendszer a kaukázusi népek kulturális fejlődésének sajátossága. A sajátos történelmi fejlődés lévén fennmaradtak olyan szokások, társadalmi jellegzetességek, amelyek a Kaukázus térségben jelen vannak napjainkban is, és a nyugati társadalmak számára ismeretlenek és elfogadhatatlanok. Csecsenföldön, és bizonyos fokig Grúziában a szovjet rendszer összeomlása után a

²¹⁹ Sukov, Ivan: *North Caucasian map of threats*, Russia in Global Affairs, p.153.

²²⁰ i.m.

²²¹ Marshall, Alex: *The Caucasus under Soviet rule*, - ROUTLEDGE, USA, p.16.

²²² Meier, Andrew: *Csecsenföld-Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005, p.66.

²²³ Robinson, Danielle: *Az iszlám* – Kossuth Kiadó, p.93.

²²⁴ Meier, Andrew: *Csecsenföld-Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005, p.66.

vezető szerep helyi hadurakhoz, klánokhoz, vezetőkhez került, akik ellensúlyozni tudták a moszkvai hatalom hiánya által keltett űrt.²²⁵

²²⁵ Hans-Georg Ehrhart: *Crisis management in the CIS: Whiter Russia?*, in Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1995., p.131.

Keresztény				Mozlim			Zsidó	Egyéb	
Közép-ázsiai cigány	Grúz	Komi	Dolgan	Csecsen	Kirgiz	Bagulal	Zsidó	Altáj	Csuvas
Ukrán	<i>Adzsár</i>	<i>Izsem</i>	Ruszin	<i>akkins</i>	Tadzsik	Kvarsi	Hegyi zsidó	Vietnámi	Csukcs
Cseh	<i>Ingiloj</i>	<i>Permiak</i>	Rutul	Abazin	Türk	Dido	Grúz zsidó	Manysi	Csakhur
Cigány	<i>Laz</i>	Olasz	Észt	Kurd	Mesketi török	Kumadin	Közép-ázsiai zsidó	Eszkimó	Koriak
Abház	<i>Megrel</i>	Tyereki kozák	Dargav	Arab	Türkmén	Kiszt	Krimcsak	Japán	Nanaj
Kozák	<i>Svan</i>	Jász	Udi	Közép-ázsiai arab	Üzbég			Kínai	Karata
Avar	Amerikai	Csuvas		Agul	Kazah			Hindiül beszélő indiai	Niuk
<i>Andidzs</i>	Angol	Jakut		Adyge	Kalmük			Koreai	Szelkup
<i>Arcsin</i>	Örmény	Francia		Azeri	Karacsáj			Mongol	Tofalar
<i>Akvak</i>	Baskír	Szlovák		Dargin	Vod			Jezid	Tuvinian
<i>Bagulal</i>	Belorusz	Szerb		<i>Kajtag</i>	Asszír			Izsór	Udmurt
<i>Beztin</i>	Bolgár	Oszét		<i>Dungan</i>	Tat			Beszermania	Udege
<i>Ginuk</i>	Magyar	<i>Digor</i>		Nogaj	Karakalpak			Burját	Csulim
<i>Godoberin</i>	Gagauz	<i>Iron</i>		Kabard	Talis			Kubacsin	Evenk
<i>Gunzib</i>	Mordvin	Lengyel		Balkár	Íráni			Maridzs	Even
<i>Didodzs</i>	<i>moksa</i>	Román		Cserkesz	Pastu			<i>Hegyi maridzs</i>	Jukagir
<i>Karatin</i>	<i>erza</i>	Orosz		Lezg	Pustun			<i>Keleti maridzs</i>	Nganaszan
<i>Tindal</i>	Lett	<i>Kazah</i>		Tatár	Tabaszaran			Ujgur	Orocsi
<i>Kvarsin</i>	<i>Latgalian</i>	<i>Pomor</i>		<i>Asztraháni tatár</i>	Sapszug			Kamcsadal	Szaam
<i>Csamalal</i>	Litván	Német		<i>Kriasen</i>	Sor			Kareliai	Ulcsi
Görög	Moldáv	Finn		<i>Szibériai tatár</i>	Jagnobi			Ket	Tarki szamalet
<i>Görög-urum</i>	Spanyol	<i>Finn-ingermanland</i>		Krími tatár	Akvan			Nyenyec	
Aleut	Kubai	Vep		Ingus	Godoberi			Pamír	
Karaim	Kant	Kakas		<i>Botlik</i>	Hinuk			Szarmata	

8. táblázat: A Kaukázus térség nemzetiségi összetétele

Forrás: <http://www.perepis2002.ru/ct/doc/English/4-2.xls> és <http://www.eki.ee/books/redbook/reference.html>

A csecsenek 130 nemzetségbe (tejp)²²⁶ tartoznak, élén a megfellebbezhetetlen nemzetiségfő (tamada) áll, de az országot valójában csak két tucat nemzetiségfő irányítja. Egyre inkább terjed a fanatikus vahabbizmus (a lakosság 10-15%-a) és a szélsőséges szalafizmus, akik köréből kerülnek ki azok a szabadságharcosok, akik az orosz hadsereg és belügyi erők ellen és a Kalifátusért küzdenek. A csecsenek körében a hagyományos iszlám követői, a müridek tíz önálló rendhez (virdhez) tartoznak, amelyek élén a szentként tisztelt pap (uszkáz) áll. A müridizmussal Samil imám²²⁷ az első iszlám államot akarta létrehozni a Kaukázus térségben a XIX. században először Dagesztánban, aztán Csecsenföldön. Ezt nevezték *immamat*-nak. Az orosz történetírásban ezt nevezték müridizmusnak, mivel a vezető imámok tanítványainak (mürid) tekintették a szúfi hagyományok követőit.²²⁸

A Kaukázus térség északi részében élő klánok *dzsamat*-ba, iszlám közösségekbe szerveződnek. A *dzsamat*-nak radikális politikai céljai vannak.²²⁹ Az egyes *dzsamat*-oknak csak néhány klán volt az alkotója Dagesztánban. Ezeket a klánokat *tukkums*-nak, Ingusföldön és Csecsenföldön *tejp*-nek nevezik. A tradicionális iszlámban a közösséget *umma*-nak nevezik, amelynek nincs politikai céljai, mint a *dzsamat*-nak, azaz ebben is jelentős eltérés mutatkozik a hagyományos iszlám követői és a kaukázusi iszlám követői között.

Az iszlámban a szent háborút *dzsihad*-nak hívják, míg a Kaukázus térségben *gazavat*-nak, amit a hódítók ellen hirdettek meg.²³⁰ Az Alekszej Petrovics Jermolov tábornok vezette hadjárat indította el a *gazavat*-ot Oroszország ellen a XIX. század második felében. A *gazavat* a hegyi népek nyelvén a szent háborút jelent a betolakodók ellen, amelyet a mai napig követnek a szélsőségesek.

A zsidó diaszpóra alkotja a harmadik kultúrát, ami a Kaukázus térségben jelen van. A zsidókat a cári időszakban kitzsítottként kezelték, azonban a kommunizmus hatalomra kerülésével egyre nagyobb befolyásra tettek szert.²³¹

Kutatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy a keresztények között kialakuló konfliktusoknak nem kulturális okai vannak, hanem a hatalom megszerzése, megtartása, azaz

²²⁶ Tejp – családi klánok. Megjelöli mindenki szülőföldjét. Forrás: Meier, Andrew: *Csecsenföld–Egy konfliktus mélyén*, p.208.

²²⁷ Samil imám: (1797-1871). Avar származású politikai és vallási vezető. Az oroszellenes katonai fellépés irányítója a Kaukázusi Háború (1827-1859) idején. A Kaukázusi Imamátus (1834-1859) harmadik imámja volt. Később elfogták és II. Sándor elé szállították Szentpétervárra. A Moszkva melletti Kalugába száműzték. Halála előtt engedélyt kapott a mekkai zarándoklatra. Medina városában hunyt el.

²²⁸ Roscsin, Michail: *Islam in the North Caucasus – Dagestan*, p.2.

²²⁹ Vinatier Laurent: *Islamist trend sin the North Caucasus*, Central Eurasian Studies Review, CESR, p.3.

²³⁰ i.m., p33.

²³¹ Ferguson, Niall: *A világ háborúja – a gyűlölet évszázadának története*, Scolar Kiadó, p.219.

politikai és gazdasági okai. A két kultúra ebben jelentősen különbözik egymástól. Külön érdemes megjegyezni, hogy a kulturális hovatartozást némely esetben félreteszik a stratégiai érdekek miatt. Ez történt a karabahi háború idején, mikor Irán Örményországot támogatta fegyverszállítmányokkal, és ez zajlik napjainkban Csecsenföldön és Dagesztánban, mikor mozlímok harcolnak az orosz csapatok oldalán a szélsőséges gerillák ellen.

3.7 VALLÁS

A vallás jelentős összetartó erő, az identitás egyik meghatározó eleme. A grúzok, örmények büszkék arra, hogy a kereszténységen belül is sajátos, egyedi vallási rendszerrel rendelkeznek. A mozlímok esetében a sok irányzat között, amely a Kaukázus térségben jellemző, már csak az iszlám vallásba vetett hit az összetartó erő, de ezen belül a vallásgyakorlás már eltérő. Emiatt a mozlímok között is jelentős konfliktusok vannak, amelyek elsősorban a fundamentalista vahabbizmust követők és a mérsékelt mozlímok között állnak fenn (Dagesztán, Csecsenföld). Külön meg kell említeni, hogy Dagesztánban a síiták két irányzata, a szúfik és a vahabbiták között is jelentős ellentétek vannak, amelyek több esetben már fegyveres összecsapásokká fajultak.²³² A síiták aránya 5%, a szunnitáké 95% a Kaukázus térségben.

A térség őslakóinak túlnyomó többsége az iszlám vallás követője, csak az oszét népesség, mint őslakos nép, túlnyomó része ortodox keresztény.²³³

A grúzok és az örmények kezdetektől a keresztény vallást követték. A vallási tradíciók egyedi megjelenést adnak a térség vallásainak. Ennek egyik legjellemzőbb megjelenése az örmény egyházban van.²³⁴ Örmény apostoli egyház: a vallás kialakulása a történelmi Örményországba nyúlik vissza, amikor is Örményország területe a mainál közel ötször nagyobb volt. Világosító Szent Gergely 301-ben alapította meg az örmény egyházat. Örményország Világosító Szent Gergely szentté avatása után a Keletrómai Birodalom befolyása alá került. Az örmények a kereszténységet már a III. század elején felvették, és 295-ben államvallássá tették. 390-ben a Szaszanid-dinasztia vezette Perzsia és a Keletrómai Birodalom felosztotta egymás között Örményország területét. A vallás központja a perzsa fennhatóságú területre

²³² Roschin, Mihail: *Islam in the North Caucasus – Dagestan*, www.jamestown.org, p.7. (megnyitva: 2005. 12. 10.)

²³³ Mező Ferenc: *A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után I.*, http://www.magyar szemle.hu/szamok/2000/4/a_kaukazu, p.6., (megnyitva: 2007. 12. 11.)

²³⁴ Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003;

esett. Az örmény kereszténység fejlődésére nagy hatással voltak a szír keresztények.²³⁵ A 451-ben tartott kalcedóni zsinat után szakadt el az örmény egyház a Keletrómai Birodalomtól. A monofizita sírekek és alexandriaiak hatására a kalcedóni zsinat tanait elutasították. Az 555-ben megtartott II. dvini zsinat után az örmények a monofizitákhoz csatlakoztak. Az egyház feje minden örmények katolikosza. Székhelye a VII. századtól Ecsmiadzin, ami az évszázadok során többször változott belpolitikai okok és az iszlám terjedése miatt.²³⁶

Miután az oroszok tartósan megvetették a lábukat a Kaukázus térségben, ezzel segítették a kereszténység fennmaradását a világ ezen részén. Számos kis nép vette fel a kereszténységet. A Kaukázus térségbe a perzsák és törökök elöl döntően mozlím népek menekültek délről. A Kubán-vidékről (a Kaukázus térségtől északra elterülő síkságokról) keresztény és animista vallású népek érkeztek a keletről nyugatra vándorló népek elöl. Az animista vallású népcsoportok később a keresztény vagy a mozlím vallást vették fel.

Az iszlám három módon érkezett a térségbe:

1. az iszlám terjedésének köszönhetően a VII-IX. században, kereskedők, tanítók, utazók közvetítésével.
2. a perzsa és török közvetítéssel, hódítás útján, valamint az előlük menekülő kis népek közvetítésével.
3. mongol közvetítéssel. Timur Lenk csapatai a mai Azerbajdzsán területén telepedtek le, a közép-ázsiai iszlám szokásokat hozták magukkal, és honosították meg (ez a mai szúfizmus).

A Kaukázus térségben az iszlám több irányzata is megtalálható.

Szúfizmus: a síita irányzat egyik ága. A szúfizmus egy ruhaneműről kapta a nevét. A követői egy birka gyapjából készült felsőt viselnek, aminek a neve szúf. Ez egy egyszerű gyapjú köntös, ami az aszketizmust fejezi ki a pompával szemben. A rend lényege: az ember Istenhez vezetése a fény ösvényén keresztül. Több rend is létezik. A legismertebbek a török dervisek, akik a szúfizmus követői.²³⁷

²³⁵ Puskás Attila: *Az örmény apostoli egyház és az örmény katolikus egyház identitástudata*, www.ormkut.btk.ppke.hu/01Puskas.pdf, p.18.(megnyitva: 2015. 07. 15.)

²³⁶ *Örmény apostoli egyház*, <http://lexikon.katolikus.hu/%C3%96/%C3%B6rm%C3%A9ny%20apostoli%20egyh%C3%A1z.html> (megnyitva: 2015. 07. 15.)

²³⁷ Robinson, Danielle: *Az iszlám* – Kossuth Kiadó, pp.109-110.

Szalafizmus: a szalafizmus két ága, ami a Kaukázus térség északi részében jelen van: al-Naqshabandiya és al-Qadiriya.²³⁸ A szunnita iszlám irányzata, amely a gyökerekhez való visszatérést hirdeti. A mai szalafiták többsége a „tisztá” Iszlámhoz való visszatérést ultraortodox szigorú erkölcsű értelemben magyarázzák. Hiszik, hogy az igaz muzulmánoknak a Korán szigorú tanításai szerint kell cselekedniük. Ez a hitvallás sok esetben az eltérő gondolkodásmódok, illetve vallások irányába megnyilvánuló intoleranciához vezet. A szalafizmus vonzereje a modern nyugati társadalmakban élő fiatal muzulmánok számára a hitvallás modernizációellenes harcában rejlik. A szalafizmus szigorú és világos törvényei támaszt nyújtanak a gyorsan változó pluralista társadalomban élő bizonytalan muzulmán fiataloknak.²³⁹

Vahabbizmus: a síita irányzat egyik ága, amely Szaúd-Arábiából terjedt el. Az iszlám egyik irányzata. A vahabbita mozgalom az iszlám szigorú hanbalita jogi irányzatából (madzhab) nőtt ki a XVIII. században. Fő gondolata az iszlám eszméinek megtisztítása a válásra ráakódott idegen elemektől, és ezzel a Korán eredeti tanainak feltétlen és következetes érvényesítése.²⁴⁰

A Kaukázus térségben a zsidó vallás is megtalálható. A Szovjetunió felbomlását követően számos zsidó hagyta el a térséget, és csak diaszpórák maradtak meg a korábbi nagy zsidó közösségekből.

A szalafizmus elterjedése azért is lényeges (nem csak a szélsőséges nézetek miatt), mert egységes iránymutatást, segítséget nyújt egy olyan világban, ahol a fiatalok között nagy a munkanélküliség és a kilátástalanság. A tiszta elvek, érthető útmutatás nagy vonzerő. Innen már nem sok választja el a szélsőséges nézetektől a hívőt, és a mai világban a tanok ügyes magyarázatával könnyen terjednek ezen nézetek. Ez a jellemző a Kaukázus térség mozlím közösségeire is.

²³⁸ Al-Shishani, Murad Batal: *The rise and fall of Arab fighters in Chechnya*, www.jamestown.org/fileadmin/Recent_Reports/Trans_and_Speaker_NCC09142006/Al-Shishani-14Sep06.pdf, p.6. (megnyitva: 2009. 12. 09.)

²³⁹ Varga Attila: *Terrorizmus – Nyugat-európai muzulmánok radikalizációja és a szélsőséges iszlám hálózatok kialakulása*, *Felderítő Szemle*, 2007/3 pp.28-29.

²⁴⁰ Mezei Bálint: *Hegyek között, Dagesztánban*, <http://www.oroszvilag.hu/?t1=sajtoszemle&hid=248> (megnyitva: 2010. 03. 20.)

3.8. BESZÉLT NYELVEK

A Kaukázus térségben három egyetlen más nyelvvel sem rokon, különálló nyelvcsalád képviselteti magát itt:

1. dél-kaukázusi, ebbe tartozik a grúz;
2. északnyugat-kaukázusi, ebbe tartozik a cserkesz és az abház nyelv;
3. északkelet-kaukázusi, ebbe tartozik a csecsen.²⁴¹

A térségben az etnikai tarkasághoz hasonlóan a beszélt nyelvek is nagy eltéréseket mutatnak. A Szovjetunió fennállása során az orosz volt a hivatalos nyelv. A Kaukázus térség északi részében az orosz maradt a hivatalos nyelv, míg a Transzkaukázusban az orosz a második hivatalos és közvetítő nyelvként funkcionál. A nyelveknek számos dialektusa alakult ki, ami a sokszínűséget tovább növeli.²⁴² Napjainkban több mint 50 nyelvet különböztetnek meg a Kaukázus térségben.²⁴³

3.9. OKTATÁS

A Kaukázus térségben az oktatást két részre kell bontani: a hagyományos keretek között végzett oktatásra és a menekültek számára nyújtott oktatási lehetőségekre.

A hagyományos keretek között végzett oktatás során a Kaukázus térség államai átlagosan a GDP-jük 3%-át költik oktatásra, és az oktatás mindegyik szintje jelen van. Az államokban az írástudatlanság alacsony szinten van a hivatalos statisztikák alapján: Grúziában nincs, Oroszországban és Örményországban 0,6% körül értéket mutat, míg Azerbajdzsánban a lakosság 1,2%-a írástudatlan (a nők aránya 1,8%).²⁴⁴ Ez a társadalmi szokásokból adódik. Oroszország kaukázusi köztársaságaiban valószínűleg a nők között az írástudatlanság magasabb szintet ér el, mivel döntően iszlám közösségekről van szó.

Az oktatás másik csoportja a menekült gyermekek részére nyújtott oktatás. A Kaukázus térségben megközelítőleg 250 000 gyermek él menekültként, döntően Grúziában és Azerbajdzsánban. Ingusföldön az ott élő gyermekek 37,5%-a, Csecsenföldön 22%-a él menekültként.²⁴⁵ Nemzetközi szervezetek számos kezdeményezést indítottak, amelyben az iskoláskorú gyermekeknek teremtettek oktatási lehetőségeket. A kezdeményezések központjai: Krasno-

²⁴¹ Horváth Csaba: *Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között*, www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_K_HCB.pdf, p.1. (megnyitva: 2011. 11. 20.)

²⁴² www.cia.gov

²⁴³ *Education cooperation across the Caucasus*, Open Society Institute, Magyarország, p.4.

²⁴⁴ www.cia.gov

²⁴⁵ *Education Cooperation across the Caucasus*, Budapest, p.4.

jarszk, Qajidis (Azerbajdzsán), Zobujug (Azerbajdzsán), Gubadly kerület (Hegyi-Karabah), Észak-Oszétia, Sida Kartli kerület (Grúzia), Csecsenföld.²⁴⁶

A kezdeményezések célja, hogy ne csak a menekült gyerekek oktatásában, hanem az interkulturális kapcsolatokban is segítenek, ugyanis az oktatások során együttműködésre tanítják a gyerekeket.

A Kaukázus térségben jelen van az iszlám vallási oktatás, sok esetben szélsőséges nézeteket tanítanak a tanulók számára. Az oktatás medreszékben zajlik. A Szovjetunió felbomlását követően vallási reneszánsz ment végbe a Kaukázus térségben. A folyamat során templomok, imaházak, medreszék épültek.

Az oktatás és a menekült státusz a kaukázusi hagyományok pusztulását okozza, hiszen a fiatalok csak a modern nézeteket kapják, sok esetben szélsőségesek befolyása alá kerülnek, akik a sariát terjesztik a hagyományokon alapuló *adat*-tal szemben. Ezzel a Kaukázus térségbeli társadalmak negatív változáson mennek keresztül.

A Kaukázus térségét egyedül az oroszok tudták elfoglalni teljes egészében. Az orosz hatalom megerősödése után az orosz lett a hivatalos nyelv. Az iskolákban az orosz nyelv kötelező tananyag volt.

3.10. TELEPÜLÉSSZERKEZET

A Kaukázus térségének településszerkezetében a tanyáktól a milliós nagyvárosokig minden településforma előfordul. Az Kaukázus térség északi része sajátos település típusa az akár 3-5000 fős óriás falvak (Csecsenföldön auloknak nevezik őket).²⁴⁷ A hegyvidéki területeken általában aprófalvas, a síkságokon és a tengerparton közép- és nagyfalvas települések a jellemzők. A Kaukázus térség északi részében nem jöttek létre óriás városok. A nagyobb települések a hegység peremén helyezkednek el. 25-30 ezres óriásfalvak is találhatóak a síkságokon, míg a hegyekben az aprófalvak a jellemzők.²⁴⁸

A térség lakosságának több, mint 50%-a él városokban. A Kaukázus térség északi részében kevesebb város található, a lakosság nagyobb aránya él falvakban. A szovjet időszakban a városokba özönlés volt a jellemző, a vidéki lakosság aránya jelentősen csökkent. A Szovjetunió felbomlását követően az ipari üzemek bezárása, a megmaradt ipari üzemek méretének csökkenése miatt a vidékre költözés lett a jellemző, a városi lakosság aránya csökkent.

²⁴⁶ i.m.

²⁴⁷ Jagielski, Wojciech: *Körtornyok*, Forrás, XXXVII. Évf., 2005/10,;

²⁴⁸ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs, p.114.

Tartomány/ország	Városi lakosság, %	
	2009	2013
Dagesztán	44,7	45,1
Csecsenföld	36,3	34,9
Ingusföld	42,7	39,6
Észak-Oszétia	63,6	63,9
Kabard-Balkárföld	54,7	54,2
Karacsáj-Cserkeszföld	43,8	43
Krasznodari határterület	52,8	53,4
Sztavropoli határterület	57,0	57,5
Adygeföld	51,0	47,0
Azerbajdzsán	53,2	54,1
Örményország	63,8	63,0
Grúzia	52,7	53,3

9. táblázat: Városodottság mértéke a Kaukázus térségben

Forrás: Regionális adatok hasonlóan a demográfiai adatokhoz a knoema.com adatbázisból

A Kaukázus térség északi részében Csecsenföld a legvárosodottabb állam, ugyanis a Szovjetunió felbomlása után a városokban lakó oroszok helyére vidékről sok csecsen települt be. Ezzel vidéken alakult ki krízis, ugyanis nem volt, aki elegendő élelmiszert termeljen.²⁴⁹ A városi lakosság arányának változását 2009 és 2013 között a 9. táblázat mutatja.

3.11. EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET

A Szovjetunió felbomlását követően a térség egészségügyi helyzete az 1960-as évek szintjére esett vissza. A térségben a szovjet időszakban az egészségügyi helyzet sokkal jobb volt, mint napjainkban. A Szovjetunió felbomlását követő gazdasági válság a térség egészségügyi helyzetét is jelentősen rontotta. Az utóbbi időben vidéken olyan betegségek ütöttek fel a fejüket, amelyek a nyugati társadalmakban szinte ismeretlenek (pl. tuberkulózis). Örményországban folyamatosan csökken a TBC betegek száma 1990 óta, Azerbajdzsánban 1998-ban 719 fő jutott 100 000 főre, azóta folyamatosan csökken, Grúziában 1998-ban 264 fő TBC

²⁴⁹ al-Shishani, Murad Batal: *The rise and fall of Arab fighters in Chechnya*, [http://www.jamestown.org/articles-by-author/?no_cache=1&tx_cablantnewsstaffrelation_pi1\[author\]=185](http://www.jamestown.org/articles-by-author/?no_cache=1&tx_cablantnewsstaffrelation_pi1[author]=185), p.6. (megnyitva: 2009. 12. 09.)

beteg jutott 100 000 főre, számuk ugyancsak folyamatosan csökken (lásd 11. táblázat). A TBC megbetegedések száma 1990 után 1997-1998-ig folyamatosan növekedett, és 1998-tól folyamatosan csökken. Vízet fogyasztani fertőtlenítés nélkül egyáltalán nem szabad. Azerbajdzsán mocsaras vidékein a malária is előfordul, ezért az odautazóknak ajánlott a védőoltás.²⁵⁰

	Egészségügyi forrás, GDP %
Grúzia	9,8
Örményország	4,5
Azerbajdzsán	5,6
Oroszország	6,5

10. táblázat: Egészségügyi ágazatra jutó forrás a GDP %-ában (2013)

Forrás: Armenia <http://knoema.com/atlas/Armenia>, Azerbajdzsán <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan>, Georgia <http://knoema.com/atlas/Georgia>, Russian Federation http://knoema.com/atlas/Russian_Federation, (megnyitva: 2015. 09. 20)

A Kaukázus térségében a 90-es években újra felbukkantak azok a fertőző betegségek, amelyeket a szovjet időkben sikerült megszüntetni: malária, tífusz, kolera, tuberkulózis, hepatitisz.²⁵¹ 1996-ban a Kaukázus térségében a maláriás megbetegedések száma újra jelentősen megnőtt. Csak Azerbajdzsánban 1996-ban 13 000 esetet jelentettek. Olyan fertőző betegségek ütöttek fel újra fejüket, mint a krími vérzések és az akut bélfertőzés.²⁵²

A Kaukázus térségben az egészségügyi helyzet rosszabb, mint az európai. Az egész térségben a legmagasabb szinten Azerbajdzsánban van az egészségügy, amely a jobb gazdasági háttérnek köszönhető. A városokban az ellátás jobb, mint vidéken.²⁵³ A külföldi gyógyszer segélyszállítmányok nagyon sokat segítettek az 1988-as nagy földrengés és a karabahi háború embargójának idején.

²⁵⁰ www.cia.gov

²⁵¹ Menon, Rajan – Fedorov E., Yuri – Nodia, Ghia: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21st century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999,p.217.

²⁵² Sylvén, Magnus: *Climate change in the Southern Caucasus: Impacts on nature, people and society*, assets.wwf.no/.../climate_changes_caucasus_wwf_2008_final_april_2009.pdf, p.14. (megnyitva: 2010. 03. 25.)

²⁵³ Tonoyan, Tamara: *Health care system in Armenia: Past, present and prospects*, www.wv.tu-berlin.de/diskussionspapiere/2004/dp11-2004.pdf (megnyitva: 2011. 11. 20.)

	HIV fertőzöttek aránya (15-49 év), %	TBC betegek szá- ma, 100 000 főre
Grúzia	0,3	116
Örményország	0,2	49
Azerbajdzsán	0,2	85
Oroszország	n.a.	89

11. táblázat: HIV és TBC betegségek a Kaukázus térség államaiban (2013)

Forrás: Armenia <http://knoema.com/atlas/Armenia>, Azerbajjan <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan>, Georgia <http://knoema.com/atlas/Georgia>, Russian Federation http://knoema.com/atlas/Russian_Federation,
(megnyitva: 2015. 09. 20)

A Kaukázus térség lakosságának megközelítőleg 0,1%-a HIV fertőzött. A lakosság megközelítőleg 86%-a jut egészséges ivóvízhez. A városokban ez az arány 90%, vidéken 82% körül van.²⁵⁴ 1 000 lakosra 4 orvos és 6 kórházi ágy jut átlagosan. Oroszországban 10 kórházi ágy jut 1 000 lakosra, a Transzkaukázusban Azerbajdzsánban 8, Grúziában csak 3 kórházi ágy jut 1 000 lakosra. Összehasonlításképpen Európában 7 kórházi ágy jut 1 000 lakosra.²⁵⁵

A gazdaság rossz állapota nem teszi lehetővé, hogy többet költsenek az egészségügyre. Azerbajdzsánban jobb a helyzet az átlagosnál, mivel a növekvő olajbevételek megteremtették az alapját. A fizetések elmaradása miatt az egészségügyben dolgozók száma is lecsökkent.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kaukázus térség északi részében Oroszország föderatív köztársaság, a Transzkaukázus három állama elnöki köztársaság. A transzkaukázusi államoknak a jelenlegi államforma a kedvező, mivel ki tudják fejezni vele függetlenségüket, és kedvezőtlen Moszkvának, mivel befolyásának csökkenése konfliktusok forrásává válhat. A Transzkaukázusban vannak autonóm köztársaságok, autonóm terület, ami kifejezi az egyes köztársaságok társadalmi tagoltságát, és a különleges státuszú területek magukban hordozzák egy esetleges függetlenedési válság kialakulását újra.

A Kaukázus térség északi része az Észak-Kaukázusi Szövetségi Körzet szervezetén belül illeszkedik az Oroszországi Föderáció közigazgatása rendszerébe. A Transzkaukázus független köztársaságai ugyan önálló közigazgatási rendszert építettek ki, de sok a hasonlóság

²⁵⁴ i.m.

²⁵⁵ I.m.

és ezer szállal kötődnek Oroszországhoz. Csecsenföld számára vonzó a három transzkaukázusi köztársaság államformája, mivel ő is szeretné a saját államának irányítását magánál tudni. Ez az orosz vezetés számára elfogadhatatlan. A függetlenségi kérdés nem zárult le és válságokat okozhat. Mind a mai napig katonai közigazgatás van a köztársaság területén a Szovjetunió felbomlását követő fegyveres konfliktusok miatt, amelyből az 1999-ben kiújult összecsapások a mai napig nem zárultak le.

A térség lakossága közel 31 millió, Oroszország legsűrűbben lakott területe. Az európai átlag alatti népsűrűség a jellemző a térségben. A Kaukázus térségben ma élő lakosság az évezredek során, számtalan népvándorlási hullámban érkezett, elüldözött, kiirtott, kitelepített, asszimilálódott közösségek keveredése során alakult ki. A térség lakosságának eloszlása nem egyenletes, a síkságokon és a hegylábi térszíneken él a lakosság zöme, a közép- és magashegységekben élő lakosság száma alacsony. A létszámában nem, de hagyományaiban és az önállóság megtartásáért mindenre képesek, a Magas-Kaukázus magasabb térszínei kisebb településein élő közösségek, akik szállásterületét egyetlen hódító birodalom sem tudta elfoglalni, sok konfliktus okozói voltak a történelem során és ma is azok.

A domborzati viszonyokon kívül a különböző etnikai és vallási szokások is befolyásolják a népsűrűséget, a mozlim vallást gyakorló országokban a népsűrűség magas, míg a keresztény országokban alacsonyabb. A lakosság nagyobb része él városokban, a legjobban városiasodott köztársaság Csecsenföld. Az itt élő nagyszámú etnikum, az eltérő kultúrájú népek eltérő szokásai a közösségek életének színesítése helyett, visszatérő konfliktusok forrását jelentik. Az etnikumok szűkebb-tágabb közösségei által az évezredek során elszenvedett sérelmek kohéziós erőt jelentenek a megszálló hatalmak, más kultúrák, nemzetiségek, vallási felekezetek ellen.

A konfliktusok nem csak országok, nemzetiségi, vallási közösségek, hanem az egyes nemzetiségi és vallási közösségen belül, a szélsőséges csoportok és a többség között is kirobbanhatnak. A merényletek sem a térségen belül, sem kívül nem élvezik a társadalom szimpátiáját, a hatóság, a békés lakosság bizalmatlanságát, ellenszenvét, ellenintézkedéseit váltják ki. A térségben zajló etnikai, vallási és fegyveres konfliktusok a térség minden országában belső és külső migráció okozói voltak. Az anyaországból távozó értelmiség, fiatal férfiak hiánya feszültséget jelent a közigazgatásban, az oktatásban, az egészségügyi ellátásban, a honvédelemben és az újjáépülő gazdaság beindításában. A célországban a romló életszínvonal, a magas munkanélküliség mellett a menekültek elhelyezése, ellátása, részükre munka biztosítása jelenti a gondot. Más nemzetiségű, nagy létszámú menekült esetén további feszültségek forrá-

sa az adott nemzetiség nagyobb jogainak, vagy autonómiájának követelése, különösen, ha ezt a kibocsátó, vagy harmadik ország erkölcsileg és anyagilag is támogatja. A migráció érinti a Kaukázus térséget is, mivel a Közép-Ázsiából Európa és Oroszország felé irányuló embermozgás egy része áthalad a térségen. A csempésztvonalak kiváló lehetőséget kínálnak ehhez, azonban az átalakuló szövetségi rendszer (Grúzia nyugatra tolódásával), valamint a biztonsági kockázatok miatt erősödő határőrizet miatt egyre komolyabb nehézséget okoz a szervezett csoportoknak a hatékony csempészet folytatása.

A vallási törésvonal mozaikosan osztja meg a térség területét, gondolkodás és viselkedés módját. A vallási felekezetekben nem csak egymással szemben, hanem felekezeten belül is konfliktusok forrásai az ortodox és szélsőséges megnyilvánulások, a rendszeresen kiújuló fegyveres harc, az ellenség brutális megsemmisítése. A térségben élő mozlim felekezetek a terroristák kiképzésére, terrorakciók végrehajtására jelentős személyi, anyagi, pénzügyi támogatást kapnak más, hasonló vallású országok állami szerveitől, alapítványoktól, gyülekezetektől és magánszemélyektől. A vallási szokások sok esetben keverednek a kulturális gyökerekkel, egyes vallások, vallási irányzatok esetén a nemzeti öntudat helyett a vallással azonosul a közösség és annak sajátos előírásai szerint éli mindennapi életét.

Az oktatás jelentős konfliktusforrássá lépett elő a Szovjetunió felbomlását követően. Számos iszlám háttérű iskola (medresze) létesült, amelyek sok esetben szélsőséges nézeteket terjesztenek a hallgatók között. A hagyományokra épülő *adat* és az iszlám *saría* közötti ellentétek számos feszültség forrásai voltak. A menekültek és a vallási iskolák a *saría* erősödését hozták magukkal. A fegyveres konfliktusok által érintett térségekben az oktatás szünetel az infrastruktúra elpusztulása, a harcok, és a lakosság elmenekülése miatt. Amennyiben az Iszlám Állam, vagy hasonló szervezetek befolyása növekszik, az oktatási struktúra teljesen átalakul.

A térség magasabb térszíneken lévő települései, és az alacsonyabb térszíneken lévő nagyobb települések soknemzetiségű lakossága között az eltérő kultúra ismétlődő konfliktusok forrása volt.

A térség lakosságának egészségügyi helyzete romlott a Szovjetunió felbomlása óta, újra megjelentek már felszámoltnak hitt járványos megbetegedések. Legrosszabb a közegészségügyi helyzet a fegyveres harcok által legjobban sújtott Csecsenföldön. Azerbajdzsánban viszont javult a lakosság egészségügyi állapota, az ellátó rendszer a nemzeti jövedelem növekedési ütemének arányában nőtt, bár ez még nem mindenhol érzékelhető, különösen a vidéki lakosság körében. Az orvosok és egészségügyi szakállomány létszáma lassan nő, a gyógyszer-

rek jelentős része külföldről, segély formájában érkezik. A kórházi ágyak száma az európai átlaghoz hasonló.

4. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG GAZDASÁGI VISZONYAINAK ELEMZÉSE

„Vad vidék a Kaukázus, ahol emberi ésszel nem lehet kiigazodni: a sötétség birodalma, ahová egymás után küldik a csapatokat, s ahonnan senki sem tér vissza ugyanolyan emberként, ahogy odament.”

Egy orosz tábornok levéldézete a XIX. századból, a Kaukázus meghódítása idején.²⁵⁶

A 4. fejezetben az energia, a nyersanyag, a mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés és a szállítás jellemzőit vizsgálom a Kaukázus térség biztonsági környezetének tükrében. A térségben létminimum alatt él a teljes lakosság 53%-a.

	Gini koefficiens ²⁵⁷ (2013)
Oroszország	39,69
Azerbajdzsán	33,03
Örményország	31,07
Grúzia	42,13

12. táblázat: A Kaukázus térség államainak társadalmi különbségeit mutató adatsor

Forrás: Armenia, http://data.worldbank.org/country/armenia#cp_cc, Azerbajjan, <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan>, Georgia, <http://data.worldbank.org/country/georgia>, Russian Federation, <http://data.worldbank.org/country/russian-federation> (megnyitva: 2015. 07. 18.)

A 12. táblázat azt mutatja, hogy a térség államainak társadalmi különbségei jelentősek mondhatók. A legpolarizáltabb társadalma Grúziának van a vizsgált államok közül. A legkevésbé polarizált népesség Örményországban található, azonban Örményországban a szegények aránya eléri a 32%-ot.

²⁵⁶ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10

²⁵⁷ Gini koefficiens: területi egyenlőtlenségi mutató. Ha értéke 0, akkor nincs egyenlőtlenség a vizsgált halmazban. Maximum értéke 100 lehet, ami a szélsőséges egyenlőtlenséget mutatja. A Gini koefficientst a Lorenz-görbe ábrázolja.

4.1. A GAZDASÁG FŐ JELLEMZŐI

A térség aktív korú lakosságának szektorális megoszlása; primer 42%, szekunder 17%, tercier 41%.²⁵⁸

A Kaukázus térségben a munkanélküliség jelentős méreteket ölt. A 13. táblázat mutatja a Kaukázus térség északi részének munkanélküliségi viszonyait.

A Kaukázus térség északi része Oroszországon belül gazdaságilag is perifériának minősül, ami a gazdasági aktivitásában is megmutatkozik. Azonban mezőgazdasági termelés szempontjából centrumnak minősül, amelyet a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar és gépipar egészít ki. A válságokkal terhelt köztársaságokban a munkanélküliség nagy méreteket ölt (például Ingusföldön és Csecsenföldön a munkanélküliség eléri a 46-47%-ot).²⁵⁹ A térségben a feketegazdaság jelentős aránya miatt nagy „jövedelmek” képződnek az illegális tevékenységekből.

²⁵⁸ http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm (megnyitva: 2012. 05. 12.)

²⁵⁹ C.W. Blandy: *North Caucasus – Negative trends*- Caucasus Series – Research & Assessment Branch, p.7.

	Munkában álló emberek aránya, %	Átlagos havi jövedelem, rubel/fő	Átlagos havi kiadások, rubel/fő	Különbség a bevételek és kiadások közt, rubel/fő	Régió GDP-je, milliárd rubel	A központi költségvetés hozzájárulásának aránya a tagköztársaság költségvetéséhez, %	Oroszország GDP-jéből való részesedés, %
Oroszországi Föderáció	47,9	15 135,8	15 111,2	24,6	28 254,8	n.a.	100,0
Déli Szövetségi Körzet	40,7	11 051,8	11 091,8	-40	2 174,9	n.a.	n.a.
Adygefeld	34,6	7 875,7	6 809,8	1 065,9	29,2	58,1	0,1
Dagesztán	33,4	11 354	9 508,2	1 845,8	166,7	81,3	0,5
Ingusföld	12,9	7 008	2 538,8	4 469,2	14,8	88,3	0,04
Kabard-Balkárföld	35	8 839,1	6 957,2	1 881,9	50,4	73,4	0,2
Karacsáj-Cserkeszföld	38,8	8 914,7	6 480,9	2 433,8	28,2	62,5	0,1
Észak-Oszétia	42	10 228,8	7 505,9	2 722,9	53,7	59,2	0,2
Csecsenföld	18,4	n.a.	n.a.	n.a.	46,8	79,4	n.a.
Krasznodari-határterület	43,5	12 134,3	13 699,4	-1 565,1	655,3	n.a.	2,2
Sztavropoli-határterület	44,6	10 286,7	11 411,6	-1 124,9	221,1	n.a.	0,9

13. táblázat: A Kaukázus térség északi részének néhány jellemző gazdasági statisztikai adata (2009)

Forrás: <http://www.gks.ru/doc2009/rusfig/rus09.zip> (megnyitva: 2010. 02. 21.)

A Transzkaukázusban a munkanélküliség átlagos mértéke 8%. Ennek megoszlása nem egyenletes, Azerbajdzsánban a legkisebb (1%), Grúziában a legmagasabb (16,3%) 2012-ben. A városokban kisebb, vidéken nagy méreteket ölt a munkanélküliség, amely miatt a népesség

jelentős számban vesz részt a feketegazdaságban a megélhetés érdekében.²⁶⁰ A munkanélküliség alakulását 2014-ben a 14. táblázatban mutatom be.

Tartomány/ország	Munkanélküliség
Dagesztán	10,2
Csecsenföld	21,5
Ingusföld	29,8
Észak-Oszétia	8,6
Kabard-Balkárföld	9,5
Karacsáj-Cserkeszföld	13
Krasznodari határterület	5,7
Sztavropoli határterület	5,3
Adygeföld	8,6
Azerbajdzsán	6
Örményország	18
Grúzia	14,6

14. táblázat: A Kaukázus térség munkanélküliségi mutatói (2014)

Forrás: munkanélküliségi adatok országos, régiós bontásban, <http://knoema.com/atlas/Armenia>,
<http://knoema.com/atlas/Azerbaijan>, <http://knoema.com/atlas/Georgia>,
http://knoema.com/atlas/Russian_Federation, (megnyitva: 2015-09-20)

Az adatsorok azt mutatják, hogy a munkanélküliség növekedett a térség lakossága körében, ami a világgazdasági válság elmélyülésével is magyarázható.

²⁶⁰ http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm (megnyitva: 2012. 05. 12.)

Tartomány/ország	GRP/fő, \$ (2013)
Dagesztán	2 194
Csecsenföld	1 336
Ingusföld	1 524
Észak-Oszétia	2 401
Kabard-Balkárföld	1 991
Karacsáj-Cserkeszföld	2 011
Krasznodari határterület	4 551
Sztavropoli határterület	2 586
Adygeföld	2 441
	GDP/fő, \$ (2014)
Azerbajdzsán	7 902
Örményország	3 121
Grúzia	3 699

15. táblázat: A Kaukázus térség egy főre eső nemzeti jövedelme ²⁶¹

Forrás: egy főre eső nemzeti jövedelem országos, régiós bontásban, <http://knoema.com/atlas/Armenia>, <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan>, <http://knoema.com/atlas/Georgia>, [http://knoema.com/atlas/Russian Federation](http://knoema.com/atlas/Russian_Federation), (megnyitva: 2015-09-20)

A 15. táblázat is azt mutatja, hogy a Kaukázus térség államai között mekkora fejlettségbeli eltérés mutatkozik. A Kaukázus térség északi részében a szegényebb regionális jövedelemmel rendelkező államok mind konfliktusokkal terheltek (lásd részletesen a 6. fejezetben). A kiugró Azerbajdzsán a szénhidrogén készleteinek köszönheti ezt az értéket. A jövedelmi egyenlőtlenségek komoly belső társadalmi feszültségekhez vezethetnek. Az ilyen jellegű probléma a kivándorlás egyik oka, és napjaink növekvő idegengyűlöletéhez hozzájárul.

4.2. ENERGIAKÉSZLETEK, NYERSANYAGOK

A Kaukázus térség északi részének előhegyei is jelentős szénhidrogén készletet rejtnek, elsősorban Csecsenföldön. Az itteni kőolaj nagy mennyiségben tartalmaz könnyűpárlatokat, amely a kerozinyártás alapanyaga. A grozniji kőolajfinomító a szovjet légierő kerozin igényének jelentős részét állította elő.

²⁶¹ Az értékek között eltérések mutatkoznak annak függvényében, hogy milyen forrásból származó adatsorokat veszünk alapul. A feltüntetett adatok a nemzeti, regionális statisztikai hivatalok által közzétett adatok.

A világ kőolaj készletének 18,8%-a található a Kaszpi-medencében, ami 250 milliárd hordó olajnak felel meg.²⁶² Más forrás szerint a készlet 200 milliárd hordónak felel meg.²⁶³ A Fekete-tenger partvidékén Szuhumi, Batumi környékén összefüggő szénhidrogén mezőket tártak fel, azonban ezek az igényeket messze nem fedezik. A Kaszpi-medence kőolaj készletének ~40%-a található Azerbajdzsán területén.²⁶⁴ A világ bizonyított kőolajkészlete 1330 milliárd hordó, amelyből 7 milliárd hordó olaj tartozik Azerbajdzsánhoz.²⁶⁵

A Kaszpi-medence bizonyított földgáz készlete 11 700 milliárd m³, ami a világ készletének 8%-a. Ebből 1550 milliárd m³ esik Azerbajdzsán területére, azaz a teljes medence 12,9%-a. Az újabb kutatásoknak köszönhetően 1 trillió m³-re teszik a földgáz mennyiségét a térségben.²⁶⁶

A Kaszpi térség szénhidrogén készleteinek adatai változnak a megkutatottságnak köszönhetően. Ezt bizonyítja az is, hogy 2011. május 4-én az Magyar Távíratok Iroda közölte Szergej Ivanov miniszterelnök-helyettes bejelentését, amelyben közzétették, hogy a Kaszpi-tenger oroszországi részén 3000 milliárd m³ földgázt és 3 milliárd tonna kőolajat tartalmazó mezőt tártak fel.²⁶⁷

Jelentős szénhidrogén mezők

Azerbajdzsánban jelentős szénhidrogén mezők húzódnak a Kaszpi-tenger alatt. A feltárások napjainkban is tartanak, és jelentős készleteket fedeznek fel.

- 1) Shah Deniz; a világ egyik legnagyobb gázmezője, amelyet 1999-ben fedeztek fel. Megközelítőleg 1 trillió m³ földgázt tárol a mező. A mező 70 km-re délkeletre található Bakutól a nyílt tengeren. A mező 2006-ban kezdte meg a termelést Shah Deniz 1 Állomásról. A termelés 7,36 mrd m³/év földgáz. Hét év alatt 700 km vezetékét építették, hogy a mezőről a gázt eljuttassák a fogyasztókhoz. 2006-tól Azerbajdzsán, Grúzia és

²⁶² Berki Tamás: *Kaszpi-tengeri bonyodalmak*, http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1055#_ftn4, (megnyitva: 2011. 08. 10.)

²⁶³ Bernard, A. Gelb: *Caspian Oil and Gas: Production and Prospects*, Congressional Report Service Report for Congress, September 8, 2006, p. 6., <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS21190.pdf> (megnyitva: 2011. 08. 10.)

²⁶⁴ http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm (megnyitva: 2012. 05. 12.)

²⁶⁵ *Azerbaijan*, <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=AJ#pet>, (megnyitva: 2011. 08. 10.)

²⁶⁶ *Shah Deniz Stage 1*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006668&contentId=7015092>, (megnyitva: 2015. 09. 12.)

²⁶⁷ Berki Tamás: *Kaszpi-tengeri bonyodalmak*, <http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1055>, (megnyitva: 2011. 08. 10.)

Törökország szükségleteinek kielégítéséhez megbízható forrást nyújt.²⁶⁸

- 2) Azeri-Chirag-Guneshli (ACG); tenger alatti kitermelő mező, amely 1997 óta működik. A mező 120 km-re keletre található Bakutól. Az Azeri-Chirag-Gunashli volt az első azeri tenger alatti óriás kőolajmező. A megkutatások mellett napi termelése 660 000 hordó/nap kőolaj és 3,11 mrd m³ földgáz évente. A kitermelés a vízpumpás módszerrel sokat javult. 236 km hosszú vezeték szállítja a kitermelt kőolajt a szárazföldre.²⁶⁹
- 3) Araz-Alov-Sharg; megkutatás, fejlesztés alatt áll a mező. 1400 km² területű olajmező, amely 120 km távolságra található Bakutól. Az olajtartalékok 300 és 800 m között találhatók. Feltételezhetően 2500 és 6500 m közötti mélységben még nagy készletek találhatók.²⁷⁰

²⁶⁸ *Shah Deniz Stage 1*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006668&contentId=7015092>, (megnyitva: 2015. 09. 12.)

²⁶⁹ *Chirag*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006667&contentId=7015091>, (megnyitva: 2015. 07. 24.)

²⁷⁰ *Azerbaijan Oil Contracts*, http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/63_folder/63_articles/63_socar_alov.html, (megnyitva: 2015. 07. 24.)

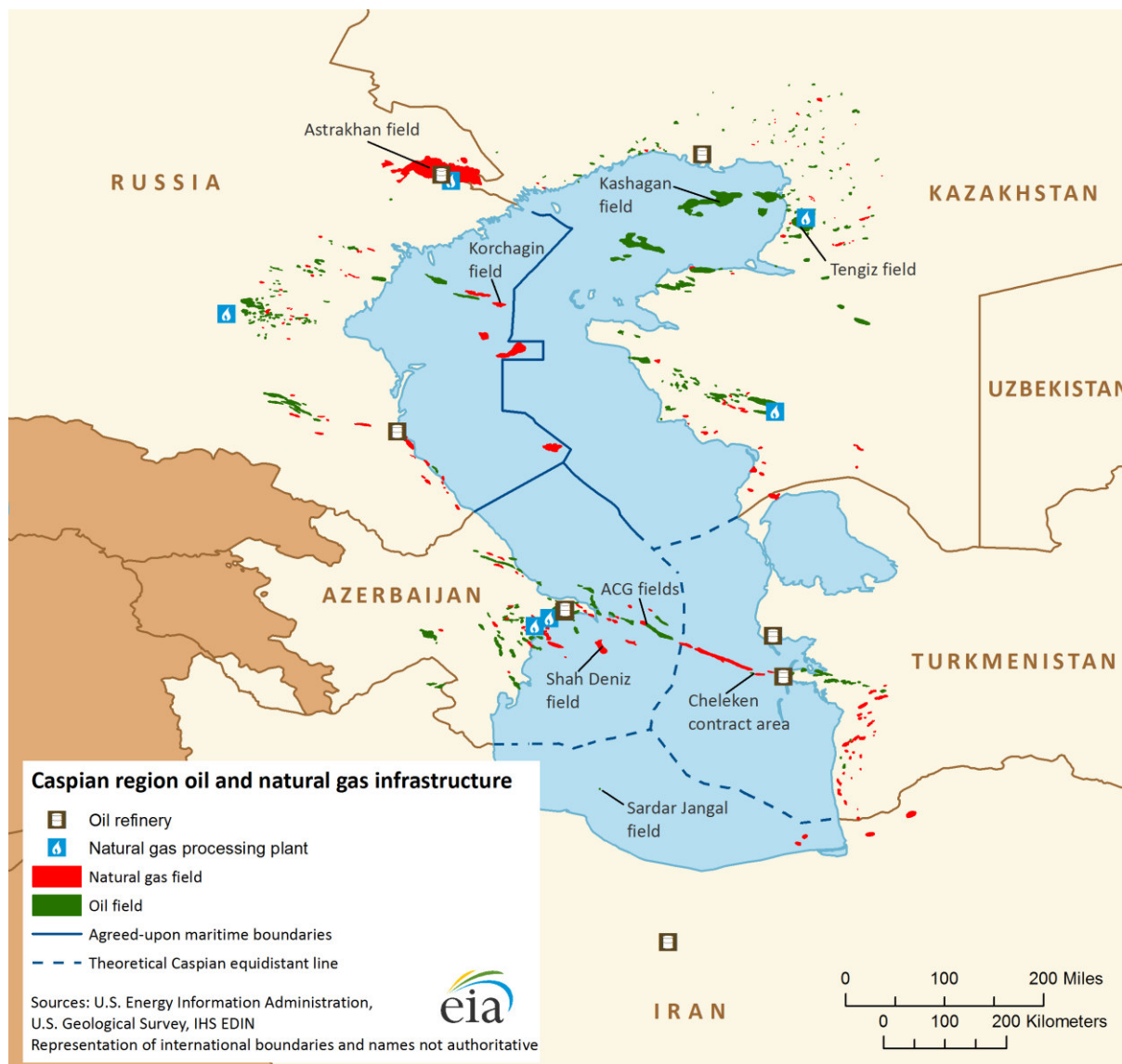
	Kőolaj (ezer hor- dó/nap)	Kőolaj terme- lésből része- sedés, %	Tengeri és szárazföldi termelés %-ban	Földgáz (mrd m3/év)	Földgáz ter- melésből részesedés, %	Tengeri és szárazföldi termelés %-ban
Azerbajdzsán	922	34,86		21,09	29,23	
<i>parti</i>	32		3,47	5,18		24,56
<i>tengeri</i>	890		96,53	15,91		75,44
Oroszország	120	4,54		13,73	19,03	
<i>parti</i>	114		95	13,25		96,49
<i>tengeri</i>	6		5	0,48		3,51
Kaszpi-medence	2645		100	72,18		100
<i>parti</i>	1700		64,27	55,76		77,25
<i>tengeri</i>	945		35,73	16,42		22,75

16. táblázat: Oroszország és Azerbajdzsán szénhidrogén termelése a Kaszpi medencében, 2012

Forrás: *Caspian sea region*, p. 11. és 14., <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> (megnyitva: 2011. 08. 10.)

A Kaszpi medencében két állam, Azerbajdzsán és Oroszország lényeges témánk szempontjából. A rendelkezésre álló adatok alapján Oroszország összes kőolaj termelésének 1%-a, földgáz termelésének 2%-a származik a Kaszpi medencéből.

Azerbajdzsán jelentőségét jelzi, hogy a Kaszpi medence kőolaj termeléséből 34,86%-kal, földgáz termeléséből 29,23%kal rendelkezik (16. táblázat). A kőolaj 96%, a földgáz 75%-a származik a tengeri mezőkről, ami a költségeket jelentősen megnöveli, de óriási készletek vannak a mélyben.

36. ábra: Kaszpi medence szénhidrogén mezői

Forrás: *Caspian sea region*, p.2 <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> (letöltve: 2015. 07. 24.)

Kína egyre nagyobb érdekeltséget szerez a Kaszpi-medence térségében. A kínai érdekltség elsődleges célországai Kazahsztán és Türkmenisztán a szénhidrogénvagyon miatt. A Kaszpi-tenger alatt egyre nagyobb készleteket tárnak fel, ami a kínai kormány és cégek érdeklődését felkeltette. Kína érdeklődése Azerbajdzsán irányába fordult a tenger alatti mezők ki-

termelésének koncessziós jogai miatt. A kínai érdeklődés gondos elemzés eredménye, és igazán 2001 után erősödött fel térség iránt.²⁷¹

Indiának, mint a világ egyik leggyorsabban bővülő gazdaságának, szintén a Kaukázus térségben található szénhidrogénre van szüksége gazdaságának működtetéséhez. Közép-Ázsiában, hasonlóan Kínához, jelentős részesedésre tett szert. A Kaukázus térségbeli indiai szerepvállalást, befektetéseket mind Irán, mind Oroszország támogatja, hiszen a három ország nagyon jó kapcsolatokat ápol, valamint sokrétű, gazdasági, katonai és politikai együttműködési megállapodást kötöttek már korábban egymással.²⁷²

A kőolaj és földgáz mellett fekete- és barnakőszén telepek találhatók a Kaukázus déli előhegyeiben (Grúzia önellátó szénből).

Az energiagazdálkodás alapja a vízi és hőenergia-termelés. A legnagyobb vízerőmű a mingecsauri, teljesítménye 400 MW. A villamos energia termelése főleg közepes és kisebb erőművekben folyik.

A térség egyetlen atomerőműve Örményországban működött. A Metzamor-ban működő atomerőművet 1989-ben leállították. Az erőművet a karabahi háború idején létrehozott blokádnak miatt újraindították. Az EU külön pénzügyi segítséget nyújtott ahhoz, hogy az elavult, csernobili technológiával épült erőművet a kilencvenes években végleg leállítsák. A Transzkaukázus villamosenergia-termelése: 33,221 milliárd kWh, a villamosenergia-fogyasztás 31,982 milliárd kWh. Annak ellenére, hogy a statisztikai adatok szerint több villamosenergiát termelnek, mint felhasználnak, importot is mutatnak a statisztikák, amely alapján szükséges villamosenergiát vásárolni külföldről. A különbözetet Oroszországból, Törökországból és Iránból importálják.²⁷³

A villamosenergia ellátó és elosztó rendszer elavult. A gyakori üzemzavarok és válságok miatt a szolgáltatás, főleg vidéken akadozik.

²⁷¹ Paramonov, Vlagyimir – Sztrokov, Alekszej: *China in Central Asia: Energia interests and energy policy*, CA&CC Press, 2010, Lulea, Svédország, pp.19-21.

²⁷² Mousseau, Michael: *Falling Terrorism and Rising Conflicts: The Afghan Contribution to Polarization and Confrontation in West and South Asia*, Comparative Political Studies, 2005, portal.ku.edu.tr/~mmousseau/mous_cpsreview.pdf, p.3. (megnyitva: 2015. 01. 12.)

²⁷³ www.cia.gov. A statisztikai adatok alapján import is mutatkozik a térségben villamosenergiából.

Ország	fosszilis tüzelőanyag		megújuló energia		Alternatív és nukleáris energia		Energia felhasználás változása 1990-2014
	1990	2014	1990	2014	1990	2014	
Oroszország	93,4	91,1	1,4	0,8	5,2	8,1	-0,4
Azerbajdzsán	99,3	98,5	0,1	0,4	0,6	1,1	-1,7
Örményország	98,1	77,3	0,2	0,3	1,7	22,4	-1,2
Grúzia	88,8	74,5	3,7	8,3	7,5	17,2	-4,4

17. táblázat: Energiatermelés forrása és az energiafelhasználás alakulása 1990-2014 között

Forrás: *Energy Production and use*, <http://wdi.worldbank.org/tables> (megnyitva: 2015. 09. 24)

A térség államainak energiaszektora elavult. Az energiatermelés igazodik a rendelkezésre álló nyersanyagokhoz (pl. Azerbajdzsánban a szénhidrogén vagyona támaszkodva hőerőművek szolgáltatják az energia szinte 100%-át).

A térségben található ércek: vasérc, molibdén, réz, polimetallikus, barit, arany, ezüst, ólom, cink, talk, higany, alunit-pala. Jelentősek a színesfém előfordulások, azonban az igényeket nem fedezik.²⁷⁴ Nagy kiterjedésű sótelepek vannak a Kaukázusban.²⁷⁵

A vulkanikus folyamatok és a folyamatos tektonikus mozgások miatt, szinte minden fajta kőzet megtalálható. Az építőiparnak is nagy mennyiségű alapanyag áll rendelkezésre fehér-, rózsaszín- és sárga márvány, valamint tufa, mészkő, mésztufa, dolomit, kavics formájában.²⁷⁶ Az építőanyagok exportra kerülnek.

²⁷⁴ Hosszú István: *Grúziáról röviden*, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.4. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

²⁷⁵ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, p. 6 (megnyitva: 2007. 12. 03.)

²⁷⁶ Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003 és Stefancsik Ferenc: *Az Örmény Köztársaságról*, in *Új Honvédségi Szemle*, 2005/3., http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/az_ormeny_koztarsasagrol (megnyitva: 2007. 08. 10.)

4.3. MEZŐGAZDASÁG

A Kaukázus térség északi részének mezőgazdasága képes eltartani az ott élő lakosságot, Oroszország déli termékeny mezőgazdasági zónájához tartozik. A Transzkaukázus mezőgazdasági termelése az élelmiszerigényeket nem képes fedezni. A térség köztársaságai élelmiszer importra szorulnak.

1991 után súlyos helyzet állt elő. Az elhanyagolt mezőgazdaság, elavult ipari szektor volt a jellemző.

A szárazság miatt gyakran szükséges a szántók öntözése az egész térségben. A kiépített víztározónak és a csatornarendszernek köszönhetően a folyóvölgyek viszonylag széles sávja öntözhető.

Legnagyobb területen gabonaféléket termesztenek. A búza termésátlaga alacsony, a megtermelt mennyiség nem fedezi a szükségletet. Számottevő a kukorica- és árpatermesztés. Jelentős a szőlő, gyümölcsfélék, dinnye, dohány, zöldség, kenaf, földimogyoró, szezám termesztése. Lenkorán térségében szubtrópusi kultúrák (tea, tung, citrusfélék) termesztése a jellemző.²⁷⁷

A Transzkaukázusban a szubtrópusi tengerparti részen ültetvényes gazdálkodás alakult ki magas specializációval. A Kura folyó alföldje és Azerbajdzsán délnyugati körzetei jelentős gyapottermesztő vidékek, ahol öntözéses földművelés folyik. A dohány elsősorban a Lenkoráni-alföldön és az előhegyek térségében terem. A kontinentális területeken már nincsenek ültetvények. A szántóföldi növénytermesztés a meghatározó. 1300-1700 m magasságokban még gyümölcs-, szőlő-, dohánytermesztéssel foglalkoznak. 1600-2200 m magasságig gabona, cukorrépa, burgonya és zöldségfélék termeszthetők.²⁷⁸

A Kaukázus-hegységben legeltető állattartás alakult ki.²⁷⁹ Az állattenyésztés csak 30%-át adja a mezőgazdaságból származó bevételeknek. Főleg szarvasmarhát, juhot és kecskét tenyésztnek, továbbá a hagyományos selyemhernyó-tenyésztés érdemel említést. Nagy jelentőségű a halászat a Kaszpi-tengeren. Különösen értékes a tokhal, amit főleg a kaviár mi-

²⁷⁷ http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm (megnyitva: 2012. 05. 12.)

²⁷⁸ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs, 1999;

²⁷⁹ Hosszú István: *Grúziáról röviden*,

http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsegi_szemle/gruziarol_roviden, p.4. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

att halásznak.²⁸⁰ Az állattenyésztés terén a fő tenyészállatok a juh, szarvasmarha, kecske és sertés. A 2000 m feletti legelőkön a juhtenyésztés a jellemző.²⁸¹

A magas mezőgazdasági dolgozók arányát (42%) az magyarázza, hogy a szovjet időkben nem fordítottak figyelmet az ágazatra. A Szovjetunió felbomlása utáni válságban fejlődésnek indult a mezőgazdaság és a munkanélküliek nagy számának biztosított megélhetést. Sokan csak azért dolgoznak a mezőgazdaságban, mert egyszerűen nincs más kereseti lehetőség.

A birtokok elaprózottak, a birtokviszonyok nem teljesen tisztázottak. Sokféle terméket állítanak elő, nem a monokultúra a jellemző. Azerbajdzsánban közel 1 millió ha területet vontak ki a termelésből a szikesedés és a mocsarasodás miatt, amit a Kaszpi-tenger vízszintjének emelkedése okozott.²⁸²

Tartomány/ország	Mezőgazdasági terület, %	Erdősültség, %
Dagesztán	6,6	10,6
Csecsenföld	14,5	21,2
Ingusföld	18,8	21,9
Észak-Oszétia	21,1	24,1
Kabard-Balkárföld	23,6	15,3
Karacsáj-Cserkeszföld	9,9	30,0
Krasznodari határterület	48,4	20,2
Sztavropoli határterület	45,4	1,6
Adygeföld	30,2	36,7
Azerbajdzsán	57,7	11,3
Örményország	59,1	8,9
Grúzia	35,5	39,4

18. táblázat: A Kaukázus térség államainak és tartományainak mezőgazdasági tevékenységre alkalmas és erdőterületek aránya (2014)

Forrás: Armenia, <http://knoema.com/atlas/Armenia>, Azerbajdzsán, <http://knoema.com/atlas/Azerbajdzsán>, Georgia, <http://knoema.com/atlas/Georgia>, Russian Federation, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federaton> (megnyitva: 2015. 09. 20)

²⁸⁰ i.m.

²⁸¹ Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs, 1999;

²⁸² i.m., pp.216-217.

A 18. táblázat a térség államait, valamint az Észak-Kaukázus köztársaságainak a mezőgazdasági területeit mutatja be. A térség mezőgazdasági adottságai eltérőek, ahogy a köztársaságokban a mezőgazdaság számára rendelkezésre álló területek aránya is.

Ország	Csapadék, mm	Termőföld, %
Oroszország	460	7,3
Azerbajdzsán	447	22,9
Örményország	562	15,7
Grúzia	355,7	5,8

19. táblázat: A Kaukázus térség államainak csapadék viszonyai és a termőföld aránya (2014)

Forrás: *Average precipitation in depth (mm per year)*, <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.PRCP.MM>, *Arable land*, <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.ARBL.ZS>, (megnyitva: 2015. 09. 20)

A 19. táblázat a térség csapadékviszonyait mutatja be, ami a mezőgazdasági termelés egyik alapfeltétele. A táblázatból ugyancsak kitűnik az, amit a 2. fejezetben bemutattam, hogy a térségben nyugatról kelet felé csökken a csapadék mennyisége.

4.4. IPAR

A Szovjetunió fennállása során jelentős iparosítás következett be a térségben. Ebben az időben az elektronika, gépipar, vegyipar, textilipar és az élelmiszer feldolgozás volt a fő profil, import nyersanyagokra támaszkodva. Az ipar fejlesztése következtében egy energia- és nyersanyag pazarló gazdasági struktúra alakult ki, amely a hagyományok alapján kialakult ipari szerkezetet háttérbe szorította.

A térség gazdasága nehézségekkel küzd; vontatottan halad a privatizáció, és a külföldi tőke főleg az energia- és pénzügyi szektorba fektet be. A privatizációt kiemelt nemzeti érdekként kezelik. A szovjet időkben kiépített ipari szerkezet jelentősen megváltozott napjainkra.

Napjainkban az ékszerészet, turizmus, információs és kommunikációs technológia fut fel a legjobban, és húzza maga után a gazdaságot. Jelentős a gépgyártás és az elektronikai ipar. A kézműiparnak (szőnyegszövés, aranyművesség) nagy hagyományai vannak.²⁸³ A térségben az elektromos berendezések gyártásának, gépiparnak (szerszámgép-, bányagép-, te-

²⁸³ i.m.

hergépkocsi-, repülőgép-, mozdonygyártás), élelmiszeriparnak, vegyiparnak és faiparnak jelentős központjai alakultak ki.²⁸⁴

A bőrfeldolgozó ipar és a cipőgyártás a hegyvidéki állattartásból származó bőrt használja fel. A fentiekén kívül pamut-, selyem-, dohány-, olajütő és halfeldolgozó üzemek találhatók a városokban.

A Transzkaukázus alapanyaggyártó kohászati ipara jelentős. A legnagyobb kohászati bázis Rusztavi (Grúzia). A város kohói helyi feketekőszénre települtek, minőségi hengerelt acélárut és acélcsövet állítanak elő. A vasércet Örményországból és Krivoj Rog (Ukrajna) környékéről szállítják. Jelentős a mangánérc dúsítás, az ólom-, cink- és rézkohászat. A legfontosabb ipari termékek: műgumi, műszál, műanyag, festék, műtrágya, háztartási vegyszerek, kőolaj-finomítás, acél- és gépgyártás, csőhengertelés, alumínium-feldolgozás, vegy- és textilipari termékek.

Azerbajdzsán tagja a GUAM²⁸⁵ nevű szervezetnek, amelyet Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldávia alkot. A szervezet egyik legfontosabb célja, hogy képes legyen kialakítani egy, a Független Államok Közösségén belüli Oroszországgal szembeni alternatív csoportosulást.²⁸⁶ A szervezetnek inkább katonai jelentősége van, mint gazdasági, mivel ezen keresztül az USA a katonai erejét a posztszovjet térségben tudja reprezentálni. A GUAM legfontosabb törekvései:

- Egymás támogatása a regionális biztonság és stabilitás érdekében;
- Együttműködés az Európa-Kaukázus-Közép-Ázsia korridor létrehozásában;
- A Kaszpi-tenger olaj és gáztartalékainak minél hamarabbi kiaknázása és vezetékek megépítése Európa irányába.²⁸⁷

²⁸⁴ Hosszú István: *Grúziáról röviden*,

http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.4. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

²⁸⁵ GUAM: Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova elnöke 1997. október 10-én Strassbourban aláírta az alapítószerződést. A szervezet neve az országok kezdőbetűjéből tevődik össze. 1998. április 24-én vált teljes jogú tagjává a GUAM-nak Üzbegisztán, és innentől egészen a 2005-ben bekövetkezett kilépéséig a szervezet neve GUUAM volt. Forrás: Toró Tamás: *A GUUAM geopolitikai blokk szerepe és lehetőségei*, www.etdk.adatbank.ro/pdf/tort_toro_2009.pdf, pp.3-4. (megnyitva: 2012. 03. 20.)

²⁸⁶ Vass András: *A Kaukázus térségének aktuális kérdéseiről*, http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kaukazuos_tersegenek_aktualis_kerdeseirol, (megnyitva: 2005. 06. 23.)

²⁸⁷ Toró Tamás: *A GUUAM geopolitikai blokk szerepe és lehetőségei*, www.etdk.adatbank.ro/pdf/tort_toro_2009.pdf, p.4. (megnyitva: 2012. 03. 20.)

A korrupció nagy volumenű, a szervezett bűnözés mindent behálóz, a feketegazdaság virágzik. Ezek együttesen hosszú távra megbélyegzik a térséget és megbénítják fejlődését.

4.5. KOMMUNIKÁCIÓS RENDSZER

A kommunikációs rendszerről csak a Transzkaukázusból állnak rendelkezésre adatok. 2 686 200 vezetékes telefonvonalat (2009), 16 158 000 mobiltelefont (2010) tartottak nyilván a Transzkaukázus államaiban. A szolgáltatás 90%-ban magántulajdonban van. Korszerű telekommunikációs rendszerek csak a fővárosokban és a nagyobb városokban találhatók.²⁸⁸

2010-ben 3 928 200 volt az Internet felhasználók száma.²⁸⁹

Több földi telepítésű, mikrohullámú vevőállomást akarnak telepíteni a térségbe azért, hogy az orosz nyelvű tévéadások az itteni lakossághoz is eljussanak.²⁹⁰

Modern szatellit állomás a térségben csak egy található.²⁹¹

²⁸⁸ www.cia.gov, A három transzkaukázusi állam statisztikai adatai alapján.

²⁸⁹ i.m.

²⁹⁰ i.m.

²⁹¹ i.m.

Tartomány/ország	Korrupciós helyezés			Sajtószabadság	
	2014	2010	2005	Internet	Média
Dagesztán	136	154	126	részben szabad	nem szabad
Csecsenföld					
Ingusföld					
Észak-Oszétia					
Kabard-Balkárföld					
Karacsáj-Cserkeszföld					
Krasznodari határterület					
Sztavropoli határterület					
Adygeföld					
Azerbajdzsán	126	134	137	részben szabad	nem szabad
Örményország	94	123	88	szabad	nem szabad
Grúzia	50	68	130	szabad	részben szabad

20. táblázat: A korrupció és a sajtószabadság helyzete a Kaukázus térségben

Forrás: <https://freedomhouse.org/country/russia>, <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan>, <https://freedomhouse.org/country/armenia>, <https://freedomhouse.org/country/georgia> (megnyitva: 2015. 09. 20)

A Kaukázus térség egyik legnagyobb problémája a korrupció, amely az egész társadalmat átszövi. A 20. táblázatban azt mutatom be, hogy 2005 után hogyan alakult három vizsgált időszakban a vizsgált államok korrupciós indexe. A legkisebb változást Azerbajdzsán mutatta, de a leglátványosabb mozgás Grúziában volt tapasztalható, ami a politikai irányváltás és bizonytalanság következményének tudható be.

A sajtó szabadsága egyik mérési eszköz arra vonatkozóan, hogy az adott állam mennyire tekinthető demokratikusnak, vagy mennyire autokrata. A legdemokratikusabb államnak a térségben ebből a szempontból Grúzia tekinthető. Összességében az mondható el, hogy az állami vezetés teljes kontroll alatt tartja a médiát, függetlenül annak mértékétől. Nem beszélhetünk teljes demokratikus berendezkedésről, ennek kialakulása még várat magára.

4.6. KÖZLEKEDÉS, SZÁLLÍTÁS

A térség vasúthálózatának hossza 10 930,5 km, amelyből 6357,5 km a Kaukázus térség északi részére, 4573 km a Transzkaukázusra esik. 9452,5 km széles nyomtávú (1,520 m),

1478 km keskeny nyomtávú (0,912 m). Villamosított vonal 6667 km, hagyományos vonal 4263,5 km. A Fekete-tenger mentén húzódó vasútvonal jelenti a legfontosabb nyugati irányú kapcsolatot. A hálózat ezen a pályán keresztül kapcsolódik a kelet-európai fővonalakhoz. A fő közlekedési eszköz, amely a teherszállítás 70%-át bonyolítja le. Baku forgalmas kikötőjéből tengeri úton el lehet jutni oroszországi, közép-ázsiai és iráni célállomásokig is. Néhány nyomvonal jelenleg nem üzemel.²⁹²

A Transzkaukázus közút hálózatának hossza 88 276 km, amiből 44 262 km burkolattal rendelkezik, burkolat nélküli 44 014 km, ennek nagyobb része földút, amely a hegyekben jellemző. Nem sűrűn hálózák be a térséget a közlekedési vonalak. Ennek elsősorban természeti okai vannak, mivel a Kaukázus térséget döntően hegyvidék borítja. A közlekedési hálózata a folyóvölgyekre, a hágókra, völgyekre korlátozódik a hegyekben. A térségben a főváros és a tengerparti városok közlekedés centrikussága jellemző.²⁹³

A közutak fő iránya megegyezik a vasútéval. A főtengely Ny–K irányú, párhuzamos a transzkaukázusi vasútvonallal. A Kresztovij-hágón vezet át Tbiliszit Vlagyikavkazzal összekötő „grúz hadi út”, a Mamiszoni-hágón átvezető „oszét hadi út” Alagirt és Kutaiszit köti össze, továbbá a Kluhorszki-hágó Szuhumit kapcsolja össze a Sztavropoli-határterülettel. A legmagasabb hágó, a Rokszkij Dél- és Észak-Oszétia közt teremt kapcsolatot. A jelentős tengerszint feletti magasság és a több hónapos téli hóborítás miatt azonban a hágókon a forgalom korlátozott.²⁹⁴ A Kaukázus hágói magasak, néhány példa: a Szent Kereszt (Kresztovij)-hágó (2379 m), a Mamiszoni-hágó (2818 m), a Rokszkij-hágó (2996 m), fontos közlekedési folyosók.²⁹⁵

A közlekedési rendszerben fontos szerepet kapnak a hidak. A Kaukázus térség északi részében az alábbi hidak találhatók: Kuma folyó: 2 db 1 vágányú vasúti híd, 8 db gyalogos híd, 3 db vasúti híd 2 vágányú, 10 db korlátozott teherbírású híd, 50 db közúti híd. Terek folyó: 15 db közúti híd, 2 db 2 vágányú vasúti híd, 4 db korlátozott teherbírású híd, 1 db gyalogos híd. Kubány folyó: 38 db közúti híd, 3 db 2 vágányú vasúti híd, 1 db korlátozott teherbírású híd.

²⁹² www.cia.gov és *North Caucasian Railways*, http://www.eng.rzd.ru/page.html?nav_id=180

²⁹³ www.cia.gov

²⁹⁴ Hosszú István: *Grúziáról röviden*, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.5. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

²⁹⁵ *Hadi utak*; <http://www.answers.com/main/ntquery?dsid=2040&dekey>; és Hosszú István: *Grúziáról röviden*, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.5. (megnyitva: 2007. 09. 18.)

A Transzkaukázusban az alábbi hidak találhatók: Kura folyó: 32 db közúti híd, 5 db 2 vágányú vasúti híd. Araksz folyó: 18 db közúti híd (2 db felrobbantott), 1 db 2 vágányú vasúti híd, 1 db kétvágányú vasúti híd, 4 db korlátozott teherbírású híd. Rioni folyó: 22 db közúti híd, 1 db 2 vágányú vasúti híd, 2 db korlátozott teherbírású híd, 2 db gyalogos híd.²⁹⁶

A térség kikötőkkel is rendelkezik, mivel két tenger is határolja

A Kaukázus térség északi részének fontos kikötői: Novorosszijszk, Tuapsze, Gelendzsik, Anapa. Ezek a kikötők a Fekete-tenger partján találhatók. Az Azovi-tenger partján a következő fontosabb kikötők találhatók: Jejszk, Golubickaja, Primorszko-Ahtarszk. A Kaszpi-tenger melletti kikötők: Kaszpijszk, Derbent, Mahacskala.

A Transzkaukázus legfontosabb kikötői Batumi, Poti, Szuhumi (Fekete-tenger melletti kikötők). A Kaszpi-tenger mellett az alábbi kikötők találhatók: Baku, Aljat, Lenkorán, Szumgait, amelyek jelentős forgalmat bonyolítanak le.

Azerbajdzsán tengeri flottája 92 hajóból áll, amiből 48 db tanker, 27 db szállító, 9 db személy és teherszállító, 3 db speciális tanker, 3 db roll on/roll off, 2 db személyszállító. Grúzia tengeri flottája 193 db hajóból áll, amiből 151 db teherszállító, 18 db ömlesztett áruszállító, 7 db roll on/roll off, 3 db vegyi tanker, 3 db személy és teherszállító, 3 db tanker, 2 db hűtőhajó, 2 db járműszállító, 2 db konténerszállító, 1 db folyékonygáz szállító, 1 db szállító. Az orosz flottának csak kis része található a Kaukázus térségben.²⁹⁷

A Transzkaukázusban 71 repülőtér van. Ezek közül 59 beton kifutóval rendelkezik. A kifutópálya hossza szerint ezek bontva: 3047 m feletti 5 db; 2438-3047 m hosszú 15 db; 1524-2437 m hosszú 22 db; 914-1523 m hosszú 13 db, 914 m alatti 4 db. 12 db repülőtér nem rendelkezik szilárd kifutópályával. Ezek hossz szerinti osztályozása: 1524-2438 m közti 1 db; 914-1524 m közti 3 db; 914 m alatti 8 db.²⁹⁸ Ezeken kívül még van 8 helikopter támaszpont is a térségben, ebből 4 a Déli Katonai Körzet parancsnokságához tartozik a Kaukázus északi részében.

A térségen átvezet az "Európa-Kaukázus-Ázsia közlekedési folyosó" – TRACECA (Transport Corridor Europa-Caucasus-Asia). A Kis-Kaukázust sok hegyi út szeli át. A fontosabb utak Jereván-Szevan-Tbiliszi, illetve Kumairi (korábban Leninakan) és Tbiliszi, továbbá

²⁹⁶ Google Maps és Google Earth.

²⁹⁷ Oroszország tengeri flottája 1 097 db hajóból áll, amiből 634 szállító, 236 db tanker, 77 db hűtőhajó, 39 db kombinált érc/olajszállító, 38 db vegyi tanker, 22 db ömlesztett áruszállító, 15 db személyszállító, 13 db konténerszállító, 11 db roll on/roll off, 6 db teher és személyszállító, 4 db speciális tanker, 2 db gépjárműszállító, forrás: www.cia.gov

²⁹⁸ Georgia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html> (megnyitva: 2007. 09. 18.)

Nahicsevánon keresztül Iránba, valamint Törökországba vezetnek.²⁹⁹ A TRACECA projekt keretében a Transzkaukázusban a következő nemzetközi logisztikai központokat fogják kialakítani nemzetközi pénzügyi támogatással: Azerbajdzsánban Aljat,³⁰⁰ Örményországban Jereván (Zvanost Nemzetközi Repülőtéren) és Gümri,³⁰¹ Grúziában Poti és Batumi.³⁰²

A Kaukázus térség területén évezredes kereskedelmi útvonalak haladnak keresztül, amelyek közül az egyik legfontosabb a most újjászületőben lévő, TRACECA-ra keresztelt kereskedelmi útvonal.

²⁹⁹ *Transportation network in the Caucasus ecoregion*, http://maps.grida.no/go/graphic/transportation_and_communication_links_in_the_southern_caucasus_2004 (megnyitva: 2015. 09. 24.)

³⁰⁰ *At the cross-roads of development*, www.enpi-info.eu/files/features/FT08%2520east%2520Azerb%2520EN.pdf (megnyitva: 2015. 09. 24.)

³⁰¹ *Transport Sector in Armenia*, www.osce.org/eea/76425 (megnyitva: 2015. 09. 24.)

³⁰² *Overview of transportation and logistic sector in Georgia*, pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADQ687.pdf (megnyitva: 2015. 09. 24.)

37. ábra: A Kaukázus térség közlekedési és kommunikációs hálózatai

Forrás: Transportation network in the Caucasus ecoregion, http://www.grida.no/graphicslib/detail/transportation-network-in-the-caucasus-ecoregion_f88c, (letöltve: 2015. 09. 24)

A TRACECA a régi Selyemút nyomvonalán haladna, és nagy valószínűséggel komoly fejlődési lehetőséget hordoz magában a térség államai számára. Amíg a Kaukázus térség a világ egyik legforróbb helye lesz (katonailag), addig komoly előrelépésről nem beszélhetünk, hiszen a kereskedelem, és ezzel együtt a fellendülés legnagyobb hátráltatója pontosan a térség konfliktusaiban keresendő. Az EU kiemelt fontosságúnak tartja a térség országainak szerepét, és törekszik a kapcsolatok építésére. A TACIS-program³⁰³ segítségével sikerült az Európa–

³⁰³ TACIS-program: Technikai Segítségnyújtás a Független Államok Közösségének. Az Európai Bizottság 1991-ben indította el a programot annak érdekében, hogy a FÁK országoknak segítséget nyújtson a piacgazdaságba való átmenetben. Forrás: *A TACIS (Technikai Segítségnyújtás a Független Államok Közösségének) program működése az Európai Unióban*, www.mfa.gov.hu/NR/rdoonlyres/1D2B2C16-8BA9-4483-BE55-B7B7B4A95533/0/TACIS.pdf (megnyitva: 2015. 09. 24.)

Kaukázus–Közép-Ázsia (TRACECA) szállítási folyosó működését elindítani. A program megvalósítása azonban lassan halad.³⁰⁴

A térségben 6541 km hosszú gázvezeték és 3446 km olajvezeték található.³⁰⁵ A Kaukázus térség egyik gazdasági jelentőségét az itt található szénhidrogén vagyon és csővezeték-rendszer adja. A világban egyre inkább felértékelődnek azok az államok, térségek, amelyek a globális energiaellátásban jelentős szerepet játszanak. Mára prioritást kapott a biztonságpolitikai kihívások között az energiabiztonság, az energiahordozókkal való megfelelő, folyamatos és stabil ellátottság, ami a gazdasági fejlődés elengedhetetlen feltétele. Korábban jelentős beruházásokat terveztek a Kaukázus térségében, amelyek olyan vezetékrendszerek kialakítását célozták, amelyek a térségbeli szénhidrogéneket az európai piacra továbbítják (Nabucco, Kék Áramlat). A szénhidrogénvezetékek szempontjából ugyanez a helyzet, azaz jelentős szállítórendszerek haladnak a fogyasztók felé.

A szovjet időkben építették ki a ma létező vezetékrendszerek többségét. Ezek a rendszerek a szovjet/orsz rendszerekkel vannak összeköttetésben, és az új beruházások ezektől való függetlenedést célozzák. Az Oroszországtól való jelentős függőséget szeretnék csökkenteni az európai államok vezetői.

Az új vezetékhalozatok kialakításának egyik fontos állomása Törökország, amely közvetlenül a Kaukázus térség szomszédságában helyezkedik el.

Törökországon a következő kőolaj-és földgázvezetékek haladnak keresztül, illetve tervezik a jövőbeli megvalósításukat:

Földgázvezetékek

Nabucco-vezeték

A tervek szerint Törökországból Ausztriába továbbította volna a földgázt, amelynek betáplálásában több más rendszer is részt vett volna. A közép-és kelet-európai térség gázellátásának biztosítása több vezetékrendszerből valósulna meg. Ennek jelentősége az, hogy az EU-nak Oroszországtól való energiafüggősége csökken, biztosítva egy alternatív ellátási útvonalat. A rendszer betáplálását a Közel-Kelet, Kaukázus és Közép-Ázsia térségéből valósítanák meg.

³⁰⁴ Hosszú István: *Grúziáról röviden*, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gruziarol_roviden, p.5. (megnyitva: 2008. 01. 04.)

³⁰⁵ www.cia.gov

A Nabucco-vezetékhez a következő további vezetékek csatlakoznának:

1) **Dél-kaukázusi Vezetékrendszer**; a már létező nagy kapacitású, az azerbajdzsáni fővárost, Bakut, Tbiliszin (Grúzia) át a kelet-törökországi Erzurummal összekötő földgázvezeték adná a szállítások északi forrását. BTE (Baku-Tbiliszi-Erzurum) vezetéknek is nevezik. Az azeri készleteket a tervek szerint a Bakut a türkmén Türkmenbaşival összekötő Transzkaszi vezetéken keresztül türkmén és kazah gáz is kiegészítené. Ezek a tervek még korántsem valósultak meg. Az oroszok annak érdekében, hogy pozícióik megerősödjenek, tárgyalásokat kezdtek a türkmén és kazah vezetőkkel, akikkel végül megegyeztek, hogy földgázt az orosz vezetékeken keresztül is juttatnak el Európába.³⁰⁶

Ez egy olyan gázvezetékrendszer, amely az azeri Shaz Deniz mezőről szállít földgázt a fogyasztókhoz. A vezeték a Baku-Tbiliszi-Ceyhan (BTC) nyomvonalát követi, és csatlakozik a török gázelosztó hálózathoz. A vezeték hossza 691 km. 2006. szeptember 30-án jelentették be az első szállítást a vezetéken.³⁰⁷

2) **Ankara-Terbiz vezeték** tervezés alatt áll, és a Nabucco részét képezte volna. A kaukázusi vezetékkel az iráni földgáz Erzurumnál kapcsolódna össze, így onnantól kezdve közösen indulna el a gáz Ankara felé.³⁰⁸

3) **Transzkaszi gázvezeték**; a tervezett vezeték 1641 km hosszú lesz, amelynek kapacitása 30 milliárd köbméter. A Nabucco vezeték egyik betápláló vezetéke lett volna.

Kék Áramlat vezetékrendszer

A Kék Áramlat vezetékrendszerben az orosz gáz diverzifikált útvonalon jutna Európába. Eddig török területekre az orosz gáz csak nagy kerülővel tudott eljutni.

A vezetéknek orosz szemszögből kettős célja van: egyrészt ellátni a nagyfogyasztó Törökországot, másrészt útját állni a Nabucco fejlesztési lehetőségeinek és Magyarorszáig kiépíteni egy vezetékrendszert, amely elláthatja Európát.

³⁰⁶ www.cia.gov

³⁰⁷ *South Caucasus Pipeline*,

<http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006670&contentId=7015095>, (megnyitva: 2011. 08. 10);

³⁰⁸ *Törökország és Európa energiabiztonsága*,

http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=91, (megnyitva: 2011. 08. 10)

38. ábra: A Déli Áramlat és a Nabucco szénhidrogénvezetékek tervezett nyomvonalai

Forrás: *Russia and Turkey's South Stream Gas Deal can Save Europe and the World*,
<http://www.globalresearch.ca/russia-and-turkeys-south-stream-gas-deal-can-save-europe-and-the-world/5421742>
 (letöltve: 2015. 10. 20)

A Kék Áramlat és a Nabucco versengése szembetűnő volt, és valószínűleg a két projekt kivitelezésében való előrelépés után még további viták alakulhatnak ki. Az oroszok eltökéltségét mi sem bizonyította jobban, hogy a Kék Áramlat megvalósítását elkezdték, míg a Nabucco el sem indult. Igaz, a Kék Áramlat kiépítését is leállította az orosz kormány. Oroszország egyértelmű érdeke, hogy Európa legfőbb beszállítója maradjon, ezért mindent megtett a Kék Áramlat sikeréért. A Nabucco célja pontosan az orosz befolyás kiküszöbölése, ezért az EU harcolni fog a Nabucco megvalósításáért. A Kék Áramlat Európát továbbra is kiszolgáltatottá tenné Oroszországgal szemben energiabiztonsági szempontból. Néhány európai uniós ország is kiáll a megépítése mellett, többek között Olaszország. Az olasz kormány be is szállt a Déli Áramlat nevezetű „alvezeték” megépítésének terveibe. Eszerint az orosz gáz a Balkánon keresztül egyenesen Olaszországba jutna el egy vezetékrendszeren keresztül.³⁰⁹

³⁰⁹ *Törökország és Európa energiabiztonsága*,
http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=91, (megnyitva: 2011. 08. 10)

Baku-Astara földgázvezeték

Nahicseván Azerbajdzsántól területileg elkülönült exklávé, amelynek földgázzal való ellátását 2006-ban kezdte meg Irán. A 48 km hosszú vezetéken keresztül látják el az exklávét földgázzal. Azerbajdzsán Iránba szállít gázt, és Irán a területéről továbbít belőle Nahicsevánba.³¹⁰

Gazi-Magomed-Mozdok földgázvezeték

240 km hosszú gázvezeték. A vezeték üzemeltetésére a SOCAR és a Gazprom 2009-ben írt alá megállapodást. 2007-ig Oroszországból érkezett a gáz a vezetéken keresztül Azerbajdzsánba. 2010-től Azerbajdzsánból érkezik a földgáz Oroszországba ezen a vezetéken keresztül. Évente 991 millió m³ földgáz érkezik Oroszországba.³¹¹

Transz-Anatoliai földgázvezeték (TANAP)

A vezetékrendszer építése 2015 márciusában kezdődött el. A tervek szerint több mint 16 milliárd m³ földgázt szállít a vezeték Azerbajdzsánból a világpiacra. Ebből 10 milliárd m³ Európába, 6 milliárd m³ Törökországba kerül leszállításra. A vezetékrendszer kiépítésének ötlete az Isztambulban 2011 decemberében megrendezett 3. Fekete-tengeri Energia és Gazdasági Fórumon merült fel. A tervek szerint 2018-ban érkezik meg a rendszeren keresztül az első gázszállítmány Törökországba.³¹² A vezetéket Dél-Kaukázusi Vezetéknek is nevezik.³¹³

³¹⁰ *Energy profile of Azerbaijan*, <http://www.eoearth.org/view/article/152473/>, (megnyitva: 2015. 10. 02)

³¹¹ i.m.

³¹² *Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP), Turkey*, <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/trans-anatolian-natural-gas-pipeline-project-tanap/>, (megnyitva: 2015. 10. 02)

³¹³ László Sebő-Klára Sipos Kecskeméthy: *Energy security and the Caucasus region*, AARMS, 2009. Volume 8, Issue 3 (2009) p.407.

39. ábra: A Shah Deniz projekt nyomvonala

Forrás: *The Shah Deniz Project: An Opportunity to Rethink European Energy Security after the Crimean Crisis*, <http://chicagojournalfp.com/?m=201412> (megnyitva: 2015. 09. 20.)

Üzemelő kőolajvezetékek

1) Baku-Tbiliszi-Ceyhan (BTC); konzorcium keretében valósították meg a projektet. A vezeték hossza 1768 km, kapacitása 1 millió hordó/nap. A Baku melletti Sangachal terminálnál táplálják be a rendszerbe a kőolajat. Grúzia, Azerbajdzsán és Törökország államfői Isztambulban aláírták BTC vezeték megépítéséhez szükséges jogi-kereskedelmi megállapodásokat. A csővezetéken évente akár 20 millió tonna nyersolajat továbbítanak a földközi-tengeri török kikötő, Ceyhan felé. A vezeték fő tulajdonosa a BP olajtársaság.³¹⁴

³¹⁴ *Baku-Tbilisi-Ceyhan*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006669&contentId=7015093> (megnyitva: 2015. 10. 02.)

40. ábra: A BTC nyomvonala

Forrás: *Baku-Tiflis-Ceyhan Pipeline*, <https://de.wikipedia.org/wiki/Baku-Tiflis-Ceyhan-Pipeline>, (letöltve: 2015. 10. 02)

2) A Baku-Supsa vezetékről 1996. március 8-án írtak alá 30 éves együttműködési megállapodást Eduard Sevarnadze és Ilhan Aliyev közt. 1999 áprilisában kezdte el működését a 824 km hosszú vezeték. Supsa-ban külön 565 millió \$-ért építettek egy terminált, ahonnan tankerekbe szivattyúzzák a nyersolajat. A Baku-Supsa vezeték 220 000 hordó/nap olajt szállít.³¹⁵

3) A Baku-Novorosszijszk vezetéket északi útvonalnak is nevezik. 50-90 000 hordó/nap kapacitással működött, kezdetekben, napjainkban 120 000 hordó/nap a kapacitása. Az észak-kaukázusi konfliktusok miatt 2004 júniusában tolvajok felrobbantották a vezetéket. A hiba elhárítása után 2005 augusztusától csökkentették a vezeték kapacitását. A felszabaduló olaj mennyiséget a BTC-be táplálták. A vezeték hossza 1330 km. Ezzel a veszteségeket akarták

³¹⁵ *Caucasus*, <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caucasus/Full.html> (megnyitva: 2009. 05. 17.)

kiküszöbölni. Ebbe az is belejárt, hogy az oroszok az urali típusú olajjal keverték az azerit, és ezzel a minőségét és az árát csökkentették (3-4 \$/hordóval).³¹⁶

4) Baku-Batumi útvonal; a Baku-Batumi szakaszon az EXXON és az Azpetrol megbízásából vasúton szállítják a kőolajat 120 000 hordó/nap kapacitással.³¹⁷

Tervezett kőolaj vezeték

Transzkaspi olajvezeték; a kazah Aktau városától Bakuig fog tartani a vezeték. A tervezett hossza 700 km. A kazah Kasagan olajmezőről fogja szállítani az olajt, és Bakuban fogják a BTC-be táplálni a kazah olajt, amely így eljut a világpiacra.³¹⁸

A térség kitűnő adottságokkal rendelkezik, hogy kereskedelmi központ legyen. Ennek azonban nagyon komoly akadályai vannak: elavult infrastruktúra, forráshiány, etnikai konfliktusok, bűnügyi helyzet, korrupció, üzemanyag ellátási problémák, több helyen a hiányos hálózat. A nyugat-európai termékeket itt rakodnák ki újra a szárazföldre, és folytatnák útjukat a Közel-Kelet, Közép- és Kelet-Ázsia irányába. A Kaukázus térség ebből a szempontból stratégiai kulcspozícióban van.

4.7. IVÓVÍZ ELLÁTÁS

A térségben az iható víz egyre nagyobb hiánya is komoly problémát okoz. Az ivásra felhasználható vízkészlet 28%-kal, az öntözésre felhasználható 46%-kal csökkent 1990 óta.³¹⁹ A Kaspi térség a világ egyik legszennyezettebb régiója. A rengeteg mérgező anyag, amelyet a vízbe süllyesztettek, a sok szénhidrogén, ami a vízbe került, mind az ökoszisztéma romlásához, pusztulásához vezetett.³²⁰

A térségben az éves vízfogyasztás: Azerbajdzsán 2000 m³/fő, Örményország 960 m³/fő, Grúzia 697 m³/fő.³²¹ A térségben csak Oroszország és Grúzia rendelkezik jelentős ivó-

³¹⁶ i.m.

³¹⁷ Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, p. 8-9.;

³¹⁸ László Sebő-Klára Sipos Kecskeméthy: *Energy security and the Caucasus region*, AARMS, 2009. Volume 8, Issue 3 (2009) pp.403–412.

³¹⁹ Menon, Rajan: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999, p.243.

³²⁰ i.m., p.216-217.

víz tartalékokkal, Örményország és Azerbajdzsán csekély tartalékokkal rendelkezik. Örményországban és Azerbajdzsánban a mezőgazdasági területek öntözése miatt jelentős a vízfogyasztás, ami a jövőben csak emelkedni fog az éghajlatváltozás miatt.

4.8 AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A KAUKÁZUS TÉRSÉG KAPCSOLATRENDSZERE

A Kaukázus térség a Független Államok Közössége (a továbbiakban FÁK), az EU, a NATO, a Taskenti Egyezmény országai, a BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) és az Eurázsiai Gazdasági Unió határán helyezkedik el. A Kaukázus térség északi része, mint Oroszország része, a FÁK, a Taskenti Egyezmény, a BRICS és az Eurázsiai Gazdasági Unió tagjai. A Transzkaukázus államai azonban eltérő orientáltsággal vesznek részt a nemzetközi gazdasági és politikai életben ezeken a szervezeteken keresztül.

A Transzkaukázus térsége és az EU között a kapcsolatok a Szovjetunió felbomlását követően gyorsan fejlődtek. Az 1990-es években az EU létrehozta a TACIS programot, ami egy technikai segítségnyújtás volt a FÁK államainak. Ugyancsak az EU pénzügyi támogatásával indult el a TRACECA és az Államközi Kőolaj és Földgáz Szállítás Európába (INOGATE) projektek. A TRACECA program célja a Moszkva központú és ellenőrzése alatt álló kereskedelmi és energiaszállítási rendszerektől való elszakadás, alternatív útvonalak létesítése, hogy a vérkeringésbe be tudják kapcsolni az energiahordozókban gazdag közép-ázsiai államokat.³²²

Témánk szempontjából vizsgáljuk az EU és a Kaukázus térség kapcsolatait. Az EU és a Transzkaukázus kapcsolatrendszere kiemelkedően fontos a kereskedelem, az energia- és a biztonsági szektor területén. Az EU a bilaterális kapcsolatok terén segíti a demokratikus átmenetet, a piacgazdaság feltételeinek javítását (technikai segítségnyújtás), a konfliktusok megoldását, a gazdasági szektor átalakítását, a biztonsági fejlesztéseket. A három Transzkaukázusi állam 2004-ben lett tagja az Európai Szomszédsági Politikának, 2007-ben a Fekete-tengeri Szinergiának, 2009-ben a Keleti Partnerségnek. Mindegyik az EU által a harmadik országoknak szánt kezdeményezését takarja.³²³

³²¹ Sylvén, Magnus: *Climate change in the Southern Caucasus: Impacts on nature, people and society*, assets.wwf.no/.../climate_changes_caucasus_wwf_2008_final_april_2009.pdf, p.9. (megnyitva: 2010. 03. 25.)

³²² Efe, dr. Haydar: *Foreign Policy of the European Union towards the South Caucasus*, p.189.

³²³ i.m. p.187.

A Fekete-tengeri Szinergiát 2007. április 15-én indították útjára. A résztvevői: Görögország, Törökország, Ukrajna, Moldova, Románia, Bulgária, Oroszország, Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán. Azok az államok, amelyek nem rendelkeznek tengerparttal a Fekete-tenger irányába, azért vesznek részt a programban, mert történelmi hagyományaik, vagy a térségben betöltött szerepük szükségessé teszi. A kezdeményezés a halászat, környezetvédelem, kutatás, oktatás, regionális fejlesztés és politikai párbeszéd elmélyítésére fókuszál.³²⁴

Az EU 2007. évi bővítésével a Kaukázus térség fagyott konfliktusai közel kerültek a külső határokhoz. A megváltozott külpolitikai helyzet miatt az energiabiztonság lényeges kérdéssé vált, és a két ok együtt azt indokolja, hogy az EU jelentős szerepet vállaljon a térség stabilitásában. Az Európai Szomszédsági Politikát azért hozták létre, hogy biztonsági kérdéseket kutassanak, támogassanak. Ezzel az EU-n kívüli országok, térségek biztonsági rendszerét tudják segíteni (pl. határőrizeti fejlesztéseket). Ezzel az eszközzel nem csak a térségen belüli, hanem az EU felé irányuló veszélyforrásokat is csökkenteni lehet.³²⁵

Mind az EU, mind a Transzkaukázus térség lakói úgy tekintenek ezekre az akciótervekre, hogy képes csökkenteni az EU felé irányuló illegális migrációt, a térség stabilitása növekszik, és segíti a demokratikus állam és piacgazdaság kialakulását. A térség lakói egyben úgy tekintenek ezekre az Akció Tervekre, mint felkészülésre az EU tagságra. Az azeri Nemzetbiztonsági Konceptió elsődleges prioritásként nevezi meg a területi integritás helyreállítását, második helyen az euro-atlanti integrációt.³²⁶ Grúzia és Örményország Nemzetbiztonsági Konceptiója is hasonlóan fogalmaz, kiemelve az euro-atlanti struktúrához való közeledést, és a későbbiekben a taggá válást.³²⁷

1994-ben kezdte meg mind három ország a Partnerségi és Együttműködési Megállapodással kapcsolatos tárgyalásokat az EU-val. A megállapodást 1996-ban írták alá, és 1999-ben lépett életbe. A megállapodás lényege, hogy segítse a kétoldalú kapcsolatok fejlődését, a gazdasági élet erősödését, a politikai párbeszéd és kapcsolatok előmozdítását. A kapcsolatok fejlődését mutatja, hogy 2004-re az EU lett a Transzkaukázus államainak fő kereskedelmi partnere. 2009-ben az EU Örményországban 30,4%, Grúziában 29,4% és Azerbajdzsánban 42,8%-kal részesedett a külkereskedelmi forgalomból.³²⁸ Lényeges azonban megjegyezni, hogy az EU-ba irányuló kereskedelem nagy részét csak bizonyos termékek teszik ki az orszá-

³²⁴ i.m. p.194.

³²⁵ i.m. p.188.

³²⁶ i.m.

³²⁷ i.m. p.189.

³²⁸ i.m. p.190.

gok szintjén; Azerbajdzsán esetében kőolaj és földgáz, Grúzia esetében ásványi termékek, Örményország esetében fém és drágakő.

Grúzia és Örményország 2000 óta a WTO tagja, Azerbajdzsán azonban 1997-ben jelezte tagsági szándékát, de ez a folyamat még nem zárult le.³²⁹

Az EU a Kaukázus térség konfliktusait veszélyforrásnak tekinti saját biztonságára nézve. Azonban a megoldásukban játszott szerepe nagyon minimális, korlátozott. Az EU nem rendelkezik jelenleg olyan stratégiával, vagy koncepcióval, amely aktívan segítheti a térség problémáinak megoldását, vagy az EU szerepét meghatározná. Az egyetlen kézzel fogható segítség a Brüsszelből érkező pénzügyi támogatás az említett akció terveken keresztül. Az EU nem rendelkezik olyan stratégiával, amely határainak a védelmét szolgálná, és a szomszédos térségek instabilitását nem is kell említeni. Több vezető politikus is jelezte, hogy amennyiben az EU keleti határainál jelentkező konfliktusok kezelését nem tudja az EU előmozdítani, akkor rövidesen az EU határain belül kell azok következményeivel megküzdeni.³³⁰

A 2009. januári események rávilágítottak arra, hogy az EU tagállamai mennyire függenek az orosz energiahordozóktól. Az orosz-ukrán „vita” arra ösztönözte az EU vezetőit, hogy az energiaellátás szempontjából elmélyítsék az együttműködést a Transzkaukázus államaival. Ehhez az INOGATE program kiváló lehetőséget nyújt. Ebben a programban merült fel a Déli Korridor ötlete, amely alternatív útvonalat jelenthet Európa szénhidrogén ellátásában.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kaukázus térség jelentős energiakészletekkel rendelkezik, amely meghaladja térség igényeit. A kutatások alapján további jelentős készletek feltárása várható. A Kaukázus térség gazdaságának alapja a Kaszpi-medencében található szénhidrogén vagyon. A medence kőolajkészlete a világ olajkészletéből 18,8%-al, a földgázkészlete 8%-al részesedik. Ebből a mennyiségből a vizsgált térség országai közül elsősorban Azerbajdzsán, Dagesztán és Csecsenföld részesül. A medence gáz- és olajmezőinek feltárása napjainkban is tart, egyre nagyobb készleteket prognosztizálnak, ami az energiahíánnyal küszködő, fejlődő és fejlett országok érdeklődésének központjába került. A kitermelt szénhidrogén felhasználói elsősorban az európai országok, az USA, Kína és India. A legnagyobb mennyiség csővezetéken keresztül jut el a felhasználókhoz. Ezek a csővezetékek hálózatok zömmel Oroszország birtokában és üzemeltetésé-

³²⁹ i.m. p.191.

³³⁰ i.m. p.192.

ben az egykori Szovjetunió területén vannak. A fogyasztók érdeke, hogy minél több alternatív forrásból, minél kedvezőbb áron legyenek képesek biztosítani szükségletüket. Ennek érdekében önálló hálózat kiépítését tervezik, amivel képesek beszerzéseiket függetleníteni a kizárólag orosz forrástól, szállítástól. Ezzel szemben Oroszország érdeke a minél magasabb szintű függőség fenntartása Nyugat-Európa ellátásában, az kőolaj és földgáz saját csővezetékrendszeren keresztül történő szállításában. A két érdek ütközése feszültséget okoz a kitermelő, a csővezetékes hálózatot üzemeltető és a felhasználó országok között.

A térség jelentős nyers- és színes érckészletekkel nem rendelkezik, behozatalra szorul. Az import fő forrása Oroszország, illetve a volt Szovjetunió utódállamai.

A Kaukázus térség területének megközelítőleg 25%-a alkalmas mezőgazdasági művelésre. A Kaukázus térség északi része kedvezőbb helyzetben van, a lakosság ellátásán felül képes exportra is termelni. A mezőgazdasági termelés szempontjából az északi rész rendelkezik kedvező adottságokkal, ez a terület gabonából exportra is képes termelni. A Magas-Kaukázus és a Transzkaukázus országainak területe a domborzati és időjárási viszonyok miatt mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas. A Transzkaukázus államai élelmiszer importra szorulnak. A mezőgazdasági ágazatban nagyobb a részesedése az állattenyésztésnek, mint a növénytermesztésnek. Azerbajdzsánban és Grúziában jelentős a szerepe a tengeri halászatnak.

A térség iparára az jellemző, hogy a szovjet típusú nagyüzemek leépültek, helyüket a kisebb üzemek vették/veszik át. A tranzíciós folyamatok során a szovjet típusú nagyüzemek felszámolásai jelentős számú munkanélküli kibocsátását eredményezték. Ez belső társadalmi és gazdasági feszültségek forrása ma is. A kilátástalanság miatt a fekete- és szürkegazdaság aránya jelentős, és a szélsőséges jövedelmi viszonyok további belső társadalmi feszültségek forrása.

Az ipari infrastruktúra a térség egészében elavult, a volt Szovjetunió időszakában épült szocialista nagyüzemek leálltak, illetve a háború sújtotta országokban jelentős károkat szenvedtek, Csecsenföldön szinte teljesen megsemmisültek. Az újjáépítést nehezíti a térség egészét érintő energiahiány, a legnehezebb helyzetben Örményország energiaellátása van, a hiányzó energiát Oroszország biztosítja. Gondot jelent a Transzkaukázus országaiban, hogy lassan halad a privatizáció. Jelentős beruházás a szénhidrogén vagyonnal rendelkező országokban a kitermelés, a szállítás és a petrokémia alapanyaggyártó ágazatban történt. Fontos építőipari beruházások indultak el Azerbajdzsánban, Csecsenföldön, kiemelten Groznij újjáépítésében.

A Kaukázus térség szárazföldi közlekedési adottságai jók, azonban a feltételei már nem kedvezőek a domborzati okok miatt, elsősorban észak-dél irányban. A térség fontos közlekedési utak csomópontja, a közlekedési alágazatok jelentős helyi és nemzetközi áruforgalmat bonyolítanak le. A térség instabilitása, az országok közötti konfliktusok, a lezárt határok lassítják a TRACECA közlekedési korridor korszerűsítését, a modern logisztikai központok kiépítését. A térség a nemzetközi kábítószer-kereskedelem egyik központja, ami jelentős bevételhez juttatja a terrorista csoportokat, és az érdekelt klánok közötti véres, fegyveres leszámolások további konfliktusok forrásai.

A térség a korrupció miatt jelentős károkat, veszteségeket szenved. Az állami berendezkedés kontroll alatt tartja a teljes médiát, így a demokratikus jelleg erősen csorbul. Az interneten keresztül jelentős mennyiségű információhoz jutnak az emberek, de a rendszer hiányosságai miatt kevés emberhez jutnak el. A telekommunikációs ágazatot jelentős mértékben kell fejleszteni, különösen a vidéki térségekben.

A térséggel kapcsolatban az EU nem rendelkezik beavatkozási politikával, cselekvési tervvel. Az EU pénzügyi támogatásai sokat segítettek, segítenek a térség stabilizálásában, de igazi céljukat, a mélyre ható társadalmi, gazdasági és politikai hatást nem érik el, amelyekkel a válságok megoldhatók. Az EU nem kívánja a tagjai között tudni a közel jövőben a térség államait, a bővítés beláthatatlan időre leállt, ami a térség államainak egyelőre kiábrándulást okoz, és az ázsiai gazdasági kezdeményezések felé mozdítja el őket.

5. FEJEZET: A KAUKÁZUS TÉRSÉG KATONAI VISZONYAINAK ELEMZÉSE

*Stratégiánk egyszerű. Ha ránk lőnek egy házból, leromboljuk a házat.
Ha ránk lőnek egy faluból, leromboljuk a falut.*

Gennagyij Trosev altábornagy³³¹

Az 5. fejezetben a Kaukázus térség országainak katonai doktrínáit, személyi állományának, fegyveres szervezetének, haditechnika és felszerelésének, diszlokációjának, térség fegyveres erőinek helyzetét vizsgálom. Az elemzést a fegyverkereskedelemre is kiterjesztem, mivel ez az egyik legnagyobb kihívás a Kaukázus térség számára.

Az oroszok folyamatosan jelen voltak a Kaukázus térségben, mióta az első orosz csapatok megjelentek itt a XVI. században. A cári Oroszországnak már fontos volt, hogy a meleg tengerekhez kijusson. A térség elfoglalása azonban nem ment olyan egyszerűen, ahogy a cári hadsereg vezetése gondolta. Az orosz hadseregnek a hegyi népekkel és a Perzsa, valamint a Török Birodalommal egyszerre kellett megküzdenie.

A sorozatos lázadások miatt az orosz hadsereg folyamatos jelenlétére volt szükség, hogy a térségben fenntartsák az orosz hatalmat. Nagy Péter cár óta az oroszok a kaukázusi határokat folyamatosan tolták déli irányba. Mivel egy lázongó határzónáról van szó, amely a Varsói Szerződés és a Szovjetunió fennállása idején kiemelt határzónának minősült Törökország NATO tagsága miatt, jelentős erőket állomásoztatott itt Moszkva.

A térség a meleg tengerek miatt azért is fontos Moszkvának, mert ezzel közvetlen kapcsolata van a Közel-Kelet felé.

Az orosz jelenlétet nem fogadták el a Kaukázus térség népei, mivel Moszkva nagy elnyomás alatt tartotta őket. Az orosz közigazgatást, nyelvet, politikát kényszerítették az itteni népekre. A hegyi népek híresek voltak a szabadságukról, nem ismertek el egyetlen felsőbb hatalmat sem, így az oroszot sem.

A Kaukázus térségének katonai viszonyait is a kettősség uralja. Ennek megfelelően a térség északi és déli része is külön-külön kerül bemutatásra. A Transzkaukázus három álla-

³³¹ Észak-Kaukázusi Katonai Körzet tábornoka, aki a második csecsen konfliktus elején mondta ezeket a szavakat. Forrás: Meier, Andrew: *Csecsenföld-Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005.

mának fegyveres szervezeti struktúráját részletesen bemutatom. Mivel eltérések mutatkoznak az egyes országok katonai szervezeti felépítésében (pl. félkatonai szervezetek, milíciák), így szükségesnek tartom ennek részletezését.

A *Kaukázus térség északi része* Oroszország része, és a Déli Katonai Körzet parancsnoksága alá tartozik.³³² Déli Katonai Körzet parancsnoksága Rosztov-na-Donuban található. A Körzetet 2010. október 4-én alakították ki elnöki rendelet alapján.³³³

A *Transzkaukázusban* a függetlenné vált köztársaságok az 1992. május 15-én aláírt Taskenti Egyezmény alapján jelentős katonai felszereléshez jutottak a szovjet örökségből.³³⁴ A három köztársaság saját katonai rendszerét a Szovjetunió felbomlását követően alakította ki.

A Taskenti Egyezmény a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének másik neve, az aláírás helyéről nevezték el.³³⁵

A Kaukázus térség katonai viszonyait az alábbi szakaszokra lehet bontani:

- ősidőktől az Orosz Birodalom déli irányú terjeszkedéséig (XVII. század közepéig);
- a Kaukázus térség orosz hadseregek általi elfoglalása és jelenlétük stabilizálása (XVII. század közepétől a XIX. század második feléig);
- az Orosz Birodalom fennhatósága (XIX. század második felétől 1917-ig);
- a Szovjetunió fennállása (1991-ig);
- Szovjetunió felbomlása utáni időszak.

5.1. A KAUKÁZUS TÉRSÉG ÁLLAMAINAK KATONAI DOKTRÍNÁI

A Kaukázus térség északi része Oroszországhoz tartozik. **Oroszország** új katonai doktrínája 2014. december 30-án, a Nemzeti Biztonsági Stratégia 2014. december 31-én lépett életbe.³³⁶ Az orosz katonai doktrína védelmi jellegű. Nagyon fontos eleme, hogy a doktrína

³³² Bagi József: *Oroszország katonapolitikája és az orosz haderő reformja*, <http://portal.zmne.hu/pls/portal/url/ITEM/75BAE32F7B5DC71EE040E0C1044C0AFC> (megnyitva: 2011. 12. 16.)

³³³ *Ministry of Defence of the Russian Federation*, in <http://eng.mil.ru/en/structure/okrug/south/history.htm> (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³³⁴ Safikhanov, Hafiz: *Use of Landmines in Azerbaijan and its Consequences*, <http://maic.jmu.edu/Journal/7.2/focus/hafiz/hafiz.htm> (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³³⁵ Részletesen lásd 5.7 fejezet.

³³⁶ Kureev, Artem: *Russia's new national security strategy has implications for the West*, <http://www.russia-direct.org/opinion/russias-new-national-security-strategy-has-implications-west> (megnyitva: 2016. 06.30.)

kiterjed a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének tagállamaira is. Oroszország úgy tekint a szövetségesei ellen elkövetett bármilyen agresszióra, mintha ő ellene követték volna el, ez a 2009-ben elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégiával összhangban van. A katonai fenyegetések között első helyen említi a NATO-t, és csak utána a nukleáris fegyverek esetleges bevetésével kapcsolatos elveket. A 2000. évi dokumentumhoz képest ebben nem szerepel a preventív nukleáris csapás.³³⁷

Azerbajdzsán katonai doktrínáját 2010. június 8-án fogadta el az azeri parlament. A kialakításában jelentős szerepe volt a 2008. augusztusi grúziai eseményeknek. Az azeri kormány fenntartja magának a jogot, hogy belső feladatokra is alkalmazza a hadsereget *”belső konfliktus fennállása vagy fegyveres lázadás”* esetén.³³⁸ Zahid Oruj szerint a doktrína az ország területi integritásának helyreállítását célozza.³³⁹ A doktrína magában foglalja, hogy *„az Örményország által elfoglalt területek ideiglenesen Azerbajdzsán kormányzati hatáskörén kívül állnak, amely nem csak a nemzetbiztonságban okoz károkat, hanem komoly negatív hatással van a regionális biztonságra. Ez a probléma egyre rosszabbá válik, ahogy a nemzetközi kísérletek nem vezetnek eredményre a válság megoldásában.”* A doktrínában szerepel, hogy *„Azerbajdzsán Örményország által elfoglalt részén etnikai tisztogatási politikát folytat az agresszor, ahol korábban azerik éltek, és az agresszív tevékenység folytatásával a gazdasági és társadalmi infrastruktúra pusztulása megy végbe, ami negatív hatással van Azerbajdzsán nemzetbiztonságára.”*³⁴⁰

Örményország katonai doktrínája 2007. december 27-én lépett életbe. A doktrína tartalmazza, hogy *„Örményország kezeskedik és támogatja Hegyi-Karabah Köztársaság lakosságának a biztonságát és fejlődését”*. Az örmény doktrína szerint erre azért van szükség, hogy megakadályozzák az azeri törekvéseket abban, hogy fegyveres erőt alkalmazzanak a hegyi-karabahi konfliktus megoldásában. Örményország Törökország stratégiai szövetségese, Azerbajdzsán blokádját súlyos problémának tekinti. Örményország az Oroszországgal fenntartott viszonyt tartja a legfontosabb szempontnak, biztonságának garantálásában az Oroszország vezette Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetét látja a legfőbb partnernek. A NATO-val

³³⁷ *The Military Doctrine of the Russian Federation Approved by Russian Federation Presidential Edict on 5 February 2010*, http://www.sras.org/military_doctrine_russian_federation_2010, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³³⁸ *Azerbaijan Adopts Military Doctrine At Long Last*, http://www.rferl.org/content/Azerbaijan_Adopts_Military_Doctrine_At_Long_Last/2066758.html, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³³⁹ *Experts: Azerbaijani military doctrine does not contradict Constitution, Charter of the U.N.*, <http://en.trend.az/news/karabakh/1703909.html>, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁴⁰ *Military Doctrine of the Republic of Azerbaijan – Analyse*, <http://milaz.info/en/news.php?id=6544>, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

való együttműködést is kiemelt szempontként kezelik. A nemzetközi szerepvállalásokon keresztül kívánja Örményország a kapcsolatait elmélyíteni az USA-val és a NATO-val.³⁴¹

Grúzia katonai doktrínával 2014-ig nem rendelkezett. Az ország katonai-biztonsági kérdéseivel kapcsolatban a Nemzeti Biztonsági Konceptió foglalkozott. Ezt a dokumentumot a „rózsás forradalom” után fogadták el közvetlenül. Grúzia azért sem készített külön katonai doktrínát addig, hogy jelezze, különbözik a Transzkaukázus másik két köztársaságától abban, hogy demokratikus biztonsági rendszer működik az országban. Grúzia stratégiai szövetségének tekinti Azerbajdzsánt és Törökországot. Grúzia csak partner országgént és nem stratégiai partnerként említette Oroszországot és Örményországot. A GUAM-ot úgy tekintik, mint a demokrácia megerősödésének legfontosabb eszközét. A legfontosabb prioritásnak a NATO és EU tagság elnyerését tekintik. A grúz Nemzeti Biztonsági Konceptió nem számolt jelentős külső katonai agresszióval, vagy bármilyen katonai válsággal. Ezt a 2008. augusztusi események felülírták, és a Konceptió újragondolására kényszerítették Grúziát. A Dél-Oszétiában és Abháziában létesített orosz támaszpontok a grúz nemzetbiztonságra nézve jelentős veszélyt hordoznak magukban.³⁴²

A grúz Nemzeti Katonai Stratégia egy 16 oldalas dokumentum, amelyet 2014-ben fogadtak el. A dokumentum egy olyan fejlődési sorba illik, amelyet az alábbi dokumentumok alapoztak meg: Nemzeti Biztonsági Konceptió (2008), Veszély Összesítő Dokumentum 2007-2009 (2007), Stratégiai Védelmi Áttekintés (2007). A Nemzeti Katonai Stratégia kiemeli, hogy az ISAF-hoz a legnagyobb hozzájárulást Grúzia adta a nem NATO tagok közül. A Nemzeti Katonai Stratégia hangsúlyozza, hogy *„baráti viszonyt tart fenn a szomszédos államokkal, és védelmi jellegű intézkedéseket foganatosít”*. A nemzetre vonatkozó legfontosabb veszélyeket az alábbiakban fogalmazza meg; az Oroszországi Föderáció által megszállt grúz területek aláássák a nemzeti szuverenitást; a kaukázusi instabilitás; a nemzetközi veszélyek (i.e. további grúz területek elfoglalása a nemzetközi terrorizmus veszélyét fokozza); a kiberterrorizmus; a természeti és humán eredetű katasztrófák.³⁴³

³⁴¹ *Military Doctrine of Republic of Armenia*, www.mil.am/files/mil-doctrine-eng.pdf, p.1.,(megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁴² *Military-doctrinal views of the Republic of Georgia – Analyse*, <http://milaz.info/en/news.php?id=6568>, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁴³ *National Military Strategy*, <http://www.mod.gov.ge/assets/up-modul/uploads/pdf/NMS-ENG.pdf> (megnyitva: 2016. 07. 29.)

5.2. SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY

A kötelező katonai szolgálat időtartama 12 és 24 hónap között változik, azonban a szerződéses állomány is megtalálható. A Kaukázus térség északi részében az orosz hadsereg szerződéses és sorozott állományból tevődik össze. A kötelező katonai szolgálat 12 hónap.

A Transzkaukázus három köztársaságában a kötelező katonai szolgálat a következőképpen alakul: Azerbajdzsánban 18 hónap, diplomásoknak 12 hónap, Örményországban 24 hónap, Grúziában 18 hónap a szolgálati idő.³⁴⁴

A fegyveres erők létszámát a CFE-1A³⁴⁵ szerződésben, 1992-ben meghatározott elvi küszöb szerint állapítják meg az érintett országok.³⁴⁶

A térség haderőinek felépítése a következő:

Oroszország: a Déli Katonai Körzet kötelékébe tartozó erők a következők: Szárazföldi Erők, Légierő, Haditengerészet, Légvédelmi Erők. Nem tartoznak a hadsereg kötelékébe az FSZB³⁴⁷ alakulatai, amelyek a Kaukázus térség északi részében a határőrizeti feladatokat látják el elsősorban. A térségben a Belügyminisztérium alakulatai is jelen vannak, amelyek ugyan csak nem tartoznak a hadsereg kötelékébe.³⁴⁸

Azerbajdzsán: Szárazföldi Erők, Légierő, Haditengerészet, Légvédelmi Erők, Nemzeti Gárda.³⁴⁹

Örményország: Örmény Hadsereg, Légierő, Légvédelem, Határőrség, a Hegyi-Karabahi Köztársaság Védelmi Hadsereg (NKRDA).³⁵⁰

Grúzia: Grúz Fegyveres Erők, Grúz Nemzeti Gárda, Légierő, Haditengerészet, Légvédelmi Erők.³⁵¹

A térség fegyveres erői:

³⁴⁴ [CIA.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/](http://cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/), országok adatbázisa.

³⁴⁵ CFE: az európai hagyományos haderők és fegyverzetek csökkentéséről szóló szerződés. Angolul Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE). A hidegháború utolsó éveiben megállapodás született a varsói Szerződés és a NATO vezetői közt, hogy az Atlanti-óceán és az Ural közti térségben csökkentik a hagyományos katonai fegyverzetek mértékét.

³⁴⁶ *Azerbaijan Army*; http://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_Azerbaijan (megnyitva: 2014. 11. 20.)

³⁴⁷ FSZB – Fegyveralrajza szluzsba bezopasznosztyi, Szövetségi Biztonsági Szolgálat. A KGB egyik utódszervezete.

³⁴⁸ *Southern Military District*, <http://warfare.ru/?linkid=2227&catid=321> (megnyitva: 2014. 11. 20.)

³⁴⁹ *Azerbaijan Defense Ministry*, http://wapedia.mobi/en/Azerbaijan_Defense_Industry (megnyitva: 2009. 05. 17.), *Azerbaijan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>

³⁵⁰ NKRDA – Nagorno-Karabakh Republic Defense Army (Hegyi-karabahi Köztársaság Védelmi Haderő)

³⁵¹ *Georgia*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>, (megnyitva: 2007. 09. 18.)

Oroszország: a Déli Katonai Körzet fegyveres erőinek egy része és a területen állomásozó Belügyi és FSZB erők.³⁵²

Azerbajdzsán: a fegyveres erők összlétszáma 381 940 fő (2010), ebből 51 940 fő (51 950 fő 2014-ben)³⁵³ fegyveres erő, 300 000 fő tartalék, 15 000 fő félkatonai szervezet tagja.³⁵⁴

Örményország: a fegyveres erők összlétszáma 261 432 fő (2010), ebből 46 684 fő (41 850 fő 2014-ben)³⁵⁵ fegyveres erő, 210 000 fő tartalék, 4 748 fő (4 300 fő 2014-ben)³⁵⁶ félkatonai szervezet tagja.³⁵⁷

Grúzia: a fegyveres erők összlétszáma 32 850 fő (2010), ebből 21 150 fő (20 650 fő 2014-ben)³⁵⁸ fegyveres erő, 11 700 fő félkatonai szervezet tagja.³⁵⁹

	Azerbajdzsán		Örményország		Grúzia	
	2010	2014	2010	2014	2010	2014
összlétszám	381 940	381 950	261 432	256 150	32 850	32 350
<i>fegyveres erő</i>	51 940	51 950	46 684	41 850	21 150	20 650
<i>tartalék</i>	300 000	300 000	210 000	210 000	-	-
<i>milícia</i>	15 000	15 000	4 748	4 300	11 700	11 700

21. táblázat: Transzkaukázusi államok fegyveres erőinek személyi állományi adatai 2010 és 2014

Forrás: lásd lábjegyzet

A fegyveres erők legfőbb feladatai a következők a Kaukázus térségben; elrettentés, védelem, védelmi képesség fenntartása, békefenntartás, békétámogatás, válságkezelés, humanitárius és mentési munkálatok, társadalmi tevékenység tervezés, készség fenntartása, fegyverzet és felszerelés tárolás, kiképzés.

A fiatalok között egyre több az olyan, aki az öt, vagy a családját ért sérelmekért bosszút akar állni, illetve a menekülttáborok szenvedései miatt akar megtorlást.

³⁵² *Southern Military District*, <http://warfare.ru/?linkid=2227&catid=321>, (megnyitva: 2014. 11. 20.)

³⁵³ Azerbaijan, *Military Balance 2015*, p.175.

³⁵⁴ International Institute for Strategic Studies; Hackett, James (ed.) (megnyitva: 2010. 02. 03). *The Military Balance 2010*. London, Routledge. pp. 174-175.

³⁵⁵ Armenia, *Military Balance 2015*, p.174.

³⁵⁶ i.m.

³⁵⁷ *The Military Balance 2010*. London, Routledge, pp. 176-177.

³⁵⁸ Georgia, *Military Balance 2015*, p.179.

³⁵⁹ *The Military Balance 2010*. London, Routledge, pp. 184-185.

A Transzkaukázus 18-49 éves hadra fogható férfi állománya 4 240 936 fő, amelynek 55%-át Azerbajdzsán adja. Ennek oka az, hogy egyrészt a Transzkaukázus legnépesebb állama, másrészt a lakosságon belül jelentős, 70,3% a fiatalok aránya. A Kaukázus térség északi részéből nem állnak rendelkezésre hasonló adatok.³⁶⁰

Összegezve, a térségben a mozlimok rendelkeznek a legnagyobb humán erőforrás utánpótlással. A keresztényeknél évről évre egyre kevesebb ember áll rendelkezésre. Ennek oka a kulturális háttér és az ebből fakadó demográfiai dinamika.

5.3 GYERMEKKATONÁK A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN

A gyerekkatonák számának meghatározása szinte lehetetlen, mivel az ellenálló csoportok fegyvereseinek számáról is csak becsült adatok állnak rendelkezésre.

A gyerekkatonák egy csoportja *szembe helyezkedik az orosz joggal*. A gyermekek fegyveres politikai csoportoknál teljesítenek szolgálatot, amelyekbe a fő szélsőséges iszlamista, települési önvédelmi és főbb csecsen ellenálló csoportok tartoznak bele. A 18 évesnél fiatalabb lányokat sok esetben öngyilkos merénylőként használják, míg a fiúkat bűncselekmények elkövetésére is, hogy bevételekre tegyenek szert a fegyveres harchoz.³⁶¹ 2002 végén egy 15 éves lány hajtott végre öngyilkos merényletet Groznij-ban.³⁶²

Ilja Ahmanov a csecsen ellenállás szóvivője 2000 januárjában elismerte, hogy „*néhány tucat 18 évesnél fiatalabb teljesít szolgálatot az ellenállók között, azonban nincs kényszer-sorozás, és a fiatalok többsége hazatérhetett családjukhoz*”.³⁶³

Orosz jelentések szerint még 10 évesek is előfordulnak a fegyveres csoportok tagjai között. Egy csecsen orvos 2003-ban jelentette, hogy a 15 éves unokaöccse megszökött, mert sok barátja már csatlakozott a felkelőkhöz, és ő is velük akart tartani. 2002 júliusában az orosz belügyi erők sok 15-16 éves fiút öltek meg egy műveletben, amelyet egy feltételezett kiképzőbázis ellen hajtottak végre.³⁶⁴

³⁶⁰ Georgia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>, (megnyitva: 2007. 09. 18.)

³⁶¹ *Child Soldiers Global Report 2004*, http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.child-soldiers.org%2Fuser_uploads%2Fpdf%2Fglobalreporttextweb7361911.pdf&ei=C8jtU42dEKXOygPa-oHICw&usq=AFQjCNFFPtgRvNqFIDtFkY-rcxeNoVh7Rw, p.268. (megnyitva: 2014. 08. 15.)

³⁶² i.m.

³⁶³ i.m.

³⁶⁴ i.m.

Az ENSZ egyes jelentései szerint Csecsenföldön az 1994-96 közötti háborúban az orosz erők ellen alkalmaztak gyermekkatonákat, fiúkat és lányokat egyaránt. Némelyik gyermek 11 éves volt. Dudajev elnök jóváhagyta, hogy 15 és 18 év közötti gyermekek tagjai lehetnek a fegyveres csoportoknak.³⁶⁵

A Kaukázus térségben hagyomány, hogy a fiúk fegyveres szolgálatot látnak el egy nemzetségen belül. Ezek *önvédelmi csoportok* a térségben. Még 2004-ben is széles körben használták ezeket a csoportokat.³⁶⁶ Ennek során a települést, területet az orosz „agresszoroktól”, valamint a rivális csoportoktól védik. Ezek a „védelmi csoportok” egy tejjből, nemzetiségből kerülnek ki, és sokszor családok közti viszályba is bevonják őket, mint harcosokat.³⁶⁷

A Kaukázus térségben több nemzetközi megfigyelő is tanúja volt, hogy gyermekek láttak el „szolgálatot”. Az egyik ilyen eset Szamaskiban volt, ahol egy ellenőrzőponton láttak gyerekeket fegyverekkel. Egy másik alkalommal 15 és 50 év közötti emberek láttak el szolgálatot ugyancsak egy ellenőrzőpontonál.³⁶⁸ Alhan Kala városban egy ellenőrzőpontonál ugyancsak gyerekek láttak el „fegyveres szolgálatot”.³⁶⁹ Csecsenföldön, Vedenovo járásban két hadúr összecsapásában is számos fiatalkorú vett részt. Az egyik ellenőrzőpontonál öt fiatal teljesített „szolgálatot”, akik „partizánjaim” feliratot viseltek.³⁷⁰

Azerbajdzsánban két katonai középiskola van, amelyben 18 év alattiak kapnak „integrált katonai oktatást” és „katonai képzést”, mint nemzeti követelményt. A két iskola Bakuban és Nahicsevánban található. Az iskolákba való beiratkozás minimum életkora nem tisztázott. A rendelkezésre álló adatok alapján vagy 14 vagy 16 év.³⁷¹

³⁶⁵ *The situation of human rights in the Republic of Chechnya of the Russian Federation*, http://www1.umn.edu/humanrts/commission/country52/1996_13.htm (megnyitva: 2014. 08. 15.)

³⁶⁶ Blandy, C.W.: *Dagestan: The Storm Part 3 – The Expulsion of Chechen Bandit Formations from Novolakskiy Rayon*, Conflict Studies Research Centre

³⁶⁷ Olga Olikier: *Russia's Chechen Wars 1994-2000, Lessons from Urban Combat*, Santa Monica: Rand, 2001, pp. 65-73.

³⁶⁸ Thomas Goltz, *Chechnya Diary, A War Correspondent's Story of Surviving the War in Chechnya*, New York: St Martin's Press, 2003, p.97.

³⁶⁹ *Child Soldiers Global Report 2004*, http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.child-soldiers.org%2Fuser_uploads%2Fpdf%2Fglobalreporttextweb7361911.pdf&ei=C8jtU42dEKXOygPa-oHICw&usq=AFQjCNFFPtgRvNqFIDtFkY-rcxeNoVh7Rw, p.268. (megnyitva: 2014. 08. 15.)

³⁷⁰ Andrew Meier, *Black Earth: Russia After The Fall*, London: HarperCollins, 2004, pp.138-144.

³⁷¹ *Child Soldiers Global Report 2004*, http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.child-soldiers.org%2Fuser_uploads%2Fpdf%2Fglobalreporttextweb7361911.pdf&ei=C8jtU42dEKXOygPa-oHICw&usq=AFQjCNFFPtgRvNqFIDtFkY-rcxeNoVh7Rw, p.224. (megnyitva: 2014. 08. 15.)

5.4 FEGYVERKERESKEDELEM, FEGYVERZET

A fegyverkereskedelem a világ egyik legjövedelmezőbb, és egyben legnagyobb biztonsági kockázatot, kihívást jelentő üzletága. Az egyes államok, csoportok biztonságérzete befolyásolja volumenét. A fegyverkereskedelemnek két fő formája van: 1) szervezett, jogi keretek között zajló kereskedelem; 2) kontroll nélküli illegális formában. A Kaukázus térség lakosai számára a fegyver létfontosságú eszköz volt mindig.

A Szovjetunió fennállása során a szigorú büntetési tételek ellenére is sok fegyver volt a lakosságnál, elsősorban a Kaukázus térség északi részében. Az Észak- és Transzkaukázus ebben is nagyon eltért, hiszen a transzkaukázusi államokban nem sok fegyver volt a lakosság körében, míg a hegyekkel tarkított Észak-Kaukázusban sok.

A fegyverkereskedelem területén meg kell különböztetni a Szovjetunió fennállása és felbomlása utáni időszakot, mivel éles az ellentét. Míg a Szovjetunió fennállása során csak a fegyveres erők és a vadászok rendelkeztek fegyverekkel, addig a Szovjetunió felbomlása utáni időszakban az orosz hadsereg hadianyag raktáraiból került óriási mennyiségű fegyver a lakossághoz.

Illegális fegyverkereskedelem

A Kaukázus térségben nagyon sok fegyver van, amely illegálisan került ide, vagy illegális csatornákon keresztül értékesítettek. A Kaukázus térségben három fő iránya van az illegális fegyverkereskedelemnek:

- *hivatalos elterelés*: a hadiipari terméket, vagy katonai technológiai szolgáltatást egy törvényes személy vagy saját maga, vagy hallgatólagos hatósági beleegyezéssel, esetleg a hatóság együttműködésével eljuttatja az illegális vásárlóhoz.
- *hontalan kereskedelem*: A térségben előforduló szakadár, vagy „de-facto” államok, mint pl. Dél-Oszétia, Abházia vagy Hegyi-Karabah fokozzák az illegális fegyverkereskedelem volumenét, és nincs mód arra, hogy közös ellenőrző hatóságokat állítsanak fel a fegyverkereskedelem visszaszorítására, mivel ezen országok egymást is vádolják az illegális fegyverkereskedelem tevékenységével.
- *klasszikus bűnözői kereskedelem*: A bűnözői érdekcsoportok, valamint a korrupt rendfenntartó erők fontos szereplői a fegyverkereskedelemnek, különösen

a konfliktuszónákban. A korrupció ráadásul tipikusan a gyenge államok sajátja, ahol az alulfizettség, a megbecsültség hiánya és a társadalmi állapotok kedveznek a korrupciónak és szervezett bűnözésnek. Egy forrás szerint, a 2008-as orosz-grúz háború után a grúz katonaság által hátrahagyott fegyvereket és katonai felszereléseket a dél-oszét bűnözői csoportok gyűjtötték be, majd értékesítették az észak-kaukázusi iszlám szélsőségeseknek.³⁷²

Az illegális fegyverkereskedelem korlátozására jelentős lépések születtek a térség érintett államai között. 1997-2000 között egy vizsgálatot folytattak le, amelynek keretében megpróbálták megállapítani, hogy mennyi fegyver került legális úton a három transzkaukázusi államba. A nyomozásról szóló jelentéseket titkosították. Ennek az ellenőrzési folyamatnak részeként 2000-ben egy olyan vizsgálóbizottság alakult, amely Dél-Oszétia lefegyverzését célozta. A programban grúz, dél-oszét, EBESZ megfigyelő szakemberek vettek részt, és az egész programot a Közös Békefenntartó Erők Dél-Oszétiában állomásozó kontingensének orosz parancsnoka kezdeményezte. A programot az EBESZ finanszírozta. 2002 áprilisáig 1300 db fegyvert és 210 kg robbanószert gyűjtöttek össze. Az összegyűjtött fegyverekért cserébe az iskolák modernizációja indult el (pl. számítógépek beszerzése). A térségben azonban csak ez az egy ilyen jellegű program indult el, és ért el eredményt.³⁷³

A Kaukázus térség konfliktusaihoz szükséges fegyverzet mindig is rendelkezésre állt. Ha a Transzkaukázusban robbant ki fegyveres konfliktus, akkor északról érkezett fegyver Csecsenföldről, ha északon robbant ki összecsapás, akkor délről érkezett ellátás. Az egyik legnagyobb „fegyverraktár” Abháziában található. Dzsohar Dudajevék AN-2-es gépekkel szállították a fegyvereket Abháziába, ahol egy részüket felhasználták a helyi konfliktusokban, de a Kaukázus többi konfliktusához innen is szállították a szükséges hadianyagokat.³⁷⁴

A Kaukázus térség másik nagy „fegyverraktára” Dél-Oszétia. A földrajzi helyzete ideálissá tette, hogy onnan lássák el a konfliktuszónákat fegyverekkel. A szovjet és az orosz hadseregben sok oszét szolgált magas beosztásban. Ők a katonai bázisokról rengeteg fegyvert juttattak bizonyos csoportokhoz. A másik lehetőség Csecsenföld volt, ahol az orosz hadsereg fegyverraktáraiból vásárolták meg a fegyvereket, és szállították át Dél-Oszétiába. Előfordult

³⁷² Czene Gréta: *Az Európai Unió válságkezelő tevékenysége a dél-kaukázusi térségben*, Doktori értekezés, pp.149-150.

³⁷³ Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, p.9.

³⁷⁴ Borov, Zaur – Bowers, Stephen R.: *Illegal Weapons Traffic in Eastern Europe*, http://digitalcommons.liberty.edu/gov_fac_pubs/22, p.5. (megnyitva: 2015. 12. 20)

olyan eset is, hogy a fegyvergyárból egyenesen a fegyverkereskedőkhöz érkeztek a fegyverek, még gyári csomagolás volt a ládákban. A fegyverek legfőbb beszerzési forrása az orosz hadsereg raktárai voltak. A tisztok tudták, hogy ezek saját katonáik sokaságának a halálát fogják okozni. Az egyik legnagyobb fegyverkereskedő Szufjan Depajev tábornok volt, aki a Kaukázuson túli Katonai Körzet parancsnok helyettese volt. Depajev balkár nemzetiségű volt, és gátlástalanul adott el fegyvereket mindkét oldalnak az egyes konfliktusokban (pl. örményeknek és azeriknek egyaránt). Depajev volt 1992 végéig a legnagyobb befolyású személyiség a transzkaukázusi konfliktusokban, különösen a grúz eseményekben. 1992-ben 50 azonosítatlan személy 600 láda lőszerrel tulajdonított el az orosz hadsereg tbiliszi támaszpontjáról. Mindenki egybehangzó véleménye szerint ez csak úgy történhetett, hogy vezető tisztségviselők jóváhagyták. Különösen kegyetlen a dologban, hogy 1995-ben a csecsenek a páncéltörő fegyvereket a balti államokból szerezték be, de hamar találtak alternatív forrást: alacsony áron megvették a szembenálló orosz erők korrupt parancsnokaitól. Ugyanebben az évben nagy botrányt kavart, amikor az orosz tévécsatornákon felvételeket mutattak be, amelyeken orosz páncélos konvoj lép be Örményországba és tűnik el, vagy arról, hogy orosz tisztok adnak el fegyvereket a csecsen haduraknak. A lakosság körében jogosan merült fel a kérdés; az orosz hadsereg bizonyos prominensei a konfliktusokkal akarják eltüntetni az ellopott fegyverek nyomait?³⁷⁵ Az is lényeges kérdés, hogy az új fejlesztésű fegyverek sokszor még meg sem érkeztek a harcoló egységekhez, a csecsen felkelők már rendelkeztek velük (pl. B-94).³⁷⁶

Legális fegyverkereskedelem

A Kaukázus térségben a szovjet/orosz katonai felszerelések vannak rendszeresítve, amelyeket nyugati katonai felszerelések, technológia egészít ki, elsősorban Grúziában. A szükséges utánpótlást, nagy javításokat csak Oroszországban tudják elvégezni. A térségben nagy mennyiségű fegyver van felhalmozva, ezek többsége azonban nem modern fegyver, hanem a szovjet időkből származó haditechnika.

A Kaukázus térségben jelentős erők állomásoztak a szovjet hadsereg részéről. A Szovjetunió felbomlásakor a fegyverzet ellenőrzése létkérdés volt. Csak Grúziában 1991-ben több mint 30 támadást hajtottak végre katonai objektumok ellen, amelyek során fegyvereket akar-

³⁷⁵ i.m., p.6.

³⁷⁶ i.m., p.7.

tak a támadó csoportok megszerezni. A tendencia 1992-ben folytatódott, de már Azerbajdzsánra is áterjedtek a támadások.³⁷⁷

A transzkaukázusi államokkal Oroszországnak a kétoldalú, államközi egyezményeket 1992 áprilisa és júliusa között sikerült megkötni a szovjet hadsereg fegyverzetének átadásáról.

Örményország területén lényegesen kevesebb erő állomásozott a szovjet hadseregből, mint máshol. 1992-ben a 7. hadsereg három hadosztályából kettő felett (a 15. és 164.) kapta meg a rendelkezést, és 500 vagon³⁷⁸ hadfelszerelést is átadtak (ez kb. 1/20 része volt annak, amit Azerbajdzsán kapott). Az átadás folyamatosan zajlott, és egészen 1995-ig elhúzódott. 1993 és 1996 között az Orosz Hadsereg Kaukázusontúli Hadseregcsoportja megközelítőleg 1 milliárd \$ értékű fegyverzetet szállított át Örményországba Azerbajdzsánból és Grúziából. A leszállított fegyverzet az alábbiakból tevődött össze:

- 40 db Igla rakétarendszer, hozzá 200 db föld-levegő rakéta;
- 26 db tüzérségi eszköz;
- 7910 db gyalogsági fegyver;
- 306 db géppuska;
- 1847 db pisztoly;
- 20 db nehéz aknavető;
- 227 253 000 db különböző kaliberű lőszer gyalogsági fegyverekhez;
- 345 800 db kézigránát.³⁷⁹

Azerbajdzsán területén állomásozott a legnagyobb erő a szovjet hadseregből. A 4. hadsereg (4 gépesített lövész hadosztály), 3 légvédelmi dandár, 1 Szpecnaz különleges rendeltetésű zászlóalj, 4 légierő bázis és a Kaszpi-tengeri Flotilla egy része került Baku irányítása alá az átadás során. Ezek mellé az alábbi hadianyag raktárak teljes készletét megkapta: Gizali stratégiai bázis, Agdam és Nasosnyi körzeti raktárak, Güzdek, Ganja, Lenkorán, Nahicseván hadosztály raktárak. Az itt tárolt hadianyagok mennyisége elérte a 11 000 vagon. Az Azerbajdzsánban tárolt/állomásoztatott fegyverzet 60-70%-a került azeri tulajdonba, és a fegyverzet leszállítása, átadása 1992-re befejeződött.³⁸⁰

³⁷⁷ Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, p.3.

³⁷⁸ Az orosz hadseregben rendszeresített mértékegység, amellyel a hadseregek felszereléseit, utánpótlásait mérik.

³⁷⁹ Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, pp.3-4.

³⁸⁰ i.m., p.4.

Grúzia esetében ment a legnehezebben a fegyverzet kontrollált átadása a Szovjetunió felbomlását követően. A 31. hadtest felszereléseit Moszkva és Tbiliszi megosztotta. 1992-ben a 10. páncélos hadosztály Ahalcsikében, valamint a 6. és 8. megerősített körzet itt állomásozott szovjet haderők fegyverzetét és felszereléseit átadták a grúzoknak. 1995-ben az oroszok még egy századnyi páncélos erőt is szállítottak Grúziának. Ezekkel párhuzamosan a grúz erők Ahalcsike és a légierő Tbilisziben állomásozó 34. hadseregének felszereléseit, fegyverzeitei feletti ellenőrzést megszerezték. 1991 és 1992-ben a grúzok több mint 50 000 gyalogsági fegyvert, 300 000 db gránátot és több millió db lőszeret szereztek meg a volt szovjet hadseregtől. Összességében a szovjet hadsereg felszereléseinek 50%-a került grúz tulajdonba.³⁸¹

Kezdetben az orosz Védelmi Minisztériumnak az volt a terve, hogy a teljes fegyverzet felett fenntartja a kontrollt, és mindent visszashállítanak Oroszországba, de a kialakult kaotikus viszonyok, a politikai bizonytalanság, a lojalitás hiánya miatt ezt nem tudták megvalósítani. A felszerelések és fegyverzet egy részét ezért kellett hátrahagyni a függetlenné vált köztársaságokban, amelyek a kialakult konfliktusok megvívásához kiváló háttérrel biztosított. Aggodalomra ad okot, hogy nagy mennyiségű fegyver van félkatonai szervezetek, bűnözők kezében, illetve sok van a polgári lakosság körében is. Az orosz és izraeli hadiiparnak jelentős bevételt hozhat az elavult felszerelések javítása, modernizálása.

5.5 DISZLOKÁCIÓ

A Kaukázus térségben számos, a szovjet időkből származó bázis, támaszpont található. Ezek egy részét később a nemzeti hadseregek és orosz erők használták/használják.

Örményország; az erők többsége az elfoglalt azeri területeken és a török-örmény határ közelében állomásozik.³⁸² Örményországban az alábbi támaszpontok találhatók:

1. hadtest: Goris
2. hadtest: Hachaghbyur
3. hadtest: Vanadzor
4. hadtest: Yeghegnadzor
5. hadtest: Jereván (a hadsereg parancsnokság is itt található)

Légvédelmi parancsnokság: Chobankara

Speciális erők: Nubarashen³⁸³

³⁸¹ i.m., p.4.

³⁸² Blandy, C. W.: *Azerbaijan: Is war over Nagornyy Karabakh a realistic option?* – Defence Academy of United Kingdom, p.13.

Két támaszpont, Gümri (102. támaszpont) és Erebuni (Jereván közelében) orosz támaszpontokról esik szó.

Azerbajdzsán;

Szárazföldi erők; 5 hadtestbe vannak szervezve:

1. hadtest (Evlax hadtest) – Ganja környékén található
2. hadtest (Pirekesul hadtest) – azeri-iráni határ mentén és részben Hegyi-Karabah
3. hadtest (Samkir hadtest) – Hegyi-Karabah
4. hadtest (Baku hadtest) – Asperon-félsziget és a Kaszpi-tenger vidéke
5. hadtest (Nahicseván hadtest) – Nahicseván exklávé.

Légi bázisok; Kjudamir, Zejnalabdin (TAKAN típusú NATO navigációs rendszerrel felszerelve), Ganja, Kala, Dalljar.³⁸⁴

Haditengerészet: Baku, Szumgait.

Grúzia; dandár a legmagasabb katonai kötelék. Hadsereg központja Tbiliszi.

Szárazföldi erők:

1. gyalogos dandár – Gori
2. gyalogos dandár – Szenaki
3. gyalogos dandár – Kutaisi
4. gyalogos dandár – Vaziani
5. gyalogos dandár – Koni és Kelvacsauri

Légvédelmi dandár – Kutaisi

1. páncéltörő zászlóalj – Gori
2. páncéltörő zászlóalj – Adlia

Műszaki Zászlóalj – Kobuleti

Híradó zászlóalj és Egészségügyi ezred – Saguramo

1. tüzér dandár – Vaziani
2. tüzér dandár - Koni
10. tartalék dandár – Kojori
20. tartalék dandár – Senaki
30. tartalék dandár – Mukrovani

³⁸³ *Jane's World Armies*, Coulsdon, Surrey, UK: Jane's Information Group, October 2004.

³⁸⁴ i.m., p.12.

50. tartalék dandár – Telavi

Krtsanisi – kiképző központ (Tbiliszi közelében)³⁸⁵

Ahalkalaki – gyalogsági erők kapták meg 2007-ben. Korábban az orosz 62. támaszpontként funkcionált a Transzkaukázusban.³⁸⁶

Gudauta – orosz nehéztüzérség állomásozott itt. 2007. november 15-én kivonultak az oroszok és átadták a grúzoknak.³⁸⁷

Haditengerészet; Poti, Batumi.

Légi bázisok: Alekszejevka (Tbiliszi közelében), Marneuli, Bolnisi.³⁸⁸

Grúziában a NATO tervezett egy kiegészítő radarrendszert kiépíteni, ami a rakétavédelmi rendszer egyik állomása lett volna. A bázisra Moszkva nagy valószínűséggel hevesen reagálna.³⁸⁹

Oroszország négy katonai körzetre oszlik. A Kaukázus térség a Déli Katonai Körzethez tartozik.

³⁸⁵ Ministry of Defence of Georgia, <http://www.mod.gov.ge/index.php?page=1&lang=1>, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁸⁶ Russia Transfers Akhalkalaki Military Base to Georgia, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=15342>, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁸⁷ Lachowski, Zdislaw: *Foreign military bases in Eurasia* - SIPRI – Stockholm, p.59. Lásd kiegészítésként 180. oldalt.

³⁸⁸ Georgian Air Force, http://www.enotes.com/topic/Georgian_Air_Force, (megnyitva: 2011. 11. 20.)

³⁸⁹ Tömösráry Zsigmond: *Az európai rakétavédelmi rendszer – két nézőpontból*, mhtt.eu/hadtudomany/2012_e_Tomosvary_Zsigmond.pdf_p.3., (megnyitva: 2012. 05. 10.)

41. ábra: Oroszország katonai körzetei

Forrás: Southern Military District, <http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/vo-southern.htm> (letöltve: 2015. 10. 14)

2010 előtt az Észak-Kaukázusi Katonai Körzet néven szerepelt a térség. 2010. október 4-én alakították ki. A Déli Katonai Körzethez tartozik a Fekete-tengeri Flotta és a Kaszpi-tengeri Flotilla is. A katonai körzet kiemelt feladata a Krím területi védelme is, mióta annektálta Oroszország.³⁹⁰

A katonai bázisok diszlokációját tekintve megállapítható, hogy a kötelékeket elsősorban a válságzónákba, valamint az „ellenséges” államok határzónájába telepítettek. A fegyverzet zömét is ugyanide koncentrálták.

5.6 HADSEREGRE FORDÍTOTT FORRÁSOK

A térségben elsősorban orosz katonai technológia található, amely a szovjet örökség része. Grúzia szerez be elsősorban nyugati technológiát hadseregének fejlesztésére.

³⁹⁰ Southern Military District, <http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/vo-southern.htm>, (megnyitva: 2015. 10. 14)

Kína 1999-ben Örményországnak Tájfun típusú rakétarendszereket adott el.³⁹¹ Ezzel Kína is belépett a Kaukázus térségbeli államok katonai felszerelés-szállítói közé.

Azerbajdzsánban a tartósan magas olajárak tovább javították gazdasági (és katonai fejlesztési) esélyeit. Azerbajdzsán a GDP 2,6%-át fordította hadi kiadásokra 2010-ben. A karabahi háború kirobbanása idején Azerbajdzsán hadserege romokban hevert, amelyet a vereség még jobban szétzilált. Azerbajdzsán modern fegyverekkel látja el hadseregét, amit az olajdollárokból fedeznek. Fegyveres ereje folyamatos kiképzésben részesül, készülve egy újabb Örményország elleni háborúra, amit a 2016. áprilisi események igazolnak is.

Az azeri hadsereg szinte a semmiből alakult újra, háborús körülmények között 1991-ben. Először önvédelmi zászlóaljok álltak fel, amelyek a későbbi dandárok magvát alkották. 1992 májusában, Taskentben a Szovjetunió európai utódállamai aláírták a CFE-szerződésből fakadó megállapodást a szovjet állam által megtartható fegyverzet-mennyiségek elosztásáról, amit 1992 júliusában ratifikált az azeri parlament.

Az Azerbajdzsáni Rendkívüli Ügyek Minisztériuma hatáskörébe tartozik egy félkatonai szervezet, amelynek neve Azerbajdzsáni Belső Gárda. Ennek a szervezetnek legfőbb feladata a BTC védelme, amit a NATO is támogat (felszereléssel is). A Gárda feladatai közé tartozik még a természeti katasztrófák utáni helyreállítás, a belső rend védelme, valamint az ország területi integritásának védelme.³⁹²

Az Azerbajdzsáni Védelmi Ipari Minisztériumot 2005. december 16-án alapította İlham Alijev elnök. Célja a növekvő védelmi kapacitás kiszolgálása és növelése. Vezetője Javar Talib Jamalov.³⁹³ 2008-ban több katonai felszerelést gyártó üzemet is létrehoztak, valamint a minisztérium együttműködik Ukrajna, Pakisztán és Belorusszia katonai felszereléseit gyártó szektorával. Alaptőkéje 600 millió \$ a cégnek, amely állami monopólium. A védelmi kapacitás növelésében Izraellel, Törökországgal, Ukrajnával, USA-val és Pakisztánnal működik együtt.³⁹⁴ A külföldi cégekkel az alábbi területen működik együtt a Minisztérium: kőolajipar, repülés, navigáció, felszerelés tervezés. A minisztérium irányításával a védelmi ipar az

³⁹¹ Ismailzade, Fariz: *The geopolitics of the Nagorno-karabakh conflict*, <http://www.worlddialogue.org/content.php?id=354> (megnyitva: 2012. 03. 20.)

³⁹² *Azerbaijan Interior Guard*, http://wopedia.mobi/en/Azerbaijan_Interior_Guard (megnyitva: 2009.05.17.)

³⁹³ Javar Talib Jamalov – Az Azerbajdzsáni Védelmi Ipari Minisztérium vezetője. 1949. október 17-én született Csalbesedeli faluban. 1972-ben végzett vegyészként az Azerbejdzsáni Olaj és Vegyi Intézetben. 2006. március 18-ától tölti be jelenlegi miniszteri pozícióját.

³⁹⁴ *Azerbaijan Defense Industry*, http://wopedia.mobi/en/Azerbaijan_Defense_Industry (megnyitva: 2009.05.17.)

alábbi termékeket állítja elő: olajipari termékek, repülő eszközök, navigációs, kommunikációs és elektronikai eszközök.³⁹⁵

Örményország a költségvetésének 6,5%-át (495 millió \$ 2009-ben) fordította fegyveres erejének fenntartására.³⁹⁶ Ezzel 77. helyet foglalja el a világon. Ennek oka a mai napig fennálló hegyi-karabahi „befagyott” konfliktus, amely bármely pillanatban újra lángba boríthatja a térséget. Ezen kívül Örményország Azerbajdzsán 16%-át tartja megszállva, ezzel is biztosítva Hegyi-Karabah „szuverenitását”.³⁹⁷

Grúzia 2010-ben a GDP 1,9%-át használta fel a katonai kiadásokra. 2005 óta a katonai kiadások jelentősen megnövekedtek (0,59% 2005-ben). Sokan azzal vádolták Szaakasvili elnököt, hogy háborúra készül az abházok és oszétok ellen. 2008 augusztusában a sejtések igazolódtak, amikor grúz erők harci műveletekbe kezdtek Dél-Oszétiában, és korlátozott műveletekbe Abházia ellen. Oroszország elhagyta a két grúz támaszpontot, amit használt (a megállapodás szerint 2007 szeptemberében hagyta el az utolsó itt állomásozó orosz katonai kötelék Grúziát).³⁹⁸ A felszerelés legnagyobb részét a szomszédos Örményországba szállították, amely hű szövetségese Moszkvának.

A Gamszahurdia-felkelés elnyomásában és abban, hogy nem robbant ki a grúz-örmény háború, nagy szerepe volt a Sevarnadzéhoz hű katonai erőknek. Ezeknek az erőknek köszönheti Sevarnadze is, hogy olyan sokáig hatalmon tudott maradni, és ezek az erők voltak azok, akik a tulipános forradalom idején nem hajtották végre azt a parancsot, hogy „verjék szét a tömeget”. Vagyis hozzájárultak a politikai váltáshoz is bizonyos szinten.³⁹⁹

Izrael szerepe érdekes a Kaukázus térségében. Izrael a volt szovjet területeken található technikai eszközök felújítását végzi. Ennek során olyan fejlesztéseket végeznek, amellyel NATO felkéréseknek is eleget tudnak tenni.

Az államok hadseregére költött összegei jelentősen eltérnek. Örményország költi arányaiban GDP-jéből a legtöbbet a hadseregére, amelyet a karabahi megszállás költségei magyaráznak.

³⁹⁵ Ministry of Defence Industry of Azerbaijan Republic, <http://www.mdi.gov.az/?/en/content/366/> (megnyitva: 2011.11.20.)

³⁹⁶ Armed Forces of Armenia, http://wapedia.mobi/en/Armed_Forces_of_Armenia (megnyitva: 2009.05.17.)

³⁹⁷ Armenia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html#top>. Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a megszállt azeri területek nagyságával kapcsolatban a 16 és 20% közötti értéket adnak meg. A hitelesnek tekinthető CIA forrást vettem alapul.

³⁹⁸ Vass András: *Gyorselemzés*,

http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kaukazuus_tersegenek_aktualis_kerdeseirol, (megnyitva: 2007. 09. 18.). Lásd a 180. oldalt kiegészítésként.

³⁹⁹ Georgia, <http://www.photius.com/countries/georgia/index.html>, (megnyitva: 2009. 05. 17.)

Ország	Katonai kiadások a GDP %-ban			Military Balance adatai alapján	
	2004	2010	2014	2014	2015
Oroszország	3,5	3,8	4,5	3,4	4,5
Azerbajdzsán	2,6	2,6	4,6	2,7	2,7
Örményország	2,7	4,3	4,2	4,2	3,9
Grúzia	1,4	1,9	2,4	2,4	2,1

22. táblázat: Katonai kiadások a GDP %-ban (2004 és 2014 között)

Forrás: Russian Federation - Military expenditure, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Military-expenditure-percent-of-GDP>, Azerbaijan - Military expenditure, <http://knoema.com/atlas/Azerbaijan/Military-expenditure-percent-of-GDP>, Armenia - Military expenditure, <http://knoema.com/atlas/Armenia/Military-expenditure-percent-of-GDP>, Georgia - Military expenditure, <http://knoema.com/atlas/Georgia/Military-expenditure-percent-of-GDP> (megnyitva: 2015.10.13), Military Balance 2015 és 2016;

A 22. táblázat adataiból látszik, különösen Azerbajdzsán esetében, hogy a kiadott statisztikai adatokban mekkora eltérések mutatkoznak. A Military Balance (2014, 2015) adatai alapján stabil szinten vannak a katonai kiadások, költségvetés.

A térségben a szükséges ellátó háttérbázis rendelkezésre áll. A nagyobb városokban, ahol a szovjet időkben jelentős ipart telepítettek, a szükséges javítóbázist biztosítani tudják a katonai gépek, eszközök számára, de a nagy javításokat nem tudják elvégezni. A katonai felszerelések utánpótlása elsősorban külföldi forrásból történik (pl. Oroszországból, Izraelből). A Kaukázus térség északi részében az orosz hadsereg ellátó bázisai közel vannak, a szükséges javítóbázis pedig a Déli Gazdasági Körzet iparvárosaiban áll rendelkezésre (pl. Rosztov, Krasznodar).

5.7 OROSZ JELENLÉT A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN

A Kaukázus térségben az orosz/szovjet hadsereg jelenléte mindig fontos volt. A Szovjetunió felbomlásakor 1991-ben az alábbi erők állomásoztak a Transzkaukázusban: a 4. hadsereg Azerbajdzsánban, a 7. hadsereg Örményországban és a 31. hadtest Grúziában. Ezeket az erőket egészítette ki a Fekete-tengeri Flotta és a Kaszpi-tengeri Flotilla, a 19. légvédelmi hadsereg és a légierő 34. hadserege.⁴⁰⁰

Az orosz szerepvállalás mindig is jelentős volt az örmény hadsereg életében. Az orosz 102. támaszpont (Gümri) életre hívását az örmény fél kezdeményezte. A köztársaságban levő

⁴⁰⁰ Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, p.2.

szovjet katonai vagyron felét a 90-es évek elején az örmény fegyveres erők kapták meg, a másik felére épült az orosz támaszpont. Az örmény sajtó kiszivárogtatta, hogy a jereváni törvényhozás szóvivője bérleti díj kivetését szorgalmazta a már említett 102. számú orosz katonai támaszpontért, amely SZ–300-as légvédelmi rakétakomplexumokkal és MiG–29-es vadászgépekkel vesz részt a Független Államok Közössége egyesített légvédelmi rendszerében, és amelynek használatáért Moszkva „egyetlen kopejkát sem fizet”. 2006. május végén Azerbajdzsán fővárosában, Bakuban ülészttek a Független Államok Közösségének védelmi miniszterei. A tanácskozást követő sajtóértekezleten az orosz védelmi tárca vezetője, Szergej Ivanov hangsúlyozta, hogy a Grúziából kivonásra kerülő fegyverek és haditechnikai eszközök egy részének az örményországi Gümriben (volt Leninakan) levő orosz támaszponttra való átcsoportosítása „nem destabilizálhatja a térség katonapolitikai helyzetét” és nem sérti az európai hagyományos fegyverzetet és haderőket korlátozó CFE-szerződést.⁴⁰¹

A 102. támaszponton 5000 fős orosz és 3000 fős örmény személyzet állomásozik, hivatalosan. 2009-ben nagy mennyiségű katonai felszerelést szállítottak Batumiból és Ahalkalakiból a 102. támaszponttra.⁴⁰² A 23. táblázat azt mutatja, hogy a Kaukázusban hol található orosz bázisok. Az orosz hadsereg az 1990-es évek végétől elkezdte lecsökkenteni transzkaukázusi bázisainak számát. Az 1999. évi isztambuli EBESZ csúcson megállapodás született, hogy 2000. december 31-t l megkezdzi a gudautai és vaziani bázisok kiürítését, és 2001. július 1-jével átadja a grúz erőknek. A megállapodás értelmében Batumi és Ahalkalai bázisok kiürítését is el kellett végeznie az orosz hadseregnek. 2001-ben a Sagarejo bázis kiürítése is megkezdődött. A grúz szakértők szerint közel 2 millió db olyan lőszert tároltak a bázison, amelyek felhasználhatósági ideje lejárt.⁴⁰³

Grúzia esetében 2007-ig megtörtént az orosz ellenőrzésű támaszpontok kiürítése. Azonban a 2008. évi események hatására 2009-től Abháziában és Dél-Oszétiában újra orosz csapatokat állomásoztatnak. Dél-Oszétiában 1000 fő állomásozik a 4. számú támaszponton, amely két részből áll; Tshinvalitól északnyugatra van az egyik bázis, a másik Java (Dzau) a második legnagyobb város Dél-Oszétiában.⁴⁰⁴ Abháziában Gudauta bázist használja újra az

⁴⁰¹ Prityi Sándor: *Örményország közelről*, in Új Honvédségi Szemle, 2006/12., http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/rmenyorszag_kozelrol (megnyitva: 2007. 08. 10.)

⁴⁰² *Armed Forces of Armenia*, http://wapedia.mobi/en/Armed_Forces_of_Armenia (megnyitva: 2009. 05. 17.)

⁴⁰³ Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, p.7.

⁴⁰⁴ *Over 1,000 Russian soldiers partake in South Ossetia field firing drills*, <http://sputniknews.com/military/20160728/1043700594/russia-south-ossetia-drills.html> (megnyitva: 2016. 07. 29.)

orosz hadsereg (7. számú támaszpont), ahol 3500 fő állomásozik. A 23. táblázatban az áthúzott nevek azt mutatják, hogy hol voltak orosz helyőrségek, támaszpontok, amelyeket a nemzeti erőknek adtak át.

Köztársaság	Támaszpont	Határterület	Támaszpont
Örményország	Gümri	Sztavropoli-határterület	Sztavropol
	Erebuni		Novijnomoszk
Grúzia	<i>Batumi</i>		Moszkovszkoje
	<i>Tbiliszi</i>		Bugyonovszk
	<i>Ahalkalaki</i>	Szerijvodszkoje	
	<i>Kelvaesauri</i>	Armavir	
	Gudauta	Kavkazkaja	
	<i>Vaziani</i>	Jejszk	
	<i>Ochamchire</i>	Kusevszkaja	
	<i>Sagarejo</i>	Kopamszkaja	
	<i>Kojori</i>	Primorszko-Ahtarszk	
	Java	Korjonovszk	
	Tshinvali	Anapa	
	<i>Bujonovszk</i>	Krimszk	
	Azerbajdzsán	<i>Qabala</i>	Szlavjanszk-na-Kubanyi
Kaszpijszk		Novorosszijszk	
Dagesztán	Sali	Krasznodar	
	Kalinovszkaja	Agoj	
Csecsenföld	Borszoj	Mojkimo	
	Mozdok	Tinoredk	
	Salim		
	Vlagyikavkaz		
	Hankala		
Észak-Oszétia	Tarszkoe		
	Argun		
	Nalesik		
	Prokladkij		
Kabard-Balkárföld	Majkop		

23. táblázat: Orosz támaszpontok a Kaukázus térségben⁴⁰⁵

Forrás: <http://warfare.ru/?lang=&linkid=2239&catid=321&image=1538> (Kommerszant alapján – megnyitva: 2014-11-20), Pjaduskin, Maxim: Arming the Caucasus: *Moscow's accidental legacy*, p.7., *Over 1,000 Russian Soldiers Partake in South Ossetia Field Firing Drills*,

⁴⁰⁵ Grúziában megszűntek az orosz katonai támaszpontok, ma már csak a haditengerészeti kikötő van meg Batumiban.

<http://sputniknews.com/military/20160728/1043700594/russia-south-ossetia-drills.html> (megnyitva: 2016. 07. 29)

1997 áprilisában 25 évre szóló megállapodást írt alá Moszkva és Jereván az örményországi orosz jelenlétről. Gümri és Jereván a két fő támaszpont.⁴⁰⁶ Ezt a megállapodást meghosszabbították, és egészen 2044-ig orosz csapatok maradnak Örményországban.⁴⁰⁷

Az orosz jelenlét Grúziában mindig is fontos volt Moszkva számára. A szovjet időkben azért, mert a NATO Törökország révén határos volt a Szovjetunióval. Innen látták el a térség katonai irányítását. 1993 közepére már csak 15 000 orosz katona állomásozott Grúziában; döntően határőrizeti feladatokat láttak el, ahogy Örményországban, és a fenntartási költségeket is megosztották. A jelenlétük jelentős feszültséget okozott, ugyanis az elnyomást szimbolizálták az országban, amit a nacionalista erők ki is használtak. A 2006-os párizsi NATO csúcson a moldovai és a grúz kormány fogalmazott meg követelést annak érdekében, hogy a náluk „*még állomásozó orosz csapatok ürítsék ki végre a szovjet időkből ottmaradt katonai bázisokat, miközben azt is követelik, hogy csatlakozhassanak a NATO-klubhoz*”.⁴⁰⁸

Azerbajdzsánban található az egyik legnagyobb légtérelenőrző komplexum. Ezt az orosz hadsereg államközi szerződés alapján bérelte és működtette. A Kaukázus déli lejtőin található ez a gabalai (qabalai) komplexum. Készültek tervek arra vonatkozóan, hogy esetleg amerikai-orosz fenntartású legyen ez a támaszpont. Az orosz vezetés ezt a komplexumot ajánlotta fel a közös rakétavédelmi pajzshoz. A radarkomplexum hatótávolsága 6000 km (3178 mérföld). A támaszponton 1000 fős orosz személyzet teljesített szolgálatot. 2012-ig Oroszország üzemeltette a komplexumot évi 7 millió \$-ért, amit Azerbajdzsánnak fizettek bérleti díjként.⁴⁰⁹ A tárgyalások nem vezettek eredményre, és 2012 decemberében bejelentették, hogy a qabalai állomást visszaadják az azeri erőknek.⁴¹⁰ 2006-ban az iráni határ közelében levő Lerik, és a grúz határ közelében levő Agstafa rakétabázist modernizálta az amerikai kormány. Baku környékén, valamint a dagesztáni és iráni határ mentén nagy hatótávolságú SA-75-ös

⁴⁰⁶ Menon: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security enviroment*, p.50.

⁴⁰⁷ 2044-ig biztos az orosz katonai jelenlét Örményországban, <http://www.honvedelem.hu/nyomtat/21561> (megnyitva: 2014. 05. 17.)

⁴⁰⁸ Eszes Boldizsár – Vastagh László: *Kikövetelt birodalom* (2007), http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/magyar_honved/kikövetelt_birodalom (megnyitva: 2007. 09. 18.)

⁴⁰⁹ *Qabala Radar*, http://wapedia.mobi/en/Qabala_Radar (megnyitva: 2008. 01. 04.)

⁴¹⁰ *Габалинская РЛС теперь находится под контролем азербайджанских военных*, <http://www.ng.ru/news/445507.html> (megnyitva: 2016. 07. 29.)

rakétákat, Hegyi-Karabah közelében az örmény gépek ellen közép hatótávolságú SA-4-eseket, rövid hatótávolságú SA-8 és mobil SA-13 SAM-eket tartanak szolgálatban.⁴¹¹

Oroszország nagyhatalmi státuszának helyreállításáért mindent elkövet. Gazdaságilag, politikailag, katonailag nagyon megerősödött az elmúlt évtizedben Putyin elnök vezetése alatt. A volt szovjet zóna feletti befolyás visszaszerzésére tett lépések jelentős eredményeket értek el, és több államközi megállapodás született.⁴¹² Kiegészíteném azzal, hogy a szovjet időkben kiépített közlekedési, energetikai kapcsolatok nagy részben orosz ellenőrzés alatt állnak. A katonai felszerelések szinte teljes egészében orosz gyártmányúak, ami a függést tovább fokozza. Grúzia 2005 januárjában elutasította az együttműködési nyilatkozat aláírását Oroszországgal, Ukrajnával egyetemben.⁴¹³ Orosz biztonságpolitikai szakértők szerint Grúzia belpolitikájának stabilizálását az orosz hegemonia helyreállítása hozhatja meg.⁴¹⁴

A jövőben Moszkva az elvesztett befolyását vissza akarja szerezni, ami konfliktust fog szülni nagyhatalmi szinten és a Kaukázus térségben belül egyaránt. A Kaukázus térségben az oroszbarát és orosz ellenes erők között feszülnek ellentétek. Ezt a képet tovább árnyalja a Közel-Külföld - ahova a Kaukázus térség is tartozik - oroszajkú lakossága. Ezeknek az embereknek a védelmét, ügyét Moszkva akár fegyveres erők alkalmazásával is kész érvényre juttatni. Ez volt többek közt az egyik magyarázata a 2008. augusztusi eseményeknek Grúziában.

5.8 A VÁLSÁGOK LEFUTÁSÁNAK MÓDJA

A Kaukázus térségben az évezredek alatt számos fegyveres konfliktus zajlott le. A fegyveres konfliktusok katonai szempontból három csoportra oszthatók;

1. nagy haderők néznek egymással szembe (pl. orosz-perzsa háborúk, orosz-török háborúk, német-szovjet harcok a II. világháborúban);
2. aszimmetrikus hadviselés;⁴¹⁵
3. irreguláris erők egymás elleni hadviselése (klánharcok).

⁴¹¹ Lőrincz András: *Azerbajdzsán alaposan megerősödött katonailag a karabahi háború befejezése óta*, <http://www.sofar.hu/hu/node/95767> (megnyitva: 2008. 01. 04.)

⁴¹² Deák János – Szternák György: *Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új katonai doktrína tervezetében*, p.10.

⁴¹³ Barabás Péter: *Demokrácia és diktatúra a posztsovjét térségben*, Népszava, 2005. február 8.

⁴¹⁴ Deák János – Szternák György: *Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új katonai doktrína tervezetében*, p.11.

⁴¹⁵ Aszimmetrikus hadviselés: a részt vevő felek fegyveres harcának filozófiája jelentősen eltér. Forrás: Porkoláb Imre: *Aszimmetrikus hadviselés: az ortodox és a gerilla hadikultúra összecsapásai*, Új Honvédségi Szemle, LX. évf. 7. szám 2006. július, 2005/4, p.19.

A Kaukázus térségben az aszimmetrikus hadviselési forma terjedt el, mivel a földrajzi viszonyok ennek adják a legjobb feltételeket. Ez a harceljárás volt jellemző a hegyi népek egymás elleni harcában, a hódítók (oroszok, perzsák, törökök, tatárok) elleni harcban, az orosz uralom elleni lázadások során, vagy a karabahi háborúban. A karabahi háború tapasztalatai alapján az örmények átszervezték hadseregüket, ugyanis a terepviszonyok nem teszik lehetővé nagyobb csapatok, csapattestek mozgatását, irányítását. A Kaukázus térségben az ortodox hadikultúra a hegyi népek gerilla hadikultúrájával találkozott.⁴¹⁶

A kaukázusi feszültségeket három fő csoportba lehet besorolni, fejlettségük alapján;

1) fegyveres konfliktus: Csecsenföld, oszét-ingus, Dél-Oszétia, Abházia, Hegyi-Karabah, Adzsária.

2) etnikai feszültségek, amelyek nem érték el a fegyveres összecsapás szintjét: Dagesztán, Karacsáj-Cserkeszföld. Nézeteltérések különböző pártok, csoportok, etnikai szervezetek közt. A helyi hivatalos szervek ellenőrző képessége gyenge.

3) potenciális konfliktusok lehetősége, amelyek azonban fegyveres konfliktusokká fejlődhetnek: Sztavropoli-határterület, Krasznodari-határterület, Kabard-Balkárföld, Javakheti.

A 2008. évi grúziai események, a karabahi háború és a XVI-XIX. századi birodalmak közötti háborúk a reguláris erők közötti összecsapások sorába tartoznak. Az aszimmetrikus hadviseléshez sorolhatók az orosz-csecsen és a grúz szeparatista konfliktusok, valamint a hegyi-karabahi válság kezdeti szakasza.

A hegyi népek esetében sajátos harceljárás rend és szokások alakultak ki. A hegyi népek nem tartottak hadsereget (minden felnőtt férfi harcos), nem kellett hivatalok (mindig maguk járták ki az igazukat). Nem számíthattak senki másra, megvédték magukat minden igazságtalanság ellen (a hivatalokat feleslegesnek tartották). Nem neveztek ki bírákat (minden vitát a vének döntöttek el), nem volt rendőrség és börtön (legjobb védelem a bűntény ellen a *csir*, a családi vérbosszú szent kötelessége, amely tizenkét nemzedéken keresztül öröklődött). Rendkívüli fontosságú ügyekben – legyen az háború, béke, vérbosszú, nemzetségek közti viszály vagy a birtokhatárról folytatott vita – összehívták a *mehk-khelt*, a nemzetségfők nagy tanácsát. Ha idegen támadás érte Csecsenföldet, népfelkelést hirdettek, és parancsnokot vá-

⁴¹⁶ i.m., p.19.

lasztottak maguk közül. Ha elesett, új lépett a helyébe, ahogy ez ma is van. A hatalmat megbízás útján lehetett elnyerni, sosem örökölhették. A parancsnok meggyilkolásával nem érhetek el semmit a rivális klánok, vagy elnyomó hatalmak, csak feltüzelték, feltüzelik a haragot. Senkinek nem rendelik alá magukat, képtelenek voltak arra, hogy utasításokat hajtsanak végre, parancsra harcoljanak. Csak rendkívül esetben álltak össze a klánok egy közös ellenség ellen (pl. Jermolov tábornok orosz csapatai ellen).⁴¹⁷

Összegezve, a térségben a harcok megvívásának minden módozatával találkozunk. A harcok megvívásának módozatai egy konfliktus fejlődésében is megfigyelhető.

A sokféle konfliktus oka az évszázadok alatt kialakult tarka etnikai szerkezet, a sajátos történelmi és kulturális háttér.

A térség domborzati adottságaihoz kitűnően alkalmazkodott a helyi népek harcstílusa. A térség elfoglalására tett külső erőfeszítések nagy áldozatokat követeltek, mivel erővel akarták megszerezni.

Ha egy klánt, családot sérelem ér, amit meg kell torolni, azt rendszerint fegyverrel kell megtenni. Ilyen esetben a klánok, családok esnek egymásnak.

5.9 NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

A Szovjetunió felbomlását követően a Kaukázus térség államainak külkapcsolataikat önállóan kellett kialakítaniuk. Ezt nehezítette a tanácstalanság, a válságokból való kiút keresése, az identitásválság, valamint a területi és etnikai alapú fegyveres konfliktusok hevessége – nem utolsósorban elsődlegessége.

A terrorizmus elleni küzdelem keretében Azerbajdzsán megnyitotta légterét a koalíciós erők számára. Az azeri álláspont szerint az ország ellen állami szinten szervezett terrorista akciókat hajtanak végre örmény szeparatisták és nacionalista szélsőségesek. 1993 és 2006 között 32 támadásról vannak bizonyítékok, amelyek során mintegy 2000 vértlen ember esett áldozatul (a legjelentősebbek a bakui metróban elkövetett merényletek, valamint a Baku–Moszkva között közlekedő vonat elleni támadás).⁴¹⁸

A Kaszpi Parti Kezdeményezés Azerbajdzsán és Kazahsztán azon közös programja, amelynek elsődleges feladatai között szerepel a fegyver-, droggereskedelem megakadályozá-

⁴¹⁷ Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10, p. 41.

⁴¹⁸ Nagy László: *Azerbajdzsáni helyzetkép*,

http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2006/3/2006_3_8.html, p. 11. (megnyitva: 2008. 01. 04.)

sa, az embercsempészet korlátozása. A kezdeményezést az USA Központi Parancsnoksága és más amerikai központi kormányzati szervek is támogatják.⁴¹⁹

A térség államai tagjai a NATO Partnerség a Békéért kezdeményezésnek,⁴²⁰ valamint az Euro-Atlanti Partnerségi Tanácsnak.⁴²¹ A tiszti iskolákból kitűnő eredménnyel kikerülő fiatal hadnagyok egy része egy évet tölt a Szövetség normáinak megfelelő helyi kiképzőközpontokban, mielőtt alakulatokhoz kerülnének. Az Egyéni Partnerségi Terv (Individual Partnership Action Plan – IPAP)⁴²² keretében évente az azeri fegyveres erők mintegy 1000 tagja vesz részt mintegy 300 NATO-gyakorlaton, és 6–8 NATO-rendezvényt tartanak Azerbajdzsánban.⁴²³

Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán is tagja a NATO IPAP (Egyéni Partnerségi Akció Tervnek).⁴²⁴ A NATO mindhárom államot támogatja a demokratikus rendszer megerősítésében, a szervezeti és védelmi képesség fejlesztésében. A három állam közül egyedül Grúzia kapta meg a NATO vezetőitől azt az ígéretet, hogy tagja lehet a jövőben a Szervezetnek.⁴²⁵ A NATO-Grúzia Bizottság 2008 szeptemberében jött létre a dél-ozét konfliktus következményeként. A 2008. évi Bukaresti Csúcscrészesületen Grúzia nem kapott meghívást a Tagsági Akciótervhez történő csatlakozásra, de a csúcstalálkozó zárónyilatkozata kimondta, hogy Grúzia „NATO tagország lesz”.⁴²⁶

Ezt a kérdést elhalasztották, ahogy a későbbi találkozók is. A 2014. szeptember 5. walesi NATO csúcson egy olyan tervezetet fogadtak el a NATO tagok, amely Grúzia önvé-

⁴¹⁹ i.m.

⁴²⁰ Azerbajdzsán 1994. május 4-én, Grúzia 1994. március 23-án, Örményország 1994. október 5-én csatlakozott a Partnerség a Békéért programhoz. Siposné Kecskeméthy Klára: *Partnerség a békéért*, p. 21-58. In: NATO Partnerség 2014, A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője, Szerkesztette: Kiss Petra, Szenes Zoltán, Zsolt Melinda, 2014. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. p.195, ISBN: 978-615-5305-81-8

⁴²¹ *Armenia's datas*, <http://www.armenica.org/armenia/index.html#geo> (megnyitva: 2007. 08. 12.)

⁴²² Az IPAP-ot 2009 tavaszán véglegesített Éves Nemzeti Terv (Annual National Plan) váltotta fel. Ez is erősíti a NATO-Grúzia Bizottság (NATO-Georgia-Commission) szerepét, jelentőségét. Forrás: *Caucasus Analytical Digest*, p.10., se2.isn.ch/serviceengine/Files/.../en/CaucasusAnalyticalDigest05.pdf.

⁴²³ Nagy László: *Azerbajdzsáni helyzetkép*,

http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2006/3/2006_3_8.html, p. 11. (megnyitva: 2008. 01. 04.)

⁴²⁴ Siposné Kecskeméthy Klára: *Partnerség a békéért* i. m. p.36.

⁴²⁵ www.nato.int/issues. Először 2008. április 2-4. közt megrendezett Bukaresti Csúcson, majd később 2010-ben a Lisszaboni Csúcson erősítették meg, hogy a jövőben Grúzia a NATO tagja lehet.

⁴²⁶ Siposné Kecskeméthy Klára: *A NATO partnerségi kapcsolatok áttekintése*, Hadtudomány, 2012. elektronikus szám, p. 1-16. http://mhht.eu/hadtudomany/2012/2012_elektronikus/2012_e_Kecskemethy_Klara2.pdf

„NATO welcomes Ukraine's and Georgia's Euro-Atlantic aspirations for membership in NATO. We agreed today that these countries will become members of NATO.” Bucharest Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008 http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm (megnyitva 2012. 11.12.)

delmi képességeinek növelését célozza.⁴²⁷ Grúzia NATO tagságáról Bukarest óta nem beszélnek. A legutóbbi Varsói Csúcsértekezleten a Szövetség védelmi és elrettentő képessége erősítése, valamint a NATO határain túli stabilitás kiterjesztése voltak a fő irányok.⁴²⁸ A csúcsértekezleten számos fontos dokumentumot fogadtak el, ezek között a térség szempontjából a NATO-Grúzia Bizottság külügyminiszteri szintű közös nyilatkozatát kell megemlíteni.⁴²⁹

A 90-es évek elején az orosz-grúz viszonyt az abház kérdés árnyékolta el elsősorban, ugyanis a Szovjetunió összeomlása után a kaukázusi független államokkal Oroszországnak nem volt biztonsági együttműködési megállapodása. 1998 májusában újra fellángoltak a harcok, amelyben a grúz erők vereséget szenvedtek. A harcok az orosz békefenntartók jelenlétében zajlottak.⁴³⁰

1998 áprilisában Grúzia, Azerbajdzsán és Oroszország együttműködési megállapodást írt alá az észak-kaukázusi biztonsági zóna, elsősorban Dagesztán és Csecsenföld stabilizálása miatt. Jereván Moszkvát és az orosz katonai jelenlétet tartja a legmegfelelőbbnek, hogy az ellenséges szomszéd államokkal szemben területi integritása megmaradjon.⁴³¹

A Független Államok Közössége (FÁK) egyik egyesített légvédelmi központja Örményországban van, ahonnan az egész Kaukázus térséget ellenőrzés alatt tartják. Az egyezményhez Grúzia és Örményország csatlakozott. A légvédelmi berendezések a Kaukázus térség északi részében és Örményországban vannak telepítve.⁴³²

Örményország és Azerbajdzsán a Taskenti Kollektív Biztonsági Szerződés védelme alatt áll.⁴³³ A szerződést 1992. május 15-én írták alá, 1994 áprilisában lépett életbe. A tagok kölcsönösen kötelezik magukat a kollektív katonai biztonság fenntartására, amelyet az orosz atomfegyverek elrettentő hatása garantál. Oroszországnak egyedül Örményországgal van hosszú távú Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezménye, amit

⁴²⁷ *NATO's relations with Georgia*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm# (megnyitva: 2015. 10. 20)

⁴²⁸ Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm (megnyitva: 2016.08.18.)

⁴²⁹ *Joint statement of the NATO-Georgia Commission at the level of Foreign Ministers*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133175.htm (megnyitva: 2015. 12. 17.)

⁴³⁰ Menon, Rajan – Fedorov E., Yuri – Nodia, Ghia: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21st century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999, p.31.

⁴³¹ i.m., p.32.

⁴³² i.m., p.53.

⁴³³ A Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetben Örményország, Azerbajdzsán, Oroszország, Belorusszia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tadzsisztán és Üzbegisztán alkot egy kollektív védelmi szervezetet. A Szervezetet 1992-ben hozták létre. Grúzia a 2008 augusztusi események után kilépett a Szervezetből.

1997. augusztus 29-én írtak alá. Örményország úgy tekint erre a dokumentumra, mint „*Örményország biztonságpolitikájának lényeges eleme*”.⁴³⁴

5.10 A BIZTONSÁGPOLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI

A Szovjetunió felbomlását követően 15 független állam jött létre. A hatalmas fegyverzet, amit a volt tagállamok örökölték önmagában nem volt elegendő a megváltozott környezetben a biztonság garantálására, mivel számos esetben törtek ki fegyveres konfliktusok országok között, vagy egyes országokon belül. Az új környezet megkövetelte, hogy az államok valamilyen szinten együttműködjenek, és a régi rendszerben kialakult kapcsolatokra építve szövetségbe tömörüljenek. Az orientáció iránya a szuverén államok döntése volt.

2001-től a nemzetbiztonsági együttműködések elmélyültek a FÁK államok között, ami a putyini stabilizációnak is betudható. A kezdeményezések mindegyike orosz dominanciájú.

Az egyik biztonsági szerveződés az Egyesített Légvédelmi Rendszer (Odjegyinyonnaja szisztyema protyivovo zdusnoj oboroni – OSZPVO; United Air Defence System – UnADS), amelyben kilenc FÁK tagállam vesz részt. 2006 és 2008-ban közös légvédelmi gyakorlatokat tartottak, amelyben több mint 100 repülőgép vett részt.⁴³⁵

A FÁK tagállamok 1992. május 15-én aláírták a katonai megfigyelőkről és a kollektív békefenntartó tevékenységekről szóló megállapodást. 2007. október 15-én írták alá a FÁK Békefenntartó Kollektív Erőinek egyezményét, amely a működési kereteket határozza meg a finanszírozás mellett. A szerződés hatékonyságát mutatja, hogy eddig összesen egy nemzetközileg is támogatott missziót tudott indítani a szervezet 2008-ban Abháziában. A szerződést eddig Oroszország, Örményország, Fehéroroszország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán írták alá. Kétoldalú megállapodás keretében békefenntartók vannak Trasznyisztria és Dél-Oszétia területén.⁴³⁶

Az egyik leglényegesebb együttműködés a nemzetek biztonságáért felelős szakszolgálatok közötti kooperáció. 1995. április 3-án írták alá az ezzel kapcsolatos megállapodást. A vezető szerepet az FSZB tölti be. Az FSZB-n belül a nemzetközi partnerekkel való közös kooperációért a Nemzetközi Együttműködés Igazgatósága felel. Különösen nagy hangsúlyt kap

⁴³⁴ www.armeniaemb.org/formin/agenda.htm (megnyitva: 2007. 03. 20.)

⁴³⁵ Gergics Gábor: *Az orosz dominanciájú integrációk fejlődése*, p.2.,

http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/gergics_gabor-az_orosz_dominanciaju_integraciok_fejl_dese.pdf

(megnyitva: 2015. 10. 20)

⁴³⁶ i.m., p.2.

a belorusz KGB-vel, a kazah KNB-vel, az ukrán SZBU-vel, az üzbég SZNB-vel, az örmény SZNB-vel, a moldáv SZIB-vel, a kirgiz KNB-vel és a tádzsik KNB-vel való együttműködés. A tanács évente kétszer, májusban és októberben ülésezik, amelyre az spanyol, olasz, francia és német szakszolgálatok vezetőit is meghívják. A tanács elsődleges feladatának a terrorizmus elleni küzdelmet tekinti.⁴³⁷

Másik lényeges biztonsági együttműködés a FÁK keretei belül a határrendészeti feladatok összehangolása. Minden tagállam a szuverenitásának a kifejezését látja a határőrizet fenntartásában. Azonban a határokon átívelő szervezett bűnözés és illegális migráció megköveteli az együttműködés elmélyítését ezen a területen is. A Határőrizeti Hatóságok Parancsnokainak Tanácsa az integráció hivatalos szerve. A Tanácsban Oroszország, Örményország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán vesz részt.⁴³⁸ Érdekességként megemlíthető, hogy orosz és grúz határőrség között összetűzés robbant ki 1997 szeptemberében, amikor az oroszok felvonultak Grúzia északi hatáira. A grúzok nem kérték az oroszok határőrizeti segítségét. Az oroszok a déli grúz határokról az északra vonultak, aminek konfliktus lett a vége.⁴³⁹

A Taskenti Egyezmény a Kollektív Biztonsági Szerződést takarta kezdetben. Már 2001 májusában döntés született egy 4000 fős gyors telepítésű szárazföldi erő felállításáról. A későbbi tapasztalatok alapján 2005-ben további célként irányozták elő további 11 000 fős közép-ázsiai haderő felállítását, amelynek egyik legfontosabb feladata az afgán határregió kábítószer kereskedelmének és termesztésének a megakadályozása, felszámolása. A Szerződést a legnagyobb eredményt elért biztonsági kezdeményezésnek tekintik a szakértők. Kettő problémát fogalmazznak meg a szervezet működésével kapcsolatban; egyrészt Moszkva dominanciája a döntéshozatalban, másrészt a védelmi képességek még nem kerültek tesztelésre, és ez hordozhat magában problémákat.⁴⁴⁰

2002. október 7-én Kisinyovban megújították a Szerződést, és innentől a hivatalos neve Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete. A Szerződés 2003. szeptember 18-án lépett hatályba. A Szerződést hét tag írta alá: Oroszország, Örményország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán. Üzbegisztán 2005-ben lépett újra a szervezetbe az USA-val folytatott hintapolitikáját követően. A Szervezet tagjai alacsonyabb áron jutnak

⁴³⁷ i.m., p.3.

⁴³⁸ i.m., p.4.

⁴³⁹ Menon, Rajan – Fedorov E., Yuri – Nodia, Ghia: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security enviroment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999., p.54.

⁴⁴⁰ i.m., p.5.

orosz katonai felszerelésekhez. Ez különösen azért lényeges, mert egyik tag sem tud nagy erőforrásokat a haderő modernizációra fordítani. A szovjet örökségből származó eszközök vannak még hadrendben, és ezek javítása, pótlása, cseréje jelentős piacot biztosít Oroszországnak, és kisebb kiadást a Szervezet tagjainak. A Szervezet központja Minszkben van, a katonai parancsnokság Moszkvában.⁴⁴¹

A Kaukázus térség országai a NATO számára is lényegesek, elsősorban geostratégiai fekvésük, elhelyezkedésük miatt. **Azerbajdzsán** számára az euro-atlanti integráció elérése csúcs prioritás. A Nemzeti Biztonsági Koncepciót és a Katonai Doktrínát is úgy alkották meg, hogy az euro-atlanti törekvéseiket kihangsúlyozzák. Azerbajdzsán Egyéni Partnerségi Akció Tervet kapott a NATO-tól, amelynek harmadik fázisa még folyamatban van 2012 óta. Az Akció Tervet 2005-től teljesíti Azerbajdzsán.⁴⁴² **Örményország** Moszkva szövetségese, és a Moszkva vezetése alatt álló katonai szervezet aktív tagja. A NATO-val is alakított ki kapcsolatokat, és hasonlóan a többi transzkaukázusi államhoz, a nemzetközi szerepvállalásban aktívan részt vesznek (65 örmény katona teljesít szolgálatot Afganisztánban). A NATO az örmény hadsereg képességeit méltatta, amikor kiemelte, hogy a három transzkaukázusi állam közül Örményország teljesítette leggyorsabban az afganisztáni misszióban való szerepvállalás feltételeit.⁴⁴³ Örményország és a NATO között ugyancsak létrejött az Egyéni Partnerségi Akció Terv, amely különösen a megoldatlan hegyi-karabahi problémára, Örményország biztonsági környezetének javítására és a demokratizálódáshoz szükséges intézményrendszerek megerősítésére fókuszál.⁴⁴⁴

Grúzia már a NATO bukaresti csúcán várta, hogy tagjelölti státuszt kap, és csalódottságát csak növelték a dél-oszét válságban elszenvedett veszteségei. Grúzia minden NATO vezette akciót támogat. Grúzia 1994-ben csatlakozott a PpP-hez. 2004-ben Grúzia elsőként kapta meg az Egyéni Partnerségi Akció Terv a NATO-tól. A NATO 2006-ban Intenzív Párbeszéd megkezdését javasolta Grúziának a Szövetséghez való csatlakozási folyamat jegyében. 2008 szeptemberében aláírták a NATO-Grúzia Bizottságot létrehozó megállapodást.⁴⁴⁵

⁴⁴¹Lipusz Éva: *A Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete*, p.6.,

http://mhtt.eu/hadtudomany/2013/2013_elektronikus/2013_e_lipusz_eva.pdf (megnyitva: 2015. 10. 20)

⁴⁴² *Overview of Azerbaijan-NATO Partnership*, <http://www.mfa.gov.az/en/content/560> (megnyitva: 2015. 10. 20)

⁴⁴³ *Armenia and NATO Reaffirm Their Cooperation*,

[http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=43495&cHash=1e5a355bb977b12e064637db7663e923e](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=43495&cHash=1e5a355bb977b12e064637db7663e923e) (megnyitva: 2015. 10. 20)

⁴⁴⁴ *NATO's relations with Armenia*, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48893.htm (megnyitva: 2015-10-20)

⁴⁴⁵ *Relations with Georgia*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm (megnyitva: 2016. 07. 29.)

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kaukázus térség államainak doktrínái védelmi jellegűek, de minden ország fenntartja magának a jogot, hogy az ország határain túl élő állampolgárait fegyveres erővel is megvédje. A Kaukázus térség északi részében az orosz haderő személyi állománya a Déli Katonai Körzet parancsnokságának alárendeltségében védelmi szervezeti struktúrában van felépítve. A transzkaukázusi államok önálló haderői a független országok határainak, területének, érdekeinek és értékeinek megvédése érdekében védelmi struktúrában épülnek fel. A deklarált célokkal ellentétben Azerbajdzsán a katonai doktrínájában fenntartja magának a jogot, hogy Hegyi-Karabah és az örmény hadsereg által megszállt azeri területeket akár fegyveres erővel is visszaszerezze. Örményország fenntartja magának a jogot, hogy Hegyi-Karabahot akár fegyveres erővel is megtartsa, és független státuszát garantálja. Grúzia a stratégiai dokumentumaiban a szakadár területek feletti ellenőrzés visszaszerzését tűzi ki célul. A transzkaukázusi köztársaságok burkoltan, de a fegyveres támadás lehetőségét is fenntartják.

A Kaukázus térség északi részének területegységeiben diszlokáló katonai szervezetek az orosz haderő részei, személyi, szervezeti struktúrája Oroszország nemzeti biztonsági stratégiája alapján épül fel. Ez a stratégia az ország határainak, területi integritásának biztosítását, érdekeinek és értékeinek védelmét tartalmazza, de fenntartja a jogot a Közel-Külföld országában élő orosz állampolgárainak akár fegyverrel történő megvédésére is. A Transzkaukázus országai fegyveres erőinek feladata hasonló az északi rész országában diszlokáló szervezetek struktúrájához, feladataihoz, de mindhárom ország sajátos helyzetben van.

Azerbajdzsán: az ország fegyveres erejének védelmi feladatain túlmenően jogot formál az Örményország által megszállt Hegyi-Karabah szakadár, és közel azonos méretű, az ország közel 20%-át kitevő terület fegyveres erővel történő felszabadítására. A felszabadítás jogi fenntartása mellett a hadsereg fejlesztéséhez jó alapot biztosít az ország nemzeti jövedelmének 2009. évi 9,3%-os, 2010. évi 5%-os növekedése és a lakosság összlétszámán belül a fiatal korosztály magas aránya. A honvédelemre fordított 2,6%-os részesedése egyben egy további fegyveres konfliktus lehetőségét vetíti előre.

Örményország: a fegyveres erejének védelmi feladatain túlmenően, mivel területén nincs szakadár, vagy más ország által megszállt terület, jogot formál az egykori örmény magterületnek számító Hegyi-Karabah függetlenségének katonai erővel történő fenntartására.

Grúzia: a fegyveres erejének az ország területének és határainak védelmén túlmenően feladata az ország területén Abházia és Dél-Oszétia szakadár tartományok feletti teljes irányi-

tás visszavétele. Az orosz támogatással rendelkező autonóm tartományok integrálása Grúzia területébe rövidtávon kétséges/megkérdőjelezhető.

A Kaukázus térség egészében a személyi állomány kiképzettsége, hadrafoghatósága magas szintű, jelentős harci tapasztalatokkal rendelkezik. A reguláris erők tevékenységét az északi térségben a Szövetségi Biztonsági Szolgálat és a Belügyminisztérium erői, a Transzkaukázus országai közül Azerbajdzsánban és Grúziában a Nemzeti Gárda támogatja. A térség északi részének államai közül Csecsenföld és Dagesztán paramilitáris és egyes hadurak által támogatott lázadó erők katonai objektumok, rendőrségi épületek, ipari infrastruktúra elleni támadások, kulturális, oktatási intézmények, közlekedési eszközök ellen végrehajtott terrorcselekményekkel kívánják elérni függetlenségüket Oroszországtól. Ezt a tevékenységet támogatják a klánokba szerveződött családok, az iszlám világ országaiból érkező harcosok és az öngyilkos merénylők.

A térség országaiban a reguláris fegyveres erők technikai eszközei az egykori Szovjetunióban gyártott és fegyveres erejében rendszeresített eszközök. A Transz-Kaukázus országai közül Grúzia kezdte meg az elavult orosz technikai eszközeinek korszerű nyugati eszközökkel történő leváltását.

A térség fegyveres konfliktusainak a rendezése a régi elvek szerint, eszközökkel és eljárásokkal történt. A természeti tényezők, a reguláris erők hagyományos elvek szerinti alkalmazása nem hatékony. A térség természeti tényezői a paramilitáris erők alkalmazásának kedveznek. A térség államai közül egyedül Grúzia kapott ígéretet a NATO csatlakozásra, de ezt az elmúlt évek politikai, gazdasági és katonai eseményei késleltetik. A PpP-ben a Kaukázus északi részében lévő terület egységeket Oroszország katonái képviselik, míg a Transzkaukázus köztársaságai mindegyike részt vesz a programban.

6. FEJEZET: A KAUKÁZUSI VÁLSÁGOK MOZGATÓRUGÓI

*A Kaukázusban élni az egyik legkeményebb dolog a világon.
Gabonaórlás, pásztorkodás, kőfejtés, birkanyírás, katonáskodás az oroszok ellen,
vagy épp a szovjet hadseregben.*

Kiss Noémi, újságíró⁴⁴⁶

Az Alekszej Petrovics Jermolov tábornok vezette hadjárat indította el a *gazavat*-ot Oroszország ellen a XIX. század második felében. A *gazavat* a hegyi népek nyelvén a szent háborút jelenti a betolakodók ellen, amelyet a mai napig követnek a szélsőségesek. Mihail Orlov tábornok szavai helytállóak a Kaukázus térség meghódításával kapcsolatban; *ezt a célt nem szuronnyal, hanem sokkal inkább türelemmel és felvilágosodással lehet elérni, de sajnos, országunk mindkettőben szűkülöködik. A küzdelem nagy személyes előnyöket hozhat Jermolovnak, de semmit sem ad Oroszországnak.*⁴⁴⁷

Az orosz elit egy része azt gondolja, hogy akkor teljesíthetők legjobban az orosz államérdekek és biztonsági feladatok, ha a szomszédos államok függetlenek, sikeres gazdasággal rendelkeznek, területi integritásuk sértetlen és legalább semlegesek Oroszország irányába. Az ilyen államok láncolata megvédheti Oroszországot a destabilizációtól, amely a mozlim országok felől érkezik. Ezt legjobban úgy érheti el Moszkva, ha aktívan részt vesz a békefenntartó műveletekben, és bármely katonai eszközzel előmozdítja a stabilitás és gazdaság növekedését a Kaukázus térségben. Ez a felfogás abból ered, hogy Moszkva végérvényesen elfogadja a Szovjetunió megszűnését és belátja, hogy a korábbi nagyhatalmi politikát csak ilyen módon tudja újra gyakorolni a térségben. A másik felfogás szerint csak a régi rendszer helyreállításával lehet a korábbi stabilitást visszaállítani, ami Oroszország birodalmi jellegének hangsúlyát helyezi előre.⁴⁴⁸

Oroszországot fenyegető külső fegyveres agresszió esélye nem áll fenn. A szovjet időkből örökölt feszültségek azonban jelentős belső feszültségek forrásai. A külső katonai

⁴⁴⁶ Kiss Noémi: *Kövek és oltárok*, Magyar Nemzet - Magazin, 2016. július 9., p.24.

⁴⁴⁷ Meier, Andrew: *Csecsenföld-Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005 p.74-75.

⁴⁴⁸ Menon: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999,p.179.

támadás valószínűsége a bipoláris világrend felbomlását követően megszűnt.⁴⁴⁹ A helyükbe olyan nem hagyományos veszélyek léptek, amelyekre a szovjet időkben nem, csak 1990 után kellett felkészülnie az orosz vezetésnek.

A Kaukázus térség társadalmi-gazdasági fejlődésének egyik legnagyobb akadályozó tényezői a fegyveres konfliktusok. A fegyveres konfliktusok a XX. század utolsó évtizedében hihetetlen erővel, pusztítással söpörtek végig a térségen. A szovjet hadsereg jelenléte egészen az 1990-es évek elejéig megakadályozta a feszültségek felszínre törését, és fegyveres konfliktussá fejlődését. Ahogy a nagyhatalmi felügyelet megszűnt, a feszültségek fegyveres konfliktusok sorozatában kerültek a felszínre, és többségük a mai napig megoldatlan (csak tűzszüneti megállapodás van). A Kaukázus térség konfliktuszónáit a 42. ábra mutatja.

42. ábra: A Kaukázus térség válságövezetei

Forrás: <http://georgien.blogspot.hu/2009/04/maps-le-monde-diplomatique-published.html> (letöltve: 2016. 07. 05.)

A kaukázusi válságok oka nagyon összetett, amelyet elsősorban a kulturális különbözőség, a történelmi sérelmek, a felgyülemlett feszültségek, az identitás, illetve a belső társa-

⁴⁴⁹ i.m., p.226.

dalmi feszültségek generálnak. A válságokban az egyes tényezők jelentősége különböző, nem lehet azt mondani, hogy csak egy oka van.

A Szovjetunió felbomlása utáni hét évet az államok közötti válságok (örmény-azeri háború), az etnikai válságok jellemezték (grúz-abház, grúz-dél-oszét, csecsen-orosz, ingus-oszét). Ezekhez társult a gazdaság összeomlása, a helyi és a központi hatalom gyengesége és a válságok miatti jelentős menekült hullámok kialakulása. Ezeket kiegészítette a nagyfokú fanatizmus, a fegyver- és drogkereskedelem, a terrorizmus, amelyek nagy hullámai árasztották el Nyugat-Európát.⁴⁵⁰ Örményország elnöke Levon Ter Petroszjan a saját hatalmának megerősítésére használta fel az ország erőforrásait. Azerbajdzsánban és Grúziában a Szovjetunió felbomlása után olyan emberek kerültek vezető pozícióba, akik a szovjet rendszerben is vezető szerepet töltöttek be, például Eduard Sevarnadze.⁴⁵¹

A Kaukázus térségben a többnyelvűség, a folyamatos be- és kivándorlás, a hegyek védelme, a nomád törzsek és a modern világ hagyományainak keveredése, számos etnikum keveredése alkotja a sajátos társadalmat, és a kultúrát. A kaukázusi államokat nagyfokú nacionalizmus jellemzi, amely azonban sokszor pontosan ellent mond annak, amit képviselnek. Ilyen eset a Gamszahurdia vezette Grúzia az 1990-es évek elején, amely katonai vereséghez és polgárháborúhoz vezetett.⁴⁵²

A kulturális különbözőség konfliktusok sorozatát eredményezte már eddig is a térség népeinek. A kulturális különbözőséget az 1944-es deportálások során is kihasználták. Az 1942-es nagy nyári német offenzíva egészen a Kaukázusig jutott. A német csapatok közeledtének hírére lázadás tört ki a térségben a szovjet uralom ellen. A németek visszavonulása után Sztálin a kollektív bűnösség elve alapján döntően mozlim népeket telepítetett ki Kazahsztán és Kirgizisztán száraz sztyeppéire. A deportált ingusok vagyonát az oszétok kapták. A kitelepítések lényegében a teljes karacsáj, balkár, csecsen és ingus népesség deportálásával járt. 1943/44-ben 69 267 karacsájt, 387 229 csecsent, 91 250 ingust és 37 044 balkárt deportáltak, keletre.⁴⁵³ A kitelepítések során a halálozási arány a következőképpen alakult: karacsájok 36%, csecsenek 23%, meshketi törökök 20%, kalmükök 15%, ingusok 9%.⁴⁵⁴ A russzifikáció során nagyon sok oroszot telepítettek a szovjet tagköztársaságokba. Sztálin halála után a depor-

⁴⁵⁰ i.m., pp.150-151.

⁴⁵¹ Rajan, Menon: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security enviroment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999,p.151.

⁴⁵² i.m., p.155.

⁴⁵³ Horváth Csaba: *Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között*, www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_K_HCB.pdf, p.16. (megnyitva: 2011. 11. 20.)

⁴⁵⁴ Ferguson, Niall: *A világ háborúja – a gyűlölet évszázadának története*, Scolar Kiadó, p.218.

táltak hazatértek, de földjeik már más tulajdonában voltak. A Szovjetunió felbomlása után a deportálás, a szovjet elnyomásból fakadó gyűlölet, az oroszok jóléte, uralmi helyzete miatt a gyűlölet lángra kapott és pusztító erővel söpört végig az egész Kaukázus térségen. Az oroszok menekültek, menekülnek, a keresztények és mozlímok össze-össze csapnak (pl. örmények-azerik, ingusok-oszétok). Ezeknek a válságoknak a jellemzője, hogy rövid ideig tartanak, nincs béke, csak fegyverszünet, az intenzitásuk nagy. Az ilyen jellegű konfliktusokat Brzezinski törésvonal háborúknak (fault line wars) nevezi.⁴⁵⁵ Azonban fontos megjegyezni, hogy válságok kialakulnak az egyes kultúrához tartozó csoportok, népek között is (pl. dagesztán-csecsen, csecsen-ingus, grúz-dél-oszét, csecsen klánok egymás között).

A Kaukázus térség északi részében az iszlám fundamentalizmus központja Dagesztán. A fundamentalizmus tanainak elterjedése az 1980-as évekre tehető a következő tanítók munkái alapján: Hasszan al-Banna, Seida Kutba, Abu al-Alia Mawdudi, illetve elődeik Ibn Teimiya, Muhammad ibn Abd al-Wahhab.⁴⁵⁶

A válságok újabb okaként merült fel a gazdasági visszaesésből fakadó kilátástalanság, a szegények-gazdagok közti hatalmas szakadék, és az oroszok magasabb életszínvonala miatt egyre nagyobb a feszültség a társadalmon belül és a kultúrák közt.

A Kaukázus térségben elterjedt a klánrendszer. A klánok az érdekeltségeik miatt egymással is gyakran kerülnek harcba (pl. fegyver- és drogcsempész útvonalak ellenőrzése). Ezek a harcok gyakran a nagypolitika érdekeit is szolgálják a térség destabilizációjában (az oroszok részéről használt „divide et impera” politika). A klánrendszer a kaukázusi népek kulturális fejlődésének sajátossága. A sajátos történelmi fejlődés lévén fennmaradtak olyan szokások, társadalmi jellegzetességek, amelyek a Kaukázus térségben jelen vannak napjainkban is, és a nyugati társadalmak számára ismeretlenek, elfogadhatatlanok. Csecsenföldön, és bizonyos fokok Grúziában a szovjet rendszer összeomlása után a vezető szerep helyi hadurakhoz, klánokhoz, vezetőkhöz került, akik ellensúlyozni tudták a moszkvai hatalom hiánya által keltett űrt.⁴⁵⁷ Napjainkban a Kaukázus térség északi részének stabilizációját azzal érte el Moszkva, hogy az erős klánokkal kötött szövetséget (pl. a Kadirov-család Csecsenföldön).

A sok etnikum miatt a szeparatista mozgalmaknak nagy jelentősége van. A szovjet időszakban a Moszkvában meghúzott határok nem vették túlzottan figyelembe az etnikai ho-

⁴⁵⁵ Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktábla* – Budapest, Európa Kiadó, 1999;

⁴⁵⁶ i.m. p.7.

⁴⁵⁷ Ehrhart, Hans-Georg: *Crisis management in the CIS: Whiter Russia?*, in Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1995., p.131.

vatartozást, így ennek öröksége miatt számos konfliktus fog még kialakulni a térségben. A vegyes etnikai szerkezet miatt a határok meghúzása nehéz feladat. A korábban meghúzott határok komoly sérelmek alapját szolgáltatta, amely területi követelések formájában jelenik meg napjaikban (pl. Javakheti, Hegyi-Karabah).⁴⁵⁸ Ezekben a konfliktusokban nem csak a keresztények akarnak elszakadni mozlím államtól (karabahi örmények Azerbajdzsántól), hanem keresztény államtól is el akarnak szakadni szeparatista tartományok (abházok, oszétok Grúziától). A hegyi népek mindig is a nagy önállóságukról, függetlenség utáni vágyukról voltak híresek. Nem fogadtak el egyetlen uralkodót sem, aki parancsolni akart nekik. Csak erőszakkal hódoltak be a felsőbb hatalomnak (oroszoknak). Ez az egyik mozgató rugója a Kaukázus térség északi részében a válságoknak (pl. Csecsenföld). Az irredentizmus, a szeparatizmus, az etnikai törekvések, a határviták, a történelmi sérelmek és a sérült nemzeti érdekek vezettek a legtöbb esetben a háborúkhöz.

A Kaukázus térségének északi részében a terrorizmus az orosz biztonságra nézve is jelentős kihívást jelent. Az 1990-es évek közepén jelent meg a modern csecsen terrorizmus, amely eredménye és része volt már az első csecsen háborúnak. A Kaukázus térség északi részének egyéb részein végrehajtott terrorista eseményeknek etnikai oka van; katonai ellenőrzőpontok és magasabb rangú hivatalnokok elleni, klánok közti leszámolás. Az orosz vezetők azzal vádolják a törököket, hogy támogatást nyújtanak a szeparatistáknak. Ankara tagadja, hogy ez így lenne, de az orosz hivatalos szervek szerint nem állami szervek, de az állami vezetés tudtával adják a támogatást.⁴⁵⁹

A regionális szeparatizmus alapvető okai **általánosságban** a következők:

- a) Emberi beállítottság;
- b) Nemzeti elnyomás, népiirtás a múltban;
- c) A nemzetiségi politika hibái;
- d) Az etnikai csoportok elitjeinek érdekkülönbségei;
- e) Karizmatikus vezető felbukkanása;
- f) A természeti forrásokból egyenlőtlen részesedés;
- g) Gazdasági önellátás;
- h) Alacsony képzettségi szint, ugyanakkor magas népességnövekedési ráta;
- i) Természetföldrajzi sajátosságok (hegyvidék, sziget, félsziget, sivatag stb.);

⁴⁵⁸ Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X

⁴⁵⁹ i.m., p.232.

- j) A területi viták;
- k) Az évek alatt felhalmozott fegyverek;
- l) A menekültek, mint destabilizáló tényező;
- m) A vallási szélsőség terjedése;
- n) A nemzetiségek, azon belül az oroszok aránya;
- o) A gazdasági visszaesésből adódó kilátástalanság;
- p) Vallási köntösbe bújtatott hadurak összecsapásai;
- q) Nagy hatalmak céljaik eléréséhez felhasználják az egymással szemben álló csoportokat;
- r) Helyi hagyományok (pl. vérbosszú);
- s) Modern nézetek és hagyományok követői közötti eltérés;
- t) Narkoterrorizmus.⁴⁶⁰

A térség eltartó képességét jelentősen meghaladó népességgel rendelkezik. A népeszsaporulat miatt ez további veszélyként lesz jelen, amelynek jelei már most mutatkoznak. A népesség eltartása, élelmezése komoly problémaként fog a vezetőkre nehezedni, ami a társadalmi ellentéteket is kiélezi. A változó demográfiai viszonyok miatt jelentős konfliktusok várhatók a jövőben. Az egyénnek, és nagyobb méretben a népnek szüksége van élettérre, amely megváltozik a demográfiai viszonyok változásával. A moslimok egyre sűrűbben laknak ugyanakkora területen, mint 50 évvel ezelőtt, és egyre nagyobb a feszültség emiatt. A keresztények fogynak, a területeiket kezdik elfoglalni a moslimok. A kulturális szokások különbözősége, az élettér beszűkülése, a néphez tartozó területek elvesztése miatt előbb-utóbb jelentős fegyveres konfliktusok várhatók a Kaukázus térségben.

Az i.sz. IV.-V. századtól, a nagy népvándorlások kezdetekor a Kaukázus térség északi előterében élő kis népeket a hegyek biztonságosabb részeire kényszerítették a nyugat felé tartó nagy törzsek, népek. A Kaukázustól délre eső területeken élő kis népek a perzsa, és a török uralom elől menekültek a hegyek felé. A bennszülött, illetve hosszabb ideje a Kaukázusban élő népek területére érkeztek a bevándorlók, akik elfoglalták a helyüket, más kultúrával rendelkeztek. Ez volt az első jelentősebb időszaka a konfliktusoknak, amelyek a különböző kultúrájú népek között zajlott. Ettől kezdve a térség népei között soha nem volt igazi béke, csak tűzszünet. A megváltozott élettér belső feszültségeket is keltett a bennszülött népek közt, és a torzskodások folyamatosak lettek (ezt a szokások, tradíciók is fokozták). A kutatások eddig

⁴⁶⁰ Mező Ferenc: *A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után*, http://www.magyar szemle.hu/szamok/2000/4/a_kaukazu, valamint saját kiegészítések.

nem szenteltek figyelmet a kultúrák életterére, és ezek megváltozásából fakadó konfliktusokra.

A társadalmon belüli feszültség egyre növekszik a térség nemzetiségei között. Azerbajdzsánban a Hegyi-Karabahból származó azeri menekülteket nem nézi jó szemmel a többi azeri. A menekülteket az állam ellátja, eltartja, míg a többi azeri nem kap ilyen kiváltságot, így a felgyülemelő harag ezekre a menekültekre fog zúdulni, ha nem kezelik időben a menekültkérdést.⁴⁶¹

A térség népeinek identitása eltérő, amelynek jelei a kaukázusi válságokban is megmutatkoztak. A keresztények is, és a mozlímok is elsősorban a vallásukkal, kultúrájukkal azonosítják magukat, de a történelmi fejlődés, az eredet különböző hatást gyakorolt az identitásukra. Az identitáshoz, történelmi fejlődéshez tartoznak az „ősi szálláshelyek, szállásterületek” legendái (pl. az örményeknél Hegyi-Karabah, oszétoknál Prigorodnyij körzet), amelyek más kultúrájú népek területéhez tartoznak napjainkban. Az identitás az egyes válságokban nagy jelentőséggel bír. A harcoló felek támogatásában az azonos kulturális hovatartozás fontos (a karabahi háborúban az oroszok az örményeket támogatták a konfliktus második szakaszában, a kulturális hovatartozás alapján; Törökország ilyen alapon támogatta Azerbajdzsánt). Azonban Irán jelentős fegyverszállítmányokkal látta el Örményországot, annak ellenére, hogy eltérő kultúrához tartoznak. A fegyveres konfliktusokban az erősebb identitás előnyt jelentett (az azerik vereségének egyik oka a gyenge identitás volt a karabahi háborúban, holott közel háromszoros túlerőben voltak az örményekkel szemben).⁴⁶² Az identitás jelentős forrás Grúzia belső konfliktusaiban is. A grúzok klánszövetséget alkotnak, identitásuk nem volt olyan erős, mint az oroszok által támogatott abházoknak, oszétoknak. Örményország egységes nemzeti identitással rendelkező nemzet volt a függetlenség után. Levon Ter Petroszjan megpróbált orientálódni Törökország felé, ami a nemzeti érzelmeket jelentősen sértette. Ez ellene volt a hagyományos örmény irányzatnak, amely mindig is Moszkvát részesítette előnyben. Már kezdetektől fennállt a dilemma; annektálni Hegyi-Karabahot, vagy elismerni a függetlenségét?⁴⁶³ Az azeri identitás sokkal gyengébb volt, amelynek az egyik oka, hogy az ország területe a történelem során eltérő befolyás alatt állt; északon orosz, a többi részen perzsa. Erős identitással rendelkező etnikailag homogén állam, amely katonai győzelmet is köszönhet ennek;

⁴⁶¹ Nagy László: *Azerbajdzsáni helyzetkép*,

http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2006/3/2006_3_8.html, p.6. (megnyitva: 2008. 01. 04.)

⁴⁶² Matveeva, Anna: *The South Caucasus: Nationalism, conflict and minorities*; MRG, United Kingdom, 2002;

⁴⁶³ i.m., pp.158-159.

Örményország. Gyenge identitással rendelkező, etnikailag megosztott állam, amely gyenge államot és katonai vereséget eredményezett ennek; Azerbajdzsán.⁴⁶⁴

Oroszország azzal vádolta a törököket és más nyugati államokat, hogy kihasználják a térségbeli konfliktusokat saját érdekeik erősítése érdekében. Különösen a Kaukázus térség északi részében erős a gyanú, amely nagyon érzékenyen érinti Moszkvát. Moszkva évszázadok óta alkalmazza a „divide et impera” politikáját, amelyet most ő ellene vetettek be más hatalmak.⁴⁶⁵

Az 1990-es évek közepén orosz szakértők elkészítették a válságok fő okainak elemzését. 1998 elején Igor Szergejev védelmi miniszter azt nyilatkozta, hogy „*Oroszországnak nem kell szembenéznie jelentős fegyveres konfliktussal az elkövetkező 5-10 évben*”. Azonban kihangsúlyozta, hogy az iszlám szélsőségek megerősödésével jelentős veszélyforrás keletkezik a Kaukázus térségben, amely az alábbiakban foglalható össze az oroszok szerint;⁴⁶⁶

- iszlám szélsőség; az iszlám fundamentalizmus nem egyenlő az iszlám szélsőséggel. 1994-ben a Jevgenyij Primakov vezette SZVR⁴⁶⁷ jelezte az iszlám szélsőségek növekedését az orosz határok közelében.⁴⁶⁸ Az elemzők kihangsúlyozzák, hogy Oroszország iszlám többségű területein is növekedhet a feszültség, megpróbálhatják megszerezni a hatalmat (pl. Tatár föld).⁴⁶⁹ Az iszlám többségű államok területén állomásozó orosz katonaság ellenszenvet vált ki a mozlimokból. Így a katonai jelenlét fenntartása veszélyesebb és kényesebb feladattá vált.⁴⁷⁰
- Észak-Kaukázus; orosz hírszerző források a csecsenföldi gerillák számát 1998-ban 10 000 főre, a csecsen kormány katonáinak számát 10 000 főre becsülték, míg 40 000 főnek lehet fegyvere.⁴⁷¹ További 10-12 000 fő fegyveres gerillával számolnak az elemzők, amennyiben a harcok Dagesztánra is áttérjednek.⁴⁷² Ezzel szemben 16 000 fős orosz katonai és további 5000 fős dagesztáni önvédelmi erő áll szemben. Szalman Raduljev harctéri parancsnok olyan terveket fogalmazott meg,

⁴⁶⁴ i.m., p.148.

⁴⁶⁵ Furman, Dimitrij: *The dynamic of the Karabakh conflict*, in Crisis Management in the CIS, 1997., p.42.

⁴⁶⁶ ITAR-TASSZ, Moszkva, ezt idézték a BBC Monitoring International Reports-ban, 1998. január 9.

⁴⁶⁷ Szluzsba Vnyesnyej Razvedki (SZVR) – Külső Hírszerző Szolgálat. Orosz hírszerzés, a KGB egyik utód-szervezete.

⁴⁶⁸ Rossziszskaja Gazeta, p.44., 1994. szeptember 22.

⁴⁶⁹ Mikojan, Sergei: *Russia, the US and regional conflict in Eurasia*, Survival, vol.40, no.3, 1998 tavasz, p.121.

⁴⁷⁰ Flemming, Splidsboel-Hansen: *The officinal Russian concept of contemporary Central Asian Islam: the security dimension*, Europe-Asia Studies, vol.49, no.8, 1997, p.1503-06.

⁴⁷¹ Jurlov, Felix: *Chechnya: Neither peace nor war*, Analysis of current events, vol.10, no.3-4, 1998. március-április, p.18.

⁴⁷² Irina Kalinina, Moszkovszkij Komszomolec, 1998. május 26., in FSU 15 Nations, 1998 május, p.43.

hogy a független Csecsenföldnek tengeri kapcsolattal kell rendelkeznie a Kaszpi-tengeren keresztül, amit a független Dagesztánon keresztül akartak megvalósítani.⁴⁷³

- Ramzan Abdulatipov, korábbi miniszterelnök helyettes kijelentette, hogy „a Kaukázus nagyhatalmak ütközőzónája”, ahol elsősorban az energiaforrásokért zajlik a küzdelem. Anatolij Kulikov, korábbi orosz belügyminiszter 1998-ben kijelentette, hogy külföldi szélsőséges szervezetek és speciális szolgálatok eltökélt szándéka, hogy Oroszországtól megszerezzék a térség egyedülálló geostratégiai helyzete feletti uralmat.⁴⁷⁴

6.1 AZ EGYES KONFLIKTUSOK OKAI

A Kaukázus térség válságait és konfliktusait sorolom fel ebben az alfejezetben. A célom, hogy a feltárt feszültségeket és a későbbi vizsgálatok alapját bemutassam.

1) grúz – orosz. A válság igazi okát a dél-oszétokkal kapcsolatos okok adják. A dél-oszétok egy része orosz állampolgársággal is rendelkezik. Az oroszok, mint szakadár tartományt, felhasználják Grúzia belső egységének gyengítéséhez. A dél-oszétok támogatása, valamint az ellenük elkövetett grúz akciók okot szolgáltatottak az orosz intervencióra. Az orosz külpolitikai és katonai doktrína kimondja, hogy az orosz állam megvédi állampolgárainak életét és értékeit, akár katonai eszközökkel is, ha azt veszély fenyegeti. Erre alapozta Moszkva a tevékenységét. Kiegészíti a két nép közti feszültségek forrását az a tény is, hogy Moszkva már a XVI. század óta elnyomás alatt tartotta a grúzokat.

2) örmény – azeri/török. Hegyi-Karabahot az örmények ősi szállásterületnek tekintik, és mint ősi magterület, igényt tartanak rá. Az örményeket számos genocídium érte a történelem során, mivel gazdag kereskedők voltak, számos atrocitásnak voltak kitéve, köztük az azerik részéről is. Az örmények 1915-ös törökök általi száműzését 22 ország ismeri el a világon népirtásnak; Örményország, Ausztria, Argentína, Belgium, Bolívia, Chile, Ciprus, Franciaország, Görö-

⁴⁷³ Menon, Rajan – Fedorov E., Yuri – Nodia, Ghia: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21st century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999, p.47.

⁴⁷⁴ i.m.p. 48.

gország, Hollandia, Kanada, Libanon, Litvánia, Lengyelország, Olaszország, Oroszország, Szlovákia, Svédország, Svájc, Uruguay, Vatikán, Venezuela.

Svájcban, Cipruson, Szlovákiában, Görögországban és Franciaországban bűncselekmény az örmény népirtás tagadása, hasonlóan a holokauszt tagadásához. Az ENSZ „*háborús bűncselekménynek*” tartja a történeteket. Az USA nem tekinti népirtásnak az örmények elleni eseményeket, csak „*nagy szerencsétlenségnek*” nevezik.

2015. április 24-én, az események 100. évfordulóján élesen bírálta egymást Törökország és Örményország. Az 1915-ös hivatalos török dokumentumok vizsgálata során a „*katliam*” (mészárlás) és a „*tehcir*” (erőszakos kitelepítés) kifejezések többször előfordulnak, ahogy a „*muktale*” (kölcsonös gyilkosság, közönséges erőszak) kifejezés. A török „*soykirim*” (népirtás) kifejezést a ruandai, boszniai (Srebrenica) eseményekre, valamint a holokausztra használják csak. Azerbajdzsánban tagadják, hogy előfordulhatott népirtás az örményekkel szemben. Ali Hasanov miniszterelnök helyettes az Európai Parlament előtt „*elképzelt örmény népirtásnak*” nevezte az eseményeket.⁴⁷⁵ Az EU tagállamai közül Magyarországon kívül Észtország, Lettország, Finnország, Románia, Bulgária, Spanyolország, Portugália, Nagy-Britannia és Írország nem foglalt hivatalosan állást az örmény népirtás kérdésében.⁴⁷⁶

3) abház-grúz. Grúzia szakadár tartománya, amelyet a többségben lévő abházok laknak. A Szovjetunió évei alatt húzták meg a határokat, és ennek során Grúzia része lett Abházia is.

4) grúz – adzsár. Az adzsárok mozlímok, és többséget alkotnak Grúzia délnyugati részén. Szaakasvili elnök hatalomra kerülése után rövidesen visszaszerezte az ellenőrzést a tartomány felett.

5) ingus – észak-oszét. Az oszétok szeretnék egységes államot alkotni. A sztálini időszakban a határok meghúzásával szétszakították őket. Prigorodnyij-tartományért zajlik a két nép közt a küzdelem, valamint azért mert az 1942-ben kirobbant kaukázusi felkelés leverésében az oszétok a szovjeteket támogatták, és ennek jutalmául a deportált ingusok helyére oszétokat telepítettek (az oszétok elfoglalhatták a deportált ingusok ingatlanjait). Az 1953-as amnesztia

⁴⁷⁵ Kates, Glenn: *Armenian mass killing: Who says 'genocide' and who doesn't*, <http://www.rferl.org/content/armenia-genocide-recognition/26974215.html>, (megnyitva: 2015. 07. 31.)

⁴⁷⁶ *Óvatoskodik a magyar kormány az örmény népirtással kapcsán*, <http://www.hir24.hu/kulfold/2015/04/24/ovatoskodik-a-magyar-kormany-az-ormeny-nepirtas-kapcsan/>, (megnyitva: 2015. 07. 31.)

során az ingusok is hazatérhettek, azonban a házaikban oszétok laktak. A Vörös Hadsereg megakadályozta, hogy harcok robbanjanak ki, de a Szovjetunió felbomlása után azonnal nagyon heves, véres harcok alakultak ki.

6) csecsen – ingus. A csecsenek szélsőségessége miatt csaptak össze egymással. Az Icskéria Köztársaság csecsen irányítását, kegyetlenségét nem akarják elfogadni az ingusok, és szembeálltak a csecsenekkel.

7) csecsen – dagesztáni. A csecsenek kegyetlensége miatt a dagesztániak sem fogadják el őket. A második csecsenföldi háború is azért robbant ki, mert a csecsenek betörték Dagesztánba, és összecsaptak a helyiekkel.

8) csecsen – orosz. Évszázados konfliktus, amelynek az az oka, hogy a bennszülött csecsenek soha nem fogadták el senkinek a fennhatóságát. A csecsenek folyamatosan harcoltak az oroszokkal. A csecsenek közti feszültség is növekszik, mivel a szélsőséges vallási nézeteket valló vahhabiták, valamint a klánok, hadurak közti összecsapások miatt a lakosságnak elege van a harcokból. Sok csecsen támogatja az orosz csapatokat a szélsőségesek elfogása érdekében. Napjainkban a szalafita szélsőséges nézetek terjedése jelent kihívást.

9) Kabardok – balkárok, karacsájok – cserkeszek. Nem akarnak egy államban lakni a kabardok és a balkárok, valamint a karacsájok és a cserkeszek. Ez a sztálini határok meghúzásának eredménye. Harcok még nem robbantak ki, de a feszültség egyre növekszik.

10) Dagesztán. A harmincöt népcsoport által alkotott Dagesztánban a feszültség növekszik a népcsoportok között. Ebbe a csecsenek által végrehajtott támadások nem tartoznak bele.

11) Sztavropoli-határterület és Krasznodari-határterület. A sok etnikai csoport miatt növekszik a feszültség, elsősorban a kulturális különbözőség miatt.⁴⁷⁷

Általánosságban jellemző, hogy az oroszokkal szembeni ellenszenv nagy a szovjet időszak elnyomása miatt. Az oroszok jobban éltek mindig is, magasabb volt az életszínvona-

⁴⁷⁷ Saját csoportosítás a konfliktusok okairól.

luk, ami további feszültséget szült. A Szovjetunió felbomlása után az ellenszenv velük szemben általánosan nagy volt, nem állt rendelkezésre az az erő, ami megvédje őket a helyiek haragjától. Az oroszok elvándorlása általános volt, és a fegyveres konfliktusokkal párhuzamosan zajlott le ez az orosz exodus.

6.2 A KAUKÁZUSI KONFLIKTUSOK OKAINAK CSOPORTOSÍTÁSA

A válságok okai nagyon összetettek. Nem lehet azt mondani, hogy csak egy tényező magyarázza a fegyveres konfliktusokat. A válságokban eltérő jelentősége van az egyes tényezőknek, így a felsorolás nem fontossági sorrendet követ (minden konfliktusban más sorrendet lehet felállítani). A feszültségek alapvető okai általánosan a következők:

- kulturális;
- történelmi;
- gazdasági;
- politikai;
- földrajzi (területi);
- etnikai;

Ezek alapján a kaukázusi konfliktusok és válságok besorolása:

Kulturális; orosz – csecsen, dagesztáni – csecsen, ingus – észak-oszét, adzsár – grúz, Krasznodari-határterület, Sztavropoli-határterület, szalafita – adat követők.

Etnikai; ingus – észak-oszét, örmény – azeri (Hegyi-Karabah), abház – grúz, dél-oszét – grúz, karacsáj – cserkesz, kabard – balkár, Krasznodari-határterület, Sztavropoli-határterület, dagesztáni belső feszültség.

Történelmi; ingus – észak-oszét, örmény – azeri (Hegyi-Karabah), abház – grúz, dél-oszét – grúz, kabard – balkár, karacsáj – cserkesz, orosz – csecsen.

Gazdasági; orosz – grúz, csecsen belső konfliktusok (klánok egymás között), adzsár – grúz, Krasznodari-határterület, Sztavropoli-határterület.

Politikai; orosz – grúz, orosz – csecsen, kabard – balkár, karacsáj – cserkesz, Sztavropoli-határterület, Krasznodari-határterület, dagesztáni belső konfliktusok, ingus – észak-oszét.

Földrajzi (területi); azeri – örmény (Hegyi-Karabah), ingus – észak-oszét, abház – grúz, dél-oszét – grúz, orosz – grúz.

A csoportosításból hiányzik a klánok egymás közti torzsalkodása, amely ugyancsak több szempontoz illeszthető. Véleményem szerint azonban oda kell rá figyelni, mert jelentős destabilizáló tényező a térségben. A klánok egymás közötti konfliktusainak következményei:

1. destabilizáció;
2. jelentős számú menekült;
3. szervezett bűnözés megerősödése;
4. központi kormányzat gyengesége;
5. terrorizmus;
6. gazdasági kilátástalanság.

A térségben számos klánok közötti konfliktus zajlik. A konfliktusokat leszámolásokkal, sokszor nyílt utcai tűzharccal rendezik a szembenálló felek. A klánok közötti konfliktusok kialakulásának okai:

1. csempésztútvonalak ellenőrzése;
2. emberrablások;
3. társadalmi hagyományok, szokások (vérbosszú).

A csoportosításból látszik, hogy a válságok gyökere nagyon összetett, 181 népcsoport él a Kaukázus térségben 439 343 km² területen, négy kultúrát képviselve. Az egyik konfliktusba való beavatkozás kihatással lehet egy másik konfliktusra (pl. kulturális egyezés vagy szövetség alapján). Nem lehet a válságokat, konfliktusokat megközelíteni csak egy ok alapján. A válságok már évszázadok óta tartanak, nem új keletűek. Számos konfliktusnak, főleg a hegyi népek közt, már az okát sem ismerik, csak a hagyományok alapján a vérbosszú kötelez. A klánok közti hatalmi harcok, nőrablások miatt a harcok ugyancsak fellángolnak.

6.3. A HATALMI POLITIKA MEGNYILVÁNULÁSAI A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN

A Kaukázus térség válságainak, konfliktusainak kialakulására jelentős hatással vannak a világ vezető gazdasági-politikai szervezetei, hatalmai. Oroszország szerepét már vizsgáltam most az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és Irán szerepét vizsgálom, mert ez a válságok megértését segítheti.

Nyugat hatása a Kaukázus térségre

Az USA politikája nagyfokú visszafogottságot mutatott a térség iránt egészen a 2000-es évek közepéig. A nyugati integráció elősegítése azonban elmaradt, és még csak ígéretet sem kaptak arra, hogy teljes jogú tagjai lehessenek bármelyik szervezetnek (NATO, Európai Unió).

Az USA három fő célt tartott szem előtt a kezdetektől fogva;

1. megőrizni a transzkaukázusi államok szuverenitását;
2. hozzáférni a kereskedelmi utakhoz és a Kaszpi-medence energiaforrásaihoz;
3. megakadályozni, hogy a térség forrásai tömegpusztító fegyverek előállításán dolgozó államokhoz, csoportokhoz jussanak.⁴⁷⁸

2001 szeptembere óta azonban megváltozott a helyzet. Az USA politikájában lényeges elemek jelentek meg;

- határőrizet erősítése; képzésekkel, támogatásokkal, beruházásokkal.
- a terrorizmus ellenes műveletekben fontos helyzete van a térségnek.
- az USA iszlám politikájában Azerbajdzsánnak lényeges szerepe van, mivel az USA megítélésében az azeri vezetésnek változást kellene elérnie (Szaúd-Arábia, Törökország és Üzbegisztán mellett).

Az Európai Unió szerepe a Kaukázus térségben

Az EU gazdasági és politikai súlyához mérten csekély befolyással rendelkezik a térségben. Az EU 2007 óta a Fekete-tengeren keresztül határos a Kaukázus térséggel.⁴⁷⁹ Az európai jelenlétet igazából gazdasági téren az energiaszektorban jelenlévő nagy európai cégek képviselik; ENI/AGIP, BP, Statoil. A térség biztonsági és politikai életében nem játszik nagy szerepet az EU.

A térség konfliktusainak a megoldásában és a szerepvállalásban az EU jelentősége ugyancsak csekély, de a térség államai nagyobb szerepvállalást várnának el a biztonsági kérdésekben, kihívásokban. Az EU elsősorban kezdeményezésekkel próbál segíteni, amelyek

⁴⁷⁸ Shaffer, Brenda: *Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe*, in *Iran and its Neighbors*, SWP Berlin, 2003. július, p.17.

⁴⁷⁹ 2007-ben lett teljes jogú tagja az EU-nak Románia és Bulgária.

kiegészítik az USA és Oroszország folyamatait, és nem akadályozni akarja azokat, vagy versenyezni azokkal.

A nyugati hatásokat az alábbi 24. táblázat foglalja össze;

		Állam	
		Keresztény	Iszlám
Hatás	Pozitív	<ul style="list-style-type: none"> - kulturális kapcsolatok erősödése; - identitás erősödése; - gazdasági szálak megerősödése; - nemzetközi megítélés növekedése; - stabilabb biztonságpolitikai környezet; - etnikai problémák kezelése; - kereskedelmi útvonalak ellenőrzöttsége fokozódik; 	<ul style="list-style-type: none"> - gazdasági fellendülés; - nagyobb nemzetközi elfogadottság; - stabilabb biztonságpolitikai környezet; - iskolázottság növekedése; - kereskedelmi vonalak ellenőrzöttsége fokozódik;
	Negatív	<ul style="list-style-type: none"> - megosztottság az USA és Oroszország közt; - az iszlám fundamentalizmus erősödése a nyugati támogatottság miatt; - etnikai súrlódások erősödése; - fokozott katonai jelenlét; - globális kihatások a katonai műveletek következtében (V. cikkely és Közel-Külföld kérdéskörének ütközése); - a szuverenitás egy részének a feláldozása; - terrorizmus veszélyének fokozódása; 	<ul style="list-style-type: none"> - elszigetelődés; - fundamentalizmus erősödése; - instabil biztonsági környezet; - kisebbségi problémák felerősödése; - gazdaság egyoldalú, elsősorban energetikai fejlődése (kizsákmányolása); - magasabb rendű politikai, hatalmi célok kiszolgálása; - kiszolgáltatottság növekedése; - társadalmi problémák növekedése; - terrorizmus veszélyének fokozódása;

24. táblázat: A nyugati befolyás növekedésének eredménye a Kaukázusban

Forrás: saját szerkesztés

Irán szerepe a Kaukázus térségben

Irán az iszlám közösségek védelmezőjeként, támogatójaként, elsősorban a síita közösségek érdekében lépett fel. Az Iránban található azeri kisebbség meghatározza az iráni külpolitikai irányvonalát is a térség irányában. A hegyi-karabahi konfliktus rendezésében Iránnak nagy szerepe lehetne, de ehhez az a folyamat szükséges, mint ami most zajlik az USA részéről Iránnal szemben; együttműködés a két fél között a regionális konfliktusok rendezésben. A hegyi-karabahi háborúban Irán mindkét fél előtt megnyitotta határait, holott semleges státusúként mutatta magát. Érdekes Teherán politikai felfogása, mivel érdeke Azerbajdzsán gyenge-

sége, mivel ezáltal az azeri kisebbség autonómiájára kisebb figyelem irányul. A konfliktus rendezetlensége is ehhez járul hozzá. Azonban fontos, hogy ne robbanjon ki egy újabb fegyveres konfliktus, mivel nagyszámú menekültet eredményezne Iránban is, és jelentős biztonsági kihívást jelentene. Teherán az örményeket is csak annyiban ítéli el, amivel az azeri vezetést csillapítja.⁴⁸⁰

Irán 1992 februárja óta tart fenn diplomáciai és gazdasági kapcsolatot Örményországgal. Az egyik legjelentősebb szerződést a karabahi háború során írták alá. Iránnak nagy szerepe volt abban, hogy az örmény hadsereg kitartott és megnyerte a háborút, ugyanis a blokád idején az orosz segélyek nagy része is Iránon keresztül érkezett meg. Irán a karabahi háború idején a legfontosabb nyersanyagokat és energiát szolgáltatva Örményországnak. Az Araz folyón átívelő híd – ami kapcsolatot teremtett Örményország és Irán között - megnyitására az akkori örmény miniszterelnök, Gagik Arutjunjan kijelentette: „*a híd hozzájárul a gazdasági helyzet stabilizálásához, amit a blokád hozott létre*”.⁴⁸¹

Irán szerepét az örmények méltatják, és a térség biztonságának garanciáját látják benne, míg az azerik pont ellenkezőleg, nem akarják, hogy bármi köze is legyen Iránnak a konfliktusok rendezésében, vagy abban, hogy a békefenntartásban szerepet kapjanak. Az azeri vezetők felróják, hogy a tárgyalások során Irán az azeri érdekeket nem képviselte.⁴⁸²

Iránnak volt azonban egy nagyon fontos szándéka: megszerezni a hozzáférést a tömegpusztító fegyverekhez. Anyagok, tudósok és technológia megszerzésére tett lépéseket a térség államai irányába. Ennek érdekében írt alá fegyverszállítási egyezményt Örményországgal 2002 márciusában. Későbbiekben ezt az iráni fél tagadta, és annyit állított, hogy szándékukban állt egy ilyen jellegű megállapodást aláírni. Az együttműködés a két ország között azonban kiterjed a vállalkozói szektorra is. 2002 májusában az USA kettő örmény céget és egy magánszemélyt szankciókkal sújtott, mivel megsértették a Nonproliférációs Egyezményt, amelynek Örményország is tagja. Ez a szankció a mai napig életben van.⁴⁸³

A Kaszpi-tenger déli medencéjében a tengeri határok nem rendezettek (lásd 36. ábra). Ez ugyancsak Irán politikai tevékenységének eredménye, amivel Azerbajdzsán erősödését akarja korlátozni. Teherán tudja, ha Azerbajdzsán nem erősödik, akkor a jelentős azeri ki-

⁴⁸⁰ Shaffer, Brenda: *Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe*, in *Iran and its Neighbors*, SWP Berlin, 2003. július, p.19.

⁴⁸¹ i.m., p.19.

⁴⁸² i.m., p.20.

⁴⁸³ i.m., p.20.

sebbségének sincs oka az önrendelkezéshez való törekvésre, és későbbiekben az anyaország-hoz való közeledésre.

A nagyhatalmi politika a világ működésének lényeges része, eleme. A Kaukázus térségben a hatalmi politika számos hibát követett el. Ezek a kolonizációs politika jegyeit hordozzák magukon.

	Előny	Hátrány
Orosz/szovjet	<ul style="list-style-type: none"> - a Kaukázus közvetlen közelsége; - történelmi múlt; - korábban kialakult gazdasági hálózatok (pl. szénhidrogén vezetékek); - erős hatalmi vezetés, világos politikai célok, irányok; 	<ul style="list-style-type: none"> - a gazdaság gyengesége; - szervezett bűnözés nagy biztonsági kockázata; - „divide et impera” politika képvisellete; - a birodalmi politika öröksége; - erőpolitika alkalmazása;
Nyugat	<ul style="list-style-type: none"> - jelentős technológiai és pénzügyi háttér; - a világban betöltött vezető szerep; - hatékony szervezeti struktúra; - a szocialista rendszerből szabadult és kiábrándult államok nyugati orientáltságúak voltak; - erős szövetségi rendszerek; - emberi jogok erősek, demokratikus berendezkedés; 	<ul style="list-style-type: none"> - a Kaukázus térségtől való jelentős távolság; - a térség egysíkú kezelése; - a hagyományos külpolitika alkalmatlansága; - a politika nem hatékony érvényesítése (elvesztett évtizedek); - „divide et impera” politika képvisellete; - a Nyugat téves felfogása a posztszovjet térséggel kapcsolatban; - nyugati államok megosztottsága a térséggel kapcsolatban;

25. táblázat: A nagyhatalmi politika hatása a Kaukázus térségre

Forrás: saját szerkesztés

A Szovjetunió összeomlása utáni kettő évtizedben a Nyugat nem használta ki Oroszország gyengeségét, és a Közel-Külföldön kialakult hatalmi vákuumot nem töltötte be. A Nyugat számára a lehetőségek elszalasztása és „az elvesztett évtizedek” voltak az 1990-es és 2000-es évek egészen 2007-ig.

Vlagyimir Putyin hatalomra kerülésével lassú hatalmi, politikai és gazdasági megszi-
lárdulás kezdődött, és a Nyugat már akkor akarta a Kaukázus térségét hatalmi struktúrájába
integrálni, amikor már Oroszország is jelentősen megerősítette pozícióit. A hatalmi erőegyen-
súly átrendeződése a 2008. augusztusi grúziai eseményekben tűnt fel először látványosan.

A Kaukázus térséggel kapcsolatban a nagyhatalmi politika nyilvánvaló hibája a kolo-
nizációs jelleg. Ennek két fajta megnyilvánulása van, amelyek az eltérő történelmi múlt, fej-
lődés eredményei:

- 1) a Nyugati kolonizációs politika a gyarmatosítás korabeli felfogást követi. Egy erős
csoportot kikiáltani vezetőnek és azt hatalmon tartani, amíg a gyarmattartó érdeke úgy
kívánja. A kizsákmányolás fontos szempont volt, azaz a nyersanyagok előállítását a le-
hető legalacsonyabb költséggel. A gyarmatokon a lakosság jogai korlátozottak voltak,
kivéve a gyarmatosító állam képviselőinek, polgárainak.
- 2) az orosz felfogás a cári terjeszkedés korabeli felfogásán alapul. Erővel meghódítani
egy térséget, katonai erővel fenntartani a rendet, és az egész térséget russzifikálni.
Nem egy erős csoportot hatalomban tartani, hanem az egész társadalmat átalakítani,
erőszakkal a saját rendszerüket érvényesítették, vezették be. Ehhez a szükséges ember-
tömeget betelepítették.

Mindkét nagyhatalmi politikának a nyilvánvaló hibája, hogy a helyi sajátosságokat,
kulturális, gazdasági, történelmi adottságokat figyelmen kívül hagyta, a saját rendszerének
fontos elemeket (pl. ásványkincsek) kihasználta, és a saját rendszerét erőltette az adott társa-
dalomra. Ez a lehető legrosszabb politikai eljárás volt, és elhintette a gyűlölet magvát. A Ka-
ukázus térsége egy sajátos kultúrával, sajátos hagyományrendszert követő társadalommal ren-
delkezik. Itt egy külső hatalom hegemoniája, ami ráadásul eltérő kultúrát képvisel, csak fo-
lyamatos lázongáshoz, ellenálláshoz vezet.

A Kaukázus térségben sajátos erőegyensúly állt fenn, amit az orosz hegemonia felülírt.
Az új közigazgatási rendszer bevezetése, az új egységes oktatás, nyelvhasználat csak rontott a
helyzeten, amit az oroszok erőszakos betelepítése, valamint népek kitelepítéssel való bünteté-
se csak tetézt, nem beszélve a vallásgyakorlás korlátozásáról és a hagyományok betiltásáról.

A kolonizációs politika kudarcra egyértelmű, és a folyamatban a kudarc kódolva volt.
Csak idő kérdése volt, hogy mikor jelentkezik és hogyan. A mai események mind oda vezet-
hetők vissza, és érhető tetten.

A jelenlegi nagyhatalmi politika a hagyományos elveket már nem követi, azonban a hegemoniát mindenképpen meg akarja szerezni. Oroszország felerősödésével, Kína egyre növekvő gazdasági erejével a Kaukázus térségben egy többszereplős hatalmi struktúra kezd formát ölteni. Két nagy szereplő, Oroszország és az USA vív egymással „harcot”, míg Kína a gazdasági területen erősíti befolyását. A térség tagolt szerkezete miatt nem lehet azt mondani, hogy csak az egyik lesz jó, mert a kulturális hovatartozás miatt, valamint a történelmi hagyományok alapján valakinek az érdeke mindig sérül. Erre kiváló példa az oszét-ingus szembenállás, amely arra vezethető vissza, mikor 1942-ben az ingusok a kaukázusi lázadás mellé álltak a közeledő német csapatok hírére, az oszétok pedig a szovjet hatalmat támogatták (hollott számos oszét is a felkelés mellé állt). A büntető hadjáratban az oszétok kapták a kitelepített ingusok vagyonát. Azt is meg kell jegyezni, hogy az oszétok mindig is kedvezőbb eljárásban részesültek az oroszoktól, mert keresztények voltak.

Napjaink nagyhatalmi dominanciája a gazdasági és katonai blokkokról szól, és a nemzeti érdekek nehezen érvényesíthetők (leszámítva a vezető hatalmakat). A Kaukázus térségbe li NATO bővítés nagyon nehéz kérdés, és ezért is megosztott a Szövetség. Felmerül a kérdés; adjanak védelmet Grúziának, és ezzel elkerülhető egy 2008 augusztusához hasonló esemény, pusztán a NATO elrettentő erejére alapozva és bízva abban, hogy soha nem kerül sor a híres V. cikkely életbeléptetésére, vagy hagyják a térséget a maga útját járni, és gazdasági segítséggel mozdítsák elő az orientálódását?

Csábító a térség nyersanyagkészlete és stratégiai helyzete, de egyben egy megerősödött Oroszországgal szemben érdemes felvállalni az akár fegyveres konfliktusig elmenő hatalmi versengést? Világosan lehet látni, hogy a Kaukázus térséget uralni egyben csak hatalmas véráldozat árán lehet. Az orosz csapatokon kívül senkinek nem sikerült uralma alá hajtani a térséget. De milyen áron? A nagyhatalmi politika itt mindig is az „ellenségem ellensége a barátom” elv alapján fog szerveződni, és ez destabilizációhoz vezet, ami további összetűzések kiindulópontja lesz. A jelenlegi gazdasági, politikai helyzet, súlyosbítva a kriminalizációval nem fog javulni, amíg a hatalmak egységesen, a helyi népek önrendelkezési jogát, hagyományait szem előtt tartva, a térség stabilitásán nem egységesen lépnek fel, saját érdekeik háttérbe szorításával.

6.4. TERRORIZMUS A KAUKÁZUS TÉRSÉGBEN

A Kaukázus térségről a legtöbb hír a konfliktusokról, terrroreseményekről jut el az emberekhez. Amikor valaki azt hallja, hogy terrorizmus, akkor rögtön Csecsenföld, vagy az Kaukázus térség északi része jut eszébe. Az értekezésben szerepel a szervezett bűnözésről részletesen egy fejezet, amiben kifejtem, hogy a terrorizmus és a szervezett bűnözés összekapcsolódott. Az elemzésben kettő fontos szervezetet emelek ki, amelyek lényeges szerepet játszanak a globális biztonság kérdésében is. Az egyik a Kaukázusi Emirátus, a másik az Iszlám Állam (Iraki és Levantei Iszlám Állam, Islamic State of Iraq and the Levant, ISIS, most már csak IS a névváltozás miatt). Az IS-nek lényeges kapcsolódása van a Kaukázus térséghez, és meglepően hasonló ideológiát követnek, mint a csecsen felkelés résztvevői.

43. ábra: A Kaukázus térségben elkövetett terrortámadások 2005-ig

Forrás: *Trouble in the Caucasus*, in

http://ngm.nationalgeographic.com/ngm/0507/feature4/images/mp_download.4.pdf (letöltve: 2016-02-12)

A 43. ábra mutatja, hogy egészen 2005-ig hol került sor terrortámadásra a Kaukázus térségben. Az ábrát vizsgálva lényeges dolgokra figyelhetünk fel:

- az ábra bizonyítja, hogy Csecsenföld a központja a szélsőséges iszlám mozgalomnak, amely terrortámadások sorozatát követte el.
- Észak-Oszétia és Ingusföld vitatott hovatartozású régiója ugyancsak a támadások központjában áll.
- Karacsáj-Cserkeszföldön elkövetett támadások oka lehet a szélsőséges iszlám mozgalom megnyilvánulása, amely csecsen háttérű, vagy lehet a karacsájok és cserkeszek között fennálló feszültség egyik megnyilvánulási formája.⁴⁸⁴

6.4.1. A Kaukázusi Emirátus

A szervezet elődje a 2005-ben alapított Kaukázusi Front volt. Samil Baszajev vezette csecsen lázadás jelentősen veszített erejéből a 2004. szeptember 1-3. közötti beszláni események után. Az orosz belügyi erők által folytatott hajtóvadászat eredményeként Samil Baszajev életét veszítette 2006 júliusában. Az egész térség terrorizmusa megváltozott Beszlán után, amit Baszajev halála felgyorsított. A csecsen ügy nem kapott nemzetközi figyelmet, az orosz kormány nem tárgyalt senkivel, csak további csapatokat küldött a térségbe. Samil Baszajev 2005-ben egy interjút adott az amerikai ABC csatornának, amiben azt állította, hogy „*az orosz lakosság is felelős a konfliktusért, mert támogatják az orosz kormányt*”.⁴⁸⁵ Ez az elv vezette a támadásokat az orosz városok ellen. A jövőben is erre hivatkozva terveztek támadásokat.

Samil Baszajev utolsó nagy támadása 2005 októberében Nalcsikban történt, ahol belügyi és katonai objektumok voltak a célpontok. Abdul Halim Szadulajev, Baszajev utóda átszervezte a fegyveres csoportokat, és az Emirátust megerősítette. A polgári célpontok elleni támadásokat nem támogatta, csak a kormányzati és katonai létesítmények elleni akciókat engedélyezte.⁴⁸⁶

Ez alakult át 2007-ben a Kaukázusi Mudzshedin, vagy Kaukázusi Emirátus nevű szervezetté. A Kaukázusi Frontot Abdul Halim Szadulajev, a Kaukázusi Emirátust Doku Umarov alapította.

A Kaukázusi Emirátus egy ernyőszervezet, amely az alábbi szervezeteket fogja össze:

⁴⁸⁴ Nem áll rendelkezésre adat a Karacsáj-Cserkeszföldön elkövetett támadásokkal kapcsolatban, így elméleti síkon tudom megközelíteni a kérdést.

⁴⁸⁵ Schaefer, Robert W.: *The insurgency in Chechnya and the North Caucasus –from gazavat to jihad*, Santa Barara, p.246.

⁴⁸⁶ i.m. p. 247.

- Jarmuk Dzsamat - Kabard-Balkár-Karacsáj Egyesült Vilajet Fegyveres Erői;⁴⁸⁷
- Saría Dzsamat - Dagesztáni Saría Dzsamat (Dzszenet);⁴⁸⁸
- Ingus Dzsamat - Ingus Dzsamat Saría;⁴⁸⁹
- Hataib al-Houl – Észak-Oszét Dzsamat;⁴⁹⁰
- Riyad us-Salihin Mártírok Brigádja.⁴⁹¹

Az Emirátus ún. vilajetekbe (tartomány, provincia) osztja be az egyes szervezetek működési területét. Ezt mutatja be a következő 44. ábra.

44. ábra: A Kaukázusi Emirátus vilajetjei (tartomány)

Forrás: *Is this the end of the Caucasus Emirate?*, <https://www.opendemocracy.net/regis-gente/is-this-end-of-caucasus-emirate>, (letöltés: 2015. 10. 15)

⁴⁸⁷ Tumelti, Paul: *Analysis: N Caucasus militants*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4337644.stm> (megnyitva: 2015.09.20)

⁴⁸⁸ *Dagestani Shari'ah Jamaat*, <http://www.trackingterrorism.org/group/dagestani-shariah-jamaat> (megnyitva: 2015.09.20)

⁴⁸⁹ *Ingush Jama'at Shariat*, <http://www.trackingterrorism.org/group/ingush-jamaat-shariat> (megnyitva: 2015. 09. 20.)

⁴⁹⁰ *Kata'ib al-Khoul*, <http://www.trackingterrorism.org/group/kataib-al-khoul> (megnyitva: 2015. 09. 20)

⁴⁹¹ *Riyad us-Saliheyn Martyrs' Brigade (RSRSBCM)*, <http://www.trackingterrorism.org/group/riyad-us-saliheyn-martyrs-brigade> (megnyitva: 2015. 09. 20)

A Kaukázusi Emirátus jelenlegi identitása vitatott, de az biztos, hogy iszlám radikális szervezetek ernyőszervezete. A szervezet kiemelt biztonsági kockázata miatt lényeges beszélni róla.

Szalafita ideológiát követ a Kaukázusi Emirátus – teszik fel a kérdést a témával foglalkozó kutatók. A kérdés sok vitára ad okot, és az utóbbi időszak válságában is megmutatkozik a szervezeten belül. Doku Umarov és Abdul Halim Szadulajev halálát követően az Emirátus vezetésében és irányultságában a válság jelei mutatkoztak meg. Nem volt világos, hogy a kialakult felkelés irányvonalát követik és harcolnak az orosz „elnyomók” ellen, vagy a globális dzsihád vonulatát követik. Mindez az orosz biztonsági szervek hatékony fellépését vonta maga után, és számos sikeres elhárító akciót hajtottak végre a fegyveres csoportosulások ellen.

Merre halad a Kaukázusi Emirátus? 2015. június 23-án Abu Muhammad al-Adnani, az IS szóvivője bejelentette, hogy megalakult a Kaukázusi Vilajet. Vezetője sejk Abu Mohammad al-Qadari (született: Rusztam Aszilderov). Aszilderov Dagesztánban született 1981-ben, és a második csecsen háború idején vált a radikális iszlám hívévé. 2012-ben Dagesztán parancsnokának és *wali*-jának (védelmező) nevezte ki Doku Umarov. Aliaszhab Kebekov,⁴⁹² a Kaukázusi Emirátus korábbi vezetője, nem akart az IS-nek behódolni. Ezzel kapcsolatban több vezető is azzal vádolta, hogy „*elárulta a sajátjait*”. Az orosz belügyi és katonai csapatok egyre nagyobb ellenőrzést gyakoroltak, és az Emirátus logisztikai, pénzügyi és kommunikációs lehetőségei beszűkültek. Az Emirátus vezetői az IS-hez való csatlakozást sürgették, azonban több harctéri parancsnok maradni akart a megkezdett úton.⁴⁹³ Aszlan Bjutykajev csecsen parancsnok a többi csecsen szeparatista parancsnok nevében 2015 júniusában hűségesküt tett az IS-nek, valamint 5 vezető dagesztáni imám is felesküdt.⁴⁹⁴

Oroszország az utóbbi öt évben arra törekedett, hogy a lázadásból fakadó áldozatok száma csökkenjen. 2014-ben 525 fő halt meg, ebből 325 főt meggyilkoltak az Észak-Kaukázusban az Emirátussal folytatott harcban.⁴⁹⁵ Az IS némelyik videóüzenetében moszkvai

⁴⁹² Kebekovot 2015. április 20-án az orosz speciális erők egy rajtaütésben lelőtték. Forrás: *Russian special forces kill North Caucasus rebel leader*, <http://www.aljazeera.com/news/2015/04/russian-special-forces-kill-north-caucasus-rebel-leader-150420175353317.html> (megnyitva: 2015. 10. 20.)

⁴⁹³ *Is this the end of the Caucasus Emirate?*, <https://www.opendemocracy.net/regis-gente/is-this-end-of-caucasus-emirate> (megnyitva: 2015. 10. 20.)

⁴⁹⁴ Малашенко, Алексей: *Теракт в Дагестане: начало наступления ИГИЛ?*, <http://carnegie.ru/commentary/2016/01/13/ru-62452/ish2>, (megnyitva: 2016. 07. 05.)

⁴⁹⁵ *Is this the end of the Caucasus Emirate?*, <https://www.opendemocracy.net/regis-gente/is-this-end-of-caucasus-emirate> (megnyitva: 2015. 10. 20.)

és kazanyi képek tűntek fel, valamint a derbenti Karin-Kala erőd. Ezekkel azt akarták kifejezni, hogy a jövőben ezek potenciális célpontok lehetnek.⁴⁹⁶

Oroszországnak nagy problémát jelent a szövetség, és egyben még nagyobb gondot a Szíriában és Irakban harcoló egyének hazatérése. A radikális iszlám nézeteket valló csoportok soraik közé fogadják ezeket a harcosokat, és egy újabb, véres eseménysor veheti kezdetét. Az ISIS, illetve utódjának forrásai rendelkezésre fognak állni, és Oroszországnak fel kell készülnie egy olyan nagy volumenű harcra, mint amilyen az első csecsen felkelés volt Aszlan Maszhadov vezetésével.

6.4.2. Iszlám Állam és a Kaukázus térség kapcsolata

Az elemzés összetett jellege miatt tömör összegzést adok az Iszlám Állam szervezetről.

Az Iszlám Állam (IS) nevű szervezet az al-Kaida iraki szervezetéből alakult ki. Vezetője Abu Bakr al-Bagdadi, akinek többször keltették halálhírét.⁴⁹⁷ A szervezet egy szalafita dzsihádisták szervezet, amely kezdetben az USA és szövetségesei elleni felkelésben tűnt fel, majd a 2011 márciusában kirobban szíriai polgárháborúba becsatlakozott. Ehhez létrehozták az al-Nuszra Front nevű szervezetet. Az IS elődje 2004-ben alakult Ayman al-Zawahiri vezetésével az amerikai megszállás miatt.⁴⁹⁸

Ideológia; a szervezet az iszlám szunnita ágához tartozó szalafita irányzat tagjait foglalja magában. Sokan szélsőséges nézetű irányzatnak tekintik a szalafitákat. Az IS ideológiája az, hogy az iszlám arany időszakát visszaállítsa (az aranykoron Mohamed próféta korát és a korai Kalifátus időszakát értik). Kötelező érvényűnek tartják, hogy minden mozlím vallású harcoljon a hitetlenek ellen mind külföldön, mind otthon. Az IS ideológiája szerint az Iszlám Kalifátus „helyreállításával” egy államok feletti szerveződés jön létre Irak és Szíria területén, ami elhozza újra az aranykort. Ehhez fog később csatlakozni a világ többi iszlám kultúrájú területe, többek között a Kaukázus térsége is.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Малащенко, Алексей: *Теракт в Дагестане: начало наступления ИГИЛ?*, <http://carnegie.ru/commentary/2016/01/13/ru-62452/ish2>, (megnyitva: 2016. 07. 05.)

⁴⁹⁷ 2016. június 10-én Abu Bakr al-Bagdadi és az Iszlám Állam további magas rangú emberei megsebesültek a koalíciós erők egyik légcsapásában, amelyet a szervezet egyik parancsnoki épületére mértek a szíriai határ közelében.

⁴⁹⁸ *ISIS: Portrait of a Jihadi Terrorist Organization*, The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 2014. november, p.2-3.

⁴⁹⁹ i.m., p.3.

Az IS sorai között a világ szinte minden részéről található harcosok. A „kaukázusiak” azonban nem vesznek részt olyan nagy számban, mint azt elsőre gondolnánk.

Az IS-hez köthető egyik csoportosulás Szíriában harcol, és a Kaukázusi Emirátus nevű szervezetet képviseli. Vezetőjük Szalahuddin al-Sisani.

Az IS kettő magas rangú vezetője grúz származású; Abu Omar al-Sisani (Abu Omar al-Csecsen, ahogy Irakban nevezik), eredeti nevén: Tarhan Tajumurazovics Batirasvili, a Jais al-Muhajirin wal Ansar (Muhajirin⁵⁰⁰ Mudzsaheddin Brigádok) nevű szervezet vezetője, valamint Muszlim Abu Walid al-Sisani, eredeti nevén: Murad Margosvili, a Junud al-Sham⁵⁰¹ nevű szervezet vezetője. 2016. július 13-án az IS bejelentette, hogy az iraki Al-Shirgat városában folyó harcok során meghalt Abu Omar Al-Sisani.⁵⁰²

A Kalifátus vagy Emirátus (Icskéria a Kaukázus térségben) vagy Észak-Kaukázusi Emirátus gondolata már Samil imám felkelésének idején, a XIX. században felmerült a Kaukázus térség iszlám közösségeiben. Ez a gondolat a Szovjetunió felbomlását követően újra előkerült a függetlenségi harcok kezdetekor. Az Emirátusról nem tettek le, mivel egy ernyőszervezetet hoztak létre, ami alá összegyűjtötték az összes „szabadságharcost”. Véleményem szerint a Kalifátus, vagy Emirátus gondolata összeköthető a Kaukázus térségen túli kezdeményezésekkel, nevezetesen az Iszlám Állam ideológiájával. Meggyengült államszervezet szükséges ahhoz, hogy létrejöhessen egy ilyen szupranacionális egység, és ez a Kaukázus térségben nem állt rendelkezésre, hiszen Oroszország nagyon keményen lépett fel a fegyveres csoportokkal szemben, a kilencvenes évekbeli gyengélkedés ellenére is jelentős erőket vetett be az elszakadás megakadályozására. Az ideológiában felfedezhető egy lényeges elem még; Mohamed próféta a mai Szaúd-Arábia területén élt, és az első Kalifátus is ott jött létre. A Tigris-völgye és Szíria azonban fontos magterületként jelenik meg az iszlám követői között, ahol a mostani Kalifátust kikiáltották. Ehhez csatlakozik peremterületként a Kaukázus térség. Az Aszlan Maszhadov, al-Hattab, Zelimhan Jandarbijev, Abdul Halim Szadulajev és Doku Umarov vezette csecsen mozgalom fő ideológiája az a globális dzsihad és Kalifátus volt, amit most az IS követ. Véleményem szerint az IS ideológiájára nagy hatással volt a kaukázusi ideológia, és ami nem ment az orosz fennhatósági területeken, azt igyekeznek más instabil területeken megvalósítani. Az Emirátus, vagy Kalifátus gondolata (ami a modern korban a kaukáz-

⁵⁰⁰ muhadzsirin – emigráns jelent az arab nyelvben. Azokra értik, akik Mohamed prófétával együtt mentek Mekéből Medinába.

⁵⁰¹ al-Sham – Nagy- Szíriát értik alatta az arab nyelvben.

⁵⁰² *Daesh says top leader Omar Al-Shishani killed in battle*

<http://www.arabnews.com/node/953236/middle-east> (megnyitva: 2016. 07. 05.)

zusi felkelésekből eredeztethető), mindig is elő fog kerülni; a Kaukázusban került újra a köztudatba, ott csiszolódott ideológiája, és a világ más részein ölt pusztító formát.

6.5 A KAUKÁZUS TÉRSÉG SZEREPE A NEMZETKÖZI SZERVEZETT BŰNÖZÉSBEN⁵⁰³

A kábítószer-kereskedelem, embercsempészet, fegyveres rablások, terrortámadások, zsarolások, emberrablások, védelmi pénzek szedése, hamisítás, csalás, pénzmosás és rengeteg gyilkosság. Ezek jellemzik a szervezett bűnözést, és az ebből származó hatalmas vagyonok (dollár milliárdok) a tevékenység hatékonyságát, szerepét támasztják alá. Egy olyan ország, vagy térség, ahol a szervezett bűnözés nagysága szembeötlő, ott a dolgok természetüknél fogva instabilak. A gazdagok és szegények közötti szakadék elmélyül, a korrupció mértéke óriási, az állami szervek működése akadozik, a gazdaság hatékonysága jelentősen romlik, a politikai és szervezett bűnözői körök összemosódnak, átfedik egymást.⁵⁰⁴

A szervezett bűnözés a Szovjetunió felbomlását követően átalakult. Az első szakaszban a „szovjet maffia” tevékenykedett. Ennek keretében a kivándorolt szovjet bűnözők végezték illegális tevékenységüket, és a Kaukázus térségbeli csempészet akkor is zajlott, igaz, lényegesen kisebb méretekben. A Szovjetunió felbomlását követően a szervezett bűnözés robbanásszerűen fejlődött, egyik napról a másikra jelentek meg a különböző csoportok, és számos véres maffia háború tört ki, amelyek a területért, az üzletért, és a hatalomért zajlottak. Ebben a szakaszban kezdtek kialakulni a kapcsolatok a nagy maffiaszervezetek között, amelyek az egész világot behálózták. A volt Szovjetunió helyén létrejött államok mind gazdaságilag, mind politikailag gyengék voltak. Az államok romjaira a szervezett bűnözés telepedett rá, és közel egy évtizedig a maffiacsoportok tartottak mindent ellenőrzésük alatt. A válságzónák (elsősorban a Kaukázus térség) kiváló lehetőséget nyújtottak a szervezett bűnözői hálózatok kialakulásának, és a tranzithálózatok kitűnő kialakítására. A 2000-es években az államok erősödésével, elsősorban Oroszország stabilizálódásával, a szervezett bűnözésnek is át kellett alakulni, ugyanis jelentős csoportokat számoltak fel a belügyi erők. Ma már nagyon jól működő, maffiacsoportok közötti együttműködés alakult ki, amelyet az államok közötti rendőrségi együttműködés is követ. A nápolyi Camorra is jelentős kapcsolatokat épített ki a volt Szovjetunióbéli csoportokkal. A kilencvenes évekbeli nyomozások feltárták, hogy a Camorra

⁵⁰³ A fejezet tanulmányként megjelent a Felderítő Szemlében.

⁵⁰⁴ Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó, p. 53.

nukleáris anyagokat és fegyvereket csempészett Oroszországból, míg visszafelé kokaint szállítottak.⁵⁰⁵

A szervezett bűnözés nemzetközi jellegének másik megjelenési formája Azerbajdzsán esete. A függetlenné vált transzkaukázusi államok közül Örményország és Azerbajdzsán véres háborúba keveredett egymással. A háború kezdeti szakaszában Azerbajdzsánnak nem volt még jelentős kőolaj bevétele, így a fegyverek beszerzéséhez szükséges pénzt a kaviár csempészéséből teremtették elő. Az orvhalászok által előállított kaviárt Dubaiba, USA-ba, Európába és Moszkvába szállították, hatalmas felárral. Volt év, amikor 40 ezer tonna kaviárt szállítottak illegálisan a piacokra.⁵⁰⁶ A csecsen maffia végrehajtói szerepe és könyörtelensége világhírű. Erre példa Leonyid Kucsma egyik telefonbeszélgetése, amelyben utasítást ad egy grúz származású újságíró „likvidálására”. A beszélgetés tanúsága szerint Kucsma elnök utasítása így szólt: „*a csecsenek kapják el, és ők szabaduljanak meg tőle*”.⁵⁰⁷

A Kaukázus térségbeli köztársaságok sikerességének egyik legfőbb gátló tényezője a korrupció és a szervezett bűnözés.

A Szovjetunió felbomlása után azokon a területeken, ahol a központi kormányzat gyenge volt, a terrorista és szervezett bűnözői csoportok szabadon szerveződhetek. Ilyen terület a Kaukázus térségben Hegyi-Karabah, Abházia, Dél-Oszétia, a Pankiszi-szoros (Kelet-Grúzia), Csecsenföld, Dagesztán.⁵⁰⁸

A Kaukázus térség földrajzi helyzete miatt központi szerepet játszik a nemzetközi drogkereskedelemben. A térség az „arany kereszt” központi része, azaz a termelő közép-ázsiai területek és a fogyasztó Európa, valamint a termelő iráni területek és a fogyasztó Oroszország közti útvonal kereszteződésében helyezkedik el.⁵⁰⁹

Az oroszországi szervezett bűnözésben a grúz és a csecsen csoportok a legnagyobbak, legjobban szervezettek az oroszok mellett. Kapcsolataik az egész világra kiterjednek. Alkalmazkodó képességük kiemelkedő.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Nicaso, Antonio – Lamothe, Lee: *A Maffia*, SAXUM Kiadó, p.101.

⁵⁰⁶ Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó, p. 67.

⁵⁰⁷ i.m., p.101.

⁵⁰⁸ Howard, Russell D. – Traugher, Colleen M.: *The “New Silk Road” of Terrorism and Organized Crime: The Key to Countering the Terror-Crime Nexus*, p.2. és p.4.

⁵⁰⁹ Curtis, Glenn E.: *Involvement of Russian organized crime indicates, criminal elements in the Russian military, and regional terrorist groups in narcotics trafficking in Central Asia, the Caucasus, and Chechnya*, The Library of Congress, p.3.

⁵¹⁰ Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó, p. 67.

Kábítószer-kereskedelem

A legsúlyosabb, nem hagyományos biztonsági tényező a droggereskedelem, a termesztés, és a felhasználás.⁵¹¹ A Dél- és Közép-Ázsiából származó drog egyik szállítási útvonala a Kaukázus térségen keresztül vezet. A gyenge kormányzat, a feszültségek, a konfliktusok mind lehetővé teszik, hogy a csempészet zavartalan legyen. A pénz gyakran politikai célokat szolgál.⁵¹² Orosz szakértők állítják „*a droggereskedelem a FÁK országokban nagyon szorosan összefonódott a bűn világával, a szervezett bűnözéssel, más részről a szeparatista és szélsőséges mozgalmakkal és vezetőikkel*”.⁵¹³ Iránból jelentős ópium és egyéb drog kerül Azerbajdzsánon keresztül a piacokra. A közel 1 000 km-es azeri-iráni határ ellenőrzése gyenge. Iránból, Azerbajdzsánba, onnét Dagesztánon keresztül zajlik a szállítás.

Az Afganisztánból, Kazahsztánból és Türkmenisztánból származó narkotikumokat a Kaszpi-tengeren keresztül szállítják Bakuba és Szumgajtba, onnét tehergépjárműveken szállítják Szuhumi, Batumi és Poti kikötőkbe az alábbi útvonalon: Baku – Kjurdamir – Jevlakh – Gardabani (grúz-azeri határátkelőhely) – Tbiliszi - kikötők. Innen hajókon szállítják Isztambulba, Constanta-ba és Odesszába. A Baku – Odessza vagy Constanta útvonalat Déli útvonalnak is nevezik.⁵¹⁴

Severnadze elnök megfogalmazása szerint „*a korrupció és a klánrendszer fogja romba dönteni Grúziát*”.⁵¹⁵ A kaukázusi államok közül Grúzia kezdte meg legerőteljesebben a küzdelmet ez ellen 1998-ban. A magasabb fizetések visszaszoríthatják a korrupció mértékét, de ahogy több kutatás is bizonyította, pont a magasabb jövedelműek közül kerülnek ki a legkorruptabb egyének.⁵¹⁶

⁵¹¹ i.m., p.227.

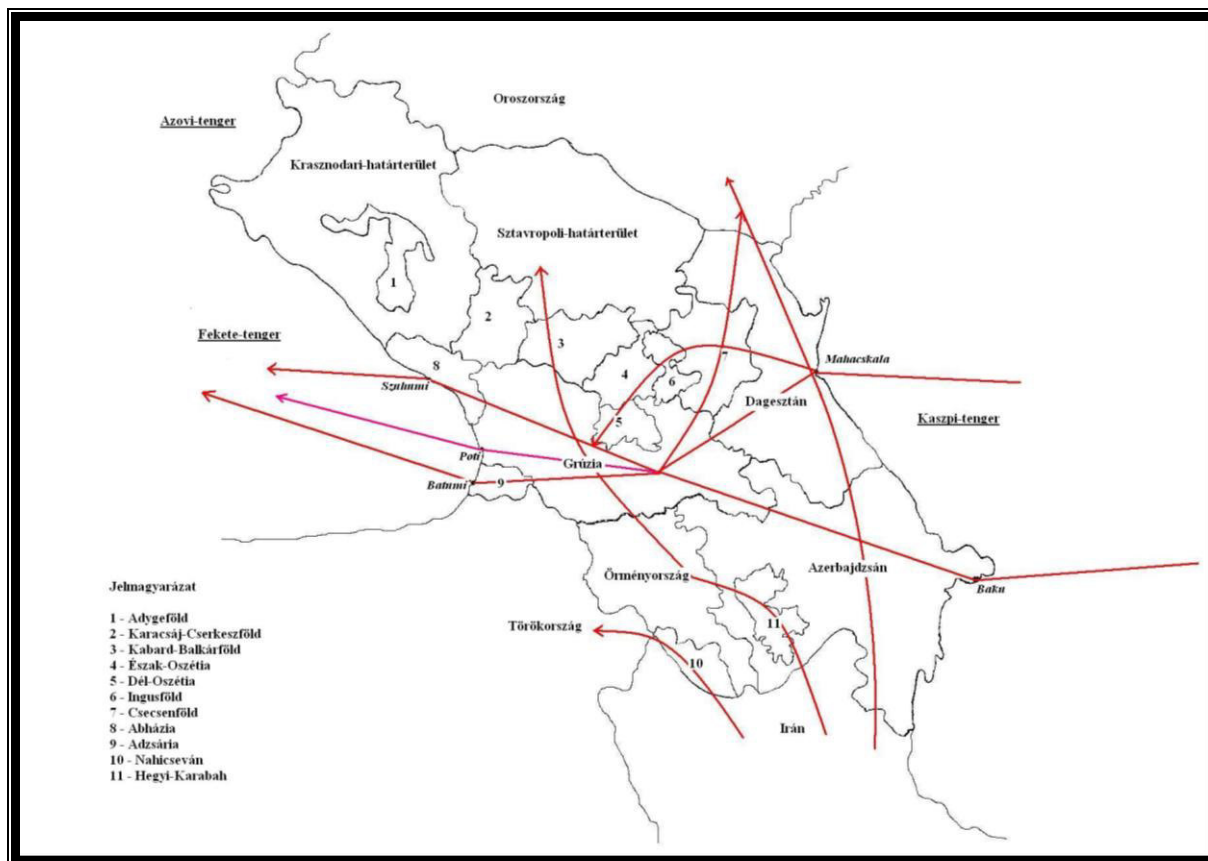
⁵¹² i.m., p.228.

⁵¹³ i.m., p.229.

⁵¹⁴ De Waal – Matveeva, Anna: *Central Asia and the Caucasus: A vulnerable crescent*, International Peace Academy, p.7.

⁵¹⁵ *Country Report for Georgia: Third quarter*, Economist Intelligence Unit, London, UK – 1998.

⁵¹⁶ Menon: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security environment*, p.214.

45. ábra: A Kaukázus térség drog csempészútvonalai

Forrás: Lynch, Dov (szerk.): *The South Caucasus: a challenge for the EU*, p.29. alapján szerkesztette a szerző

A Kaukázusban két csempészútvonallal keresztezi egymást; a balkáni és az északi.

1) Balkáni útvonallal; ez több mellék útvonalból tevődik össze. A szállított narkotikumok Helmand és Nangarhar tartományokból (Afganisztán), Balucsisztán tartományból (Pakisztán) származnak. A pakisztáni drogok Iránon keresztül érkeznek. Az útvonallal mentén számos laboratórium található, amelyekben a nyers, barna színű ópiumból fehér színű heroint állítanak elő. Ez az útvonallal főleg a kilencvenes évek közepéig dominált, de utána Iránban, Pakisztánban, Törökországban és transzkaukázusi államokban megerősítették ellenőrzéseket, szigorították a büntetéseket, így drágábbá vált a csempésztevékenység. A csempészet fokozatosan az északi útvonallalra toldott át, bár mindig is az északi útvonallal volt a jelentősebb. A drog három fő ponton lép be a Dél-Kaukázusba:

- Astara és Bilasuvaraz térségében az iráni-azeri határon,

- Az iráni-azeri határ örmények által ellenőrzött azeri területen (Zagilan provincia). Innen tovább kerül Grúziába és repülön Oroszországba.
- Az iráni-nahicseváni határon keresztül Törökország felé.⁵¹⁷

A helyzet súlyosságát jelzi, hogy Örményország vezetői 2002 márciusában tagadták, hogy tranzitútvonallá húzódna az ország területén. A karabahi területekről pedig az örmények azt állítják, hogy katonai irányítás alatt áll, nem része a csempésztúvnak. Ennek ellentmond több hivatalos jelentés, amely szerint az örmények által elfoglalt azeri területeken keresztül jelentős drogcsempészet zajlik Európa irányába. A közel 180 km hosszú iráni-azeri (örmények által elfoglalt azeri terület, Iránnal határos szakaszát értem ez alatt) határon jelentős csempészet zajlik.⁵¹⁸ Örményországban nincs számottevő narkotikum előállítás, fogyasztás. Annak ellenére, hogy Örményország Azerbajdzsánnal és Törökországgal közös határai zártak és katonai ellenőrzés alatt állnak, két ok miatt egyre nagyobb az érdeklődés az alternatív drogcsempész útvonal iránt az országon keresztül:

- a török hatóságok szigorú fellépése a drogkereskedelemmel szemben.
- 2008 augusztusa óta zárt a grúz-orosz határ.⁵¹⁹

Örményország stratégiai helyzetéből fakadóan fontos kereskedelmi útvonalak haladnak át a területén. Ezeket nagy számban használják ki csempészetre, valamint a jobb életreményében embereket csempésznek Oroszországba, vagy Európába, Egyesült Államokba. Nem Örményország a célország, hanem örmény lányokat és nőket csempésznek Moszkvába, Dubaiba, Egyesült Arab Emírátságokba, Törökországba prostitúció céljából, illetve szexrabszolgákat csinálnak belőlük az arab országokban.⁵²⁰

2) Északi útvonal; a kilencvenes évek közepétől egyre nagyobb a jelentősége. Ez az útvonal érdemben nem érintette a Kaukázust korábban. Kirgizisztán, Üzbegisztán és Kazahsz-

⁵¹⁷ Lynch, Dov (szerk.): *The South Caucasus: a challenge for the EU*, Chaillot Papers N°65, Institute for Security Studies, p.29-31.

⁵¹⁸ Curtis, Glenn E.: *Involvement of Russian organized crime indicates, criminal elements in the Russian military, and regional terrorist groups in narcotics trafficking in Central Asia, the Caucasus, and Chechnya*, The Library of Congress, p.8.

⁵¹⁹ *International Narcotics Control Strategy Report (INCSR) was published by the US Department of State. This annual report describes the efforts of key countries to attack all aspects of the international drug trade*, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2011/vol1/index.htm>, p.6. (megnyitva: 2011. 09. 23.)

⁵²⁰ *Armenia*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html#top> (megnyitva: 2007. 08. 12.)

tán területén keresztül szállították a drogot Oroszországba, vagy Tadzsikisztánból orosz katonai repülőgépekkel Oroszországba.⁵²¹ Ma már a Kaukázuson keresztül húzódik a csempészút vonal egy szakasza. Ennek nyomvonalai a következők; Derbent – Kaszpijszk, Derbent-Mahacsкала, Szumgajt – Poti, Szumgajt-Szuhumi, Szumgajt-Batumi. A grúz Batumi kikötő a fegyverkereskedelem központjaként is funkcionál. A Kaukázus térségen keresztül Iránba nukleáris eszközök, anyagok csempészése is zajlott.⁵²²

Csecsenföldön néhány drogszállítmányt katonai gépekkel teljesítettek, amelyre a hivatalos szervek is figyelmeztettek. Szevernyi, Kalikovka és Hankala repülőtereiről szálltak fel azok a gépek, amelyek a csempészést végezték.⁵²³ Csecsenföldön az olajlopás mellett a fegyver- és drogcsempészet, valamint a dollárhamisítás is virágzik. Az Oroszországban forgalomba került hamis dollárok 90%-a Csecsenföldről származott. Az észak-kaukázusi vasútvonal grozniji szakaszán a kilencvenes évek első felében három év alatt 1 700 teherszállító vagon raboltak ki. Groznij repülőteréről havonta 120 be nem jegyzett gép indult, ami azt jelenti, hogy innen bárki és bármi kikerülhetett. Ebben az üzletben az orosz és a csecsen jól megértette egymást.⁵²⁴ Az 1990-es évek elejétől kezdve Csecsenföld a nemzetközi kábítószer kereskedelem központjává lépett elő. Orosz katonai és hírszerzési források alapján, a Csecsenföldön elosztott drog Afganisztánból, Pakisztánból, Thaiföldről, Laoszból, Kambodzsából származik, és Groznijon keresztül jut el Oroszországba és Európa többi részébe. Moszkva véleménye szerint a csecsen hadurak (Samil Baszajev, Hattab, Szalman Raduljev)⁵²⁵ csupán alárendelt szereplői voltak a konfliktusoknak. Orosz források szerint külföldi szervezetek mozgatják a hadurakat. Ilyen szervezetek lehetnek a szaúdi „Iszlám Befektetői Csoport”, a török nacionalista „Szürke Farkasok”, a német „Nemzeti Út”, illetve az al-Kaida.⁵²⁶

A Pankiszi-szoros a Kaukázus térség egyik legfontosabb drog előállító központja. A második csecsen háború elől ide menekült embereket fegyveres csoportok követték, akik a völgy elzártságát kihasználva végzik illegális tevékenységüket. A nehezen járható hegyi utakat csak gyalogosan, vagy lovakkal, öszvérekkel tudják leküzdeni, amelyeken a csempészet

⁵²¹ i.m., p.31.

⁵²² Kővári László – Nagy László: *A nemzetközi terrorizmus moszkvai megítélése – a csecsen válság*, http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2003/1/kovari_nagy/chapter1.htm (megnyitva: 2008. 01. 04.)

⁵²³ i.m., p.230.

⁵²⁴ Stier Gábor: *A Putyin-rejtély* – Korona Kiadó – Budapest, p. 77.

⁵²⁵ Már egyik hadúr sincs életben. Az orosz különleges erők végeztek velük.

⁵²⁶ Borsányi András: *Visszacsapás doktrínája* – Bona-L Bt. - Budapest, 2002., p.138.

zajlik.⁵²⁷ Az USA drogellenes szervezetei felhívták a figyelmet, hogy a Pankiszi-szorosban az afgán drog újracsomagolása zajlik, amely ezután Dél-Oszétián keresztül folytatja az útját a grúz kikötőkbe, onnan Nyugat-Európába, és Csecsenföldön keresztül Oroszországba. 2002 májusában Grúzia védelmi minisztere, Valerij Kaburnadzia bejelentette, közel 800 csecsen gerilla és 100 fő egyéb arab származású személy található a Pankiszi-szorosban. Az orosz vezetés erőteljes nyomás alatt tartotta a grúz vezetést, hogy tegyen hatékony lépéseket a gerillabázisok, valamint a drog- és fegyvercsempészet felszámolására.⁵²⁸

Az oroszországi kábítószer kereskedelem irányítása közép-ázsiai és kaukázusi csoportok kezében van.⁵²⁹ A FÁK keretein belül több csoport foglalkozik drogkereskedelemmel, például grúzok, örmények, oroszok, ukránok. Azonban a vezető szerep a csecseneké. A kilencvenes években a csecsenek saját csoportokat szerveztek a drogkereskedelem terén, nem akartak védelmi pénzeket fizetni más csoportoknak. A sikeres csecsen csoportok kialakulásában, valamint a csecsenek vezető szerepében jelentős érdemei vannak Hozs Ahmed „Kozni” Nukajevnek.⁵³⁰

Sem Örményországban, sem Azerbajdzsánban nincs jele narkoterrorizmusnak, mivel nincsenek ilyen csoportok ezekben az országokban. Hegyi-Karabahban azonban egyes félkatonai csoportok mutatnak ilyen jeleket.⁵³¹

A Szovjetunió felbomlása után a határok kevésbé szigorú ellenőrzése, valamint a megnövekedett kereslet miatt egyre nagyobb bevételek realizálódtak, realizálódnak a szervezett bűnözésnél és terrorista csoportoknál.⁵³² A drogkereskedelmet sok esetben a menekültekkel végeztetik. A Transzkaukázusban az államok megerősödésével a drogkereskedelem egyre nagyobb akadályokba ütközik, míg a Kaukázus térség északi részében éppen ellenkezőleg, a hidegháború vége óta tartó káoszban a drogkereskedelmet sok esetben maguk a szabadcsapatok, a terrorista csoportok tagjai végzik.⁵³³ A Kaukázus térség északi részében található bi-

⁵²⁷ Lynch, Dov (szerk.): *The South Caucasus: a challenge for the EU*, Chaillot Papers N°65, Institute for Security Studies, p.4.

⁵²⁸ i.m., p.6.

⁵²⁹ Shelley, Louise: *The drug trade in contemporary Russia*, in *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 4, No. 1., p.16.

⁵³⁰ *International Narcotics Control Strategy Report (INCSR) was published by the US Department of State. This annual report describes the efforts of key countries to attack all aspects of the international drug trade*, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2011/vol1/index.htm>, p.24-25. (megnyitva: 2011. 09. 23.)

⁵³¹ Curtis, Glenn E.: *Involvement of Russian organized crime indicates, criminal elements in the Russian military, and regional terrorist groups in narcotics trafficking in Central Asia, the Caucasus, and Chechnya*, The Library of Congress, p.8.

⁵³² i.m., p.3.

⁵³³ i.m., p.4.

zonytalan légkör, a feszültségek mind a „szürke centrumok” kialakulását teszik lehetővé, ahol a csempészet központjai találhatóak. Itt nem csak csempészet, hanem laboratóriumok is találhatóak, ahol a finomítás zajlik.⁵³⁴

A CIA jelentése szerint Azerbajdzsánban nincs számottevő narkotikum-előállítás, csak ópium mák és cannabis kender termesztése zajlik. Azerbajdzsán az egyik legfontosabb tranzitország az afgán ópium Európába csempészésében, valamint az iráni narkotikumok Oroszországba és Európába szállításában.⁵³⁵

A szervezett bűnözés és terrorizmus kapcsolata

A Kaukázus térségben a terrorizmus és a csempészet összefonódott. A terrorcsoportok a fegyver-, drog- és emberkereskedelemből szerzik meg a tevékenységükhöz szükséges anyagi forrást. Mivel a drogkereskedelem és a terrorizmus összefonódott, erre a jelenségre a narkoterrorizmus fogalmát használják.⁵³⁶ Az összefonódást legjobban Ruszlan Gelajev csecsen hadúr jelzi, aki 2002-ben a Pankiszi-szoros feletti teljes ellenőrzést megszerezte, ezzel együtt a drogcsempészet feletti ellenőrzést is. Gelajev nagyon jó kapcsolatokat ápolt Hozs Ahmed „Kozni” Nukajev maffiavezérrel, akit a leggazdagabb és legbefolyásosabb embernek tartanak az egész Kaukázus térségben.⁵³⁷

Bűnüldöző szervezetek kapcsolatot találtak a csecsenföldi terrorista csoportok és a moszkvai csecsen maffia között. A csecsenföldi csoportok biztosítják a szállítási útvonalakat, valamint a moszkvai leszámolásokban vesznek részt, a moszkvai maffia anyagi háttérrel biztosítja a csecsenföldi harcokhoz. A drogkereskedelem gyakran jár együtt fegyverkereskedelemmel. A drogkereskedelem bevételei, illetve a fegyverkereskedelem segít fenntartani a Kaukázusban a szeparatista régiók fennmaradását és a fegyveres konfliktusok elhúzódását.⁵³⁸ A csecsen maffia a világ legrettegettebb szervezetei közé tartozik. Az orosz maffia végrehajtóként alkalmazza a csecsen csoportokat. Elég sokszor rivalizálnak is egyes piacok megszerzésé-

⁵³⁴ Brill Olcott, Martha – Udalova, Natalia: *Drug trafficking on the Great Silk Road: The security environment in Central Asia*, Working Papers, p.8.

⁵³⁵ Invictus, Sol Augustus: *Trafficking in the Republic of Azerbaijan*, DePaul Rule of Law Journal, p.8.

⁵³⁶ Brill Olcott, Martha – Udalova, Natalia: *Drug trafficking on the Great Silk Road: The security environment in Central Asia*, Working Papers, p.8.

⁵³⁷ Curtis, Glenn E.: *Involvement of Russian organized crime indicates, criminal elements in the Russian military, and regional terrorist groups in narcotics trafficking in Central Asia, the Caucasus, and Chechnya*, The Library of Congress, p.6.

⁵³⁸ Howard, Russell D. – Traughber, Colleen M.: *The “New Silk Road” of Terrorism and Organized Crime: The Key to Countering the Terror-Crime Nexus*, p.8.

ért.⁵³⁹ Ezek a csecsen maffiacsoportok jelentős összegeket juttattak haza, bevételt biztosítva a további harchoz. A kaukázusi-szláv (orosz) szembenállás nem csak a Kaukázus térségben volt jelen, hanem 1992-től két éven keresztül a moszkvai utcákon is maffiaháború formájában, amelyet a nemzetiségek közötti ellentétek felszínre törésének is tekintettek a szakértők. Ez elsősorban a csecsen csoportok és a szolncevói maffia⁵⁴⁰ közötti véres összecsapásokban csúcsosodott ki, pontosan abban az időben, amikor a csecsenföldi háború első felvonása zajlott a Szovjetunió felbomlását követően.⁵⁴¹

Nukleáris anyagok és fegyverek csempészete

Külön ki kell emelni a fegyver- és nukleáris anyagok csempészését, amely az egyik legnagyobb biztonsági kihívás a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcban. Louis Freeh, az FBI korábbi igazgatója 1994-ben azt nyilatkozta, hogy „*az orosz maffia egy lépésre van attól, hogy nukleáris anyagokat ragadjon magához.*”⁵⁴² A Szovjetunió felbomlását követő időszakban, több esetben is tartóztattak fel külföldi hatóságok hasadó anyagokat tartalmazó szállítmányokat, amelyek bizonyítottan a volt Szovjetunió területéről származtak. Az egyik ilyen eset 1994 májusában történt Münchenben, ahol 500 gramm, nukleáris töltet előállításához alkalmas plutóniumot foglaltak le a német hatóságok. A szállítók Moszkvából érkeztek. Csak 1994-ben több ilyen jellegű szállítmányt tartóztattak fel a német hatóságok. Német, svájci, osztrák hatóságok hírszerzési információi alapján megerősítették, miszerint a volt Szovjetunió területéről nukleáris hasadóanyagot tartalmazó hulladékok kerültek a piacra. Az elfogott szállítók némelyike égési sérüléseket is szenvedett a sugárzó anyagoktól.⁵⁴³

A nukleáris anyagok megszerzésére tett kísérleteket, vagy elfogott szállítmányokat az alábbiakban láthatjuk (csak a Kaukázus térségbeli vonatkozásúakat tüntetem fel);

- 1990. február – szovjet katonai bázist ért támadás, ahol nukleáris fegyvereket tároltak. A támadás sikertelen volt.

⁵³⁹ Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó, p. 77.

⁵⁴⁰ Szolncevói csoport – az orosz maffia egyik legbefolyásosabb és legerősebb csoportja, amely elsősorban Moszkvában volt jelen. Forrás: Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó.

⁵⁴¹ Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül*, GABO Kiadó, p. 80.

⁵⁴² Nicaso, Antonio – Lamothe, Lee: *A Maffia*, AXUM Kiadó, p.42.

⁵⁴³ i.m., p.42.

- 1993. március – csecsen lázadók jelezték, hogy Kazahsztánból és az Oroszországi Föderációból dúsított uránt szereztek be.
- 1994. április – Szocsiban 3 kg természetes uránt foglaltak le a hatóságok.
- 1998-ban orosz szövetségi erők jelentették, hogy Csecsenföldön az egyik vasútvonal mellett „piszkos bombát” helyeztek el lázadók. A merényletet megghiúsították.
- 1998. december 29. – Argun városában erősen sugárzó konténert helyeztek el terroristák. A konténert gyalogsági taposó aknákkal vették körbe.
- 1999. március 1. – Tbilisziben a grúz biztonsági erők öt embert vettek őrizetbe, akik kettő cézium kapszulát tulajdonítottak el egy hadiipari üzemből.
- 1999. szeptember – 1 kg urán 235 izotópot foglaltak le a hatóságok.
- 2000. április – a grúz rendőrség négy személyt tartóztatott le, akik 0,9 kg dúsított urán pelletet akartak kicsempészni az országból. A nukleáris anyagot valószínűleg Oroszországból szereztek be.
- 2000. szeptember – három személyt tartóztattak le radioaktív anyag csempészéséért a tbiliszi repülőtéren (kettő grúz és egy örmény állampolgárt). A csomagjukban 0,4 g plutónium és 0,08 g alacsony dúsítású uránium volt. A kihallgatásuk során azt állították, hogy a hasadó anyagokat Oroszországban vásárolták, és Ukrajnában akarták eladni.
- 2001. július 20. – ismeretlen helyről származó, 1, 8 kg 3,6% dúsítottságú urániumot foglaltak le a hatóságok Batumiban.
- 2001. december 19. – Javakheti régióban 300 g alacsony dúsítottságú urániumot foglaltak le a hatóságok. Valószínűleg Örményországból származott a radioaktív anyag.
- 2002. január 15. – Liya, Grúzia. Három fávágót szállítottak kórházba, akik stroncium 90-től származó égési sérüléseket szenvedtek. Eltérő hírek szólnak arról, hogy hogyan keletkeztek a sérüléseik, de a hatóságok megtalálták a kapszulákat, amelyekben a radioaktív anyag volt.
- 2002. október 15. – a dagesztáni-azeri határon letartóztattak egy orosz állampolgárt, aki radioaktív anyagot akart a határon átcsempészni.
- 2004. március 13. – egy örmény állampolgárt tartóztattak le a hatóságok, akinél a Sadaklo határállomáson (grúz-örmény határ) ismeretlen radioaktív anyagot találtak.
- 2004. október 8. – Tbiliszi külvárosában két konténert fedeztek fel, amelyek kobalt 60-at tartalmaztak.

- 2005. január 18. – Nyizsnyij-Zaramag (grúz-orosz határ) határátkelőnél egy mikrobuszban nukleáris anyagot fedeztek fel a határőrök. A járműben 1470 kg potasszium-hidroxidot⁵⁴⁴ és 550 kg alumínium port találtak. A háttérsugárzás a normál érték öt-szöröse volt, ami alapján a járművet azonosították a határőrök.
- 2006. február 5. – Szergej Ivanov orosz miniszterelnök helyettes és védelmi miniszter bejelentette, hogy a grúz biztonsági erők a dél-oszét határon 80 g dúsított uránt foglaltak le.
- 2006. július 27. – Iri és Likhaura (Grúzia) településeken cézium 127 kapszulákat fedeztek fel a hatóságok.
- 2007. október 24. – speciális erők letartóztattak egy örmény állampolgárt, aki 2,04 kg laurencium 103-at akart Törökországba csempészni.
- 2007. november 2. – Grúziában letartóztattak egy embert, akinek kocsijában cézium 137-et és detonátorokat találtak.
- 2011. április 5. – a Batumi Nemzetközi Konténer Terminálban cézium 137-et azonosítottak a fémszállítmányok között.⁵⁴⁵

Lehetséges kitörési pontok

A Kaukázus térség akkor tud a kilábalás útjára lépni, ha a térség államai hatalmukat meg tudják erősíteni, legitimitásuk kiterjed az egész ország területére. Fontos, hogy ezzel együtt járjon a gazdasági helyzet stabilizálódása, és az államok tartós növekedési pályára állása.

Ahhoz, hogy a szervezett bűnözés erejét csökkentsék, a nemzetközi együttműködés erősítése elengedhetetlen. Mint láttuk, globális szerveződésről van szó, amelyben különböző etnikumú, nemzetiségű csoportok működnek együtt nagy hatékonysággal. Ezeket egyetlen dolog kapcsolja össze: a hatalmas haszon. Párhuzamosan az állam, állami szervek megerősödése és a nemzetközi együttműködés elmélyülése azt eredményezi, hogy a szervezett bűnözés jelentősége a Kaukázus térségben csökken, ezzel együtt a nemzetbiztonsági kockázat is csökken.

⁵⁴⁴ Potasszium-hidroxid: vegyjele KOH. Erősen maró, mérgező anyag. Alumínium fémszappanok csoportjába tartozik. A vegyiparban fehér pelletek formájában állítják elő. Forrás: <http://www.potassium-hydroxide.com/>

⁵⁴⁵ *Illicit Radiological and Nuclear Trafficking, Smuggling and Security Incidents in the Black Sea Region since the Fall of the Iron Curtain*, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/schmid-illicit-radiological/html> (megnyitva: 2011. 09. 23.)

A nemzetközi együttműködés jelentősége a fontos, és nem a hatalmi versengés, ami napjainkban jellemző. A térség feletti befolyás megszerzése háttérbe szorítja a stabilizálódást és a felzárkózás lehetőségét, így teremtve további alapot a szervezett bűnözés működésének. A kínai, iráni, török, orosz és amerikai kormányok együttműködése a Kaukázus térségbeli államokkal, mint partnerekkel, sokkal előrébb vinné a stabilizációs politikát, mint a jelenlegi, amelyben csak az a fontos ki dominál, kinek a hatalmi érdeke érvényesül.

A Kaukázus térség földrajzi helyzeténél fogva kulcsszerepet játszik a nemzetközi fegyverkereskedelemben. A térség kaotikus viszonyai, az elhúzódó, rendezetlen konfliktusok, az államok gyengesége mind ideális terepet biztosítanak a szervezett bűnözői csoportok működésének.

A térségbeli csoportok szervezettsége, nemzetközi kapcsolataik, a csempészetben játszott szerepük és a nukleáris anyagokhoz való hozzáférési lehetőségük miatt jelentős biztonsági kockázatot jelentenek a világra.

A kaukázusi csoportok bevételeire csak közelítő becslések állnak rendelkezésre, és ezek a pénzforrások a konfliktusok elhúzódásához vezetnek, valamint biztos bevételi forrást biztosítanak hosszútávon a terroristacsoportoknak is. A szervezett bűnözés és terrorizmus összekapcsolódása bizonyított.

6.6 A TRANSZKAUKÁZUSI ÁLLAMOK TERRORIZMUS KIHÍVÁSAI

Az Észak-Kaukázus terrorista mozgalmait, cselekményeit már vizsgáltam (6.4.1. Kaukázusi Emirátus alfejezetben), de kevés figyelem irányul a Transzkaukázus terrorizmusára. Egészen eltérő folyamatok jellemzik a Transzkaukázus államainak terrorizmussal kapcsolatos helyzetét. Vannak kapcsolódási pontok, amelyek a válságok és konfliktusok összetettségét bizonyítják, valamint a modern világunkra jellemző globalizációs jegyeket hordoznak magukon. A terrorista tevékenység nem azonnal jelent meg a térségben, folyamatosan alakult ki a Szovjetunió felbomlását követő államalakulási folyamatok, és az azokat jelentősen lassító fegyveres konfliktusok eredményeként. A kaukázusi konfliktusok multikulturalitása, és a térségből származó jelentős harci tapasztalatokkal rendelkező fegyveresek más válságövezetekben való felbukkanása napjainkban szinte már törvényszerűnek mondható. Ha példát akarok említeni, akkor az Abu Omar al-Sisani (született: *Tarhan Tajumurazovics Batirasvili*), aki az

IS Szíriában harcoló fegyvereseinek egyik parancsnoka volt.⁵⁴⁶ Grúz állampolgár, aki a *Jais al-Muhajireen wal Ansar* nevű szervezet vezetője volt.

Másik olyan vezető, aki Grúziához köthető, és az IS szolgálatában áll, Muszlim Abu Walid al-Sisani (született: *Murad Margosvili*). Ő a *Junud al-Shan* nevű szervezet vezetője.

Ez csak kettő példa, hogy milyen jelentőségűek a transzkaukázusi terrorista folyamatok. Ki kell emelni az abház és a hegyi-karabahi háborút, mivel ezekben olyan harci tapasztalatokra tettek szert fegyveres csoportok, amelyeket napjainkban tökéletesen alkalmaznak a válságövezetekben. Ezek voltak az első olyan konfliktusok, ahol a fegyveres csoportok először kipróbálhatták magukat, szervezetenként kialakultak, nemzetközi kapcsolatrendszerre tettek szert. A hegyi-karabahi háborúban már feltűntek az afgán mudzsaheddin harcosok Oszama bin-Laden vezetésével, akik az al-Kaida későbbi gerincét képezték.

A felsorolt kettő kihívást folytatva nézzük először Grúziát. **Grúzia** kettő szeparatista tartománnyal rendelkezik napjainkban; Abházia és Dél-Oszétia. Adzsária felett az ellenőrzést visszaszerezte a központi kormányzat. Adott Javakheti is, ahol a szeparatista törekvések eddig nem vezettek jelentős problémához a központi kormányzattal. Grúzia legfőbb problémái: bűnözés, korrupció, terrorizmus és politikai instabilitás, kiegészítve etnikai feszültséggel. Az említett szeparatista régiókon kívül kettő olyan hely van Grúziában, amelyek folyamatos feszültség forrásai, és nem a szeparatista tartományok részei: Perevi és Pankiszi-szoros. Lényeges információ, hogy a feszültségek nem irányulnak külföldiek irányába, az oroszokat kivéve.

Perevi; Dél-Oszétia nyugati határvidékén helyezkedik el.

Pankiszi-szoros; a Pankiszi-szoros a csecsen szabadcsapatok és terrorista csoportok bázisa Kelet-Grúziában. Az orosz légierő is több támadást hajtott végre a szorosban a bázisaik ellen.

Az 1990-es évek egyik terrorista csoportosulása volt Grúziában az Algeti Farkasok. 1995-ben több támadásért is ők voltak a felelősek. Egyszer még Eduard Sevarnadzét is megtámadták. Az utolsó támadást 2013. szeptember 9-én követték el Abháziában egy orosz diplomata ellen. A nyomozás során terrorista cselekménynek minősítették az esetet.⁵⁴⁷

Örményországból nem jönnek hírek, hogy terrorcselekményeket követtek volna el. Az azeri és török média azonban élesen hirdeti, hogy milyen támadásokat követnek el örmények.

⁵⁴⁶ Az USA hadseregének jelentései alapján 2016. március 4-én egy légitámadásban végeztek al-Sisanival Észak-Szíriában.

⁵⁴⁷ *Georgia, Country Reports on Terrorism 2013*, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2013/224822.htm> (megnyitva: 2016. 03. 02.)

A 26. táblázat azt mutatja, hogy a függetlenné válást követően milyen terrorcselekményekre került sor Örményországban. A 26. táblázat adatait vizsgálva azonban feltűnik, hogy az esetleges szervezett bűnözői csoportok egymás közötti leszámolásait is a terrorista cselekmények közé sorolták.

Dátum	Hely	Sérültek száma	Halottak száma	Célpont
1991. 12. 16.	Meghri	0	0	vonat elleni túszejtés
1992. 03. 09.	Artik	2	0	fegyveres támadás egy rakétabázis ellen
1992. 07. 06.	Gümri	0	1	orosz katonai objektum elleni támadás
1994. 04. 15.	Jereván	1	0	Vazdges Petroszjan parlamenti képviselő meggyilkolása
1994. 05. 07.	Jereván	0	0	Szerzs Dzsilojan elleni támadás
1994. 05. 27.	Jereván	0	0	Sidon Utazási iroda elleni bombatámadás
1994. 09. 04.	Bagratasen	14	46	zsúfolt piacon robbantottak
1995. 07. 21.	Bagratasen	2	20	piactér elleni támadás
1996. 08. 24.	Jereván	2	0	kettő iráni üzletember elleni támadás
1998. 07. 25.	Kanaker-Zejtun	0	1	bombarobbantás a piacon
1998. 07. 25.	Jereván	0	0	szabadtéri kávéház elleni támadás
1999. 10. 27.	Jereván	8	ismeretlen	Vazgen Szarkaszian miniszterelnök elleni támadás
1999. 11. 25.	Jereván	0	0	orosz nagykövetség elleni bombatámadás
2000. 01. 04.	Jereván	0	0	Novoje Vremja újság elleni támadás
2000. 08. 30.	Jereván	0	0	egy örmény katonai hivatalnok elleni bombatámadás
2001. 06. 25.	Panik	0	0	Petrosz Makejan politikus

				elleni támadás
2001. 09. 11.	Jereván	1	0	Andranik Makarian elnöki tanácsadó elleni támadás
2007. 04. 11.	Jereván	0	0	Zejtun politikai párt székháza elleni támadás
2009. 02. 03.	Jereván	1	0	Gevork Mgerian országos rendőrfőnök helyettes
2013. 01. 31.	Jereván	0	1	Parujr Hajrikjan elnökjelölt elleni támadás

26. táblázat: Az Örményországban elkövetett terrortámadások főbb adatai

Forrás: *Armenia*, Global Terrorism Database,

<http://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?country=12> (megnyitva: 2016. 03. 10);

Az örmény terrorszervezetek közül kettő szervezetet emelek ki jelentőségük miatt. A többi szervezetet röviden, a teljesség igénye nélkül ismertetem.

Örmény Titkos Hadsereg Örményország Felszabadításáért (ASALA) nevű terrorszervezet 1975 és 1988 között volt aktív. A szervezet elsődleges célja az örmény népirtás elismeretése volt a török hatóságokkal. Nyugat-Örményország, ami napjainkban Törökországhoz tartozik, az 1915-ös események színtere volt. Az itt maradt örmények jogaiért is harcoltak. A szervezetet Hagop Hagopian alapította és vezette 1988 áprilisáig. Hagopiant Athénban bérgyilkosok végezték ki.⁵⁴⁸ A csoport utolsó említésre méltó támadását az 1991. december 19-én hajtott végre a szervezet Budapesten az akkori török nagykövet ellen.⁵⁴⁹

Az ASALA marxista-leninista ideológiájával szemben a szélsőjobb ideológiát követő Örmény Népi Igazság Kommandói (JCAG) tekinthető rivális szervezetnek. A JCAG-t nem sokkal az 1975-ös alapítása után átnevezték. Az új neve az Örmény Forradalmi Hadsereg (ARA) lett. Az ARA fegyveresei legalább 20 török diplomatát öltek meg működésük során.⁵⁵⁰

Az egyik legfontosabb terrorista szervezet az ARF, az Örmény Forradalmi Föderáció. Az ARF a köztudatba Dashnag Párt néven vonult be. Ez volt a legerősebb és legfontosabb

⁵⁴⁸ *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)*, <http://www.worldstatesmen.org/Terrorist.html#Armenian> (megnyitva: 2016. 03. 10);

⁵⁴⁹ *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)*, <https://web.archive.org/web/20070827173744/http://www.tkb.org/Incident.jsp?incID=6723> (megnyitva: 2016. 03. 10);

⁵⁵⁰ Hyland, Francis P.: *Armenian terrorism*, Westview Press Inc., pp.67-68.

politikai tömörülés. A JCAG-t (Örmény Népirtás Igazság Kommandói) az ARF hozta létre 1975-ben.

1975 és 1983 között 168 támadást követtek el örmény terrorista szervezetek. A támadásokat az alábbi szervezetek követték el: ASALA: 64 db, JCAG: 24 db, Október 3. csoport: 19 db, Orly csoport: 18 db, Június 9. csoport: 14 db, Új Örmény Ellenállás: 10 db, ASALA/JCAG: 3 db, egyéb szervezetek: 16 db.⁵⁵¹

Az Örmény Titkos Felszabadítási Hadsereget 1975-ben Bejrútban alapították. Székhelye Damaszkuszban volt, kiképzőtáborai Palesztinában. A terrorcselekmények 19 török diplomata halálát okozták a világ különböző országaiban működésének hat éve alatt.⁵⁵²

Az ASALA alapította a Geqaron nevű szervezetet 2001 februárjában. A szervezet célja, hogy a Közel-Keleten és a Transzkaukázusban terrorcselekményeket kövessenek el török diplomaták, üzletemberek és politikusok ellen.⁵⁵³

Az Örmény Felszabadítási Mozgalmat 1991-ben alapították, és az ASALA-val közösen hajtott végre támadásokat.⁵⁵⁴

Az Örmény Felszabadítási Frontot 1979-ben alapították az ASALA részeként. Elsősorban vonatok ellen követtek el támadásokat Törökországban és Azerbajdzsánban.⁵⁵⁵

Az Orly Csoportot fiatal örmények alapították Franciaországban. 1987-ig több mint tíz támadást hajtottak végre repülőterek ellen.⁵⁵⁶

Az Örmény Uniót Moszkvában alapították 1981-ben. Közvetlen kapcsolatban volt az ASALA-val. A volt Szovjetunió területén követett el támadásokat. A hegyi-karabahi háború idején fegyverrel és zsoldosokkal támogatta az örmények harcát.⁵⁵⁷

A Fiatal Örmények Uniót 1990-ben alapították Franciaországban. Több emberrablással is vádolták a szervezetet.⁵⁵⁸

A Június 9. Csoportot 1991-ben Svédországban alapították. Célja az örmény terroristák kiszabadítása volt.⁵⁵⁹

⁵⁵¹ *The Armenian Secret Army for the liberation of Armenia: A continuing International threat*, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0005462031.pdf, pp. 2-3. (megnyitva: 2016. 03. 16);

⁵⁵² *Armenian terrorist organizations*, <http://www.mfa.gov.az/en/content/846> (megnyitva: 2016. 03. 21);

⁵⁵³ i.m.

⁵⁵⁴ i.m.

⁵⁵⁵ i.m.

⁵⁵⁶ i.m.

⁵⁵⁷ i.m.

⁵⁵⁸ i.m.

⁵⁵⁹ i.m.

A Svéd Csoport a legtöbb európai államban jelen van. Négy támadásért tették felelősé, amelyeket Görögországban, Olaszországban és Franciaországban követtek el.⁵⁶⁰

A Diplomáciai Front az USA-ban, Kanadában és Nyugat-Európában aktív. Célja a török állam összeomlásának előmozdítása.⁵⁶¹

Az Öngyilkos Zászlóalj 1981-ben Franciaországban alapították. 1981-ben elfoglalták a török konzulátust Franciaországban. A csoport négy tagját, köztük a vezetőt letartóztatták.⁵⁶²

Az Apostol szervezetet az Örmény Védelmi Unió alapította 2001. április 19-én. Tagjait döntően örmény, libanoni, szír származásúak alkotják. A csoport elsődleges törekvése, hogy Azerbajdzsán és Törökország területén támadásokat kövessen el.⁵⁶³

Napjainkban különösen sok terrorcselekmény történik Törökországban. A hivatalos szervek kezdetben azt nyilatkozták, hogy „kurd szeparatista csoportok tették”. Véleményem szerint ez nem egyértelmű, és alapos nyomozás alapján jelenthető csak ki. Jelenleg, akik elkövetők lehetnek: a kurd szeparatisták, az ISIS, és az örmény csoportok. A kutatásaim alapján sokkal árnyaltabbnak látom a képet. Ez a történelmi fejlődés (örmény népirtás, kurdok elnyomása), valamint a török hintapolitika eredménye.

Azerbajdzsán a hagyományos retorika szerint minden terrorcselekmény mögött azonnal örményeket felételez. A kutatások során azonban ennél lényegesen eltérő, a globális terrorizmushoz kapcsolódó szervezetekről jutottam információkhoz. A hírszerzési információk szerint Szumgajtban 2008 során létrehozták az Azerbajdzsáni (Azeri) Jamaat-ot a Dagesztáni Saria Jamaat háttérbázisaként. A szervezetet Szumgajt Jamaat-nak is nevezik. A vezetője Emir Abdul Mejid (született: Ildar Mollacsiev) volt, akit 2007 szeptemberében neveztek ki a Dagesztán Jamaat emírjének. Mollacsiev az észak-azeri Zagatala városából származik, amelyben a csahur⁵⁶⁴ kisebbség van többségben.⁵⁶⁵ Az Azeri Jamaat-ot Erdei Testvéreknek is nevezik. A hírszerzési információk szerint Észak-Azerbajdzsánban olyan bázisaik vannak, amelyek egyes észak-kaukázusi terrortámadásokhoz biztosítottak hátteret.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ i.m.

⁵⁶¹ i.m.

⁵⁶² i.m.

⁵⁶³ i.m.

⁵⁶⁴ csahur: szunnita vallást követő népcsoport, akik az azeri-dagesztáni határvidéken élnek. Forrás: <http://www.trackingterrorism.org/group/azerbaijani-jamaat> (megnyitva: 2016. 03. 16);

⁵⁶⁵ *Azerbaijani Jamaat*, <http://www.trackingterrorism.org/group/azerbaijani-jamaat> (megnyitva: 2016. 03. 16);

⁵⁶⁶ *Forest Brothers*, <http://www.trackingterrorism.org/group/forest-brothers> (megnyitva: 2016. 03. 16);

A hegyi-karabahi háború napjaink szélsőséges szervezeteinek egyik gyakorlóterepe volt. A konfliktusban nagy harci tapasztalatra tett szert Amir ibn al-Hattab, Samil Baszajev, Ruszlan Gelajev a csecsen ellenállás emblemikus alakjai. A hegyi-karabahi konfliktusban már soknemzetiségű hadsereg állt Azerbajdzsán rendelkezésére az örmények ellen.

Az azerik és csecsenek közötti kapcsolatfelvételre már a kilencvenes évek elején sor került. Az azeriket Abufalz Elcsibej, az Azerbajdzsáni Nemzeti Front vezetője képviselte, míg a csecsenek részéről Dzsohar Dudajev vezette a delegációt. A megállapodás keretében csecsen harcosokat küldtek Hegyi-Karabahba, a háborút követően azeri katonai felszereléseket küldtek Csecsenföldre. 1992 júniusában 300 csecsen fegyveres harcolt Hegyi-Karabahban. Samil Baszajev már harctéri parancsnok volt a konfliktusban. 1992. május 8-án az utolsók között volt, akik utóvédharcok közben elhagyták Susi városát, mielőtt az örmény hadsereg elfoglalta volna. Erről 2000. július 14-én az azeri ANS TV-nek adott interjújában beszélt.⁵⁶⁷ Azer Rusztanov, az Azerbajdzsáni Hadsereg parancsnokaként 2005-ben az alábbiakat nyilatkozta: *a körülbelül száz csecsen önkéntes támogatása Samil Baszajev és Szalman Raduljev vezetése alatt a harcokban felbecsülhetetlen. Mégis el kellett hagyniuk a harcteret a nagy veszteségeik miatt.*⁵⁶⁸ Az erős örmény ellenállás, valamint a csecsenföldi események miatt a csecseneket kivonták a harcokból, és hazatértek. A helyüket 1993-ban afgán önkéntesek vették át, akiket maga az azeri állam képzett ki. A különböző források 1993-1994 időszakra 1000 – 3000 fő afgán harcosról tesznek említést. Az egyik forrás a Daily Telegraph újság, amely az 1993. november 10-i számában 1000 afgán harcosról tesz említést az azeri hadsereg kötelékén belül. A Washington Post ugyanebben az időszakban 1 500 fő mudzsaheddin harcosról tesz említést. Leila Junuszova, aki 1992 – 1993-ban az Azerbajdzsáni Védelmi Minisztérium szóvivője volt, egy 2002. augusztus 10-én a Zerkalo újságban megjelent cikkben azt nyilatkozta, hogy *„körülbelül 2500 afgán zsoldos harcolt Azerbajdzsánért”*. 1993 tavaszán és nyarán a Horadis és Zangelan irányába haladó örmény offenzíva során több afgán hadifoglyot ejtettek az örmény hadsereg katonái.⁵⁶⁹

Az örmény hadsereg előretörése során számos olyan dokumentumot szerzett meg, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy a zsoldosokat hol képezték ki, milyen nyelven beszélnek (dari, pastu), valamint eltávozásokon készült személyes fotókat. 1994. december

⁵⁶⁷ Charalampidis, Ioannis: *Sponsored to kill: Mercenaries and terrorist networks in Azerbaijan*, pp. 3-5.

⁵⁶⁸ i.m. p.6.

⁵⁶⁹ i.m. p.6.

⁵⁶⁹ i.m. pp. 6-8.

21-én az örmény Külügyminisztérium helyettes minisztere egy tiltakozó levelet küldött az Emberi Jogok Bizottságának Speciális Hatóságának, amelyben jelezték, hogy a külföldi zsoldosok milyen háborús és emberiség ellenes bűncselekményeket követtek el. A helyettes miniszter tiltakozott a külföldi zsoldosok alkalmazása ellen is.⁵⁷⁰

A hegyi-karabahi háborúban a frontvonalak mögött szabotázsakciókat is elkövettek. Egy korábbi azeri belügyminisztériumi alkalmazott számos dokumentumot tett közzé, amelyek igazolták a terrorcselekményeket. Hidak ellen követtek el támadásokat például Stepanavan-ban (Örményország) és Imir régióban (Grúzia) 1991 és 1995 között. 1993 és 1994-ben ténylegesen 13 robbantásos támadást hajtottak végre az orosz-örmény gázvezeték ellen. A volt azeri ügynök adatokat közölt két örmény hivatalnok elleni támadásról, amelyeket Kubánban és Sztavropolban hajtottak végre. 1994-ben támadást terveztek egy kormányzati épület ellen Jerevánban, de leleplezték az előkészületeket. 1994 és 1996 között több támadást is intéztek a grúz határhoz közeli Bagratasen (Tavus régió, Örményország) településen személyvonatok és vasúti hidak ellen. 1994. szeptember 4-én Bagratasen piacán hajtottak végre terrortámadást, amiben 10 fő meghalt és 26-an megsérültek. Több támadást a Belügy- és Védelmi Minisztérium tisztjei vezettek. Még a tűzszünet aláírása után is hajtottak végre támadásokat. A csoportok ideológiáját nagyban jellemezte az örménygyűlölet és katonai propaganda.⁵⁷¹

A hegyi-karabahi háború tűzszüneti megállapodásának aláírását követően az Azerbajdzsánban maradt csecsenek hazatértek, néhány afgán követte őket, többségük azonban hazatért Afganisztánba. Az Azerbajdzsánban maradt afgánok Bakuban számos terroristacsoportosulást hoztak létre, köztük az al-Kaida helyi szárnyát. A posztszovjet térségben elsőként Azerbajdzsánban jelent meg az al-Kaida, akit egy egyiptomi származású ember vezetett, Ibrahim Eidarus. Ez a terrorista sejt 1995 augusztusától volt aktív. Eidarus 1997-től Londonban az Egyiptomi Iszlám Dzsihad sejtet vezette. 1998-ban az USA kenyai és tanzániai nagykövetségei elleni bombatámadást megelőzően a CIA 60 telefonhívást regisztrált az Iszlám Dzsihad azeri ága és Oszama bin-Laden között. Három órával a támadások előtt egy faxot küldtek Bakuból Londonba, amelyben az al-Kaida vállalta a felelősséget a támadásokért.⁵⁷²

1995-től a vezető afgán politikai erő (Hezbi Islami) a Jótékonyági Nemzetközi Alapítványon keresztül aktívan támogatta a csecsen fegyvereseket egy al-Kaida közvetítőn ke-

⁵⁷⁰ i.m. p.13.

⁵⁷¹ i.m. pp. 17-18.

⁵⁷² i.m. p.21.

resztül. A közvetítő el-Maszry al-Iszlami volt, aki 1998-ban az egyik merénylő volt az USA nagykövetségei elleni támadásokban. Más jótékonyági szervezetek is lehetséges támogatói voltak a globális dzsihád rendszerének. Ilyen szervezetek voltak: Iszlám Üdvözülés Nemzetközi Szervezete, Al-Ibrahin Alapítvány, Globális Segítség Pénzügyi Alap. 2002. november 25-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa terrorlistára helyezte az Iszlám Üdvözülés Nemzetközi Szervezetét és a Globális Segítség Pénzügyi Alapot, amelyek bizonyíthatóan kapcsolatban álltak az al-Qaidával, és „*az azeri hatóságok nem helyezték nyomás alá ezeket a szervezeteket*”.⁵⁷³

Josszef Bodanszkij 1999-ben jelezte, hogy a dagestáni és csecsen iszlám erők támogatása megváltozott a második csecsen háború során. Vafa Guluzade, aki ebben az időben elnöki tanácsadó volt, kijelentette, hogy „*a csecsen és a dagestáni harc nemzeti felszabadítási harcnak tekinthető, és nem terrorizmus, mint ahogy az orosz hatóságok megpróbálják bemutatni*”. Ennek során Azerbajdzsán közreműködött, hogy területén keresztül pakisztáni és afgán fegyveresek százai haladjanak keresztül, és katonai felszereléseket szállítsanak Dagesztánba és Csecsenföldre. Julia Juzik az alábbiak szerint fogalmaz a csecsen sahídka-kal kapcsolatban; „*Baku, Azerbajdzsán mindennek a központja – vahabbizmus, a csecsen öngyilkos merénylő nők ideológiai kiképzése, a terrorcselekmények külföldi finanszírozása. Hírszerzési forrásokból tudom, emberektől, akikkel egész évben beszéltem, nagyon különböző emberekkel mindkét oldalról.*”⁵⁷⁴

2008. november 21-én az afganisztáni Host tartományban Orhan Fariz oglu Nazarov azeri nemzetiségű személy 3 tonna robbanóanyaggal megrakott teherautójával a koalíciós erők bázisába hajtott, és 40 amerikai katonát megölt.⁵⁷⁵ Ez bizonyítja, hogy Azerbajdzsán nem csak háttérbázisa a szélsőséges szervezeteknek, hanem sikeresen toboroznak soraikba önkénteseket.

A biztonsági szerveknek a terrorizmus kihívására adott válaszai

Az egész Kaukázus térség komoly biztonsági kockázatot jelent nem csak a térség szomszédos államainak biztonságára, hanem globális szinten is. A nemzetközi terrorista hálózatok jelentős bázist alakítottak itt ki, és számos fegyveres csoport származik a térségből.

⁵⁷³ i.m. pp.21-22.

⁵⁷⁴ i.m. p.25.

⁵⁷⁵ i.m. p.25.

Jelen fejezetben azt vizsgálom, hogy a Szovjetunió felbomlását követő időszakban, miként alakult át a biztonsági és fegyveres szervezetek eljárása a kihívásokkal kapcsolatban. A kezdeti fegyveres konfliktusok átalakulása magával húzta a biztonsági és fegyveres szervezetek módszereinek változását is. Az első csecsen konfliktus során tapasztalt orosz katonai és belügyi reakciók mára teljesen átalakultak. A modern kor kihívásai megkövetelték a váltást.

Oroszországban a Nemzeti Antiterrorista Bizottság látja el a terrorizmus ellenes feladatok koordinálását. A szervezetet 2006. február 15-én megjelent 116. elnöki rendelet alapján hozták létre. A Bizottság összefogja a terrorizmus ellenes tevékenységgel foglalkozó szervezetek munkáját, a külföldi társszervekkel kapcsolatot tart fenn (ASEAN, NATO, EU). A szervezet vezetője jelenleg Alexander Vasziljevics Bortnyikov tábornok, az FSZB igazgatója. Helyettes vezetője Vlagyimir Alexandrovics Kolokolcsev rendőr tábornok, az Oroszországi Föderáció Belügyminisztériumának minisztere. 2015. december 22-én a Bizottság még egy vezető helyettest kapott Igor Gennagyevics Szirotkin személyében, aki az FSZB igazgató helyettese, valamint a Nemzeti Antiterrorista Bizottság Központi Irodájának vezetője. A Bizottság külön Észak-Kaukázusi Szövetségi Körzet Elnöki Követtel rendelkezik. A posztot 2012. május 21. óta Alexander Gennagyevics Holopkin az Oroszországi Föderáció miniszterelnök helyettese tölti be.⁵⁷⁶

Grúziában az elsődleges terrorista központ a Pankiszi-szoros. A csecsen fegyveresek becsült száma 1 000 fő, míg az egyéb külföldi fegyveresek száma százas nagyságrendre tehető. A szorosban több ezer menekült is él. A szoros térsége felett nincs a központi kormánynek ellenőrzése. A Pankiszi-szorosba 2002-ben menekült a fegyveresek legnagyobb része. 2003 májusában az ABC News csatorna bejelentette, hogy a Pankiszi-szorosban al-Kaida csoportok hoztak létre bázist. A grúz hivatalos szervek tagadták az információkat.⁵⁷⁷ Szeretném megjegyezni, hogy a globális dzsihád meghirdetésekor, a kaukázusi – elsősorban csecsen – terrorista csoportok az al-Kaidát tekintették követendőnek, így a hír valódiságát feltételezhetjük. Feltételezem ezt abból is, hogy az orosz belügyi és fegyveres erők jelentős veszteségeket okoztak a szeparatista csoportosulásoknak. A Pankiszi-szoros lehetőséget kínált háttérbázisnak, hiszen Grúziába az orosz erők csak külön engedéllyel mehetnének, míg a grúz kormánynek nincs befolyása a térség felett.

⁵⁷⁶ Состав Национального антитеррористического комитета, <http://nac.gov.ru/nak/sostav.html> (megnyitva: 2016. 07. 05.)

⁵⁷⁷ *Terrorism Havens: Georgia*, <http://www.cfr.org/georgia/terrorism-havens-georgia/p9360> (megnyitva: 2016. 03. 02.);

Az USA hadseregének kiképzőivel 2002 áprilisában kezdődött egy 1 500 fős antiterrorista egység kiképzéséhez. A kiképzés 2004-ben fejeződött be. Az USA későbbiekben is folytatta a kiképzést, és anyagi támogatást is nyújtott az antiterrorista egységek felállításához, valamint a nyomozók kiképzéséhez. A támogatást az Állami Antiterrorista Támogató Programon biztosította az USA.⁵⁷⁸

Grúziában a terrorizmus ellenes törvényt 2013 novemberében módosították, és külön tényállásként kezelik már a veszélyeztetést is, amiért komoly büntetést szabhatnak ki.

A grúz antiterrorista egységek és nyomozóhatóságok a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium és a grúz kormány irányítása alá tartoznak. A határrendészeti és őrizeti képességek növelését az Állami Antiterrorista Támogató Program keretén belül nyújtott képzésekkel növelik. Az orosz hadsereg által megszállt Abházia és Dél-Oszétia Oroszországgal közös határainak ellenőrzése nem megoldott a grúz kormányzat által, valamint a felderítést is akadályozza az orosz jelenlét. A határrendészeti feladatok ellátásában az alábbi szervezetek is közreműködnek: Grúz Parti Őrség, Export Ellenőrzési és Közös Határ Biztonsági Állami Hivatal, Védelmi Veszély Csökkentő Ügynökség. Grúzia tagja az Európa Tanács Pénzmosás és Terrorizmus Finanszírozás Ellenes Szakértői Bizottságának. Ennek során a pénzügyi tranzakciók kiszűrésével segítik a felderítést, és akadályozzák a csoportok finanszírozását.⁵⁷⁹

Azerbajdzsán szoros kapcsolatot tart fenn az USA-val a terrorizmus ellenes tevékenység terén. Azerbajdzsán 1999-ben alkotta meg az első terrorizmus ellenes törvényt. A terrorizmus ellenes tevékenységért elsősorban a Nemzetbiztonsági Minisztérium felel, és a Belügyminisztériumnak is van lehetősége fellépni. Azerbajdzsán is tagja az Európa Tanács Pénzmosás és Terrorizmus Finanszírozás Ellenes Szakértői Bizottságának.⁵⁸⁰

Az azeri és örmény megbékélést nagyban nehezítik az olyan események, mint amilyen 2010 júniusában történt. Mubariz Ibrahimov azeri katona, a hegyi-karabahi katonai elváltató zónában megölt négy hegyi-karabahi katonát, és másik hármat megsebesített. Ilhan Alijev elnök nemzeti hőssé díjjal tüntette ki, és 2011-ben az Év Embere díjat is megkapta. Az esettel kapcsolatban Ilhan Alijev elnök azt mondta, hogy „ezer és olyan tízezer hős van a hadseregünkben, mint Mubariz, akik a vezérkari főnök parancsát várják”.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ i.m.

⁵⁷⁹ i.m.

⁵⁸⁰ *Country Reports on Terrorism 2013*, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2013/224822.htm>, (megnyitva: 2016. 03. 16.);

⁵⁸¹ i.m. p.18.

Budapesten 2004. február 19-én az azeri Ramil Szafarov hadnagy baltával gyilkolta meg az örmény Gurgen Margarjant. 2012. augusztus 31-én hazaszállították, és Azerbajdzsánban az Év Emberének választották, előléptették, elnöki kegyelemben részesült, lakást kapott az államtól.⁵⁸²

Annak ellenére, hogy Vafa Guluzade hogyan nyilatkozott az észak-kaukázusi eseményekről, az Amerikai Egyesült Államok afrikai nagykövetségei elleni támadást követően Bakura óriási nyomás helyeződött. 2001. szeptember 11. előtti napokban egy hírszerzési jelentés, amit az USA Kutatási Szolgálatra értelmezett és átadott a Kongresszusnak, utalt rá, hogy Oszama bin-Laden és az al-Kaida Azerbajdzsán területét használja háttérbázisul. 2002 októberében az Egyesült Királyság Külügyi Hivatala Azerbajdzsánt azon államok közé sorolta, amelyek nem biztonságosak és terroristáknak nyújtanak segítséget, menedéket, és ezzel kapcsolatban javasolta állampolgárainak, hogy ne utazzanak a térségbe. A lépést évekkel később Kanada is követte.⁵⁸³

Az Amerikai Egyesült Államok és Izrael biztonsági szolgálatai az Iszlám Dzshihád Azerbajdzsáni Ágának több fontos tagját letartóztatták Azerbajdzsánban (Hafiz Mabruk, Jasszir al-Szirri, Ahmed Szalaam Mabruk). Az azeri hatóságok kevésbé jelentős személyeket vettek őrizetbe. A probléma komolysága abból is látszik, ahogy az azeri hatóságok kezelik a helyzetet. Szalahudin Akper, az Azerbajdzsán Nemzetbiztonsági Minisztériumának korábbi helyettes minisztere 2010-ben az alábbiak szerint nyilatkozott: *vannak radikális szervezetek, amelyek bázisa és működési területe Azerbajdzsán, és fiatalokat képeznek ki...manapság, a radikális vallási szervezetek lehetőségei megnöttek Azerbajdzsánban, összehasonlítva az 1992-1993 időszakhoz képest, bár még nem tették közzé tevékenységüket.*⁵⁸⁴

2001. szeptember 12-én elfogadta az **örmény** kormány az első terrorizmus ellenes harcról szóló törvényt. A következő törvényt 2005-ben született meg, amely ugyancsak a terrorizmus ellenes szabályozást taglalja. Az örmény parlament 2004-ben elfogadta a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás ellenes törvényt is. A 2007. január 26-án kiadott Nemzeti Biztonsági Stratégiában a terrorizmust, mint jelentős veszélyforrást emelik ki. 2007 októberében a kiberterrorizmus ellenes intézkedéseket fogantatosították.⁵⁸⁵

⁵⁸² i.m. p.19.

⁵⁸³ Charalampidis, Ioannis: *Sponsored to kill: Mercenaries and terrorist networks in Azerbaijan*, pp.23-24.

⁵⁸⁴ i.m. p.26.

⁵⁸⁵ *Armenia: Counter-terrorism*, <http://www.legislationline.org/topics/country/45/topic/5> (megnyitva: 2016. 03. 30.)

KÖVETKEZTETÉSEK

A térség konfliktusainak gyökere összetett. A válságok okainak ismerete segíthet a hatékony felkészülésben, azonban szinte lehetetlen teljesen felkészülni a térségben elvégzendő feladatokra.

Az egész térség szenved válságoktól, a konfliktusoktól, a gazdasági elmaradottságtól és a szervezett bűnözés szorításától. Természeti, társadalmi, gazdasági nagyhatalmi okok mind együtt alkotják a térség válságainak okait.

Az elmúlt két évtized alatt is nagyon sok lappangó ellenségeskedés került felszínre, illetve egészültek ki a korábban is létező ellentétek.

Az orosz kül- és biztonságpolitika nem volt felkészülve a Szovjetunió felbomlását követő időszakra. Ennek tudható be, hogy kezdetben az orosz vezetés sok hibát követett el, és nem tudta kezelni a közvetlen határai mentén dúló válságokat, csak követni tudta az eseményeket, de befolyásolni sokáig nem volt képes azokat.

A Kaukázus térségben viszonylag kis területen, különböző kultúrákhoz tartozó etnikumok, népek élnek együtt. A nagyon tarka etnikai szerkezet szinte folyamatos válságokhoz és konfliktusokhoz vezet. Az ellenségeskedést hatalmi ambíciókra is ki akarják használni a hatalmak a térségbeli pozícióik megerősítésére.

A Kaukázus térségben zajló klánok, családok közötti villongásokat fokozottan kell figyelembe venni a biztonsági kérdések vizsgálatánál. A legfontosabb szempontok, amelyek miatt fontos figyelembe venni: terrorizmus és a szervezett bűnözés. Napjainkra ez a két tényező a Kaukázus térségben összefonódott, és nagy kihívást jelent. A narkoterrorizmus egyik legfontosabb törekvése volt, hogy az instabil környezetben sugárzó vagy nukleáris anyagot szerezzen, amit a feketepiacon továbbadnak.

A Kaukázus térségben kialakult ideológia, amit ma az IS követ, nagy hatással lehet a jövőben is a világ iszlám közösségeiben. A Kaukázus térségbeli mozgalmakat, vezetőket nagy figyelemmel kell kísérni, ugyanis hatásuk globális.

A Kaukázus térség terrorista mozgalmait a világ szinte minden részén jelen vannak, és komoly problémát jelentenek. A törökországi támadások nem egyértelműen csak a kurd separatista csoportok tettei. Sokkal árnyaltabb a kép. A nemzetközi terrorizmus mai képének kialakulásában a Kaukázus térség folyamatainak, adottságainak fontos szerepe volt.

ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK, TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A Kaukázus térség földrajzi helyzete Oroszország déli határán, a domborzat és a tengerek által képezett természetes határ, az etnikai sokszínűség, a vallási törésvonal egy szakasza és a Kaszpi-tenger medencéjében feltárt szénhidrogén vagy az azok a tényezők, amelyek politikai játszmák, fegyveres harcok színterévé változtatták a Kaukázus térségét.

A Szovjetunió széthullása után a saját útját kereső Oroszország nem volt képes válaszolni a térségben kialakult kihívásokra, önállósodási törekvésekre. A 2000-es évek elejétől megerősödött, gazdaságilag stabilizálódott Oroszország viszont akár fegyveres konfliktusban is képes, és elszánt megvédeni a térségben határait, befolyását, akár fegyveres erővel megvédeni/támogatni a független államok területén élő orosz állampolgárokat, az autonómiára törekvő közösségeket.

A Kaukázus térség mindig is ütközőzónája volt a különböző irányokból érkező népek hódító törekvéseinek. Az ott élő emberek, etnikai csoportok jogainak figyelmen kívül hagyása jellemezte a megszálló hatalmak beavatkozását. A népek kiirtása, elűldözése, illetve asszimilációja jutott osztályrészül az ott élő békés, vagy kevésbé békés életet élő népeknek. Az elmúlt huszonöt évben sem volt ez másképp. Az évszázadok során elszenvedett sérelmek oly mélyen gyökereznek az emberekben, hogy nem csak a megszálló hatalmak, hanem az egymás mellé sodort nemzetiségek egymás között, sőt a különböző vallási felekezetek eltérő irányzatait képviselő csoportok is fegyverrel igyekeznek vélt, vagy valós jogaik érvényesítésére.

A világ vezető hatalma a NATO-t felhasználva igyekezett a Szovjetunió felbomlása után a Transzkaukázus országokban a saját befolyását erősíteni, politikai, gazdasági és katonai támogatással ezen országokat Oroszországtól elválasztani. A birodalmi célok kitűző Oroszország képes volt megakadályozni, hogy Grúzia, más utódállamokkal együtt, a NATO állam- és kormányfőinek 2006. évi rigai csúcstalálkozóján meghívást kapjon a tagállamok sorába, ami aztán elmaradt a bukaresti, a liszaboni és a későbbi csúcstalálkozón (Chicago, Wales, Varsó) is. A Nyugat ezzel elismerte, hogy Oroszország biztonsága, politikai és gazdasági kapcsolatokban a jó viszony fenntartása, Nyugat-Európa olaj és gázellátásának biztonsága fontosabb Grúzia NATO-tagságánál. A Kaukázus térség válsága nem oldható meg katonai erővel. A kialakult helyzet csak hosszú távon, az ott élő népek és a nagyhatalmak közötti ér-

dekellentétek tárgyalásos úton való rendezésével, az életszínvonal emelésével, az oktatás és az egészségügyi helyzetének javításával tűnik megoldhatónak. A térség NATO-val kapcsolatos kérdései mindig is éles viták kereszttüzeiben álltak. Van-e értelme annak, hogy a térség konfliktusokkal terhelt államai közül valamelyiket felvegyék soraikba, és kitegyék a szervezetet egy esetleges fegyveres konfliktusnak Oroszországgal?

Oroszország fenn akarja tartani a jelenlétét a Kaukázus térségben. Napjaink válságaihoz hozzájárul, hogy a hatalmi harc kiéleződött a térség feletti hatalom megszerzéséért. Ez a „küzdelem” már nem csak az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország között zajlik. A Kaukázus térségben Kína, Irán, Törökország is ki akarja terjeszteni befolyását. A lokális válságokat, konfliktusokat kihasználják a hatalmi dominancia növelésében, amelyhez a kisebbségeken kívül az ellenzéki politikai erőket is felhasználják.

A Kaukázus térségben történt vérengzések okait magyarázhatjuk „globális geopolitikai játszma”, vallási, kulturális hovatartozás, vagy ősi nemzetiségi megosztottság, vérbosszú eredményeként, de a végeredmény minden esetben ugyanaz: a világ nem vesz tudomást, ha egyáltalán eljutnak a hírek, arról, ami ott zajlik. A helyiek az átélt borzalmak hatására ugyanazt kérdezik, mint a nagypolitika vezetői: hogyan tovább? A világ vezetői tudomásul veszik a kaukázusi atrocitásokat, és a világ többi részén elkövetett hasonló mészárlások hosszú sorába illesztik.

A világ iszlám kultúrájú térségeiben zajló konfliktusokban feltűnnek észak-kaukázusi mozlím zsoldosok, elsősorban csecsenek. A Kaukázus térségben az erős orosz fellépésnek köszönhetően a zsoldosoknak el kellett hagyni korábbi helyüket, és összefonódva a szervezett bűnözéssel, a világ más válságzónáiban tűntek fel. Érdekesség, hogy Ukrajnában mindkét felet erősítették csecsen csoportok, tehát napjainkra nem csak a kulturális hovatartozás lett a legfontosabb szempont a támogatásban.

A szervezett bűnözés és a függetlenségért harcoló csoportok összefonódtak, és egy sajátos jelenséget, a narkoterrorizmust hozták létre. A másik lényeges szempont, hogy a Kaukázusi Emirátus szellemisége pontosan felismerhető az Iszlám Állam filozófiájában, és nagyon veszélyes, ismeretlen folyamatok indultak be. A Kaukázusi Emirátus szervezete és kapcsolatai a világ válsággócaival feltételezi, hogy globális biztonsági kihívást jelenthetnek.

A Kaukázus térség az iszlám és a keresztény kultúra egyik ütközőzónája. A térség összetett etnikai szerkezetében jelentős változás állt be a XX. század utolsó évtizedében azzal, hogy a Szovjetunió felbomlott. A térség etnikai szerkezete elég gyorsan átrendeződött; a korábban végrehajtott tervszerű orosz ajkú lakosság betelepítése leállt, sőt nagy számban hagy-

ták el a térséget, különösen a Kaukázus térség északi részét. A kevert etnikai kép megmaradt, de a jelentős népesség mozgásnak köszönhetően etnikailag homogénebb területek alakultak ki (pl. Azerbajdzsánt örmények hagyták el jelentős számban). A konfliktusok gyökerének egyik oka pontosan a kulturális különbözőséggel és tarka etnikai szerkezettel függ össze. A mozlimok népszaporulata jelentős, a keresztények fogynak, társadalmuk elöregedő. A keresztények lakótere egyre kisebb területre korlátozódik, míg a mozlimok egyre nagyobb területet kénytelenek igénybe venni lakóhelyül.

A Kaukázus térség stabilizálása nagyon fontos lenne mind biztonsági, mind gazdasági szempontból. Ezzel a világ egy olyan térségének problémáit oldaná meg (ha nem is mind, csak a legfontosabbakat), amelyek globális kihívást jelentenek napjainkban.

A Kaukázus térség globális jelentőségű, ezért a vizsgálatot kiterjesztettem a szervezett bűnözésre, és a terrorizmusra is annak érdekében, hogy a térség jelentőségét minden szempontból megérthessük. A térség adottságai – a sok konfliktus ellenére – kiemelt jelentőségűek a vizsgált nemzetközi szereplők külpolitikájában. A Szovjetunió összeomlását követő hatalmi vákuum betöltése nem történt meg a térségben, ezért jelentős verseny folyik – elsősorban – az erőforrásokért. E cél érdekében minden eszközt felhasználnak (ennek egyik megjelenési formája pl. a szeparatista mozgalmak támogatása).

Az értekezés tudományos eredményének tekintem:

- 1) Meghatároztam a biztonságföldrajz tudomány-rendszeri helyét, és definiáltam az elemzési módszerét.
- 2) Bizonyítottam, hogy a Szovjetunió összeomlása után a Kaukázus térségében létező hatalmi vákuum betöltése nem történt meg. Továbbá igazoltam, hogy a térség feletti ellenőrzés megszerzéséért, és a nyersanyagforrásokért, több szereplő versenyez: kulturális alapon Irán, Törökország, gazdasági alapon India, Kína is jelentős erőfeszítéseket tesz – az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és az Oroszországi Föderáció mellett – térségbeli státuszának erősítésére. Mindez, illetve a kaukázusi független államok keretein belül fokozódó nacionalizmus robbanékony légkört, és instabil biztonsági környezetet eredményeztek.
- 3) Kutatásaim során igazoltam az iszlám kultúrán belül jelentkező feszültséget; a Kaukázus térségben nem csak a síita-szunnita ellentét áll fenn, hanem az *adat* (hagyományos kaukázusi hit és törvénykezés) és a szélsőséges nézetek követői között is. Bizonyítottam, hogy a térség

összetett etnikai összetételében és arányában a betelepítés, népességmozgás és más okok miatt jelentős változás állt be a XX. század utolsó évtizedében a Szovjetunió felbomlása, valamint az iszlám kultúrán belül jelentkező feszültség felszínre kerülése után. A Kaukázus térség az iszlám és a keresztény kultúra egyik ütközőzónája is, amely újabb válságok kirobbanásának oka lehet, és ennek kialakulási folyamatát feltártam, bemutattam.

4) Bemutattam a Kaukázus térség instabilitását, a térségbeli komplex és többszintű válságok és konfliktusok okait, globális jelentőségét és kihatásait. Továbbá igazoltam, hogy a Kaukázus térség konfliktusainak gyökere rendkívül összetett és történelmi háttérű. Az egész térség szenved a válságoktól, a konfliktusoktól, a gazdasági elmaradottságtól, a terrorizmus és a szervezett bűnözés szorításától. Természeti, társadalmi, gazdasági és nagyhatalmi okok együttesen alkotják a térség válságainak okait.

AJÁNLÁS

A Kaukázus térség a világ egy elfeledett része, ahol a történelem során sokat szenvedtek a népek. A multikulturalitás, a hányatott múlt egy sajátos szerkezetet alkotott, amit egyetlen szóval lehet leírni: Kaukázus. Ez magában foglalja a földrajzi helyet, az embereket, a történelmet, a kultúrát, a viszályokat, a háborúkat, a szénhidrogén készleteket, és Sztálint. A Kaukázus egy olyan fogalom, amely a brutalitás, a csodálatos természeti adottságok és a gyönyörű építészeti emlékek mozaikjaiból tevődik össze.

A kaukázusi helyzetet nagyon nehéz megérteni, kitartás és elhivatottság kell hozzá. A kutatást soha nem lehet abbahagyni, mert annyira sokszínű, összetett térség. Kutatásaimat tovább folytatom, ajánlom ezt a disszertációt azoknak, akik szeretnék ebben a törekvésben, munkámban követni. A kutatásokat azért is folytatni kell, mert – ahogy azt már a bevezetésben is említettem –hiánypótló munkáról van szó. A világpolitika hirtelen változásai gyorsan középpontba állíthatják a Kaukázus térségét (pl. 2016. április; négy napos hegyi-karabahi összecsapások idején), és a probléma okait gyorsan megérthetjük, megmagyarázhatjuk, valamint a hazai szinten születő politikai, gazdasági döntéseket is hatékonyan tudjuk támogatni.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK LEHETSÉGES FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI

A Kaukázus a világ egyik olyan térsége, amelyre folyamatos figyelmet kell fordítania mind a kutatóknak, mind a politikai döntéshozóknak. A Kaukázus térség megértéséhez jó alapot ad az értekezésem, és további kutatások alapjául is szolgálhat. Az egyes fejezetek külön is vizsgálatok tárgyai lehetnek, az Iszlám Állam kaukázusi szálainak vizsgálata egy külön kutatásnak adhat témát, amely alapjait felvettem.

Napjainkban jelentős a biztonsági környezet romlása, ez a Kaukázus térség esetében fokozottabban jelenik meg, ez indokolja a válságövezetek mélyreható elemzését. Ehhez mind a döntéselőkészítő, mind a döntéshozó fázisban az adott térség, jelen esetben a Kaukázus ismerete elengedhetetlen.

Magyarország keleti nyitás politikájának egyik iránya a Kaukázus térsége. Ahhoz, hogy a politika eredményes lehessen fontos, hogy a döntéselőkészítők és döntéshozók kellően ismerjék a Kaukázus térség adottságait.

A válságok elemzéséhez kiinduló alapul szolgálhat az értekezés, illetve a sikertelen beavatkozások, konfliktusok „befagyásának” következményeiből a tanulságok levonásából, forgatókönyveket lehet előkészíteni a jövőbeni válságok, konfliktusok kezelésére vonatkozóan.

Nagyon aktuális és fontos annak követése, elemzése, hogy a jelentősen megváltozott biztonsági környezetre kihívásaira milyen válaszokat adnak a Kaukázus térség államai. A jelenlegi ismereteink szerint a transzkaukázusi államok csak követni tudják az eseményeket, preventív intézkedéseket nehezen fogadosítanak. A jelenlegi kutatás jó kiinduló alapul szolgálhat ahhoz, hogy Kaukázus térség meglehetősen ellenséges környezetében a biztonsági kihívásokra milyen bilaterális, országok közti együttműködések születhetnek a terrorizmus, a szervezett bűnözés ellen harcban, amelyek felülírják a történelmi sérelmeket és kikényszerítik a nemzetállamok közötti (török-örmény, azeri-örmény) együttműködést.

A kutatási téma nagy területet ölel fel. Olyan aktuális kérdéseket, témákat tárgyal, amelyek napjainkban vezető helyen szerepelnek a politikai döntéshozatalban, valamint a nemzetbiztonsági szervezetek munkájában. Fontos lehet a Miniszterelnökség szakirányú szakreferensei, és az Országgyűlés egyes bizottságai (Honvédelmi-és rendészeti, Gazdasági és Külügyi) számára.

A Kaukázus térség biztonságföldrajzi elemzése háttér anyagként jól használható a Külügyi- és Külgazdasági Minisztérium, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a HM Védelem-

politikai és Nemzetközi Együttműködési Főosztályok, a HVK Hadműveleti Csoportfőnökség szakemberei számára.

Az értekezés oktatási anyagként felhasználható a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok és a biztonság- és védelempolitika szakok alap- és mesterképzésében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felsőfokú vezetőképző tanfolyamán, a Kratochvil Károly honvéd középiskola és kollégium oktatásában egyaránt, a térséggel foglalkozó konferenciákon, workshopokon tájékoztató jellegű információforrás lehet.

TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGEK JEGYZÉKE

Könyvek részei:

Himmer Péter (szerk.): *Válsággócok kultúrtörténeti háttere*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009. 4. fejezet, *A kaukázusi feszültségek kultúrtörténeti háttere*, p.108-137.

Időszaki kiadványok cikkei:

1. *A Kaukázus térség katonaföldrajzi elemzése az ott zajló válságok tükrében*, IV. Hadtudományi Doktorandusz Fórum, 2011. október 27

Tudományos folyóirat cikkei:

1. *A kaukázusi konfliktus földrajzi vonatkozásai*, Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, 2005/5, pp. 54-64.
2. *Afrika és az angolai konfliktus*, Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, 2006/1, pp. 16-29.
3. *Kelet-afrikai népesedési folyamatok napjainkban*, Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, 2006/2, pp. 156-163.
4. *A Dél-Kaukázus térségének népesedési és migrációs viszonyai*, Társadalom és Honvédelem, XIII. évf. I. szám, 2009, pp. 162-177.
5. *A földrajzi környezet hatása a katonai tevékenységre a Kaukázus térségében*, Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények, XI. évf. 3. szám, 2007, pp. 144-160.
6. *A keresztény és iszlám kultúrkör találkozásának konfliktusai a Kaukázus régióban*, Hallgatói Közlemények, XI. évf., 4. szám, 2007, pp. 107-123.
7. *A Kaukázus térség szerepe a nemzetközi szervezett bűnözés területén*, Szakmai Szemle, 2014. 2. szám, pp.177-187.

Idegen nyelvű tanulmány

Árpád Gerencsér: *Conflicts of Christian and Islam culture zone in the Caucasus region*, AARMS, Vol. 8., Issue 2, 2009, pp. 315-327.

Interneten elérhető publikációk:

1. *Kaukázus - a terrorizmus globalizálódása - Kevés figyelmet fordítanak a Kaukázus térségére?*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=4003, 2013-04-30;
2. *A kaukázusi válságok mozgatórugói - Konfliktusok hálózzák be a kaukázusi régiót*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3607, 2012-10-20;
3. *A Kaukázus katonai viszonyai - Eurázsia puszkaporos hordójának katonai helyzete*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3606http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3606, 2012-10-19;
4. *A Kaukázus társadalmi viszonyainak elemzése- A KAUKÁZUS TÉRSÉG TÁRSADALMI VISZONYAINAK ELEMZÉSE VÁLSÁGELEMZÉSI SZEMPONTBÓL*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3585, 2012-10-09;
5. *A Kaukázus és a drogkereskedelem- Eurázsia puszkaporos hordója*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=3577, 2012-10-05;
6. *Adalék a kaukázusi terrorizmushoz- Klánrendszer és terrorizmus*, http://oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=4684, 2014-02-13;

Egyéb tudományos tevékenység:

1. *A Kaukázusi feszültségek kultúrtörténeti háttere*, Hadtudományi Konferencia, 2009. november 12.
2. *A Kaukázusi feszültségek kultúrtörténeti háttere*, Vezérkari Képzés, 2009. szeptember 23.
3. *A Kaukázus és Grúzia*, Vezérkari Képzés, 2010. november 18.
4. *Kaukázusi Emirátus – A terrorizmus új korszaka*, ÁROP-2.2.21 Tudásalapú közszolgálati előmenetel, 2014. június 20.
5. *Nemzetközi migráció – és ami mögötte van*, Marcali Kulturális Központ, 2015. december 3.
6. *Kaukázus – a „gazdag” puszkaporos hordó*, Marcali Kulturális Központ, 2016. február 18.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Internetes hivatkozások

- *2044-ig biztos az orosz katonai jelenlét Örményországban*, <http://www.honvedelem.hu/nyomtat/21561>, 2014-05-17;
- *A hegyi karabahi örmény agresszió elítéléséről*, www.parlament.hu/irom39/02847/02847.pdf, p.4., 2011-12-10;
- *A New Direction for U.S. Policy in the Caspian Region*, <http://www.carnegie.ru/publications/?fa=22730>, 2011-12-10;
- al-Shishanai, Murad Batal: *The rise and fall of Arab fighters in Chechnya*, in [http://www.jamestown.org/articles-by-author/?no_cache=1&tx_cablangnewsstaffrelation_pi1\[author\]=185](http://www.jamestown.org/articles-by-author/?no_cache=1&tx_cablangnewsstaffrelation_pi1[author]=185), 2009-12-19;
- Arutiunov, S.A.: *Ethnicity in the Caucasus: Ethnic Relations and Quasi-Ethnic Conflicts*, Caucasian Studies Department Institute of Ethnology and Anthropology Russian Academy of Sciences, <http://wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/ethnic/ethnic.htm>, 2006-11-29;
- *Armenia*, in <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html#top>, 2007-08-12;
- *Armenia*, in <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/amtoc.html>, 2007-08-12;
- *Armenia*, http://data.worldbank.org/country/armenia#cp_cc, 2015-07- 18.;
- *Armenia and Turkey: Bridging the Gap*, <http://www.carnegie.ru/publications/?fa=40566>, 2011-12-10;
- *Armenia: Counter-terrorism*, <http://www.legislationline.org/topics/country/45/topic/5>, 2016-03-30;
- *Armenia's datas*, <http://www.armenica.org/armenia/index.html#geo>, 2007-08-12;
- *Armenia*, Global Terrorism Database, <http://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?country=12>, 2016- 03-10;
- *Armenia's statistic datas*, <http://www.theodora.com/wfb/wfb2000/definitions.html#roadways>, 2007-08-17;
- *Armenia's strategic position*, http://www.photius.com/countries/armenia/national_security/armenia_national_security_the_russian_role.html, 2007-08-17;

- *Armed Forces of Armenia*, http://wapedia.mobi/en/Armed_Forces_of_Armenia, 2009-05-17;
- *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)*, <http://www.worldstatesmen.org/Terrorist.html#Armenian>, 2016-03-10;
- *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)*, <https://web.archive.org/web/20070827173744/http://www.tkb.org/Incident.jsp?incID=6723>, 2016-03- 10;
- *Armenian terrorist organizations*, <http://www.mfa.gov.az/en/content/846>, 2016-03-21;
- *At the cross-roads of development*, www.enpi-info.eu/files/features/FT08%2520east%2520Azerb%2520EN.pdf, 2015-09-24;
- *Azerbaijan Army*; http://en.wikipedia.org/wiki/Military_of_Azerbaijan, 2014-11-20;
- *Azerbaijan Interior Guard*, http://wapedia.mobi/en/Azerbaijan_Interior_Guard, 2009-05-17;
- *Azerbaijan Defense Ministry*, http://wapedia.mobi/en/Azerbaijan_Defense_Industry, 2009-05-17;
- *Azerbaijan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>, 2007-12-03;
- *Azerbaijan*, <http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=AJ#pet>, 2011-08-10;
- *Azerbaijan Adopts Military Doctrine At Long Last*, http://www.rferl.org/content/Azerbaijan_Adopts_Military_Doctrine_At_Long_Last/2066758.html, 2011-11-20;
- *Azerbaijan*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, [http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/\\$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010.pdf](http://www.internal-displacement.org/8025708F004BE3B1/%28httpInfoFiles%29/FB99F03DAB636905C12577F5004F432D/$file/Azerbaijan_Overview_Dec2010.pdf), 2010-09-18;
- *Azerbaijan*, <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan>, 2015-07-18;
- *Azerbaijani Jamaat*, <http://www.trackingterrorism.org/group/azerbaijani-jamaat>, 2016-03-16;
- *Azerbaijan Oil Contracts*, http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/63_folder/63_articles/63_socar_ahlov.html, 2015-07-24;
- *Azovi-tenger*, <http://www.kislexikon.hu/azovi-tenger.html>, 2015-01.15;

- *A túsdráma helyszíne: Észak-Oszétia történelme*, <http://multkor.hu/cikk.php?id=7037&pIdx=2&print=1>, 2010-06-01;
- *Az örmény genocídium*, <http://www.orszagosormenyonk.hu/index7.html>, 2010-06-01;
- Babayan, Araik: *Lake Sevan*, http://www.worldlakes.org/uploads/21_Lake_Sevan_27February2006.pdf, 2015-09-25;
- *Background to Azerbaijan*, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Background.html>, 2007-12-03;
- Bagi József: *Oroszország katonapolitikája és az orosz haderő reformja*, <http://portal.zmne.hu/pls/portal/url/ITEM/75BAE32F7B5DC71EE040E0C1044C0AFC>, 2011-12-16;
- Berki Tamás: *Kaszpi-tengeri bonyodalmak*, <http://www.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1055>, 2011-08-10;
- Bernard, A. Gelb: *Caspian Oil and Gas: Production and Prospects*, Congressional Report Service Report for Congress, September 8, 2006, p. 6. at <http://italy.usembassy.gov/pdf/other/RS21190.pdf>, 2011-08-10;
- Borov, Zaur – Bowers, Stephen R.: *Illegal Weapons Traffic in Eastern Europe*, http://digitalcommons.liberty.edu/gov_fac_pubs/22, 2015-12-20;
- Bottlik Zsolt: *Az Európán kívüli országok társadalomföldrajza*, http://elte.pene.hu/e107_files/downloads/download.php?fname=./8.felev/Az_Europan_kivuli_oroszagok_tarsadalomfoldrajza_II/EUNKIV1_Bottlik2011.doc, 2011-08-10;
- *Caspian Sea*, <http://www.caspianstudies.com/Links/Country/Caspian.html>, 2015-02-10;
- *Caucasus*, <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caucasus/Full.html>, 2009-05-17.
- *Caucasus Peaks*, <http://www.peakbagger.com/list.aspx?lid=2303>, 2015-01-10;
- *Caucasus Region Energy Data, Statistics and Analysis - Oil, Gas, Electricity, Coal*, <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caucasus/Full.html>, p. 8., 2007-12-03;
- *Child soldiers – Global report 2004*, http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.childsoldiers.org%2Fuser_uploads%2Fpdf%2Fglobalreporttextweb7361911.pdf&ei=C8jtU42dEKXOygPa-oHICw&usq=AFQjCNFFPtgRvNqFIDtFkY-rcxeNoVh7Rw,
- *Chirag*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006667&contentId=7015091>, 2015-07-24;

- *Climate*, <http://www.aboutgeorgia.net/geography/climate.html>, 2007-09-13;
- Cornell, Swante E.: *Security threats and challenges in the Caucasus after 9/11*, www.silkroadstudies.org/docs/publications/2005/Cohen_Book.pdf, 2006-12-06;
- Cornell, Swante E.: *The Nagorno-Karabakh conflict*, www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf, 2006-12-06;
- Cornell, Swante E.: *The North Caucasus: Spiralling out of control?*, http://www.jamestown.org/print_friendly.php?volume_id=411&issue_id=3293&article_id=2369568, 2006-12-06;
- Cornell, Svante E.: *Conflicts in the North Caucasus – Central Asia Survey*, 1998. 17. szám, p. 409-441, www.pcr.uu.se/publications/cornell_pub/nortcauc.pdf, 2006-11-25;
- *Country Reports on Terrorism 2013*, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2013/224822.htm>, 2016. 03. 16;
- *Data of Rosstat – Rosszia v csifrakh – Kratki statisticeszki szbornyik – Moszkva – Rosstat 2009.*, p.28., <http://www.gks.ru/doc2009/rusfig/rus09.zip>, 2010-02-21;
- Egdand, Jan: *Conflicts in the Caucasus – Challenges and opportunities*, www.dep.no/odinarkiv/english/brundtland_III/ud/032005-090065/dok-bn.html, 2006-12-06;
- Eszes Boldizsár – Vastagh László: *Kikövetelt birodalom* (2007), http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/magyar_honved/kikövetelt_birodalom, 2007-09-18;
- *Experts: Azerbaijani military doctrine does not contradict Constitution, Charter of the U.N.*, <http://en.trend.az/news/karabakh/1703909.html>, 2011-11-20;
- *Ethnic processes and migration in the Caucasus*, http://www.armenian-history.com/Nyuter/demography/ethnic_processes_and_migration_i.htm, 2010-09-18;
- *Európa természetföldrajza*, <http://termtud.akg.hu/okt/9/europa/3eutf.htm>, 2015-01-15;
- *Fekete-tenger*, <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/035/pc003561.html>, 2015-01-15;

- *Flora and fauna*, <http://www.aboutgeorgia.net/geography/florafaua.html>, 2007-09-13;
- *Forest in the Caucasus Ecoregion*, <http://maps.grida.no/go/graphic/forests-in-the-caucasus-ecoregion>, 2012-05-15;
- *Forest Brothers*, <http://www.trackingterrorism.org/group/forest-brothers>, 2016-03-16;
- *Габалинская РЛС теперь находится под контролем азербайджанских военных*, <http://www.ng.ru/news/445507.html>, 2016-07-29;
- Gazdag Ferenc: *A BIZTONSÁGPOLITIKAI KIHÍVÁSOK TERMÉSZETÉRŐL*, http://www.grotius.hu/doc/pub/CEKOFW/2012_35_gazdag_a_biztonsgpolitikai_kihivasok_termeszeterol.pdf, 2016-07-29;
- *Geography*, <http://www.aboutgeorgia.net/geography/>, 2007-09-13;
- *Georgia*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>, 2007-09-18;
- *Georgia*, <http://data.worldbank.org/country/georgia>, 2015-07-18;
- *Georgia*, <http://www.photius.com/countries/georgia/index.html>, 2009-05-17;
- *Georgia*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, <http://www.internal-displacement.org/publications/global-overview-2010-europe-georgia.pdf>, 2010-09-18;
- *Georgian Air Force*, http://www.enotes.com/topic/Georgian_Air_Force, 2011-11-20;
- *Georgia, Country Reports on Terrorism 2013*, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2013/224822.htm>, 2016-03-02;
- *Grúzia*, <http://www.doksi.hu/news.php?order=ShowArticle&id=953>, 2016-05-15;
- Gyóni Gábor: *A csecsen konfliktus*, www.eszmelet.hu/index3.php?act=search&lang=hu&item, 2010-06-01;
- Halbach, Uwe: *Etno-territóris konfliktusok a Független Államok Közösségében*, <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/R%E9sztematik%E1k/UweHalbachETNOTE RRIT.doc>, 2006-09-22;
- *Hegyi-Karabah: el nem ismert választás egy el nem ismert országban*, <http://kitekinto.hu/europa/2010/05/30/hegyi-karabah-el-nem-ismert-valasztas-egy-el-nem-ismert-orzagban>, 2010-06-01;

- Horváth Csaba: *Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között*, www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_K_HCB.pdf, p.18., 2011-11-20;
- Hosszú István: *Grúziáról röviden (2005)*, http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedesegi_szemle/gruziarol_r_ovenen, p.7., 2007-09-18;
- Howard, Russell D. – Traugher, Colleen M.: *The “New Silk Road” of Terrorism and Organized Crime: The Key to Countering the Terror-Crime Nexus*, <http://www.jeffnorwitz.com/SiteAssets/book-chapters/27%20The%20New%20Silk%20Road%20of%20Terrorism.pdf>, 2011-09-23;
- Hunter, Shireen: *Conflict in the Caucasus and the Black Sea region: Causes and prospect for resolution*, www.eliamep.gr/eliamep/files/Hunter%20Shireen%2097.1.pdf, 2006-12-06;
- *Islamic State's 'war minister' Omar al-Shishani 'clinically dead'*, <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/14/islamic-states-war-minister-omar-al-shishani-clinically-dead>, 2016-07-05;
- Ismailzade, Fariz: *The geopolitics of the Nagorno-Karabakh conflict*, GLOBAL DIALOGUE Vol. 7., Number 3–4, Summer/Autumn 2005—The Volatile Caucasus, <http://www.worlddialogue.org/content.php?id=354>, 2012-03-20;
- *Illicit Radiological and Nuclear Trafficking, Smuggling and Security Incidents in the Black Sea Region since the Fall of the Iron Curtain*, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/schmid-illicit-radiological/html>, 2011-09-23;
- *International Narcotics Control Strategy Report (INCSR) was published by the US Department of State. This annual report describes the efforts of key countries to attack all aspects of the international drug trade*, <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2011/vol1/index.htm>, 2011-09-23;
- Kates, Glenn: *Armenian mass killing: Who says 'genocide' and who doesn't*, <http://www.rferl.org/content/armenia-genocide-recognition/26974215.html>, 2015-07-31;
- Knoema adatbázis, országok adatbázis gyűjteménye, www.knoema.com.
- Kővári László – Nagy László: *A nemzetközi terrorizmus moszkvai megítélése – a csecsen válság*, http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2003/1/kovari_nagy/chapter1.htm, 2008-01-04;

- Kureev, Artem: *Russia's new national security strategy has implicatios for the West*, <http://www.russia-direct.org/opinion/russias-new-national-security-strategy-has-implications-west>, 2016-06-30;
- *Losing the Caucasus*, <http://www.carnegie.ru/publications/?fa=23877>, 2011-12-10;
- Lőrincz András: *Azerbajdzsán alaposan megerősödött katonailag a karabahi hábrú befejezése óta*, <http://www.sofar.hu/hu/node/95767>, 2008-01-04;
- Lynch, Dov (szerk.): *The South Caucasus: a challenge for the EU*, Chaillot Papers N°65, Institute for Security Studies, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp065e.pdf>, 2011-09-23.;
- Malasenko, Alexej: *The North Caucasus: When the war ended*, http://www.carnegie.ru/en/pubs/procontra/ProetContraMalashenko_eng.pdf, 2009-04-23;
- Малашенко, Алексей: *Теракт в Дагестане: начало наступления ИГИЛ?*, <http://carnegie.ru/commentary/2016/01/13/ru-62452/ish2>, 2016-07-05;
- Mezei Bálint: *Hegyek között, Dagesztánban*, <http://www.orsozvilag.hu/?t1=sajtoszemle&hid=248>, 2010-03-20;
- Mező Ferenc: *A Kaukázus a Szovjetunió összeomlása után*, http://www.magyaraszemle.hu/szamok/2000/4/a_kaukazus, 2007-12-11;
- *Military Doctrine of Republic of Armenia*, www.mil.am/files/mil-doctrine-eng.pdf, 2011-11-20;
- *Military Doctrine of the Republic of Azerbaijan – Analyse*, <http://milaz.info/en/news.php?id=6544>, 2011-11-20;
- *Military-doctrinal views of the Republic of Georgia – Analyse*, <http://milaz.info/en/news.php?id=6568>, 2011-11-20;
- *Ministry of Defence Industry of Azerbaijan Republic*, <http://www.mdi.gov.az/?/en/content/366/>, 2011. 11. 20;
- *Ministry of Defence of Georgia*, <http://www.mod.gov.ge/index.php?page=1&lang=1>, 2011-11-20;
- *Ministry of Defence of the Russian Federation*, <http://eng.mil.ru/en/structure/okrug/south/history.htm>, 2011-11-20;
- Mousseau, Michael: *Falling Terrorism and Rising Conflicts: The Afghan Contribution to Polarization and Confrontation in West and South Asia*, Comparative Political Studies, 2005, portal.ku.edu.tr/~mmousseau/mous_cpsreview.pdf, p.4., 2015-01-12;

- Nagy László: *Azerbajdzsáni helyzetkép*,
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2006/3/2006_3_8.html, p. 14.,
2008-01-04;
- *Nagorno-Karabakh*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/nagorno-karabakh.htm>, 2008-01-04;
- *National Military Strategy*, Ministry of Defense of Georgia,
<http://www.mod.gov.ge/assets/up-modul/uploads/pdf/NMS-ENG.pdf>, 2016-07-29;
- *North Caucasian Railways*, http://www.eng.rzd.ru/page.html?nav_id=180, 2009-10-12;
- *NATIONAL COMPOSITION OF POPULATION FOR REGIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION*, <http://www.perepis2002.ru/ct/doc/English/4-2.xls>,
2015-07-15;
- *NATO's relations with Georgia*,
http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm#, 2015-10-20;
- *Óvatoskodik a magyar kormány az örmény népirtással kapcsolatban*,
<http://www.hir24.hu/kulfold/2015/04/24/ovatoskodik-a-magyar-kormany-az-ormeny-nepirtas-kapcsan/>, 2015-07-31.
- *Örmény apostoli egyház*,
<http://lexikon.katolikus.hu/%C3%96/%C3%B6rm%C3%A9ny%20apostoli%20egyh%C3%A1z.html>, 2015-07-15;
- *Overview of transportation and logistic sector in Georgia*,
pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADO687.pdf, 2015-09-24;
- *Physical Geographical Regions of the Caucasus and Transcaucasia*,
http://www.rusnature.info/reg/15_2.htm , 2015-01-15;
- Pirityi Sándor: *Örményország közéről*, in *Új Honvédségi Szemle*, 2006/12.,
http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/rmenyorszag_kozelrol, 2007-08-10;
- Pogosin, Gevork: *Potential conflicts in the Caucasus*,
www.asa.am/surveys/conflict.pdf, 2006-11-29;
- *Population of Georgia*,
http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=1184&lang=eng, 2015-01-12;
- Puskás Attila: *Az örmény apostoli egyház és az örmény katolikus egyház identitás-tudata*, www.ormkut.btk.ppke.hu/01Puskas.pdf, 2015-07-15;

- *Relations with Georgia*, in http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm, 2016-07-29;
- *Republic of Adygeya*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Adygeya-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of Chechnya*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Chechnya-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of Dagestan*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Dagestan-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of Ingushetia*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Ingushetia-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of Kabardino-Balkaria*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Kabardino-Balkaria-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of Karacsevo-Cherkessia*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/Karachayev-Cherkessia-Republic-of>, 2015-01-12;
- *Republic of North Ossetia*, <http://knoema.com/atlas/Russian-Federation/North-Ossetia-Alania-Republic-of/Population>, 2015-01-12;
- Rotchin, Mikhail: *Islam in the North Caucasus – Dagestan*, www.jamestown.org, 2005-12-10;
- Rotchin, Mikhail: *A fundamentalizmus Dagesztánban és Csecsenföldön*, http://www.ketezer.hu/menu4/2006_09/roscsin.html, 2011-11-20;
- *Russia*, International Displacement Monitoring Centre, Norwegian Refugee Council, <http://www.internal-displacement.org/publications/global-overview-2010-europe-russia.pdf>, 2010-09-18;
- *Russian-Armenian trade expected to go beyond \$500 million*; <http://www.armenpress.am/eng/news/polit.htm>, 2007-08-27;
- *Russian–American Security Relations After Georgia*, <http://www.carnegie.ru/publications/?fa=22326>, 2011-12-10;
- *Russian Federation*, <http://data.worldbank.org/country/russian-federation>, 2015-07-18;
- *Russian presence*, in <http://www.photius.com/countries/georgia/index.html>, 2007-09-18;
- *Russia Transfers Akhalkalaki Military Base to Georgia*, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=15342>, 2011-11-20;

- Safikhanov, Hafiz: *Use of Landmines in Azerbaijan and its Consequences*, <http://maic.jmu.edu/Journal/7.2/focus/hafiz/hafiz.htm>, 2008-01-04;
- Qabala Radar, http://wapedia.mobi/en/Qabala_Radar, 2008-01-04.
- QUESTION OF THE VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS IN ANY PART OF THE WORLD, <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/7c3561e40d2d3d07c1256bae00447b7f?Opendocument>, 2010-06-01;
- Safikhanov, Hafiz: *Use of Landmines in Azerbaijan and its Consequences*, <http://maic.jmu.edu/Journal/7.2/focus/hafiz/hafiz.htm>, 2011-11-20;
- *Shah Deniz Stage 1*, <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006668&contentId=7015092>, 2015- 09-12;
- Shelley, Louise: *The drug trade in contemporary Russia*, http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/February_2006/Louise_Shelley.pdf - 2011-09-23.;
- *Southern Military District*, <http://warfare.ru/?linkid=2227&catid=321>, 2014-11-20;
- Stefancsik Ferenc: *Az Örmény Köztársaságról*, in *Új Honvédségi Szemle*, 2005/3., http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/az_ormeny_koztarsasagrol, 2007-08-10;
- Stefancsik Ferenc: *Amit Azerbajdzsánról tudni kell*, http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/amit_azerbajdzsanrol_tudni_kell, 2007-12-03, p. 9.
- Sylvén, Magnus, dr.: *Climate change in the Southern Caucasus: Impacts on nature, people and society*, assets.wwf.no/.../climate_changes_caucasus_wwf_2008_final_april_2009.pdf, 2010-03-25, p.35.
- *Szevero-Kavkazkij voennyij okrug i Kaszpiskaja Flotyilia*, <http://warfare.ru/?lang=&linkid=2239&catid=321&image=1538>, 2010-03-20;
- *Состав Национального антитеррористического комитета*, <http://nac.gov.ru/nak/sostav.html>, 2016-07- 05;
- Tagijeva, Umajra: *Problems of forecasting: the key natural hydrometeorological phenomena affects, ecological safety of the South Caucasus in the context of Azerbaijan*, http://www.meteo.fr/cic/wsn05/resumes_long/8.30-261.pdf, 2016-05-16;
- Taymaz, Erol: *Economic Cooperation for Stability in the Caucasus*- Ankara 2009, www.kafsam.org/dp/kafsam_dp0903.pdf, p.15., 2011-08-10;

- *Terrorism Havens: Georgia*, <http://www.cfr.org/georgia/terrorism-havens-georgia/p9360>, 201- 03-02;
- *The Armenian Secret Army for the liberation of Armenia: A continuing International threat*,
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_00_05462031.pdf, 2016-03-16;
- *The Forgotten War: Chechnya and Russia's Future*,
<http://www.carnegie.ru/publications/?fa=1402>, 2011-12-10;
- *The Military Doctrine of the Russian Federation Approved by Russian Federation Presidential Edict on 5 February 2010*,
http://www.sras.org/military_doctrine_russian_federation_2010, 2011-11-20;
- *The situation of human rights in the Republic of Chechnya of the Russian Federation*, http://www1.umn.edu/humanrts/commission/country52/1996_13.htm, 2014-08-15;
- *The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan*,
<http://www.stat.gov.az/map/indexen.php>, 2015.01.12
- Tonoyan, Tamara: *Health care system in Armenia: Past, present and prospects*,
www.wu-tu-berlin.de/diskussionspapiere/2004/dp11-2004.pdf, p.37., 2011-11-20;
- Toró Tamás: *A GUUAM geopolitikai blokk szerepe és lehetőségei*,
www.etdk.adatbank.ro/pdf/tort_toro_2009.pdf, p.21., 2012-03-20;
- Tömösváry Zsigmond: *Az európai rakétavédelmi rendszer – két nézőpontból*,
mhtt.eu/hadtudomany/2012_e_Tomosvary_Zsigmond.pdf, 2012-05-10;
- *Törökország és Európa energiabiztonsága*,
http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=91, 2011-08-10;
- *Transport Sector in Armenia*, www.osce.org/eea/76425, 2015-09-24;
- Управление Государственной Статистики Республики Абхазия «Абхазия в цифрах», г. Сухум, 2005, <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html> , 2009-08-07;
- Vass András: *Gyorselemzés*,
http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kaukazu_tersege_nek_aktualis_kerdeseirol, 2007-09-18;
- Vass András: *A Kaukázus térségének aktuális kérdéseiről*,
http://old.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kaukazu_tersege_nek_aktualis_kerdeseirol, 2005-06-23;

- *World Directory of Minorities*,
<http://www.minorityrights.org/?lid=4870&tmpl=printpage>, 2015-09-25;

Lexikon

- *Általános Kislexikon*, I. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó - Budapest, 2005;
- *Általános Kislexikon*, 2. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó - Budapest, 2005;
- *Magyar értelmező kéziszótár*, Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai Kiadó - Budapest, 2003;
- *Magyar Larousse Enciklopédia III. kötet*, Librairie Larousse, Paris, 1979 – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994;
- *Magyar Nagylexikon XVIII. kötet, Unh-Z*, Magyar Nagylexikon Kiadó - Budapest, 2004;
- Révai Nagy Lexikona – XI. kötet – Budapest – 1914;

Könyv

- Bagi Éva: *Kövek zenéje – Örményországi barangolások*, Pronett Invest Kft, Budapest, 2003 – ISBN 963 206 697 9;
- Bertsch, Gary K.: *Crossroads and conflicts – Security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia* – New York, 2000 – ISBN 0-415-92274-7;
- Borsányi András: *A visszacsapás doktrínája* – Bona-L Bt. - Budapest, 2002. – ISBN 978963009388X;
- Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktábla* – Budapest, Európa Kiadó, 1999 – ISBN 963 07 6533 0;
- Curtis, Glenn E.: *Involvement of Russian organized crime indicates, criminal elements in the Russian military, and regional terrorist groups in narcotics trafficking in Central Asia, the Caucasus, and Chechnya*, The Library of Congress, Washington D.C. 20540-4840, 2002. október;
- Czene Gréta: *Az Európai Unió válságkezelő tevékenysége a dél-kaukázusi térségben* - Doktori (PhD) értekezés - Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola - Budapest, 2012.;
- Davutoglu, Ahmet: *Stratégiai mélység, Törökország nemzetközi helyzete*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016,

- *Education cooperation across the Caucasus* – Education Support Program, Open Society Intitute – Budapest, 2009;
- Fehérvári István: *A földrajzi tér, különösen az időjárás és a terep hatása a szárazföldi csapatok harcára*, Doktori értekezés, ZMNE-HDI, 2001;
- Ferguson, Niall: *A világ háborúja – a gyűlölet évszázadának története* – Penguin Books Ltd., Scolar Kiadó – Budapest, 2008 – ISBN 978-963-244-060-6;
- Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2011 – ISBN 9786155057236
- Gazdag Ferenc-Ljubov,Siselina (szerk.): *Oroszország és Európa*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004 – ISBN 9633273854
- Glenny, Misha: *McMaffia – Szervezett bűnözés határok nélkül* – Vintage Books, London, 2008 – ISBN 973 968 689 330 9;
- Gócze István: *A térinformatikai alkalmazás a katonaföldrajzi értékelések elkészítésének folyamatában*, PhD disszertáció, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 1997
- Hackett, James (ed.): *International Institute for Strategic Studies; The Military Balance*, London, Routledge, 2010 - ISBN 1857435575.
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összezapása és a világrend átalakulása* – Európa Könyvkiadó – Budapest, 1998 – ISBN 963-07-6433-4;
- Isaszegi János: *A 21. század élettérháborúi a földért, a vízért, az élelemért, a ...létezésért! - Válságövezetek konfliktusai és háborúi* – Gondolat Kiadó, Budapest, 2015 – ISBN 978 963 693 633 4;
- Kortunov, Andrej (szerk.): *Doktrínák és alternatívák – az orosz külpolitikai gondolkodás: 1992-1998* – Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet (COLPI) – Budapest, 1998;
- Lachowski, Zdislaw: *Foreign military bases in Eurasia* – SIPRI Policy Paper No. 18. – Stockholm, 2007. június - ISSN 1652-0432;
- Lánszki János: *A katonaföldrajz elméleti alapjai*, Egyetemi jegyzet, 2000;

- Marshall, Alex: *The Caucasus under Soviet rule*, ROUTLEDGE, New York, USA, 2010 – ISBN 0-203-84700-8;
- Máté Kovács Tímea: *Az orosz-csecsen szembenállás története. A terrorista módszerek és eszközök szerepe az orosz-csecsen konfliktusban*, Doktori (PhD) értekezés - Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola - Budapest, 2012.;
- Matveeva, Anna: *The South Caucasus: Nationalism, conflict and minorities* – MRG, United Kingdom, 2002 – ISBN 1 8976 93 44 3;
- Meier, Andrew: *Csecsenföld - Egy konfliktus mélyén*, Európa Könyvkiadó – Budapest, 2005 – ISBN 963 07 7793 2;
- Meier, Andrew: *Black Earth: Russia After The Fall*, London: Harper Collins, 2005 - ISBN 978-0-393-32641-3;
- Menon, Rajan – Fedorov E., Yuri – Nodia, Ghia: *Russia, the Caucasus and the Central Asia – The 21th century security environment*, EastWest Institute, M.E. Shape – Armonk, New York. 1999 – ISBN 0-7656-0433-7;
- *The Military Balance 2010*. London, Routledge.
- *The Military Balance 2015*. London, Routledge.
- *The Military Balance 2016*. London Routledge.
- Napoleoni, Loretta: *Az iszlamista főnix*,+ HVG Könyvek – Budapest, 2016 – ISBN 978-963-304-264-9;
- Nicaso, Antonio – Lamothe, Lee: *A Maffia – A szervezett bűnözés új világrendszere* – SAXUM Kiadó, Budapest, 1996 – ISBN 963 85578 4 2;
- Robinson, Danielle: *Az iszlám* – Kossuth Kiadó, Budapest, 2000;
- Ronald, Suny: *Az etnikai konfliktusok története a kaukázusontúli köztársaságokban* – Szovjet Füzetek X. – Magyar Ruszisztikai Intézet – Budapest, 1993 – ISBN 963 7730 10 9;
- Rudl József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza* – Dialóg Campus Kiadó – Budapest-Pécs, 1999;
- Stefancsik Ferenc: *Azerbajdzsán Köztársaság katonaföldrajzi leírása*, Magyar Honvédség Térképészeti Szakszolgálat, Katonaföldrajzi és Térképészeti Osztály – Budapest, 2004;

- Stefancsik Ferenc: *Örmény Köztársaság katonaföldrajzi leírása*, Magyar Honvédség Térképészeti Szakszolgálat, Katonaföldrajzi és Térképészeti Osztály – Budapest, 2004;
- Stier Gábor: *A Putyin-rejtély* – Korona Kiadó – Budapest, 2000;
- Weibli József: *Grúzia*, Magyar Honvédség Térképészeti Szakszolgálat, Katonaföldrajzi és Térképészeti Osztály – Budapest, 2004;
- Weiss, Michael – Hassan, Hassan: *Iszlám Állam – A terror hadserege belülről*, HVG Könyvek – Budapest, 2015 ISBN 978-963-304-299-1;
- Szvák Gyula (szerk.): *Oroszország története* – Budapest, 1997 – ISBN 963 8469 69 2;

Tanulmány

- Blandy, C.W.: *Chechen connections: An end to conflict in Chechnya?*, Conflict Studies Research Center, Royal Military Academy, Sandhurst, UK, 1997 augusztus, p.35.;
- Blandy, C.W.: *North Caucasus: Problems with helicopter support in mountains*, Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the United Kingdom, 2007 augusztus 07/24, p.21.;
- Blandy, C.W.: *North Caucasus – Negative trends* – Caucasus Series – Research & Assessment Branch – Defence Academy of United Kingdom, 2009. október – ISBN 978-1-905962-74-7;
- Blandy, C. W.: *Azerbaijan: Is war over Nagornyy Karabakh a realistic option?* – Defence Academy of United Kingdom, Shrivenham, UK, 2008. május - ISBN 978-1-905962-49-5, p.23.
- Blandy, C.W.: *Dagestan: The Storm Part 3 – The Expulsion of Chechen Bandit Formations from Novolakskiy Rayon*, Conflict Studies Research Centre - October 2000 - ISBN 1-903584-08-6, p.57.
- Brill Olcott, Martha – Udalova, Natalia: *Drug trafficking on the Great Silk Road: The security environment in Central Asia*, Working Papers, Russian and Eurasian Program, Carnegie Endowment, 2000. március, 11. szám. p.31.
- Charalampidis, Ioannis: *Sponsored to kill: Mercenaries and terrorist networks in Azerbaijan* – „MIA” Publisher – Moszkva, 2013. - ISBN 978-5-9986-011 5-6;
- *Country Report for Georgia: Third quarter*, Economist Intelligence Unit, London, United Kingdom, 1998.

- Deák János – Szternák György: *Az orosz geopolitikai gondolkodás megváltozásának tükröződése az új katonai doktrína tervezetében*, Felderítő Szemle, Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal, 2007. június, VI. évf., 2. szám, pp. 7-24.
- Deák János – Szternák György: *Grúzia, katonai és politikai események – 2008*, Szakmai Szemle – A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa, 2008/3, pp. 5-34.
- Efe, Haydar: *Foreign Policy of the European Union towards the South Caucasus*, in International Journal of Business and Social Science, Vol. 3 No. 17; September 2012, pp.187-199.
- Ehrhart, Hans-Georg: *Crisis management in the CIS: Whiter Russia?*, in Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1995., p.131.
- Furman, Dimitrij: *The dynamic of the Karabakh conflict*, in Crisis Management in the CIS, 1997., p.42.
- Goltz, Thomas: *Chechnya Diary, A War Correspondent's Story of Surviving the War in Chechnya*, New York: St Martin's Press, 2003, p.97.
- Invictus, Sol Augustus: *Trafficking in the Republic of Azerbaijan*, DePaul Rule of Law Journal, 2010, International human Rights Law Institute, p.19.
- Mackinder, Halford J.: *The Geographical Pivot of History*, Geographical Journal, 1904., 32., pp. 421–444.
- Matveeva, Anna – de Waal, Thomas: *Central Asia and the Caucasus: A vulnerable crescent*, International Peace Academy, New York, 2007. February, p.27.
- Mikojan, Sergej: *Russia, the US and regional conflict in Eurasia*, Survival, 1998 Spring, vol.40, no. 3., p.121.
- Paramonov, Vlagyimir – Sztrokov, Alekszej: *China in Central Asia: Energia interests and energy policy*, pp.18-30., in Iszmailov, Eldar (ed.): *Central Asia and the Caucasus*, CA&CC Press, Lulea, Svédország, 2010, vol. 11. no. 3., p.168.
- Pjaduskin, Maxim: *Arming the Caucasus: Moscow's accidental legacy*, in *The Caucasus: Armed and Divided – Small arms and light weapons proliferation and humanitarian consequences in the Caucasus – SAFERWORLD, 2003* - ISBN 0 948546 91 3;
- Popov, Arkagyij: *The roots and dynamic of ethnic conflicts*, in Identity and Conflict in the Post-Soviet States, Moszkva, pp.273-297.
- Remek, Éva: *Biztonságunk a globalizáció árnyékában*, Európai Tükör, 2009. XIV. évfolyam, 3. szám, pp. 81-90.

- Remek, Éva: *Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikája a Lisszaboni Szerződés után* Szakmai Szemle, 2012. 1. szám, pp. 44-53.
- Remek, Éva: *Gondolatok az Európai Unió válságkezeléséről*, In.: Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében c. tanulmánykötet (szerk.: Karlovitz János Tibor) International Research Institute s.r.o., Komárno, Slovakia, 2013, ISBN 978-80-971251-9-6, 106-114. oldal; A tanulmány közzétételének helye: <http://www.irisro.org/inter2013magyar/index.html>
- *Russian Analytical Digest – The North Caucasian Crisis* – No. 70. – 2009. december 21 – Zürich
- Sebő, László - Sipos Kecskeméthy, Klára: *Energy security and the Caucasus region*, AARMS, 2009. Volume 8, Issue 3 (2009) pp.403–412.
- Siposné Kecskeméthy Klára - Nagy Miklós: *A magyar katonaföldrajz alapkérdésének változása és vizsgálati mutatói*, Földrajzi Értesítő, XLIV. évfolyam 1995. 1-2. füzet, p. 71-89.
- Siposné Kecskeméthy Klára: *A katonaföldrajz alapjai* pp.43-68. in: Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II. kötet* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.), p. 486.
- Siposné Kecskeméthy Klára: *A Szövetség partnerkapcsolatainak áttekintése a ri-gai csúcstalálkozó fényében*, Hadtudomány, XVI. évfolyam, 2006. 4. szám, p. 66-70.
- Siposné Kecskeméthy Klára: *Hogyan tovább globális partnerség?* Szakmai Szemle, 2008. 4. évfolyam 2. szám, Budapest, pp. 22-28.
- Siposné Kecskeméthy Klára: *Partnerség a békéért*, pp. 21-58. In: *NATO Partnerség 2014, A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője*, Szerkesztette: Kiss Petra, Szenes Zoltán Zsolt Melinda, 2014. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 195 p. ISBN: 978-615-5305-81-8
- Sylvén, Magnus: *Climate change in Southern Caucasus: Impacts on nature, people and society* – WWF Norway, WWF Caucasus Programme – Norwegian Ministry of Foreign Affairs – 2008. július;
- Sukov, Ivan: *North Caucasian Map of Threats*, in *Russia in Global Affairs*, Vol. 3, No. 4, October – December – 2005, pp.150-158.
- Varga Attila: *Terrorizmus – Nyugat-európai muzulmánok radikalizációja és a szélsőséges iszlám hálózatok kialakulása*, Felderítő Szemle, VI. évf. 3. szám, 2007, pp.27-34.
- Vinatier Laurent: *Islamist trend sin the North Caucasus*, in *Central Eurasian Studies Review*, CESR, Cambridge, vol. V. 1. szám, 2006, pp.2-6.

Cikk

- Barabás Péter: *Demokrácia és diktatúra a posztszovjet térségben*, Népszava, 2005. február 8.
- BBC Monitoring International Reports, 1998. január 9.
- Jagielski, Wojciech: *Kőtornyok*, Forrás, XXXVII. évf., 2005/10, pp.29-50.
- *International Institute for Strategic Studies – IISS*, The military balance 1997-98, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Jurlov, Felix: *Chechnya: Neither peace nor war, Analysis of current events*, vol.10, no.3-4, 1998. március-április, p.18.
- Kalinina, Irina: *Moszkovszkij Komszomolec*, 1998. május 26., in FSU 15 Nations, 1998 május, p.43
- Kolosov, V.: *Boundaries and identities in Post-Soviet space*, Geopolitics and Globalization in a Postmodern World, Haifa and Beer Sheba, 1998. január 25–31.
- Kulikov, Anatolij: *Ogyin gramm mira veszity bolse csem tonna vojnyi*, Scsit i Mecs, No. 101., 1997. szeptember 5., p.2.
- Meier, Andrew: *How did it come to this?*, in National Geographic, 2005. július, pp. 78-91.
- Mező Ferenc: *A kaukázusi válságról*, in Új Honvédségi Szemle, 2000. július, pp. 26-39.
- Porkoláb Imre: *Aszimmetrikus hadviselés: az ortodox és a gerilla hadikultúra összecsapásai*, Új Honvédségi Szemle, LX. évf. 7. szám 2006. július (2006-07-01), 2005/4, pp.19-31.
- Thomas, Timothy: *The Caucasus Conflict and Russian Security: the Russian Armed Forces Confront Chechnya*, in Slavic Military Studies, 1995/6 No. 2. pp. 233-256.
- Rossziszka Gazeta, 1994. szeptember 22. p. 44.
- Splidsboel-Hansen, Flemming: *The officinal Russian concept of contemporary Central Asian Islam: the security dimension*, Europe-Asia Studies, vol.49, no.8, 1997, pp.1503-1506.
- Thomas, Timothy: *The Caucasus Conflict and Russian Security: the Russian Armed Forces Confront Chechnya*, in Slavic Military Studies, 1995/6 No. 2., pp. 233-256.